

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Марценюк Л.М. Активізація опозиційного руху українських державних діячів у першій половині 1923 року: науково-методичний аспект проблеми 3
Лисак В.Ф. Умови праці українського селянина в громадському виробництві у 1950 – 1960-х роках 9
Иваненко В.В., Якунин В.К. Историография фашизма: история и современность (Часть 1) 14

ФІЛОСОФІЯ

Майданюк І.З. Соціальна свобода очима київських братчиків 22
Астахова Т.Г. Грані взаємодії софіології В.С. Соловйова та персонології М.О. Бердяєва 26
Резникова М.А. Сущность свободы в правовом поле учения Вл. Соловьёва 30
Борисенко Є.О. Рефлексія як засіб об'єктивного опанування дійсності 33
Моргун О.А. Формування когнітивної свідомості як способу духовно-практичного буття суспільства: пізнавально-ціннісний аспект 37
Яременко І.А. Види комунікації та їх значення у сучасному суспільстві 43
Кострюков С.В. Культурологічний потенціал державної політики: ідеал і реальність 46
Кадієвська І.А., Мараховська Г.Я. Цінності в процесах творення консолідуючої ідеології 50
Кузьменко В.В. Философское осмысление онтологического поля математических понятий в конструктивной математике 54

СОЦІОЛОГІЯ

Береговой В.І. Роль часу і простору в детонації соціальної системи 58
Кошелев А.В. Социологическая теория: исторически обусловленные факторы в развитии 63
Глушкова Л.В. Трансформація процесу становлення соціальних інститутів в умовах глобалізації 67
Агарков О.А. Концепція соціально-державного маркетингу 70
Решетньова Г.О. Соціальні наслідки інформатизації суспільства 75
Кірієнко А.Б. Взаємодія соціальної реклами і масової культури 77
Бондаренко Л.Ю. Образ социолога-профессионала: социологическая дискуссия 79
Денісова Н.С. Гендерна специфіка лікувального процесу 81
Опратна О.С. Сутність поняття «здоров'я» як критерій готовності населення до добровільного медичного страхування 84

ПІЛІТОЛОГІЯ

Тушиця О.Л. Участь у тристоронньому партнерстві та політичні перспективи українських профспілок 88
Дроб А.М. Кризис: работа над ошибками 92
Молчанова К.Ю. Самоврядування у великих містах: тенденції та перспективи трансформації 98
Сурніна-Далекорей О.А. Методологічні підходи до аналізу проблематики політичної участі жінок 102
Макаренко Б.Г. Порухення прав людини як загроза політичній стабільності 106
Рудакевич О.М. Теоретико-методологічні засади дослідження інституційного рівня політичної культури 110
Осин В.В. Генетическая эпистемология политической науки: политологический ум 115
Сергєєв В.С. Мережі здійснення політики: точки зору в сучасній політичній науці 119
Лясота А.Є. Проблеми оновлення політичної системи сучасної України в умовах необхідних змін до Конституції (Частина 2) 123
Саломаніна Ю.В. Участь Франції у врегулюванні військово-політичного конфлікту в Південній Осетії 126
Степанова А.В. Причини російсько-грузинського військового конфлікту серпня 2008 року з точки зору геополітики в Чорноморському регіоні (Частина 2) 129
Худолій А.О. Образ ворога як один із провідних стереотипів у свідомості американських політиків 133
Трима К.А. Громадські організації як інститут глобального громадянського суспільства 138

РЕЦЕНЗІЯ

Пронякин В.И. К метафизике одухотворенного Логоса (опыт непредубежденного чтения-размышления над книгой Шевцова С.В. «Метафизика и мифология поэтического мышления. Античность – современность: со-бытийный диалог») 143

ABSTRACTS

CONTENTS

HISTORY	<p>Martsenyuck L.M. The Growth of Activity of Opposition Movement of Ukrainian Statesmen in the First Half of 1923: the Scientific-Methodical Aspect of the Problem 3</p> <p>Lysak V.F. The Conditions of the Ukrainian Peasant Labor in a Public Production in 1950 – 1960s 9</p> <p>Ivanenko V.V., Yakunin V.K. Historiography of Fascism: History and Contemporary (Part 1) 14</p>
PHILOSOPHY	<p>Majdanyuck I.Z. Social Freedom from the Point of view of the Kyiv «Brothers» 22</p> <p>Astakhova T.G. Edges of Interaction of the V.S. Solovjov's Sophiology and the M.O. Berdyaev's Personology 26</p> <p>Reznikova M.A. The issue of Freedom in Legal Field of the V. Solov'ev's Doctrine 30</p> <p>Borisenko E.O. Reflection as the Way of Objective Comprehension of the Reality 33</p> <p>Morgun O.A. The Cognitive Consciousness Formation as a Way of Cultural and Practical Being of Society: Cognitive and Value Aspect 37</p> <p>Yaremenko I.A. Types of Communication and Their Meanings in Contemporary Society 43</p> <p>Kostruykov S.V. Culturological Potential of State Politics: the Ideal and Reality 46</p> <p>Kadiev's'ka I.A., Marakhov's'ka G.Ya. Values in the Processes of the Creation of the Consolidating Ideology 50</p> <p>Kuz'menko V.V. Philosophical Comprehension of Ontological Field of Mathematic Notions in Constructive Mathematics 54</p>
SOCIOLOGY	<p>Beregovoy V.I. The Role of Time and Space in Detonation of Social System 58</p> <p>Koshelev A.V. Sociological Theory: Historically Conditioned Terms of Development 63</p> <p>Glushkova L.V. The Transformation of the Formation Process of Social Institutions in the Conditions of Globalization 67</p> <p>Agarkov O.A. Conception of Social State Marketing 70</p> <p>Reshetn'ova G.O. Social Consequences of Informatization Society 75</p> <p>Kirienko A.B. Interaction of Social Advertising and Mass-Culture 77</p> <p>Bondarenko L.Yu. Image of Sociologist-Professional: Sociological Discussion 79</p> <p>Denisova N.S. Gender Specifics of Medical Process 81</p> <p>Opryatna O.S. The Issue of the Notion 'Health' as the Criteria of Readiness of Population to Voluntary Medical Insurance 84</p>
POLITICAL SCIENCES	<p>Tupytsya O.L. Participating in Three-Side Partnership and Political Perspectives of the Ukrainian Trade-Unions 88</p> <p>Drob A.M. Crisis: Correcting of Mistakes 92</p> <p>Molchanova K.Yu. Self-Governing in Big Cities: Trends and Perspectives of Transformation 98</p> <p>Surnina-Dalekorey O.A. Methodological Approaches to the Analysis of a Problematic of Political Participation of Women 102</p> <p>Makarenko B.G. Disruption of Human Rights as the Threat of Political Stability 106</p> <p>Rudakevich O.M. Theoretical and Methodological bases of Researching of Political Culture's Institutional Level 110</p> <p>Osin V.V. Genetic Epistemology of Political Science: Political Mind 115</p> <p>Sergeev V.S. Boundaries of Carrying Out of Policy: Points of Views in Contemporary Political Science 119</p> <p>Lyasota A.E. Problems of Renewal of the Contemporary Ukrainian Political System in Conditions of Necessary Changes in the Constitution (Part 2) 123</p> <p>Salomanina Yu.V. Participating of France in Regulation of Military-Political Conflict in South Ossetia 126</p> <p>Stepanova A.V. Reasons of the Russian-Georgian Military Conflict in August of 2008 from the Point of View of Geopolitics of Black Sea Region (Part 2) 129</p> <p>Hudolij A.O. Image of Enemy as One of the Leading Stereotypes in the Mentality of American Politicians 133</p> <p>Tryma K.A. Civic Organizations as the Institute of Global Civil Society 138</p>
	<p>REVIEWS</p> <p>Pronyakin V.I. To Metaphysics of Inspired Logos (the Experience of Unprejudiced Reading-Thinking of the Shevtsov S.V.'s monograph 'Metaphysics and Mythologies of Poetical Thinking. Antiquity – Contemporary: Co-being Dialogue') 143</p> <p>153</p>
	<p>ABSTRACTS</p>

ІСТОРІЯ

Л.М. МАРЦЕНЮК

АКТИВІЗАЦІЯ ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ УКРАЇНСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ ДІЯЧІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1923 РОКУ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Марценюк Лариса Миколаївна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін Інституту підприємництва «Стратегія», кандидат історичних наук

У новітній навчальній літературі не знайшла відображення дуже важлива проблема, пов'язана з останнім періодом так званого об'єднавчого руху радянських республік – періодом конституційного оформлення СРСР. Мова йде про активізацію в цей час опозиції українських державних діячів в умовах посилення централізації влади у Москві з початку 1923 року. Українські діячі, вносячи свої пропозиції щодо розмежування повноважень між центральними союзними органами та республіканськими, впродовж березня – початку червня 1923 р. створили свій український проект союзного договору (Конституції СРСР), який заслуговує вивчення як спроба відстоювання задекларованих суверенних прав республік та вклад у розвиток теоретичної моделі федерації.

У науковій літературі дослідження проблеми розпочалося на початку 90-х років. Особливо слід відзначити вклад у розробку та вивчення проблеми українського проекту союзного договору Л.Салиги [8]. Його дослідження ґрунтуються на широкій джерельній базі та стосуються позицій лідера українських діячів, голови РНК УСРР Х. Раковського. Вичерпний аналіз основних положень українського проекту союзного договору робить В.Чехович [14]. Побіжно торкається проблеми науковець Л. Нагорна [5]. Розкриваючи позиції керівних діячів України, спрямовані на збереження суверенітету УСРР в період конституційного оформлення СРСР, вона відзначає як позитивні моменти українського проекту, так і його вади, акцентуючи увагу на тому, що ігнорування позиції українських діячів привело в подальшому до випаровування

рештків суверенітету та встановлення фактично централізованої держави. До такої ж оцінки схиляється і В.Чехович [14, 506].

Стан наукової розробки, хоч і представлений невеликою кількістю публікацій, все ж дає можливість повного висвітлення проблеми на лекціях та семінарах. Завданням нашого дослідження є з'ясування причин активізації опозиції українських діячів впродовж березня – початку червня 1923 року, відмінностей українського проекту союзного договору від проекту Кремля та причин краху української опозиції.

Розгляд проблеми розпочнемо з нагадування про те, що на I з'їзді Рад СРСР 30 грудня 1922 р. правового оформлення Союзу не відбулося. Делегати з'їзду підтримали пропозицію заступника голови уряду УСРР М. Фрунзе, який запропонував затвердити тексти Декларації і Союзного договору тільки в основному й доручити обраному на з'їзді ЦВК СРСР допрацювати їх із залученням до цієї роботи урядів національних республік. Остаточний варіант, розглянутий наступною сесією ЦВК, ввести в дію, відклавши ратифікацію до II з'їзду Рад СРСР. Необхідність допрацювання статей Союзного договору й було однією з причин активізації руху українських діячів.

Слід відзначити принципово протилежні підходи в середовищі московського та українського керівництва щодо формування центральних союзних органів та розподілу повноважень між центром та національними республіками. У той час, як у бюрократичних колах Москви

створення СРСР розцінювалось як крок до відродження «єдиної-неділимої», українські державно-партійні діячі розгорнули роботу щодо розгляду та уточнення текстів Декларації та Договору про утворення СРСР, відверто висловлюючи свою незгоду з тими положеннями, які обмежували суверенітет республік. Ще до опублікування тез ЦК РКП(б) 4 березня 1923 р. в газеті «Коммунист» були надруковані тези ЦК КП(б)У «Національний момент у радянському і партійному будівництві», де викладалися ті засади, на яких повинен будуватися союз республік. При обговоренні його на сторінках газет свої думки висловили Х.Раковський, М.Фрунзе та інші урядовці.

У руслі раніше висловлюваних позицій М.Фрунзе обґрунтовував ідеї, що стосувалися утворення союзних органів. Схиляючись до створення в ЦВК СРСР другої палати, яку він називав Союзна Рада, Фрунзе вважав, що представництво в ній повинно бути «організовано вже не на підставі пропорційності, а або на паритетних засадах, або з деяким відступом від паритетності на користь багатонаціональних радянських республік - членів Союзу»[9]. Стосовно представництва в обох палатах М.Фрунзе висловив вагому думку, яка мала б запобігти адміністративному роздуванню урядового союзного апарату. Він запропонував кількість членів ЦВК СРСР, обраних I з'їздом Рад, скоротити з 371 до 350 осіб і розподілити місця між палатами так: перша палата - 250 осіб, друга - 100 осіб. Ще одне слушне зауваження робив М.Фрунзе, пропонуючи впровадити спільну президію для обох палат з метою розв'язання важливих питань, а для повсякденної роботи - президію для кожної з палат у складі 5-7 осіб [9].

З позицій захисту суверенних прав республік, передусім у галузі господарювання, виступав на сторінках преси і Х.Раковський. Протестуючи проти того, що «в деяких колах на новий етап союзного будівництва дивляться як на фактичну ліквідацію союзних республік, як на їх підпорядкування РСФРР», він висловлювався за те, щоб надати «для всіх республік не тільки адміністративну і культурну, але й широку господарську автономію»[6]. Республіканський суверенітет він вважав фікцією, якщо обмеження господарської ініціативи республік вийде за межі здорового глузду.

Теоретичне обґрунтування поглядів на проблеми союзного будівництва, зокрема форми федеративних зв'язків союзних республік, знайшло відображення в брошурі Х.Раковського «Союз Соціалістичних Радянських Республік: новий етап у радянському союзному будівництві», написаній у березні 1923р. У ній, зокрема, наголошується, що утворення федерації «не може бути результатом одного розчерку пера» [8, 17]. Головним принципом, який повинен стати засадничим стосовно законодавства щодо вре-

гулювання діяльності народних комісаріатів, Х.Раковський вважав принцип гармонійного поєднання інтересів як загальносоюзних, так і республіканських наркоматів. Не заперечуючи прерогативи союзних наркоматів, він наголошував, що «за урядами окремих республік має бути певна ініціатива», яка поєднувала б як загальні, так і місцеві інтереси. Щодо об'єднаних (директивних) наркоматів, то Х.Раковський вважав, що «Союз буде виробляти тільки загальні плани та директиви, а оперативні розпорядження виходитимуть виключно від наркоматів союзних республік, які підпорядковані ЦВК і Раднаркомам останніх і відповідальні перед ними» [7, 27-28].

З цього видно, що Х.Раковський, визначаючи статус перших двох груп комісаріатів, підкреслював необхідність розширення ініціативи республік у межах прийнятних на союзному рівні документів. Стосовно республіканських наркоматів він, навпаки, вважав за необхідне врахування загальносоюзних інтересів, суворого дотримання загальносоюзного законодавства. Так, він писав, що «незалежність окремих республік у галузі землевпорядкування не можна, звичайно, тлумачити таким чином, що кожна республіка може скасувати у себе націоналізацію землі. Вона перестала б бути радянською республікою» [7, 28].

Обговорення тез ЦК КП(б)У з національного питання було винесене на VII Всеукраїнську конференцію КП(б)У. Виступаючи на ній з доповіддю «Національні моменти в радянському і партійному будівництві», М.Фрунзе вказав на кілька відмінностей у проектах тез ЦК КП(б)У та ЦК РКП(б). Головна розбіжність полягала в підході до формування другої палати ЦВК СРСР. У проекті тез ЦК РКП(б) Рада Національностей утворювалася з представників усіх національних республік - як союзних, так і автономних у межах РСФРР - на засадах рівності. У результаті кількість посланців від РСФРР у палаті, яка мала рівноправний з Радою Союзу статус, набагато перевищувала кількість делегатів від формально незалежних республік, що об'єднувалися в Союз СРСР. У проекті тез ЦК КП(б)У при формуванні Ради Національностей враховувалися інтереси союзних республік - обстоювався принцип паритетного представництва суб'єктів Союзу [1, 273].

Другою особливістю проекту тез ЦК КП(б)У є положення про те, що всі республіки - члени Союзу мають певну рівність прав та обов'язків як у відносинах між собою, так і стосовно центральної союзної влади. Саме з цієї констатації починався проект тез ЦК КП(б)У. М.Фрунзе підкреслював, що в проекті тез ЦК РКП(б) ніщо не суперечить цій формулі, але сама вона в ньому відсутня. Введення її в тези він мотивував так: «У радянському апараті є великий ухил у бік великодержавності і русотяпства. Він виявляється, наприклад, у тому, щоб злити керівні органи РСФРР з органами Союзу СРСР, не створювати окремого ЦВК

Союзу і ЦВК РСФФР, окремих раднаркомів тощо [1, 274].

Нарешті, третя особливість полягає в тому, що у тезах ЦК РКП(б)У є принциповий пункт, відсутній у тезах ЦК РКП(б): «Окремі республіки повинні мати достатньо широкі фінансово-бюджетні права, які б забезпечували можливість виявлення їхньої власної господарської ініціативи» [1, 275].

Свої попередні принципи відносно союзного будівництва підтвердив і Х.Раковський. Зокрема, він констатував невизначеність відносин між українськими органами та органами союзними й наполягав на тому, що треба «в наші союзні відносини внести ясність і ця ясність буде йти по лінії: більше прав, більше засобів, більше ініціативи в усіх галузях окремим радянським республікам» [1, 64]. Зазначивши, що, як голова РНК УСРР, він отримує від ЦК РКП(б) циркуляри, на яких стоїть напис: «Членам ЦК, обласним бюро, ЦК автономних республік» [1, 64], Х.Раковський засудив практику, коли до союзних республік ставилися як до автономій РСФФР. Позиція голови уряду УСРР знайшла певну підтримку серед делегатів конференції, хоча далеко не всі сприйняли її однозначно.

Заслухавши доповідь М.Фрунзе та обговоривши її, конференція прийняла резолюцію, що передбачала вдосконалення союзних відносин, ліквідацію бюрократично-централізаторських тенденцій «чітким розподілом органів управління Союзу й окремих республік з забезпеченням за останніми всіх прав, що гарантують їх повну самостійність у справі національно-культурного розвитку й достатню самодіяльність в сфері господарського будівництва» [4, 260]. Порівняно з виступами окремих делегатів текст резолюції є досить поміркованим.

Слід підкреслити, що проблеми союзного будівництва продовжували розглядатися не лише на партійному, а й на державному рівні. Так, II сесія ВУЦВК 7-го скликання доручила Президії ВУЦВК та РНК УСРР закінчити розгляд союзного договору і проєктів положень про союзні наркомати та наркомати України не пізніше ніж через 1,5 місяця [3, 1250]. Прийнята сесією резолюція передбачала зробити засадничими щодо розроблених положень принципи, що «забезпечують достатньо міцне виявлення самостійності, державної господарської ініціативи окремих республік - членів Союзу шляхом розширення їхніх бюджетних і взагалі фінансових прав» [3, 1250]. Забезпеченням додаткових гарантій інтересів окремих республік резолюція визнавала «утворення в системі органів найвищого управління додаткового представництва» [3, 1251], схвалюючи тим самим рішення про другу палату в союзному ЦВК.

Сесія ухвалила також резолюцію «Про фінансове становище Республіки», яка передбачала створення загальносоюзного бюджету республіки з урахуванням економічних особливостей УСРР

таким чином, щоб бюджет республіки «належав як окрема складова частина до загальносоюзного бюджету, з утворенням особливого фонду на задоволення промислових та сільськогосподарських потреб України пропорційно до їхньої питомої ваги в загальноспілковому господарстві» [3, 1252]. Такий принцип формування загальносоюзного бюджету з чітким визначенням у ньому частки УСРР мав стати фінансовим підґрунтям для забезпечення адміністративно-господарської самовизначеності республіки.

Свою позицію щодо основних принципів союзного будівництва, висловлену в пресі, на сесії ВУЦВК, на VII Всеукраїнській партконференції українські керівники спробували відстояти і на XII з'їзді РКП(б). Так, Х.Раковський рішуче заперечував пропозиції центру щодо формування союзних керівних органів, критикував відомчу психологію центральних органів, констатуючи зародження диктату союзних відомств. Немає такого кроку, зазначав він у своїй емоційній промові, який можна було б зробити національній республіці і про який можна було б сказати заздалегідь, що його можна зробити. «Повітовий виконком знає більше свої права, ніж національні республіки» [2, 582]. Виходячи з цього, Х.Раковський робив висновок, що «союзне будівництво пішло хибним шляхом» і що «необхідно забрати від союзних комісаріатів дев'ять десятих їхніх прав і передати національним республікам» [2, 582].

Позицію Х.Раковського підтримав Голова Держплану УСРР Г.Гринько, який засудив практику центральних органів стосовно директивних наркоматів. Натомість пропонував «надати республікам деяке право самостійного стягнення податків», тобто більше впливати на формування республіканського бюджету. «Ми повинні на з'їзді, - продовжував він, - прийняти рішення, яке б зламало централізаторські тенденції і в сотню разів полегшило б нашу практичну роботу» [2, 504].

Рішуче відстоювала свої позиції українська делегація й на засіданні секції з'їзду з національного питання, захищаючи права союзних республік і засуджуючи прояви великодержавного шовінізму та початок створення «єдиної-неділимої» Росії.

Отже, опозиційний виступ українських державно-партійних діячів на XII з'їзді РКП(б) був спрямований як проти централізаторського курсу Москви, який уже здійснювався на практиці, так і проти намірів закріпити його на майбутнє, що знайшли цілком очевидний вияв у тезах ЦК РКП(б).

Резолюція XII з'їзду РКП(б) проголошувала: рівність прав та обов'язків окремих республік як у взаєминах між ними, так і щодо центральної влади; надання республікам досить широких фінансових і, зокрема, бюджетних прав, які б забезпечували можливість вияву їхньої

власної державно-адміністративної, культурної та господарської ініціативи. Проте головні положення пропозицій української делегації, які передбачали створення відповідних механізмів для реалізації проголошуваних «рівностей», були проігноровані. Резолюція з'їзду по суті схвалила сталінський варіант створення другої палати ЦВК СРСР за національно-територіальним принципом, що вочевидь було ущемленням суверенних прав національних республік. Виступаючи з цього приводу, Х.Раковський у розпачу говорив, що прийнята з'їздом концепція двопалатної системи ЦВК СРСР не тільки не давала окремим республікам гарантії суверенітету, а навпаки, ще більше закріплювала ту систему, яка створила пріоритет РСФРР над усіма незалежними республіками, разом узятими, та згідно з якою вона матиме в Палаті Національностей 64 або 170 голосів, натомість Україна - тільки 4 голоси [2, 658].

Після того, як центр «не рекомендував» більше працювати над удосконаленням тексту союзного договору, вирішивши підмінити його союзною Конституцією, державно-політичний Харків приступив до активної роботи з опрацювання проекту Конституції. Найпоследовніші прихильники українського суверенітету розглядали таку роботу як ще одну можливість поборотися за свої принципи. Саме цим можна пояснити той факт, що з самого початку роботи над «українським варіантом» Конституції намітилися суттєві розходження з концептуальними положеннями, що їх окреслила розширена Конституційна Комісія, створена при ЦВК СРСР у квітні 1923 р. Як і раніше, пропозиції Харкова були спрямовані на реальне забезпечення рівноправності радянських республік у складі союзної держави, на створення відповідних механізмів, які б реально забезпечували таку рівноправність.

У результаті напруженої роботи за досить короткий строк був розроблений і 19 травня 1923 р. на об'єднаному засіданні комісії РНК УСРР з розробки Конституції СРСР прийнятий український варіант договору про створення Союзу РСР [11, 5]. Його ж під назвою «Проект Конституції СРСР» 23 травня 1923 р. розглянули і в основному схвалили на об'єднаному засіданні члени Президії ВУЦВК та РНК УСРР. Були розглянуті тільки головні пункти, а ті, що залишилися нерозглянутими, доручалося українським представникам в союзній Комісії захищати в Москві на їх власний розсуд, залежно від обставин, що будуть складатися під час засідання комісії.

Як результат колегіальної роботи над проблемами конституційного оформлення СРСР, український проект мав низку істотних відмінностей від проекту ЦВК СРСР. Перш за все, у вступній частині проекту слова «республіки об'єднуються в одну союзну державу», що мали, на думку українського керівництва, централістичне спрямування, були замінені текстом «утворюють

Союз Радянських Соціалістичних Республік» [11, 5, 7], який більше відповідав федеративній природі об'єднання і зберігав хоч би якісь надії на самовизначення союзних республік.

Запропонований українцями проект передбачав організаційні моменти створення і функціонування центральних союзних органів і співвідношення з ними органів республіканських. Суть його полягала в тому, що в період між сесіями Президія ЦВК СРСР не може бути носієм верховної влади, її повинні здійснювати президії обох палат ЦВК - Ради Союзу та Ради Національностей. Вони ж повинні формувати союзний уряд. Пропонувалося також порядок денний сесії ЦВК СРСР спочатку обговорювати й затверджувати на сесіях ЦВК союзних республік.

З метою захисту суверенних прав республік у розв'язанні ними господарських, адміністративних та культурних питань передбачалося розширення прав Ради Національностей, через яку повинні були проходити всі рішення верховних органів Союзу, які змінювали або скасовували рішення ЦВК та РНК республік. Що стосується ЦВК союзних республік, то за ними закріплювалося право обговорення й розв'язання невідкладних питань господарства, культури і політики республіки на щорічних з'їздах і сесіях. Свої рішення ЦВК кожної республіки повинен подавати з'їзду Рад СРСР лише на затвердження.

Український проект зовсім по-іншому розв'язував проблему організаційної структури союзних та республіканських органів, передусім наркоматів. Пропонувалося залишити тільки три загальносоюзні наркомати: військових і морських справ, шляхів, пошт і телеграфів. Причому республіки повинні мати не уповноважених цих наркоматів, а наркомів. Народні комісаріати закордонних справ і зовнішньої торгівлі передбачалося перевести з розряду злитих (загальносоюзних) до розряду директивних (об'єднаних), а три об'єднані комісаріати (робітничо-селянської інспекції, продовольства та праці) - до розряду республіканських.

Саме ці пропозиції чи не найбільше дратували Й.Сталіна. Він звинуватив «українських товаришів» у тому, що вони виступили проти єдиної союзної держави.

На розширення повноважень урядів союзних республік орієнтовані положення українського проекту, що стосувалися розподілу кола питань, віднесених виключно до відання органів Союзу та сумісного відання, за яким Союзу надавалося право встановлювати підстави або загальні засади керівництва. Передбачалося вилучення з виключного відання Союзу питань землепорядкування, а встановлення загальних засад у галузі народної освіти та охорони здоров'я взагалі вилучити з відання органів Союзу.

У розв'язанні питань виключного відання союзних органів український проект передбачав заходи щодо розширення участі республік. Пе-

редбачалося зберегти за союзними республіками право укладання договорів про зовнішні позики та концесії, їх представництва в міжнародних зносинах від власного імені, хоча і в межах, визначених союзним законодавством, а також право зносин з прикордонними сусідніми державами з адміністративно-правових і господарських питань. Проект також передбачав надання урядам союзних республік права на амністії, помилування та деякі інші повноваження, що стосувались судово-правової сфери діяльності.

З позицій захисту суверенних прав союзних республік український проект вирішував і питання формування загальносоюзного та республіканського бюджетів. Там, де йшлося про затвердження єдиного державного бюджету, слово «єдиний» було вилучено. Проект передбачав право республік встановлювати свої республіканські податки, прибутки та збори, які не суперечать союзному законодавству, а також право республік розпоряджатися всім майном та ресурсами, що є на їхній території.

Отже, положення українського проекту базувалися на тих концептуальних засадах, які відстоювалися деякими провідними українськими діячами впродовж усього союзотворчого процесу й спрямовувалися на максимальне збереження незалежних державних прав і свобод кожної союзної республіки, їх практична реалізація могла б ліквідувати монополію центру на прийняття політичних чи визначальних соціально-економічних рішень без погодження з республіками. Разом з тим, поділяємо думку відомих дослідників Л.Нагорної та В.Чеховича, що запропонована Україною концепція союзного будівництва навряд чи могла надійно захистити суверенність союзних республік, оскільки вона хибувала на половинчатість і не виключала тенденції до того щабля централізації, який порушує федеральні принципи, а питання про розвиток місцевого самоврядування на радянських засадах у ній навіть не порушувалося [5, 12; 16, 505].

На початку червня 1923р. український проект Конституції СРСР було передано до розширеної Конституційної комісії ЦК СРСР. Як і очікувалось, досить зважені і помірковані пропозиції українського керівництва не зустріли схвалення членів комісії, а ще більшою мірою - вищого партійно-політичного керівництва. Проте представники УСРР продовжували відстоювати свій проект. У зв'язку з тим, що позиція керівництва інших радянських республік чітко не сформувалася, часто мала суперечливий характер, було вирішено проблеми союзного будівництва винести на Четверту нараду відповідальних працівників національних республік та областей. На ній 9-12 червня 1923 р. і обговорювалися практичні заходи щодо здійснення резолюції XII з'їзду РКП(б) з національного питання. Нарада проходила

під егідою вищих партійних органів, що апіорі зумовлювало централізаторську спрямованість її рішень.

І все ж, українські діячі на нараді рішуче відстоювали концептуальні положення свого проекту союзної Конституції, а згідно з рішенням об'єднаного засідання Президії ВУЦВК та РНК УСРР від 23 травня 1923 р. розвивали їх, роблячи внесок у теоретичне обґрунтування суті федерації з погляду політичної правосуб'єктності республік, що в ній об'єднувалися.

Проте бажання і зусилля українських керівників узгодити суверенітет Союзу і суверенітет радянських республік, договірним шляхом розв'язати питання про співвідношення централізації і децентралізації суперечило централістичним позиціям Москви. Фактично українські діячі були звинувачені не тільки в небажаному для центру конфедералізмі, а й у прагненні до відокремлення України від Союзу взагалі. Обговорення принципів організації СРСР, замість того щоб піти в конструктивному руслі, до чого прагнула українська делегація, було переведено в русло конфронтації, боротьби «федералістів» і «конфедералістів». При цьому ортодоксальні інтернаціоналісти бачили лише альтернативні варіанти: або федерація в її сталінському розумінні як єдина й неподільна держава (читай - «автономізація»), або конфедерація як синонім «самостійництва».

Особливо гострих нападок з боку Й.Сталіна зазнав Х.Раковський, який послідовно відстоював проект українського уряду. Неважко зрозуміти, чому саме на нього впала немилість Сталіна. Він був одним із найвпливовіших лідерів серед державно-партійних діячів республіки, за його безпосередньою участю і під його впливом приймалися резолюції, спрямовані на відстоювання суверенітету України. Він же очолював Конституційну комісію Раднаркому УСРР, яка й підготувала неприйнятний для Москви проект.

Згодом у листі, адресованому членам РКП(б), ЦК РКП(б), Х. Раковський назвав справжню причину різкої критики українського проекту Конституції СРСР: «Увесь галас, який виник навколо проекту, і самобичування членів ЦК КП(б)У на пленумі є просто маневром з метою провалити важливі для України практичні пропозиції» [12,115]

Керівники республіки ще деякий час були сповнені рішучості захищати положення запропонованої ними концепції союзного державотворення. Про це свідчить постанова, прийнята на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 18 червня 1923р., де слухалося питання про союзне будівництво й у постанові якого було записано: «Відтягувати організацію Союзу і сприяння не виявляти. У випадку його виникнення прийняти заходи до того, щоб там був наш вплив» [15, 69]. Але розвиток подій на пленумі ЦК КП(б)У, що відбувся за неповний тиждень, свідчить, що

позиції українських діячів похитнулися і вони намагалися відмежуватись від українського проекту, прагнучи виправдатися в очах Й.Сталіна. Так, М.Фрунзе невизначено заявив, що в практичних питаннях він з Х.Раковським сходиться, але у них різні підходи до їх розв'язання. М.Скрипник стверджував, що «у всіх питаннях є теоретична нез'ясованість». В.Чубар узагалі визнав критику Й.Сталіна правильною у всіх принципово важливих напрямках [12, 27-28, 38, 80].

Підготовлена Е.Квірінгом резолюція пленуму про союзне будівництво, визнаючи об'єднання в одну союзну державу єдиною правильною формою федерації, категорично відмежувалася від «конфедералізму» [12, 53]. Таким чином, учасники пленуму в атмосфері політичної напруженості, створеної Сталіним і його однодумцями навколо питання союзного будівництва, відмовилися від власного проекту Конституції СРСР.

Після цього керівництво республіки змушене було виконати постанову червневого (1923 р.) пленуму ЦК РКП(б) про винесення проекту Конституції СРСР на обговорення спеціальних сесій ЦВК союзних республік. 2 липня 1923 р. III сесія ВУЦВК 7-го скликання затвердила проект, підготовлений розширеною Конституційною комісією ЦВК СРСР.

Заручившись у такий спосіб «підтримкою» республіканських ЦВК, ЦВК СРСР (формально ще неконституційний орган) у липні 1923 р. проголо-

сив про негайне введення Конституції СРСР в дію.

Таким чином, при висвітленні проблеми студенти мають зрозуміти, що:

активізація опозиції українських державних діячів з початку 1923 р. була зумовлена як необхідністю доопрацювання союзного договору 1922 року, так і посиленням централістичних тенденцій з боку сталінського керівництва; український проект союзного договору був результатом колегіальної роботи та враховував особливості об'єднання республік у союз за умов національної неоднорідності. Саме тому він як альтернативний варіант більше відповідав федеративній природі об'єднання й спрямовувався на узгодження суверенітету республік та суверенітету союзу, поєднання принципів централізації та децентралізації при розподілі повноважень центру та республіканських органів; несумісність українського проекту з централістичними тенденціями Кремля, відсутність власного партійного центру, невідповідності РК(б), робив спробу українських діячів відстояти внутрішній суверенітет права та свободи республік неможливою.

Втім, слід зауважити, що окремі виступи українських діячів, спрямовані проти централізації влади в Москві, продовжувались і восени 1923р., і пізніше, у період українізації. Але про це мова піде в наступному дослідженні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бюллетень VII Всеукраїнської конференції КП(б)У. Всеукраїнської конференції КП(б)У. 6 апреля 1923.-№1-7.- Харьков: вид-во Оргвідділу ВУЦВКу, 1924.-204с.
2. Двенадцатый съезд РКП(б). Стенографический отчет. 17-26 апреля 1923г.- М.: Изд-во политической литературы, 1968.- 903с.
3. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України.- Харків: Вид-во народного комісаріату юстиції.- 1923.- №45.- Від.І.- Ст.567.- С.1250-1251; Ст. 568.-С.1252.
4. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т.- К.: Політвидав України, 1976.-Т.1 (1918-1941рр.).- 1007с.
5. Нагорна Л.П. Позиція України у новоствореній союзній державі: 20-ті роки крізь призму 90-х // Укр. істор.журн.- 1993.-№1.- С.13-24.
6. Раковский Х.Г. Национальный момент в союзном строительстве// Коммунист.- 1923.- 25 марта.
7. Раковский Х.Г. Союз Советских Социалистических республик: новый этап в союзном строительстве.- Харьков: Госиздат Украины, 1923.- 23с.
8. Салига Л.П. Борьба Раковского за расширение прав Украины под час конституційного оформлення СРСР (травень-липень 1923 рр.) // Укр.істор.журн.- 1992.-№1.-С.115-124.
9. Фрунзе М.И. Советская система и двухпалатный ЦИК // Коммунист.- 1923.- 8 марта.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (надалі ЦДАВО України).- Ф.2.- Оп.2.- Спр.553.- Арк.10,69,99.
11. ЦДАВО України.- Ф.2.-Оп.2.- Спр.942.- Ар.29.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (надалі ЦДАГО України).- Ф.1.- Оп.1.- Спр.112.- Арк.27-28,38,53,80.
13. ЦДАГО України.- Ф.1.-Оп.6.- Спр.40.- Арк. 33-33зв, 47,69,144.
14. Чехович В. Український проект союзного договору 1922 р.// Українське державотворення: невигораний потенціал / За ред. О.М. Мироненка.- К.: Либідь, 1997.- С.503-506.

В.Ф. ЛИСАК

УМОВИ ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА В ГРОМАДСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ У 1950 – 1960-х РОКАХ

Лисак Вікторія Феофанівна - докторант кафедри історії та етнополітики Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, доцент, кандидат історичних наук

Останнім часом історична наука приділяє увагу вивченню проблем, пов'язаних з повсякденним життям окремих соціальних груп населення. В контексті цього нового напрямку дослідження неабияке значення має проблема повсякденного життя українського селянства у 1950 – 1960-х рр., адже ця категорія суспільства була на той час найчисельнішою в Україні, і саме селу була приділена велика увага з боку державних інституцій. Основною складовою повсякденного життя українських селян того часу була економічна діяльність, тобто робота у колгоспах і підсобному господарстві. У відсотковому відношенні чоловіки витрачали понад 70% загальновитраченого виробничого часу на роботу в колгоспі, жінки – 60,3 % у 1952 р., 58,8 % у 1955 р. [21, 10].

Виходячи з того, що найважливішим завданням для будь-якої сільськогосподарської артілі було виконання державних планів, доцільним є вивчення умов праці колгоспників у контексті повсякденного життя українських сільських мешканців [15, 519].

Метою даної статті є вивчення умов економічної діяльності колгоспників у громадському виробництві у 1950 – 1960 рр. Автор вважає необхідним проаналізувати становище сільського господарства щодо забезпечення новітніми приладами, технікою та електрикою, охарактеризувати основні види робіт у громадському виробництві за рівнем їх значущості для окремих регіонів України, розглянути умови праці колгоспників відповідно до галузей сільськогосподарського виробництва.

Історіографію даної статті представляють роботи, присвячені загальній характеристиці українського села. Зокрема, це фундаментальна узагальнююча праця «Історія українського селянства» [7]. Проблемам сільського господарства та українського села приділили увагу такі автори, як В. Баран, І.М. Лубко, П. П. Панченко, І. М. Романюк, Є. П. Талан, С. М. Тимченко [1]. Доцільно відзначити, що окреслені праці мають велике значення для розуміння тодішніх проблем селянства та змін, що відбувалися на селі. Однак слід звернути увагу, що в них висвітлюються макрорівневі процеси в суспільстві, при цьо-

му не приділяється належна увага людині та її повсякденному життю, умовам її економічної діяльності.

Джерельна база статті складається з документів вищих органів влади, матеріалів бюджетних обстежень колгоспників, засідань правлінь колгоспів, зборів членів сільськогосподарської артілі та сесій сільських рад, статистичних даних та документів опитування учасників подій.

У 1950 р. в Україні нараховувалося понад 19 тис. сільськогосподарських артілей, які об'єднували 5,5 млн. колгоспних дворів [11, 283]. У зв'язку з політикою укрупнення колгоспів поступово відбувалося зменшення кількості сільськогосподарських артілей [14]. Основою сільськогосподарського виробництва було зернове господарство [18, 17]. Середньорічна кількість колгоспників, які працювали в громадському виробництві, коливалася від 6,5 млн. осіб до 6,7 млн. [11, 283]. У середньому на одного працездатного колгоспника у 1950 р. припадало 2,5 га, а в 1955 р. – 2,6 га посівної площі, 4,8 га – на один колгоспний двір [11, 100], [12, 182 - 183]. У 1950 – 1955 рр. кожен працездатний колгоспник був зобов'язаний забезпечити продуктами харчування близько 2,4 особи мешканців міст.

Надалі простежується поступове зменшення зайнятих у сільськогосподарській сфері. У 1958 р. у громадському господарстві було зайнято 46,7 % населення, а у 1960 р. 42,9 % [13, 341]. У 1970 р. ця сфера економіки налічувала 5,7 млн. осіб, більшість яких була задіяна в рослинництві (3,7 млн.), доярками працювали понад 400 тис. Всього ж у тваринництві (доярками, конюхами, свинарями, пастухами, гуртоправами, чабанами) працювали понад 1 млн. осіб [8, 32].

Аналізуючи суспільно корисну працю мешканців українського села у рослинництві, слід звернути увагу, що ця галузь сільськогосподарського виробництва включала в себе не тільки польові роботи (рілляництво), а також посадку та закладку садів, виноградників та інших плантацій.

Від правильної та раціональної організації праці селян у колгоспах залежала ефективність її використання і в кінцевому підсумку розвиток самого сільськогосподарського виробницт-

ва. Основними формами організації праці селян у колгоспах були бригади та ланки. Вони являли собою найпростішу кооперацію робітників у поєднанні з поділом та спеціалізацією праці з використанням машин та знарядь [2, 37]. У 1951 р. деякі колгоспи України укрупнили бригади, в кожній з яких організовано було по 6 ланок на 20 – 25 осіб кожна [9, 3].

У більшості колгоспів існувала певна відокремленість двох провідних галузей сільського господарства – рільництва і тваринництва. Це призводило до перебоїв з постачанням на ферми кормів, особливо взимку. З середини 50-х рр. ХХ ст. почали з'являтися комплексні рільничо-тваринницькі бригади, з виникненням яких зменшилися сезонність і напруженість у використанні робочої сили, праця колгоспників протягом року використовувалася більш-менш рівномірно.

З часом стало очевидним, що комплексні бригади ефективно працювали в тих господарствах, які були достатньо оснащені необхідною технікою. У регіонах з невеликим відсотком механізації продовжувала своє існування ланкова система, яка теж у свою чергу трансформувалася. В колгоспах з великою питомою вагою ручної праці закріплення окремих наділів за невеликими ланками забезпечувало більш якісно виконані роботи [2, 40].

До 1958 р. основна техніка знаходилася на базі машинно-тракторних станцій, у роботі яких було чимало прорахунків та недоліків. Це виявлялося у незадовільному обслуговуванні колгоспів технікою МТС, мало місце запізнення проведення сільськогосподарських робіт, порушення агротехніки [18, 14]. У 1952 р. дві третини трактористів не виконували змінних норм виробітку. У найбільш напружений період робіт (липень - жовтень) через технічні та організаційні перешкоди не використовувалися понад 12 тис. тракторів. Багато МТС не виконували завдання щодо вивезення добрив на поля, підйому парів і зябу, затягували строки сівби, збирання врожаю. Це призводило до втрат і недобору врожаю і підвищувало частку ручної праці в колгоспах [18, 24].

Після проведеної реорганізації МТС на кінець 1958 р. на колгоспних ланах України працювало 190,7 тис. тракторів, 51,8 тис. зернових комбайнів. У розпорядженні колгоспів було 87,5 тис. вантажних автомашин [18, 41].

Виробничий рік у громадському господарстві для колгоспників розпочинався фактично з січня. При цьому липень був періодом найбільшого напруження робіт, а січень – найменшого. Узимку необхідно було підготуватися до весняної сівби, відремонтувати сільськогосподарський інвентар. Колгоспники мали повністю виготовити необхідну кількість кукурудзосаджалок, котків, маркерів і відремонтувати увесь тракторний причіпний інвентар [3, 5]. На колгоспні поля

вивозилися місцеві добрива, проводилося снігозатримання, очищення збіжжя, відбувався ремонт відповідного сільськогосподарського інвентаря – плашок, плугів, драпаків, сівалок, віялок, ярем, штельваг [3, 22]. До кінця січня ланки знали свої відрізки в натурі і розпочинали проводити необхідні підготовчі до весняного посіву роботи. При цьому особлива роль у колгоспах відводилася соціалістичному змагання між ланками щодо вивозу місцевих добрив на поля, снігозатримання, ремонту інвентаря [3, 24]. У період посівних робіт висаджували ярові, зернові, багаторічні та однорічні трави, проводили боронування зябу, озимини, культивування трав люцерни та інше. Величезне значення в умовах нестабільної природно-кліматичної ситуації і згідно із Сталінським планом перетворення природи мав захист полів від вітру і вітрових бур, для чого члени сільськогосподарської артілі створювали лісові смуги, проводили їх ремонт. У колгоспах зазвичай створювалися бригади з лісосадівних робіт [3, 73]. Між тим, досить часто порушувалися терміни посадки тих чи інших культур, що врешті-решт впливало на врожай, а це позначалося на доходах селян. Причини були різні і серед них - невідповідність сільськогосподарського інвентаря. Колгоспники скаржилися на те, що трактористи не одержують грошей за ремонт техніки ні від колгоспу, ні від МТС, як наслідок – невідремонтований інвентар на початок господарчого року [4, 10]. До того ж, були перебої в постачанні дизельного палива для тракторів і погана робота деяких трактористів.

Загалом набір сільськогосподарського інвентаря у колгоспах передбачав різні види робіт. У 1951 р. артілі мали вози, плуги, сівалки, залізні борони, культиватори, зерноочисні машини, косарки, сінокосарки, котки, кукурудзосаджалки, механічні та вітрові млини [5, 56 - 92]. Почали з'являтися автомашини. Однак навіть наприкінці 1970-х ручна праця в рослинництві продовжувала залишатися переважно ручною, вона становила 70 %, а по окремих культурах була значно вищою. Так, при виробництві овочів відкритого ґрунту – 90 %, кормових коренеплодів – 85 % [20, 99].

Значну роль у рослинництві відігравало вирощення цукрових буряків. Воно потребувало уважного та кваліфікованого ставлення. Якщо у 1950 р. посівна площа цукрових буряків у колгоспах становила 818,9 тис. га (3,2 % усієї посівної площі колгоспів), то у 1964 р. – 1857,6 млн. га (7,2 %) [12, 182 - 183]. При цьому в Сталінській, Запорізькій, Херсонській, Кримській та Закарпатській областях посіви цукрових буряків були відсутні. Водночас у Вінницькій, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій областях посівні площі під цю культуру займали майже 10 % усієї посівної площі [11, 125 - 126]. Праця в цукрових за своєю спеціалізацією господарствах вимагала величезних виробничих затрат. Підготовча робота до

бурякосіяння розпочиналася восени, коли ланки розсіювали на своїх ділянках дрібний перегній і орали зяб. Взимку заготовляли торф'яний компост, перештовхували на порох, розсіювали його по ділянці і робили глибоку культивуацію. У березні, після сходження снігу робили легке боронування, пізніше розсіювали під культивуацію мінеральні добрива. У першій половині 1950-х рр. сівба буряків на 96–99 % виконувалася машинно-тракторними станціями. Однак залишалися господарства, в яких сівба буряків проводилася вручну. У деяких господарствах була запроваджена індивідуально-відрядна праця в ланках. З весни під час шарування ланкова розподіляла між колгоспницями ділянку. Кожній припадало по кілька десятків рядків. Далі необхідно було прорвати рослини, провести підживлення. При цьому основними знаряддями праці для колгоспниць була сапка, якою робили біля рядка неглибокий рівчак, а потім засипали добрива і загортали рівчак. Далі рихлили сапками, робили глибоке рихлення кінним плужком, потім знову просапали сапками. Слідкували за рослинами на предмет появи різних хвороб, наприклад попільниці. У випадку захворювання рослин обробляли милом, якого не вистачало і доводилося діставати через Сільгосппостач. У період посухи організували полив рослин, для чого використовувалися звичайні пожежні насоси, а воду качали з ставу. Збирали врожай, копали буряки переважно вручну [24, 2]. При цьому часто процес збирання буряків припадав на період перших заморозків. Колгоспниці застуджували руки, що було причиною подальшого виникнення сезонного загострення хвороб, пов'язаних з суглобами. Процес обробки рядків вимагав від колгоспниць копіткої ручної праці. Як видно, в основному працювали сапками, угнувшись, що теж було причиною виникнення захворювань, пов'язаних з попереком, таких наприклад, як радикуліт та інші. Частка ручної праці при виробництві цукрових буряків навіть наприкінці 1970-х рр. становила 70 % [20, 99].

Отже, у 1950–1960 рр. на селі велику роль відігравали новітні засоби виробництва. Між іншим, механізація сільськогосподарського виробництва йшла повільно. Рішучих змін рівня механізації колгоспних робіт протягом першої половини 1950-х рр. не відбулося. Наприклад в Україні в 1955 р. усього 60 % фактично зібраної площі зернових культур здійснено зерновими комбайнами і 86 % цукрових буряків - бурякокомбайнами та бурякопідіймачами [11, 340]. Найменш механізованим було збирання картоплі, цукрових буряків та сіна. При цьому по окремих областях України, в основному західних, ці показники були значно нижчими, ніж в інших регіонах України. Найменший показник збирання зернових культур комбайнами у 1955 р. давала Закарпатська область (3% від фактично зібраної площі), інші західноукраїнські

республіки користувалися технікою в межах 21–39 % [11, 340].

Отже, праця українського селянина у 50–х рр. ХХ ст. в багатьох колгоспах була ручною. Характерним було використання живої тяглової сили при виконанні різних видів сільськогосподарських робіт. Селянство застосовувало традиційні для села знаряддя праці: збирання зернових жаткою, в яку були впряжені дві пари коней і якою управляли дві людини, підвезення та вивезення з полів за допомогою коней і возів, збирання картоплі та буряків звичайною лопатою.

Значне полегшення тяжких сільськогосподарських робіт давала електрифікація. Однак у 1951 р. лише 18 % всієї кількості колгоспів користувалися електричною енергією. І навіть у них електрична енергія використовувалася нерівномірно. Найбільша кількість колгоспів (64,3 %) використовували електроенергію при молотві, очищенні, сортуванні (41 %) та сушінні зерна (24 %) [22, 7]. Інші види сільськогосподарських робіт, такі як силосування, зрошення, водопостачання тваринницьких ферм, обробка льону та коноплі, приготування кормів близько 80–90 % здійснювалися вручну. В галузі тваринництва показники механізації ферм та використання електроенергії на фермах дорівнювало у 1950 р.: електродоїння – 0,2 %, водопостачання тваринницьких ферм – 8,2 % [22, 7]. З часом ситуація стала змінюватися на краще. Однак і у 1955 р. відсоток худоби на фермах Української РСР з механізованим водопостачанням дорівнювався 36,4 % [11, 312]. У 1955 р. в Україні вже було електрифіковано 49 % колгоспів, а в 1956 р. цей показник дорівнював 69 % [11, 341]. Найменша питома вага електрифікованих колгоспів у 1956 р. спостерігалася у західноукраїнських областях.

У першій половині 1950–х рр. в Україні електроенергію виробляли міжколгоспні електростанції. На початок 1956 р. в Україні налічувалося понад 2400 колгоспних і міжколгоспних електростанцій. Крім того, села обслуговували 37 державних та орендованих електростанцій, 40 районних державних та орендованих підстанцій та 5,5 тис. споживних трансформаторних підстанцій, підключених до мереж Сільенерго [18, 44]. Загалом ситуація з забезпеченням електроенергією від Сільенерго була нестабільною. Наприклад, у Слов'янському районі Сталінської області правління одного з колгоспів скаржилося на регулярні щомісячні відключення електроенергії – від 2- до 10 днів [23, 22]. Отже, навіть у тих колгоспах, які отримували електроенергію від Сільенерго, частими були перебої в постачанні, а це, у свою чергу, зменшувало можливості використання електроенергії у виробництві, збільшувало трудомісткість навіть тих робіт, які були електрифіковані. З середини 1950-х рр. колгоспи почали підключати до державної електромережі, що значно збільшило

можливості сільськогосподарського виробництва і дещо покращило умови роботи на селі. До кінця 60-х рр. ХХ ст. уже майже всі колгоспи використовували електроенергію у виробничих цілях [23, 186].

Низька забезпеченість типовими тваринницькими приміщеннями та використання механічних приладів у тваринництві потребувала значних зусиль від працівників ферм, на яких в основному працювали жінки. Робочий час доярки, яка працювала в типовому приміщенні, в якому доїли 6 корів і доглядали 3 телят до 20-денного віку, становив 7 годин 38 хвилин, а доярки з досвідом роботи, яка працювала в нетиповому приміщенні для тварин – 8 годин 44 хвилини. При цьому остання доярка доїла 3 корови і доглядала 1 теля. Дослідження робочого часу двох робітниць ферми витратила робочий час на очищення підлоги і винесення з приміщення гною на одну годину і 7 хвилин більше, ніж перша, яка користувалася вагонеткою підвісної дороги. На принесення води та приготування пійла і напування корів з корита вона витратила на 55 хвилин більше, ніж перша доярка, в якій напування механізоване. На видоювання обидві доярки витратили 27 хвилин, але перша надоювала 37 л молока, а друга – 23 л [10, 7]. Якщо врахувати, що у 1959 р. в колгоспах України нараховувалося 3139,3 млн. корів і 340 тис. доярок, то кожна доярка в середньому обслуговувала 9,2 корови.

Таким чином, умови праці селян та її результати у тваринництві напряму залежали від рівня оснащення ферм новітніми приладами та механізацією робіт. Як свідчить статистика, у 1954 р. велика рогата худоба на 21,9 % знаходилася на фермах з механізованим водопостачанням, свині – 19,2 %. На цей же час на 100 голів великої рогатої худоби припадало 16 автопоїлок, 1,1% корів була переведена на механічне доїння, 4,8 % худоби і 7,2 % свиней від усієї кількості перебували на фермах, обладнаних внутрішньофермерським транспортом. Ситуація не набагато змінилася в 1955 р. Дещо кращою в плані механізації було із стрижкою овець. У відповідні роки 48 і 58 % овець було обстрижено електроагрегатами [11, 342 - 343].

У 1955 р. в галузі тваринництва у колгоспах застосовували соломосилосорізки, силосорізки та соломорізки, зернокукурудзо і макухдробилки, коренерізки, коренеклубнемийки, кормозапарники і кормозапарні агрегати, доїльні агрегати, автопоїлки парні [11, 339]. Однак цих приладів було недостатньо для повної механізації трудомістких робіт на фермах. Головним чином на фермах були транспортери з вибирання гною, трактори для перевезення та роздачі кормів. Переважна більшість доярок були зайняті маломеханізованою фізичною працею.

Отже, багато доярок у сільському виробництві працювали вручну, що викликало професійні

захворювання – кисті рук у них ставали синюшними, набрякали, обмежувалася рухомість пальців, руки боліли. Це було результатом тривалого м'язового перенапруження, систематичного переохолодження рук під час миття, різання коренеплодів, догляду за тваринами і прибирання приміщення [19].

Неабияку роль відігравала відстань, на якій були розміщені польові наділи від місця мешкання членів артілі. Нагадаємо, що після укрупнення колгоспів деякі поля, тваринницькі ферми знаходилися на відстані 7 – 10 км від бригадних сіл. Інколи необхідно було подолати пішки цю відстань, аби дійти до роботи. Таким чином, доярка, яка мешкала далеко від ферми, мала встати о 3 – 4 годині ранку, потрапити на місце роботи, приготувати тваринам їжу, напоїти їх, підготувати до доїння тощо. До того ж, робочий день доярки був ненормований, розірваний на 2 – 3 частини, відсутні санітарно-гігієнічні умови праці [16]. Окрім того, вони продовжували виконувати важкі роботи, мали великі фізичні навантаження [20, 108]. Навіть наприкінці 1970-х рр. частка ручної праці в колгоспах України становила у скотарстві 74 %, свинарстві – 71 %, вівчарстві – 90 %, птахівництві – 78 % [20, 99].

Виробничий день колгоспника розпочинався о 6 годині ранку, коли в конторі роздавали наряди на роботу [6, 36]. Враховуючи сезонний характер роботи в сільському господарстві, слід звернути увагу, що робочий день у період найбільшого напруження робіт тривав від зорі до заходу сонця. Незважаючи на великі навантаження вихідний припадав лише в неділю [17].

Таким чином, робота в громадському виробництві була основною складовою повсякденного життя українських селян. Це була тяжка фізична праця, від якої безпосередньо залежав добробут кожної селянської родини. Головну роль у господарствах відігравало рослинництво і саме тут була задіяна найбільша частина працездатних членів сільськогосподарської артілі. При цьому зернові господарства були більш-менш забезпечені механічними приладами, в бурякосіянні та вирощуванні овочевих культур показники використання механізмів були низькими.

Отже, для українського села того часу цілком природною була картина збирання врожаю на полях ручним способом, утримання та догляд худоби у немеханізованих нетипових тваринницьких приміщеннях. Це, у свою чергу, впливало на тривалість робочого дня та трудомісткість роботи. Виконання державних планів щодо продовольчих поставок вимагало від селянина великих зусиль та багато часу. Від результатів цієї роботи напряму залежав добробут селянської родини.

У перспективі з метою дослідження повсякденного життя українських селян слід приділити увагу вивченню системи оплати праці в колгоспах та результатам роботи українських се-

ляв у громадському виробництві і підсобному господарстві, що складало сукупний прибуток і впливало на спроможності окремої селянської родини

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баран В. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с; Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953 – 1985 рр. – Львів: МП «Свобода», 1992. – 124 с; Лубко І.М. Спроби організаційно-економічного подолання кризи колгоспного виробництва в середині 50-х – на початку 60-х рр. // Український селянин. 36. Наук. Праць. – Вип.. 5. – 2002. – С.116 – 120; Панченко П.П. Развитие сельского хозяйства Украинской РСР 1959 – 1980. – Киев: «Наукова думка», 1980. – 288 с; Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр.. XX століття. – Вінниця: Книга – Вега, 2005. – 256 с.; Талан С. П. Колгоспи Української РСР в період завершального будівництва соціалізму (1951 – 1958 рр.). – Київ: Наукова думка, 1966. – 160 с.; Тимченко С.М. Українське село: проблеми етносоціальних змін 1959 – 1989. – Запоріжжя: ЗДУ, 1995. – 195 с.
2. Вербицкая О.М. Российское крестьянство: от Сталина к Хрущеву. Сер. 40 – нач 60-х гг. – М: Наука, 1992. – 224 с.
3. ДАДО. – Ф. р. 3342. – Оп. 1. – Спр. 31. – 100 арк.
4. ДАДО. – Ф. р. 3695. Оп. 1. – Спр. 33. – 47 арк.
5. ДАПО. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 139. – 92 арк.
6. ДАПО. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 142. – 502 арк.
7. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – Київ: «Наукова думка», 2006. – 655 с.
8. Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 года. Том IX. Распределение населения СССР и союзных республик по занятиям. Часть 1. Статистический сборник. – Москва, 1990. – 285 с.
9. Коваленко М.І. Переваги комплексних бригад // Колгоспник України. - № 7. – 1956. – С. 3 – 5.
10. Кристальний О.В. Підвищувати продуктивність праці в колгоспах // Колгоспник України. - № 4. – 1957. – С. 6 – 7.
11. Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. Київ: держстатвидав, 1956. – 535 с.
12. Народне господарство Української РСР у 1964 р. Статистичний щорічник. - Київ: ЦСУ УРСР «Статистика», 1965. – 695 с.
13. Народне господарство Української РСР у 1960 р. Статистичний щорічник. - Київ: Державне статистичне видавництво, 1961. – 556 с.
14. Постановление ЦК ВКП (б) 30 мая 1950 г. Об укрупнении мелких колхозов и задачах партийных организаций в этом деле // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917 – 1967 гг.). – Т. 3. – М.: Изд. полит. лит., 1968. – С. 614– 616.
15. Примерный устав сельскохозяйственной артели, принятый II Всесоюзным съездом колхозников-ударников и утвержденный Советом народных комиссаров Союза ССР и Центральным комитетом ВКП(б) 17 февраля 1935 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917 – 1967 гг.). – Т. 2. – М.: Изд. полит. лит., 1967. – С. 519 – 530.
16. Свідчення про повсякденне життя українських селян у 1950 – 1960 рр., записане 22 грудня 2008 р. зі слів Авраменко О. М., що мешкає в м. Маріуполі, пр. Будівельників, буд. 104, кв. 73 (у досліджуваний період – с. Кавказ Миколаївської області).
17. Свідчення про повсякденне життя українських селян у 1950 – 1960 рр., записане 22 грудня 2008 р. зі слів Єфименко М.М., що мешкає в с. Урзуф, вул. Пушкіна, 18, Донецька область
18. Талан С. П. Колгоспи Української РСР в період завершального будівництва соціалізму (1951 – 1958 рр.). – Київ: Наукова думка, 1966. – 160 с
19. . Тільки І.І. Догляд за руками доярки // Колгоспник України. - № 8. – 1962. – С. 35.
20. Тимченко С.М. Українське село: проблеми етносоціальних змін 1959 – 1989. – Запоріжжя: ЗДУ, 1995. – 195 с.
21. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 24. – Спр. 438.– 209 арк.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 2172. – Арк. 3 – 18.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 2175. – 161 арк.
24. 640 центнерів цукрових буряків з гектара // За більшовицький врожай. – 9 січня 1951 р. - № 3 (74). Орган політвідділу Станіславської МТС Станіславської області.

В.В. ИВАНЕНКО, В.К. ЯКУНИН

ИСТОРИОГРАФИЯ ФАШИЗМА: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ (ЧАСТЬ 1)

Иваненко Валентин Васильевич – проректор, заведующий кафедрой российской истории Днепропетровского национального университета им.Олеся Гончара, доктор исторических наук, профессор

Якунин Виктор Кузьмич – профессор кафедры украинской истории и этнополитики Днепропетровского национального университета им.Олеся Гончара, доктор исторических наук

Советская историография зарождения, распространения и краха фашизма в Европе (преимущественно германского) весьма обширна. В книге Б. Бессонова «Фашизм: идеология, политика» (М., 1985) приводится библиографический указатель трудов, состоящий из 202 позиций советских и 88 – иностранных авторов, переведенных на русский язык. Безусловно, это далеко не полный список изданий, тем более что с момента его появления прошло почти четверть века. Однако даже этот перечень говорит о том, что данная тема в историографическом процессе 50 – 80-х годов XX ст. занимала одно из центральных мест, отражая совершенно понятный интерес исследователей как можно полнее познать исторический феномен фашизма. И не только потому что в свое время эта «коричневая чума» принесла столько бед и страданий народам Советского Союза, многих европейских государств, мировому сообществу в целом, но и вследствие того, что корни фашистской идеологии не уничтожены до конца и по сей день, то и дело давая о себе знать, прежде всего в Европе и Латинской Америке. Да и в Украине, оказывается, по крайней мере, угроза ее существует, о чем свидетельствует, в частности, недавно вышедшая книга Г. Крючкова и Д. Табачника «Фашизм в Украине: угроза или реальность?» (Харьков, 2008).

Примечательно, что после войны и вплоть до распада СССР и мировой системы социализма неонацистские организации в Европе поддерживались правящими кругами монополистического капитала как противовес растущему международному коммунистическому движению. Но исчезли ли они потом и не «воскресли» ли сегодня? А если все же появились, то получается, что востребованы. И неважно для кого или для чего. Как говорится, если звезды зажигаются, значит, это кому-то нужно...

Между тем найти адекватный ответ на эти вопросы в современной украинской и российской историографии пока что не представляется возможным. Можно, пожалуй, лишь констатировать резкий спад интереса к этой проблематике после 1991 г. Впрочем, в последние четыре года,

особенно после так называемой «оранжевой революции» в Украине, резко возрос интерес к ней в попытке героизировать ОУН и УПА и принизить значение победы советского народа в Великой Отечественной войне, с одной стороны, а с другой – навязать украинскому обществу идеологию радикального, точнее, «интегрального» национализма – в качестве государственной. На острие этой идеологии – русофобия, т.е. изображение России и русских как извечных врагов Украины и украинцев. В результате вопреки историческим фактам, логике и вообще здравому смыслу, к великому сожалению, искусственно создается образ врага. На достижение этой цели направлены не только идеология, внутренняя, но и внешняя политика нынешнего руководства Украины.

В данной статье предпринята попытка провести сравнительный историографический анализ проблемы фашизма в прошлом и настоящем. При этом особенно выделим оценочные характеристики немецких и советских историков в вопросах сущности, идеологии, политики и практики фашизма, а затем сравним, как эти вопросы трактуются в современной научной и учебной литературе Украины и РФ. На стыке этого сравнения обозначим те тенденции и пробелы, которые проявляются в исторической науке на нынешнем этапе.

Следует отметить, что в 50 – 60-е годы значительная часть историков ФРГ все еще апологетизировала нацизм, активно обеляя его до и после прихода к власти, преуменьшая ответственность гитлеровцев за развязывание войны, оставляя как бы «за кадром» или отвергая связь крупного немецкого капитала с нацизмом и Гитлером, затушевывая антигуманную, бесчеловечную сущность идеологии нацизма, замалчивая героическую борьбу передовой немецкой общественности во главе с КПП с нацистским режимом и т.д.

В свою очередь, советские историки выделяли в германской историографии два этапа в изучении указанной проблемы: 1) после окончания войны и до середины 70-х гг.; 2) с 1975 г. – до конца 80-х гг. Разумеется, возникает вопрос: почему 1975-й год является рубежным в обосновании начала нового

и последнего в советской истории этапа? Отвечая на него, подчеркнем, что в первую очередь и главным образом потому, что в это время завершился процесс многосторонних переговоров по выработке новой стратегии безопасности и сотрудничества в Европе. 1 августа 1975 г. в Хельсинки лидерами 33 европейских стран, а также США и Канады был подписан «Заключительный Акт». Составной частью Акта явилась «Декларация принципов, которыми государства-участники будут руководствоваться во взаимных отношениях». Полагаем, сегодня есть смысл напомнить их молодому поколению: 1) суверенное равенство, уважение прав, присущих суверенитету; 2) неприменение силы или угрозы силой; 3) нерушимость границ; 4) территориальная целостность государств; 5) мирное урегулирование споров; 6) невмешательство во внутренние дела; 7) уважение прав человека и основных свобод, включая свободу мысли, совести, религии и убеждений; 8) равноправие и право народов распоряжаться своей судьбой; 9) сотрудничество между государствами; 10) добросовестное выполнение обязательств по международному праву [1].

Указанное соглашение в совокупности с другими важнейшими документами способствовали нормализации межгосударственных отношений СССР и ФРГ, снизили остроту их прежнего противостояния. Этот позитивный момент был отмечен в отчетных докладах Генерального секретаря ЦК КПСС Л. Брежнева на XXV и XXVI съездах КПСС [2]. Намечившаяся новая динамика во взаимоотношениях двух стран привела к усилению роли и влияния в историографии ФРГ либерально-демократических тенденций в изучении интересующей нас проблемы, в том числе, как отмечал Д. Мерцалов, в освещении истории советско-германского фронта, фашизма, движения Сопротивления в Германии [3].

Приступая к непосредственному рассмотрению объекта исследования, вначале отметим некоторые из основных выводов и положений нацистских летописцев, которые подверглись, естественно, критическому анализу советских историков. Так, один из ведущих исследователей фашизма А. Бланк в книге «Адвокаты фашизма» (М., 1974) обращает внимание на следующее: 1) «Неонацистские авторы нагло и цинично утверждают, будто фашистская Германия не совершила ничего такого, за что надо было бы нести ответственность» [4]; 2) «Особенно важное место в неонацистской пропаганде занимает кампания за полную реабилитацию осужденных военных преступников»; «Приговор Международного военного трибунала в Нюрнберге является предметом непрестанных атак неонацистских историков. «Трибуналом победителей» презрительно называет Международный суд Г. Граберт» [5]; 3) «Много стараний прилагают современные адвокаты фашизма, чтобы освободить Гитлера и фашистский режим от исторической ответственно-

сти за самое страшное преступление – агрессию против Советского Союза. И одним из «средств» для выполнения этой неблагоприятной задачи является грязная выдумка о «превентивной» и «вынужденной» войне Германии против Советского Союза»; «После нападения на Советский Союз главная задача германской пропаганды заключалась в том, чтобы оправдать необходимость этого нападения, то есть все время подчеркивать, что мы лишь предвосхитили нападение Советского Союза, - признавал на Нюрнбергском процессе один из руководителей гитлеровского аппарата пропаганды – Фриче» [6]; 4) «При всем кажущемся разнообразии точек зрения на причины, приведшие Гитлера к власти, и силы, способствовавшие установлению гитлеровской диктатуры, для подавляющего большинства буржуазных историков характерно отрицание не только решающей роли, но и какого-либо существенного участия монополистического капитала и генералитета рейхсвера в продвижении к власти германских нацистов» [7]; 5) «Среди разнообразных приемов, используемых реакционной империалистической идеологией, важное место занимает, в частности, фальсификация истории КПГ и антифашистского движения Сопротивления в Германии... Основные концепции реакционной буржуазной историографии безоговорочно разделяются многими правыми социал-демократическими историками, которые также пытаются возложить на коммунистов вину за установление фашизма в Германии, реабилитировать правое руководство СДПГ, замолчать и всячески принизить значение борьбы Коммунистической партии Германии против гитлеровской диктатуры, приписать Коммунистической партии «антидемократические тенденции» и т.д. ...». И в заключение: «Западногерманская буржуазия, правосоциалистическая и ревизионистская историография единодушны в своих конечных выводах: они изопряются в клевете и вымысле, стремясь возложить ответственность за установление фашистской диктатуры в Германии на Коммунистическую партию» [8].

Другой крупнейший исследователь германского фашизма советский историк Л. Гинцберг в книге «На пути в имперскую канцелярию» (М., 1972) также отмечал: «Упорство, с которым представители буржуазной науки оспаривают тот факт, что главным опекуном нацистов был крупный капитал, свидетельствует, что они усматривают в признании этой точки зрения величайшую опасность. Тактика «респектабельных» буржуазных историков при этом несколько видоизменилась... В наши дни буржуазные авторы, признавая, что между нацистской партией и крупной промышленностью, банками существовала связь, стремятся всячески приуменьшить и ограничить ее» [9].

Еще один ведущий советский специалист по истории германского фашизма А. Галкин в книге «Социология неофашизма» (М. 1971) констатирует

вал: «Дискуссия по поводу оценки фашизма носит упорный и ожесточенный характер. Это объясняется не только особенностями современного общественного развития, делающими любую форму исследования в данной области крайне актуальной. Дело еще в том, что, благодаря специфике проблемы, любые нюансы в подходе к ее изучению, естественно, воспринимаются как выражение идейных и политических позиций автора» [10]. К этому можно лишь добавить, что в наши дни это воспринимается не только как идейно-политическая позиция автора, но и как позиция тех или иных властных кругов, определяющих политический курс, внутреннюю политику и т.п.

Сегодня назрела потребность взять на вооружение выводы и аргументы, выработанные целой когортой советских историков против апологетов фашизма, поскольку фронт борьбы переместился во внутрь страны. Ведь не секрет, что антикоммунизм и неофашизм из внешней угрозы все явственнее становится угрозой и внутренней. Они опасны не только для коммунистов и всего левого движения, но и для буржуазной демократии, угрожают парламентаризму и основам конституционного строя, в центре которого находятся такие категории, как верховенство права, плюрализм, социальное и правовое государство, суверенитет народа, который является главным и единственным источником власти.

А теперь рассмотрим, как характеризуется фашизм в целом в советской историографии. Как известно, на опасность его для мирового рабочего и коммунистического движения обратил внимание еще IV конгресс Коминтерна (15 ноября 1922 г.), который заслушал и обсудил отчет ИККИ, доклад В. Ленина «Пять лет российской революции и перспективы мировой революции», программу Коммунистического Интернационала и многие другие вопросы. Заметим, что конгресс начал свою работу сразу же после прихода фашистов к власти в Италии.

Переосмыслению этого знакового во многих отношениях коминтерновского форума было посвящено немало аналитических трудов, среди которых выделим книгу советских и зарубежных историков-марксистов «Четвертый конгресс Коминтерна» (М., 1980). Г. Секей (Венгрия), в частности, писал: «Уже в отчетном докладе ИККИ подчеркивалось то, что было затем сказано в ходе работы конгресса о фашизме: фашизм – это форма проявления буржуазной контрреволюции; с приходом фашизма к власти осуществляется реакционное разрешение кризиса, связанного с периодом гражданской войны и несшего в себе также возможность социалистической революции. Это и были те два пункта, по которым все выступавшие на конгрессе и все делегаты заняли единую позицию... Справедливо указывалось, что приход Муссолини к власти – это составная часть «наступления капитала» на мировой арене. В то же время в этом документе (имеется в виду

обращение конгресса к рабочим Европы. – Авт.) оценки зачастую были нечеткими, фашизм изображался как орудие в руках аграриев; многие конкретные вопросы, касающиеся природы, роли и функции фашизма в классовой борьбе, характеризовались односторонне и противоречиво. Едва ли было правомерным считать, что промышленная и торговая буржуазия с «тревогой смотрит» на эксперимент фашистской реакции. Эти определения могли породить мнение, будто фашизм не был тесно связан с крупным промышленным капиталом... Впервые на международном коммунистическом форуме было указано на то, что между фашизмом и буржуазной демократией существует различие, что речь идет о двух различающихся режимах капитализма» [11].

Позднее, с установлением нацистской диктатуры в Германии, основанной на идеологии фашизма, его оценки были уточнены и конкретизированы на VII конгрессе Коминтерна (25 июля – 20 августа 1935 г.), который, кстати, был последним в его истории. По докладу Георгия Димитрова конгресс принял резолюцию «Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса, против фашизма». В ней отмечалось: «В этой обстановке господствующая буржуазия все больше ищет спасенье в фашизме, в установлении открытой террористической диктатуры наиболее реакционных, наиболее шовинистических и наиболее империалистических элементов финансового капитала в целях осуществления исключительно грабительских мер против трудящихся, подготовки хищнической империалистической войны, нападения на СССР, порабощения и раздела Китая и на основе всего этого предотвращения революции... Наиболее реакционная разновидность фашизма – это фашизм германского типа, нагло именующий себя национал-социализмом, но абсолютно ничего общего не имеющий ни с социализмом, ни с защитой действительных национальных интересов германского народа, а выполняющий лишь роль прислужника крупной буржуазии и являющийся не только буржуазным национализмом, но и звериным шовинизмом» [12].

Эта характеристика фашизма в общих чертах верна и сегодня, а в те годы стала надежной опорой в выработке действенной тактики борьбы против него. В то же время она была недостаточно полной, так как не совсем точно определяла классовую основу и социальную базу фашизма, не раскрывала суть идеологии, ее истоков, генезиса, ограничиваясь в основном его внешнеполитической составляющей. Видимо, это и не случайно, если учесть, что к тому времени германский фашизм еще не раскрыл своего потенциала и своей звериной сущности. Не вобрала эта характеристика в себя и всего того ценного, что уже было выработано предыдущими конгрессами Коминтерна.

В послевоенный период оценки фашизма пре-

терпевали определенные изменения, дополнялись и конкретизировались в марксистской литературе. Заслуживает внимания, в частности, книга видного деятеля Коммунистической партии Великобритании и международного коммунистического движения Р. Палма Датта «Интернационал. Очерк истории коммунистического движения. 1843-1964». (Пер. с англ. – М., 1966). В ней он раскрыл сущность фашизма таким образом: «... фашизм представляет собой вид контрреволюции. Однако не всякая контрреволюция является фашизмом. Обычно идеологические противники фашизма отмечают в нем лишь наличие «диктатуры» и «насилия». Такой подход к вопросу о фашизме характерен для образа мышления буржуазных либералов и социал-демократов, которые рассматривают фашизм как крайность, аналогичную, по их мнению, коммунизму, причем и ту, и другую они противопоставляют либерально-буржуазной демократии. Они определяют фашизм как «диктатуру справа» в противоположность коммунизму, который они характеризуют как «диктатуру слева». Это толкование фашизма, которое использовали правые лейбористы, чтобы оправдать свой отказ от участия в едином фронте народов против угрозы фашизма, нашло свое выражение в манифесте лейбористской партии «Демократия против диктатуры», опубликованном в марте 1933 года.

Однако это определение фашизма, которое игнорирует его классовый характер, не выдерживает критики...

Фашизм возник в странах, раздираемых острыми классовыми противоречиями, в которых создалась потенциально революционная обстановка, но где руководство революционным пролетариатом было еще недостаточно подготовлено, чтобы добиться победы в социалистической революции; фашизм там, где правому социал-демократическому руководству удалось сохранить свою власть над большей частью пролетариата, чтобы прийти на помощь капитализму и преградить путь революции – перед лицом растущего недовольства рабочих. Фашизм родился там, где дискредитировавшему себя капиталистическому строю удалось использовать толпу демагогов всех мастей, изрекающих радикальные по форме, но шовинистические и расистские по существу лозунги, демагогов, которые фактически финансировались крупным капиталом для того, чтобы создать – главным образом из средних слоев населения, а также из среды отсталых рабочих – реакционное «массовое движение». Участниками этого «массового движения» были наиболее разочарованные и потерявшие всякую надежду в жизни разношерстные элементы. Наиболее агрессивные и реакционные круги крупного капитала поднимали эти элементы на борьбу с организованным рабочим движением, расчищая таким образом путь к установлению своей террористической диктатуры» [13].

Как видим, автор обратил внимание на одну из причин прихода фашизма к власти, заключающейся в классово-обостренных противоречиях, выросших из последствий закончившейся Первой мировой войны, когда угроза капиталистическим отношениям реально исходила от организованного рабочего движения, стимулированного беспрецедентным примером победы социалистической революции в России. Здесь дается также определение сути политического режима фашистов как террористической диктатуры и указание, правда, не вполне точное, но в целом верное, на социальную базу фашизма.

Более глубоко охарактеризовал сущность фашизма А. Галкин в книге «Социология неофашизма» (М., 1971). Он проанализировал различные оценки фашизма в буржуазно-либеральной литературе ФРГ, США, Франции и Италии и противопоставил ей марксистскую литературу. По его мнению, концепция тоталитаризма, которую используют буржуазные авторы, не позволяет в полной мере представить классовую природу фашизма [14]. Проявляя объективность, А. Галкин отметил положительный вклад в изучение идеологии фашизма немецкого ученого буржуазно-либерального толка Э. Нольте, подчеркнув: «Разумеется, само по себе изучение фашистской идеологии вполне оправдано. Особенность фашизма, в частности, состоит в том, что, в отличие от многих буржуазных политических течений, он придавал и придает огромное значение идеологическим вопросам, считая идеологию важнейшим условием успешной массовой пропаганды. Особенности фашистской идеологии, причины ее успеха среди различных социальных слоев, степень ее эффективности в различной обстановке изучены недостаточно, и работы Нольте дают в этом отношении кое-что полезное» [15].

Вместе с тем, по словам советского исследователя, у Э. Нольте отсутствует связь фашизма с эпохой, все сводится к идеологии и психологическим комплексам, а развитие фашизма, его политика в отношении различных классов и слоев населения остается за рамками. В противовес этому марксисты рассматривали фашизм как продукт эпохи, в связи с чем А. Галкин пишет: «Фашисты практически первыми среди буржуазных партий применили в широких масштабах методы манипулирования массами. Это нашло свое отражение и в фашистской идеологии, и в разработке конкретных форм пропагандистской деятельности. Фашистская идеология с самого начала не отвечала ни одному из критериев, определяющих идеологию научную. Для нее характерны априорность посылок, несовместимость отдельных частей учения, беспринципная смена лозунгов. Эти особенности, облегчавшие ее критику, не только не ослабляли ее воздействия, но, напротив, в ряде случаев обуславливали ее эффективность» [16].

С конца 60-х годов советские историки, философы и этнографы начали исследовать истоки фа-

шистской идеологии, ее сущность и организацию внедрения в общество, в различные классы и социальные слои. В 1969 г., к примеру, вышла книга философа А. Богомолова «Немецкая буржуазная философия после 1865 года». В ней впервые дан целостный анализ философии Ф. Ницше и О. Шпенглера, идеи которых оказались особенно близки нацистским идеологам. Автор выделил в творчестве Ницше такие идеи: «Волунтаризм», «Становление» вместо развития», «Теория познания», «Переоценка ценностей», «Аморализм Ницше», «Ницше и религия», «Вечное возвращение», «Нигилизм» [17]. Нацистам особенно были близки постулаты Ницше, сформулированные в блоке идей «Волунтаризм» и «Переоценка ценностей».

Более основательно философию Ф. Ницше исследовал С. Одуев в книге «Тропами Заратустры», где напрямую связал ее с фашизмом, показал конкретно, какие его идеи брали на вооружение А. Розенберг, А. Боймлер, А. Гитлер и др. При этом он констатировал: «Политические лидеры и идеологи фашистского движения еще до захвата власти провозгласили себя теоретическими наследниками Ницше, а самого философа – «провозвестником» национал-социализма. Закрепившись у власти, они превратили ницшеанство в полуофициальную философию. Гитлер взял под свое покровительство рукописное наследство «учителя», многозначительно фотографировался подле его бюста, рассыпал его произведения с дарственными надписями своим друзьям; его тексты публично возглашались на партийных собраниях и торжествах. Сестра философа незадолго до своей смерти подобострастно благодарила фюрера за те почести, которые воздаются ее брату, уверяя при этом, что именно в Гитлере видит она воплощение сверхчеловека, возведенного в «Заратустре», и т.д.» [18]. По мнению С. Одуева, генетическая связь ницшеанства с идеологией фашизма хорошо видна в работах А. Розенберга и А. Боймлера. Анализируя, в частности, труды последнего, автор пишет: «Ницше – «первый великий философ реализма», с которого «начинается новый период европейской философии», того своеобразного реализма, который коренится не в сознании, не в понятиях разума, а в «самой глубине души». И самым наглядным подтверждением этого тезиса Боймлер считает «реалистическую концепцию» сверхчеловека, в которой выражается «великое доверие к существованию, вера в мир, являющийся всегда лишь отражением веры одиночки в себя и в свою историческую миссию». Присяжные теоретики национал-социализма, мыслящие сверхчеловека в «реалистической манере», полагали его как великую личность, предписывающую свою волю всемирной истории, и персонифицировали в образе Гитлера» [19].

С. Одуев выделил одну особенность теоретиков фашизма, утилитарно подходивших к ницшеанству: «Не будем гадать, принял ли бы Ницше

– аристократ духа, утонченный эстет, противник всякого социализма, рабочего класса, «демоса», узколобого национализма и т.д. – навязчиво-демагогически обращенную к «демосу» программу «национал-социалистической рабочей партии», возглавляемой людьми грубыми, вульгарными, мелкими, часто выскочками из простонародья. Суть дела не в этом, а в том, что фашизм рассматривал многие его идеи и постулаты как свои собственные... Будучи людьми философски невежественными, глашатаи фашизма плохо знали тексты Ницше, брали их из вторых и третьих рук, но дух Заратустры, бесспорно, витал над фашистской империей» [20].

Автор обратил внимание и на то, как ницшеанские идеи преломляются в трактатах, излагающих основы нацистского мировоззрения. Для примера он взял объемный труд А. Розенберга «Миф XX века», который после гитлеровского «Моя борьба» был своеобразным евангелием нацистов. С его точки зрения, «Ницше отведено место в одной шеренге с Лютером, Гете, Кантом, Шопенгауэром и Лагардом. Что касается Канта и Гете (хотя ссылки на них и нередки), то это дань немецкой духовной традиции: Розенбергу, прибалтийскому барону, бывшему подданному русского царя, поклоннику Мережковского, входившему с самого начала фашистского движения в окружение Гитлера, отводилась вначале роль связующего звена между фюрером и интеллигенцией. Не подходят эти два имени и к уровню книги, которая по существу является вульгарно-пропагандистским переложением различных вариантов философии жизни в амплитуде от Ницше до Клагеса» [21]. Ученый убедительно доказывает, что «фашизм сознательно утверждает миф как фундамент своего мировоззрения, целенаправленной интерпретации мира» [22].

Далее С. Одуев анализирует взгляды Розенберга на историю, как на борьбу двух рас, двух расовых элементов: иудейско-сирийско-римской и арийско-северноевропейской (нордической). По его мнению, «затронутая Розенбергом проблема «оздоровления», «очищения» расы является одной из центральных для теории и практики фашизма» [23].

Советские историки, философы и этнографы анализировали также расистские теории фашизма, их истоки. В. Далин, известный специалист в области французской исторической мысли, одним из первых обратил внимание на критику К. Марксом четырехтомного труда французского графа Артура де Гобино «Опыт о неравенстве человеческих рас» (Париж, 1853), который стал серьезным теоретическим подспорьем для нацистов Германии. Автор отметил, что сохранилось 150 тетрадей К. Маркса, в которых имеются записи о прочитанных книгах. В этих записях есть и суждения о книге А. де Гобино. В. Далин отмечает: «Выходец из обедневшей, опустившейся аристократической семьи, ученый ориенталист, талант-

ливый литератор Артур Гобино не скрывал своего отвращения и глубочайшего презрения к человечеству, демократии, равенству, политической свободе... Яростный антидемократизм и убеждение в необходимости господства сильных как основном, высшем и неизменном законе природы стали руководящими идеями Гобино. Ему казалось, что он обнаружил, наконец, подлинный, «единственный ключ» к пониманию истории. В основе цивилизации лежит этнический, расовый признак. Также, как не было и не может быть равенства в обществе, не было и не может быть равенства между человеческими расами. Расовое, этническое неравенство является важнейшим, господствующим, все определяющим моментом всемирно-исторического развития»... [24].

Затем В. Далин кратко изложил основные идеи Гобино и отношение к ним К. Маркса. Гобино признавал существование трех рас – белой, черной и желтой. Между ними нет никакого равенства. Избранной является только белая. В отношении этой мысли автор отмечает реплику К. Маркса – «Осел!». Ниже всех Гобино оценивал черную расу, считая ее представителей тупоголовыми и неспособными подняться выше элементарного уровня. Желтую расу он ставил выше черной, но ей также отказывал в способности занимать «славное место» на лестнице цивилизации [25].

В белой расе Гобино выше всех ставил арийцев – «самую прекрасную из всех человеческих рас», но и в ней выделял различия. «Выше всего – и в этом секрет популярности Гобино среди нацистов, полагает В. Далин, – он ставил индогерманцев, недаром и весь его трактат был посвящен одному из германских государств. Но арийцы могут сохранить свою ведущую роль в человеческом развитии только при одном условии: «Подлинная ценность всех людей находится в прямой зависимости от чистоты крови»... Сам Гобино был настроен чрезвычайно пессимистически. Смешение рас он считал процессом совершенно неотвратимым и, поскольку белая раса теряет свою чистоту крови, гибель человеческой цивилизации предопределенной...» [26].

Маркс оставил, по оценке Далина, около двух десятков замечаний на книгу Гобино, и больше всего во втором томе, посвященном Индии и Китаю. В. Далин отмечает: «Маркс, судя по его замечаниям, обвинял Гобино прежде всего в искажении исторической правды во славу своей концепции... Маркс подвергал критике не только «превосходство белой расы» в области религиозных представлений. Он категорически отвергал основной тезис Гобино о гибельности «смешения» рас и крови» [27]. При этом исследователь делает совершенно обосновательный вывод о том, что у истоков расизма К. Маркс был первым и непримиримым его критиком.

Критику философско-исторических воззрений Гобино продолжил А. Гофман. Он дал очень важное пояснение: «Расовая концепция Гобино

формировалась в условиях, когда антропология в целом находилась еще в донаучной стадии развития, что создавало благоприятную почву для всякого рода спекуляций и мифотворчества. Необходимо отметить, что расовое превосходство белой расы представлялось очевидным и не требующим специальных доказательств фактом не только расистам в собственном смысле, но и многим сторонникам лозунгов свободы, равенства и братства, провозглашенных идеологами прогрессивной буржуазии в XVIII в. Они зачастую просто не считали нужным выдвигать это представление на первый план, предполагая, что постепенное «цивилизующее» влияние европейцев приобщит другие расы к тем благам, которые несут с собой лозунги свободы, равенства и братства; само же приобщение откладывалось на неопределенное время. Гобино был по существу первым в XIX в., кто в развернутом виде сформулировал тезис о расовом неравенстве как объясняющем принципе исторического развития» [28]. Далее автор дал аргументированный анализ конкретных положений Гобино, показав их полную научную несостоятельность.

Советские историки 70 – 80-х годов впервые начали исследовать механизм функционирования фашистской идеологии. Одной из первых работ по этой теме была книга А. Бланка «Из истории раннего фашизма Германии. Организация, идеология, методы» (М., 1978). В ней впервые появилась краткий обзор марксистской литературы о фашизме (как советской, так и зарубежной), особо отмечена важность изданных в СССР трудов Э. Тельмана, В. Пика, В. Ульбрихта, О. Гротевоя и других деятелей германского коммунистического и рабочего движения, документов КПГ, а также обобщающих исследований по новейшей истории Германии. В главе «Духовные предтечи фашизма» охарактеризованы работы целого ряда философов, социологов, историков Германии, Франции, Англии, Голландии – А. Шопенгауэра, Ф. Ницше, Э. Юнгера, О. Шпенглера, Ванден Брука, Р. Юнга, А. Гобино, П. Лагарда, Х.-С. Чемберлена, Е. Дюринга, Ф. Ратцеля и др. [29].

В книге произведен анализ основных идеологических постулатов А. Гитлера и А. Розенберга. Автор утверждает, что главным инструментом власти фюрера была НСДАП. Однако ему, по видимому, в то время не было известно о таком важном инструменте распространения и внедрения в массы идеологии фашизма, как Аненэрбе. Впервые об этой структуре сообщил М. Семиряга в 1982 г. в статье «Фашизм, расизм, национализм». Советским историкам, похоже, ничего не было известно об этом учреждении нацистов. Идеологическая цензура не допускала исследователей к коллекции архивных документов данной фашистской организации в структуре СС Гимmlера. Почему именно М. Семиряге разрешили ознакомиться с документами и материалами идеологических учреждений третьего рейха - не

известно. Сам же автор не поясняет, где, в каких архивных фондах он взял эти сведения. Хотя сообщаемая им информация представляет определенный интерес.

Например, такого плана: «Пропагандой и практическим осуществлением расистских идей занимались в Германии многочисленные партийные, государственные и другие организации, а также вся фашистская печать. Уже в первые годы гитлеровской диктатуры расизм и особенно антисемитизм распространялся через 30 млн. экз. различных газет, среди них на первом месте стояла газета «Штурмер» тиражом в 600 тыс. экз., издаваемая ярым антисемитом Ю. Штрейхером. С 1933 по 1936 г. в стране было издано около 250 расистских и прежде всего антисемитских циркуляров и инструкций» [30].

И далее: «Одновременно с реализацией расистских бредней фашистских главарей на практике активно продолжались и «научные» изыскания в этой области. По инициативе Гиммлера такими изысканиями занималось объединение по исследованию «нордической» расы, так называемое «Аненэрбе» («Наследие предков»). Несколько немецких университетов были коллективными членами этого объединения. «Аненэрбе» устраивало археологические раскопки в ряде европейских стран, чтобы доказать германское происхождение их народов. В поисках колыбели «индогерманской расы» была даже устроена экспедиция в Тибет. В годы войны «Аненэрбе» занималось проведением опытов над заключенными концлагерей и изучением скелетов казненных или умерших узников» [31]. К сожалению, и здесь – никаких ссылок на источники.

Более четверти века после этого конкретных исследований о деятельности «Аненэрбе» не появилось. И лишь в 2008 г. вышли две книги российского историка А. Васильченко, в которых впервые на большом фактическом материале раскрыта деятельность нацистов и ученых, перешедших к гитлеровцам, по формированию нового мировоззрения немецкого народа – «арийской расы» [32]. Но и в этих достаточно крупных трудах нет указаний на то, откуда взяты те или иные сведения, факты, анализ источников и литературы. В одной из них указан лишь список немецких изданий (34 позиции), из которых 23-увидевших свет в конце 1990-х и начале 2000-х годов, а в другой – список 50 публикаций, из которых 36 – на немецком языке, остальные – на русском, включая переводные немецкие.

Следует отметить приведенное и вначале статьи фундаментальное исследование Б. Бессонова

«Фашизм: идеология, политика» (М., 1985). В главе «Идейные источники фашистской идеологии» автор подверг научной критике основополагающие идеи, заимствованные фашистами у тех же А. де Гобино, П. Лагарда, Х-С. Чемберлена, Ф. Ницше, О. Шпенглера, Г. Лебона, Ж. Сореля, Э. Юнгера, а также Дж. Джентиле [33]. Интересно, что последний не был даже упомянут А. Бланком и А. Галкиным. А между тем итальянские фашисты и немецкие нацисты взяли за образец именно его концепцию тоталитаризма и придали ей специфический характер [34].

В наиболее концентрированном виде оценка фашизма зафиксирована в последней советской философской энциклопедии, изданной в 1989 г. В статье «Фашизм», авторство которой не вполне ясно, дано такое определение: «Фашизм (итал. Fascismo, от fascio – пучок, связка, объединение), политич. течение, возникшее вскоре после окончания 1-й мировой войны и выражавшее интересы наиболее реакционных и агрессивных сил империалистич. буржуазии. Ф. у власти – террористич. диктатура самых реакц. сил монополистич. капитала, осуществляемая с целью сохранения капиталистич. строя. Важнейшие отличит. черты Ф. – применение крайних форм насилия для подавления рабочего класса и всех трудящихся, воинствующий антикоммунизм, шовинизм, расизм, широкое использование гос.-монополистич. методов регулирования экономики, макс. контроль над всеми проявлениями обществ. и личной жизни людей, способность путем националистич. и социальной демагогии мобилизовать и политически активизировать часть населения в интересах эксплуататорского строя (массовая база Ф. – по преимуществу средние слои капиталистич. общества). Внешняя политика Ф. – политика империалистич. захватов...

В центре фашистской идеологии – идеи военной экспансии, национальной исключительности, расового неравенства, вождизма («принцип фюрерства»), всевластия государственной машины (теория «тотального государства»), пренебрежения к правам личности. В наиболее концентрированном виде эти идеи были выражены в книге А. Гитлера «Моя борьба» («Mein Kampf», 1925). Весьма существенная черта фашистской идеологии – крикливая демагогия с целью маскировки ее истинного содержания. Этой цели служило, в частности, спекулятивное использование Ф. популярности идеи социализма в массах» [35].

(Продовження в №3 (65) 2009 альманаху «Грані»)

ЛИТЕРАТУРА:

1. Заключительный Акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе // СССР в борьбе за безопасность и сотрудничество в Европе. 1964 – 1987. Сборник документов. – М.: Международные отношения, 1988. – С. 110-115.
2. Материалы XXV съезда КПСС. – М.: Политиздат, 1976. – С. 17; Материалы XXVI съезда КПСС. – М.: Политиздат, 1981. – С. 24.
3. Мерцалов А.Н. Великая Отечественная война в историографии ФРГ. – М.: Наука, 1989. – С. 4.
4. Бланк А.С. Адвокаты фашизма: Легенды и мифы реакционной буржуазной историографии о германском

- фашизме. – М.: Международные отношения, 1974. – С. 26.
5. Там же. – С. 27.
6. Там же. – С. 28-29.
7. Там же. – С. 48.
8. Там же. – С. 141-142.
9. Гинцберг Л.И. На пути в имперскую канцелярию: Германский фашизм рвется к власти. – М.: Наука, 1972. – С. 37-38.
10. Галкин А.А. Социология неофашизма. – М.: Наука, 1971. – С. 13-14.
11. Секей Г. IV конгресс Коминтерна и проблемы борьбы против фашизма в 1922 – 1933 гг. // Четвертый конгресс Коминтерна. – М.: Политиздат, 1980. – С. 279-281.
12. VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны (сборник документов). – М.: Политиздат, 1975. – С. 365-366.
13. Палм Датт Р. Интернационал: Очерк истории коммунистического движения. 1848 – 1963 / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1966. – С. 200-202.
14. Галкин А.А. Указ. соч. – С. 20-22.
15. Там же. – С. 25
16. Там же. – С. 53-54.
17. Богомолов А.С. Немецкая буржуазная философия после 1865 года. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – С. 115-133.
18. Одуев С.Ф. Тропами Заратустры. (Влияние ницшеанства на немецкую буржуазную философию). 2-е до-раб. изд. – М.: Мысль, 1976. – С. 178.
19. Там же. – С. 186-187.
20. Там же. – С. 184.
21. Там же. – С. 191-192.
22. Там же. – С. 192.
23. Там же. – С. 197.
24. Далин В.М. У истоков расизма: Маркс о Гобино // Далин В.М. Люди и идеи. Из истории революционного и социалистического движения во Франции. – М.: Наука, 1970. – С. 346-347.
25. Там же. – С. 347-348.
26. Там же. – С. 349.
27. Там же. – С. 351.
28. Гофман А.Б. Элитизм и расизм (критика философско-исторических воззрений А. де Гобино) // Расы и на-роды. Современные этнические и расовые проблемы. Ежегодник. – 1977. - № 7. – С. 129.
29. Бланк А.С. Из истории раннего фашизма Германии: Организация, идеология, методы. – М.: Мысль, 1978. – С. 99-117.
30. Семиряга М.И. Фашизм, расизм, национализм // Расы и общество. – М.: Наука, 1982. – С. 76.
31. Там же. – С. 78.
32. Васильченко Андрей. Окултный миф III Рейха. – М.: Яуза-Пресс, 2008. – 624 с.; его же. Арийский миф III Рейха. – М.: Яуза-Пресс, 2008. – 512 с.
33. Бессонов Б. Фашизм: идеология, политика. – М.: Высшая школа, 1985. – С. 86-101.
34. Лопухов Б.Р. История фашистского режима в Италии. – М.: Наука, 1977. – С. 21, 67-124; История фашизма в Западной Европе. – М.: Наука, 1978. – С.74-91, 179-188.
35. Философский энциклопедический словарь. 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – С. 683.

ФІЛОСОФІЯ

І.З.МАЙДАНЮК

СОЦІАЛЬНА СВОБОДА ОЧИМА КИЇВСЬКИХ БРАТЧИКІВ

Майданюк Ірина Зіновіївна - докторант кафедри української філософії та культури Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент, кандидат філософських наук

На сучасному етапі розбудови державності зростає практична роль філософії як опори для ретельного обґрунтування і розв'язання проблем, пов'язаних із суспільними ідеалами, переорієнтацією цінностей, створенням законів співжиття громадян, які б найкраще давали можливість розкривати природні потенції, вдосконалювати себе і свою країну. Світовим товариством давно вироблені та висунуті зразки для соціальних перетворень, першим із ціннісних орієнтирів у яких є свобода. Нині це поняття визначається філософським енциклопедичним словником як «можливість чинити так, як хочеться» [9,406]. У древній філософії (Сократ, Платон) свобода пов'язувалася з поняттям долі, потім (Аристотель, Епікур) – з незалежністю від політичного деспотизму, ще пізніше (стоїцизм, неоплатонізм) – із можливістю подолати всі біди людського існування. Середньовічна філософія трактувала свободу від гріха і прокляття церкви (хоча при такому трактуванні виникали розбіжності між свободою людини і всемогутністю Бога), в епоху Ренесансу під свободою почали розуміти всебічний розвиток людської особистості. Від часів Просвітництва виникає поняття свободи, що виходить із природного права (Альтрузій, Гоббс, Гроцій, Пуфендорф), а німецька релігійна, класична та ідеалістична філософія (Екхарт, Лейбніц, Кант, Гете, Шиллер, Шопенгауер, Ніцше) розуміють свободу як відповідність сутності і її розвитку. Марксизм вважав свободу фікцією, наголошуючи, що людина діє відповідно до середовища, екзистенційна філософія називає свободу не властивістю людини, а її субстанцією (тобто, людина завжди достойна того, що з нею трапляється).

Формування уявлень про свободу в українській філософській думці відбувалося ще за часів Київської Русі, де вже існувало уявлення про свободу як основний елемент людського буття. Гуманістичні ідеї християнства поставили питання про релігійну свободу народу взагалі (самостійність церкви) і свободу релігійного сповідання людини (Ларіон, Данило Заточник, Іван Вишенський, Христофор Філалет та ін.). Формування української народності спричинило визрівання у мислителів України ідеї про етнополітичну свободу (літописи Самовидця, Грабянки), свободу совісті (К.Сакович, Й.Борецький, І.Галятовський) та відповідальність людини перед суспільством (Ларіон, Феодосій Печерський, С.Оріховський, Я.Козельський, Г.Сковорода). Перше в українській філософській думці визначення свободи як свободи вибору дав М.Козачинський. Ідеали й принципи свободи утверджували своїми працями представники Київської філософсько-правової школи П.Д. Юркевич, Є.М. Трубецькой, П.І. Новгородцев, Є.В. Спекторський, М.О. Бердяєв, П.Б. Вишеславцев, О.С. Яценко.

Сучасний доробок праць, що торкаються проблем свободи, становлять роботи В.Бачиніна, М.Панова, М.Костицького, М.Ібрагімова, С.Максимова, А.Козловського, М.Козюбри, С.Сливки, О.Бандури, М.Гуренка, В.Горбала, О.Мироненко, Т.Андрусяк, О.Скакун, С.Мороза. Щоправда, вони розглядають визначене питання переважно з точки зору теорії філософії права, аксіології права, філософсько-правового аналізу свободи як явища. Нас же проблема цікавитиме як аспект історії філософії права, що є однією з

невирішених ще частин проблеми.

Світовий історичний досвід показує, що проблема свободи особливо гострого звучання набуває в часи, коли виникає реальна загроза ослаблення держави. Так було і в Україні кінця XVI-початку XVII, у час виникнення братств – громад, що створювалися при церквах і формою нагадували національно-релігійні осередки, та насправді виконували набагато ширші функції. За умов, коли державна влада належала польському королю, а церковна – ксьондзам і православним владикам (яких більшість тогочасного населення України вважала відступниками), братства прагнули вивільнити свої громади з-під опіки обох цих влад, відмежуватися від світу соціальної несправедливості й морального занепаду, брали на себе виконання певних політичних, юридичних та інших суспільних функцій.

Найвпливовішим в Україні вважалось Львівське Успенське братство, проте одну з провідних ролей відіграло і Київське, членами якого були князі Острозькі, Могили, Древинські, навіть гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний зі своїм Військом Запорозьким.

Першим ректором Київської братської школи, відкритої у 1625 році при Богоявленському монастирі, був Йов Борецький - український церковний, освітній і культурний діяч, митрополит православної церкви у Києві, якому приписують авторство «Перестороги» – полемічного твору, що визначається суворим історизмом та гострим спрямуванням. Піднімаючи проблему соціальної свободи, вболіваючи за долю народу, викриваючи зрадників, автор навіть загрожує існуючому ладові виступом із зброєю в руках. «Вже сокира лежить близько біля коріння, – пише він, – вже наступив усьому час» [4, 223]. Цей час - відтворення історичної правди, яка полягає в тому, що східнослов'янські народи завжди мали свободу, були вільними, мали цілісну державу. Якщо ж і зараз, думає Борецький, відновити істинну свободу, то нікому не шкодитиме «баламутство» суспільства, у якому «владза свѣтская з духовною зляшалася, где пыха гніздо собѣ збудовала, где мудрость свѣта того панует, где філософія поганская...слово божіє в ворочивает и инако вѣрити кажет, где духовных пространно живут, вольностей вшеляких заживают, на вѣру святую не словом божимъ, але мечемъ воюют» [7, 56].

Серед діячів братського руху виділяється постать Мелетія Смотрицького, який своїм творам надає виразного суспільно-громадського спрямування: «Відкрийте ваші сердечні очі, пізнайте самих себе, пізнайте батька і матір своїх, зрозумійте, в чиему і якому домі народились» [2,133]. Чи не найсильнішим його твором, що відіграв важливу роль в ідейному пробудженні народу і його прагненні до боротьби за національну свободу, є «Тренос» – своєрідний плач-голосіння, в яко-

му Смотрицький виступає як «поборник ідеалів патріотизму, свободи і людяності, світлого і гармонійного життя для земної людини... Всю свою багату ерудицію історика і теолога, свою душу намагався вкласти письменник у книгу з гарячим бажанням викресати всенародний протест проти соціального зла» [10,14]. Сам за натурою пристрасний і емоційний, Смотрицький постійно хвилювався за земну людину, її громадянські права, вважаючи, що людина повинна жити у світі правдиво і справедливо, а народ - бути вільним.

Для досягнення своєї мети Смотрицький обрав образ підневільної церкви-вдовиці, бідної, пригнобленої і ув'язненої, закутої в кайдани і ланцюги, пограбованої і скривдженої, зрадженої власними дітьми, у якому ясно бачиться образ України, позбавленої національно-релігійних прав, з верхівкою, що зблокувалась із ворогами, прагне влади і багатства і цим призводить до морально-політичного занепаду традиційно-національних устоїв церковного і світського життя, внаслідок чого посилюється ренегатство, байдужість до патріотичних обов'язків, моральне отупіння. Такий образ, на його думку, повинен збудити громадськість, викликати симпатію і співчуття до матері-батьківщини, інакше нависла над українською землею доля відсталого провінціалізму перетвориться у звичайну реальність. Суспільно-історичні умови вимагають, вважає Смотрицький, або нового Наливайка, або вождя-пророка, народного наставника, який би просвітив суспільність, підняв національно-релігійну свідомість «блудних синів», який би був мудрою людиною, сильною духом і готовою прийняти смерть мученика за церкву і батьківщину. Тим не менше і цей вождь, і піднятий ним народ, за Смотрицьким, може жити не в якомусь іншому суспільстві, а в розумному і справедливому середовищі навіть існуючої феодально-шляхетської демократії Речі Посполитої. Автор апелює до національного і патріотичного сумління ідеологів унії, звертається до них з надією, що вони істотно реформують церкву, піднімуть її науково-освітній рівень, це мусить стати їхнім завданням, бо лише їхня байдужість у справі опору ідеологічному наступові католицизму послужила причиною сучасного стану речей. Головне, чого сподівався досягнути автор такими звертаннями, – пробудження громадської думки, національної свідомості, зміцнення патріотичного духу. Та якби автор розраховував лише на верхівку, це було б неправильно, тому він звертається і до тих співвітчизників, які не запламували себе зрадою віри і честі. Доказом цього є заключні слова другого розділу, звернені безпосередньо до православної громадськості: «До тебе, славний руський народе, до тих, котрі ще мене, матір свою не залишили і відщепенства ганьбою себе не запламували, мовою своєю звертаюся! Питаю, чому на таку велику і нечувану кривду мов-

чите?.. Досить... прикрого зганьблення терпіти!.. Покажіть себе, дайте про себе знати!.. Повстаньте тоді, і повторно прошу – повстаньте, сини мої, зі сну смертельного!» [10, 32]. Об'єктивно це означає заклик активізувати народно-визвольну боротьбу, використовувати для цього і засоби церковної проповіді, і сеймові вимоги, і навіть «наливайківські» засоби помсти.

Народ має право на справедливість і вибір своєї долі, вважає Смотрицький. Звичайно, ідеальна доля – та, що накреслена Всевишнім, та одночасно стверджується існування іншої долі, яку вибирає і створює людина, маючи на це «повне право вибору в силу свого природного права» [3, 67].

Говорячи про право на свободу і спроектовуючи його на проблему покатоличення, М.Смотрицький вдається до дуже цікавого кроку: зі всією серйозністю ставить перед народом питання про те, яке ярмо легше – католицький гніт, унія чи турецька неволя? Тут автор дає собі волю у змалюванні жорстокої агресивної політики Ватикану, підкресленні того, що Ватикан ніколи не прагнув здійснити свою християнську місію з Євангелієм в руках і любов'ю до людини, а лише шантажем, неприкритим тиранством, порушенням елементарних норм християнського вчення, наводить безліч прикладів і аргументів, відповідає на широке коло запитань, висловлюючи активну непримиренність до римокатолицького езультства. Він не схвалює турків, але, проводячи паралель між ними і єзуїтами, показує, що турецьке завоювання Візантії не привело до морального занепаду греко-візантійської церкви, а навпаки, зміцнило її вірність принципам християнства. Турок і папа римський, зауважує полеміст, «обидва тирані, але неоднакова неволя.., далеко позиточніша річ зовнішнє зневолення терпіти, а духом вільним під турком жити, аніж тілом і душею римському папежові служити» [10, 44].

Висловивши так свої погляди у «Треносі», Мелетій Смотрицький протягом десяти років не виступає як письменник-полеміст, а стрижеться у ченці, та закономірне прагнення оправдовувати тих, хто невинно страждає, змушує його написати художньо-публіцистичний памфлет «Виправдання невинності», в якому з новою силою доводить, що не можна зовнішньою силою приборкувати прагнення до свободи. Хоча автор пише «Виправдання» з душевною гіркотою, шкодуючи, що ніде в світі немає такого народу, як український, щоб він «у вірі був невірником» [10, 67], але видно, що обурення його наростає з часом з такою експресією, що, здається, він ставить перед співвітчизниками дилему – або боротьба до перемого справедливості, або мучеництво за віру і правду. «Будь-яка влада, – стверджує Смотрицький, – поставлена зовні, нав'язана силою, не визнається і не може бути узаконеною як протиприродна вільному духу лю-

дини» [3, 89]. Посилаючись на конституції і промови королів, Смотрицький доводив, що руський народ свої вольності мав ще з давніх часів, тому не збирається їх добровільно втрачати і при польських королях. Але, на жаль, як і в «Треносі», у «Версифікації» автор покладає найбільші надії на піднесення національної свідомості у панівної верхівки, що зараз піддається масовій асиміляції, продуманими аргументами намагається збудити національну гідність у відщепенців, щоб ті збагнули всю ганебність, весь трагізм антипатріотичної діяльності, вдалися до боротьби за долю рідної землі, за її честь і гідність, за культурний поступ, національну свободу і самовизначення. Автор «Виправдання» не може зрозуміти байдужості, великим національним злом він вважає те, що саме через байдужих український народ намагаються поставити в становище цілком упослідженого. «Народові вільному, – пише полеміст, – народові в правах і вольностях зі всіма коронними і великого князівства литовського обивателями зрівняному... з примусу кількох осіб з прав і вольностей, а нарешті і з віри бути витисненому. Бути так тяжко поневоленому в сумлінні, бо вірити так, як нас закон божий учить, невірливо, але мушиш вірити так, як нам апостати наші велять. Кому ж то, боже живий, з народу нашого руського не буде боліти?» [10, 72]. Цікавим у його думках є те, що він постійно вживає слова «народ», «брати по крові» – тобто вважає, що не лише віра має об'єднувати громадянство, а національна приналежність людей, їх кровні етнічні узи.

Це ще глибше простежується у «Спростуванні писань ущипливих» – творі, де Смотрицький чіткіше, виразніше, ніж в інших, декларує ідею збройного бунту проти унії, вважаючи його крайнім засобом розправи, помсти за численні кривди народу, цілком ясно говорить про підтримку войовничих настроїв найбільш радикальних міщансько-козацьких верств, пристрасно запитуючи опонентів, чому цілий народ український не має права обороняти вільно свої права і свободи, коли їх ламають інші. Дивується автор, чому у власній вітчизні українці мають мати гірші права, ніж «гості», – вірмени, євреї, бусурмани, лютерани, кальвіністи, чому повинні терпіти примус і зазнавати кривди за «непослушенство», тому явно стає в оборону козаків, не приховує прихильності до них, захищає їх участь в охороні православної віри, добре оцінює і возвеличує їх перемоги. Смотрицький зазначає, що козаки – це лицарський люд, який ніхто не може ні до чого приневолити, навіть на смерть вони ідуть за власною волею, і таке ставлення до них доводить, що Смотрицький вже підтримує ті сили народу, які можуть підняти зброю на оборону віри і свободи.

У наступних книгах – «Юстифікація невинності» і «Суплікація» – Мелетій Смотрицький висловлює такі ж провідні мотиви, як і в попередніх, часто нагадуючи тим, до кого

звертається, що народ руський – вільний, завжди твердо і впевнено стояв за свої вольності, не шкодуючи крові і життя: «Вольностей тих, свобод і прав народ наш руський, кров'ю своєю здобувши, грудьми своїми від кожного зовнішнього не приятеля захищає, крові своєї не шкодує, голови свої кладе. А внутрішній, домовий неприятель з рук наших гвалтом їх намагається видирати» [10, 99]. І вже тут гостро вчуваються настрої наростання соціального протесту, що може вибухнути народно-визвольним повстанням.

Та пристрась Мелетія Смотрицького, на жаль, призвела до стану глибокої депресії, він усвідомив, що всі засоби активної боротьби з унією успіху не дадуть, адже унія вже здобула державне визнання, отже, її треба прийняти, але на розумних умовах. Деякі дослідники вважають це «свідченням душевної трагедії людини, яка, думаючи про добро для народу, опинилася в лабіринтах між шляхетсько-гуманістичною поміркованістю і козацьким бунтарством» [10, 114]. Але треба віддати належне йому в тому, що навіть при такій умові він дбав про недопущення національної деградації і необхідність людського вдосконалення.

Шляхом, спрямованим на розвиток гуманістичних традицій і загальне піднесення рівня філософської думки в Україні, йшов і Касіян Сакович, один із викладачів і ректорів Київської братської школи. Перший відомий його твір – «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного», який містить ряд соціальних і філософських ідей, сповнений високого патріотизму і громадських почуттів. Касіян Сакович прославляє свою Вітчизну, мужній і свободолюбивий український народ і його захисників-запорожців на чолі з гетьманом Сагайдачним. За умов наростання народно-визвольної боротьби, посилення протиборства православ'я і католицизму, автор вважав за необхідне прославити людину, яка віддана своєму народові, оберігає його історію і традиції, вміє у будь-який необхідний час «голову зложити» за Вітчизну:

Вольність – ось найважливіша річ поміж усіми,
Гідність їй уступає речами своїми...
Золотою у світі її називають,
Доступитись до неї всі пильно жадають,
Та не кожному може вона бути дана,
Тільки нам, що боронять вітчизну і пана...
Запорозьке військо ту вольність здобуло,
Бо служило вітчизні старанно і чуло... [8, ч.2, 231].

Чи не першим в українській літературі Касіян Сакович звернув увагу на потребу українського народу в національній державі, вільній від підпорядкування державам іншим, на чолі з вождем – людиною, яка завжди перебуває в постійному русі, яка обдарована гострим розумом, військовим талантом, дипломатизмом. Та-

кий громадський діяч відданий батьківщині, мужній, добродішній, його не цікавлять багатство, слава, розкоші цього світу, бо він пам'ятає, що своїм звитязством і добрими ділами набуває собі спокійного спочинку у потойбічному світі.

Проблеми соціальної свободи не обминув і один з ректорів Київської братської школи Хома Євлевич у творі «Лабіринт, або заплутана дорога, де красна мудрість з повинності своєї панам могилянам і ще декому в заходах своїх подібному, коротшу і далеко кращу дорогу показує». У «Лабіринті» яскраво видно процес зростання самосвідомості, почуття гідності, розуміння свого значення у суспільстві людей третього стану. Мудрість промовляє до читача зі сторінок «Лабіринту» як персоніфікована категорія, яка діє в контексті всесвітньої історії. Звертаючись до «зацного слов'янського народу», мудрість радить не забувати слави Русі, величчя Київського міста, мужності Галича і піднімати з тіні свою історію, а не віддавати розрусі славні руські міста. Глибокий патріотизм, бажання визволитись від поневолення теж неможливі без мудрості: з нею можна головою одчиняти брами, пробивати когорти противників, а без неї у зрадливих дітей, що «з доріг...збились, втоптаних дідами, стали до Вітчизни мало не задами» [6, 522], дуже скоро можна відібрати рештки свободи. Не варто, вважає мудрість, сидіти склавши руки, бездіяльно чекаючи з неба «печену ворогину», це призведе до утвердження в суспільстві нікчемних крутійств, зрад, обманів, грабунків, дурисвітства, здирства, лиходійства, втрати цноти, справедливості. І, що головне, мудрим завжди сприяє Бог, доводить до цілі їхні помисли, перебуває з ними щоденно:

Тільки про те уклінно я вас усіх прошу,
Хоч декого від жалю ледве вже і зношу,
Щоб про мене, про мудрість красну завжди
дбали,
І зо мною побожність в згоді пильнували.
Тоді буде надія, що вам усміхнеться
Стародавня свобода і слід прооретється,
Вернути країну на биті дороги
І все, що ниць впало, підняти на ноги... [6, 529].

Як бачимо, соціальна свобода здавна була однією з найважливіших цінностей для українців. Проте Україна протягом багатолітнього періоду була підвладна тоталітарним або деспотичним режимам, а задоволення соціальних потреб, самоствердження у суспільстві можливе лише в межах, встановлених гуманними і демократичними правовими принципами. Тому заклики київських братчиків і сьогодні залишаються актуальними для державотворення, виписування морально-правових норм, які б давали можливість кожному громадянину нашої держави ефективно користуватися наданим у його розпорядження соціальним простором, відчуваючи себе вільною особистістю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права.-К.: Вид.Дім «Ін Юре», 2002.-472 с.
2. Історія філософії України/Тарасенко М.Ф., Русин М.Ю., Бичко І.В. та ін. – К.: Либідь, 1994.- 416 с.
3. Короткий В.Г. Творческий путь Мелетия Смотрицкого. – Минск: Наука и техника, 1987. – 192 с.
4. Марченко М.Ю. Історія української літератури. – К.: РПШ, 1961. – 285 с.
5. Мороз С.П. Ідея прав людини у політико-правовій думці України (ІХ -поч. ХХ ст.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. - Харків, 2002.- 18 с.
6. Пам'ятки братських шкіл на Україні: Тексти і дослідження. – К: НД, 1988. – 568 с.
7. Пересторога // Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1954.– 68 с.
8. Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: У 2-х ч.-К.: НД, 1995.
9. Философский энциклопедический словарь.- М.: ИНФРА-М, 1997.- 576 с.
10. Яременко П.К. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. – К.: НД, 1986. – 160 с.

Т.Г. АСТАХОВА

ГРАНІ ВЗАЄМОДІЇ СОФІОЛОГІЇ В.С. СОЛОВЙОВА ТА ПЕРСОНОЛОГІЇ М.О. БЕРДЯЄВА

Астахова Тетяна Григорівна - аспірантка кафедри філософії Національної металургійної академії України

Досягнення науки та технологій в усіх сферах економічного та соціального життя здійснили грандіозний переворот у відносинах людини з суспільством, природою та космосом. Людина, яка сприйняла результати першої та другої наукових революцій, яка живе нині в епоху третьої, стала переконуватися в тому, що їй потрібно відшукати нових засобів, методів та систем для розуміння себе і світу. Так розривається новий етап земної цивілізації, парадигмальна структура наукового знання, кризь призму якого сприймається реальність.

Нестабільність сучасного світу свідчить про те, що людство гостро потребує духовного оновлення, прагнення до духовного возз'єднання. Хоча саме людство вкладає різно - відмінний зміст у поняття духовності. Так, на перший план висувуються категорії культурного – онтологічного характеру: добро, повага, толерантність, стриманість, сором, емпатія, освіта, вихованість тощо, а іноді – духовність пов'язується з Богом та вірою. Суспільство не має на сьогодні уявлення про те, що являє собою духовність. Вона у кожного своя. Що ж являє собою духовність у філософії Соловйова та Бердяєва, у чому вона віднаходить узгодження ідей.

Наш підхід до представленої теми має свою у подальшому обґрунтоввану специфіку, що відобразилась у відборі літератури. Оформленням поля нашого метафізичного дискурсу ми зобов'язані роботам мислителів світового рівня від античності до сьогодення, а також

вітчизняних науковців: Когану, Борі Ч., Гулізі, Двуреченській, Єрмичевому, Кожеву, Коневу, Лосеву, Мелиху, Никольському, Сазановичу, Поплавській, Ресселю, Уткіній, Францу, Хорунжому, Ерну тощо.

У пошуках переходу від раціоналістичних форм гуманізму до духовного досвіду християнства мислителі цієї традиції - В.С. Соловйов та М.О. Бердяєв, свідомо чи несвідомо, відтворювали підходи гностичної думки та споріднені їй форми духовного досвіду. Це накладалось на їх християнське світорозуміння, народжуючи нову філософію, що стала дещо відмінною від канонів православ'я та близькою людині. З позиції православ'я, основною помилкою гностичної установки духу є те, що в ній людина винятково своїми силами, у межах своєї думки прагне наблизитися до Бога. Реальність Божественного спілкування дарується людям з неба, у межах церковної традиції тим, які стяжають своїм життям досконалість своєї природи, - святим та праведникам, - і передається останнім завдяки служникам Православної церкви. Та російські філософи - Соловйов та Бердяєв вважали, що в знебоженому гуманізмом світі вони дають можливість людству йти до Бога, свято віруючи в це та викарбовуючи свою віру у філософії містицизму, антропології, екзистенціалізму.

Так, В.С. Соловйов був переконаний, що в основі релігії лежить лише містичний досвід, що й підтримав М.О. Бердяєв. Тільки «релігійний

досвід», містична інтуїція можуть обґрунтувати реальність ідеї Абсолютного. Релігія та філософія, так само як і наука, об'єднуються в єдину духовно – пізнавальну діяльність – вільну теософію. Тотожність метафізики та релігії є лише раціональним та систематичним виразом істин, котрі відкриваються в релігії. Ця тотожність метафізики та релігії виражається не тільки в тотожності їх об'єктів та змісту. Вона передається також у тому, що етапи діалектичного розвитку метафізичного вчення про Бога відповідають окремим істинам, витриманих у різних історичних релігіях, котрі являють собою послідовні етапи одкровення Божого.

В.С. Соловйов ідею Бога представляє у формі ідеї про Абсолютне, визначаючи Абсолютне як всеєдність, тобто як єдність себе та свого «Іншого» - початку світу, сутності Людини чи Людства, все єдиного ідеального Людства. Абсолютне, котре є єдністю себе та свого іншого, є, таким чином, єдністю божественного та людського Абсолютного, тобто боголюдським Абсолютним, інакше кажучи, Абсолютне є не тільки трипостасний особистий Бог: воно є Боголюдина. Соловйов дає Людині в Боголюдині містичне ім'я Софія. «Софія» - «Премудрість Божа» і є тим витокком, з якого розпочинається діалектика філософії Соловйова та Бердяєва та межею, де вони розходяться. Слід зауважити, що метафізичне вчення про Софію, розглянуте саме в собі, далеко не є оригінальним творенням Соловйова. Він успадковує його від попередників Шеллінга, особливо Шеллінга, та Я. Беме. М.О. Бердяєву ж, навпаки, близькими були погляди Я.Беме.

Наслідуючи Шеллінга, В.С. Соловйов бере за основу вчення про Абсолютне, радикально вирізняє поняття «падіння» Софії. Людина або Софія, у вічності повністю та абсолютна возз'єднана з Богом. І навпаки, поняття «падіння» є центральним поняттям вчення про світ. За Соловйовим, світ є не що інше, як «пала», тобто відокремлена від Бога, Софія, котра повертається до нього лише в тривалому процесі. Падіння є реальністю, оскільки воно є єдиною причиною існування досліджуваного в цьому вченні емпіричного космосу; і пала Софія, котра є цим космосом, може реалізувати свою сутність тільки поступово, у часовому становленні. У такому разі вчений виділяє два типи Софії: Вічна Софія (вчення про Бога) і «пала» Софія або «Душа світу» (вчення про світ). «Душа світу» не є абстрактною єдністю та індивідуальною, незалежною та вільною істотою. І вона в той же час не є якоюсь особливою сутністю окремих ідей. Вона є їх органічною єдністю, і її воля відображає колективну волю: все єдину волю, що містить та зберігає всі індивідуальні волі. Душа вільна волею всіх ідей, і кожна ідея вільна волею Душі. «Світова душа» сприймає божественне начало та визначається ним не за зовнішньою необхідністю, а за власним впливом, адже вона має можливість

сама обирати предмет свого життєвого поклику.

Цей космогонічний процес, на зразок шеллінгівського, закінчується появою людини. Інакше кажучи, Душа світу проявляє себе як свідому та особистісну єдність. Таким чином, Душа отримує властиву їй людську форму. Перша людина, біблейський Адам, є тому не що інше, як пала Софія. Душа світу, яка повернула свою свідому та особистісну єдність та усвідомлення своєї єдності та своєї особистості. Та перша людина проходить другий етап падіння Софії, Адам замість того, щоб цілковито віддатися волі Бога, прагне стати реальною єдністю поза Богом, віддаляючись від Абсолютного.

З цього моменту розпочинає софіологічний антропологізм В. Соловйова, падіння першої людини не були кінцевим. Сама вона невідокремлена від Бога, Душа втратила лише єдність своєї свідомості та усвідомлення своєї єдності. Вона зберегла не тільки свою матеріальну досконалість, але й свою свідомість та усвідомлювану свободу, котра була тільки розрізнена та розділена між ізольованими індивідами емпіричного людства.

Тяжючи до платонівського діалектизму, потенціальної видозміни матерії Аристотеля, Соловйов рішуче впроваджує у вчення про людину процесуальність, антропологічну динаміку, тому поняття Боголюдства занурює в динаміку та процес людства і людини. «Кожне людська істота коріниться та бере участь в універсальній чи абсолютній людині. Усі людські елементи утворюють цільний, універсальний та індивідуальний організм – організм вселюдський – Софію, кожен з елементів якого – вічна необхідна складова частина вічного боголюдства» [1, 179, 73].

М.О. Бердяєв, на відміну від Соловйова, не поглиблює вчення про Софію до рівня вчення про Бога та вчення про світ. У центрі антропологічних побудов Бердяєва лежить Халкидонська формула догмату про Боголюдину, більш того, цей догмат про Боголюдства Христа він проектує на людину [1, 160, 266]. Навіть і вказуючи на нерівність Христа та людини: «О, звичайно, людина не Бог, вона син Божий не в тому єдиному розумінні, у якому Син Божий Христос, та людина причетна до таємниць природи Св. Трійці є і посередником між Богом та космосом. Кожна особа людська крізь Христа перебуває не тільки у тварному світі, але й у Божестві. Природа людська богомирська, а не тільки мирська» [1, 160, 267]. У цьому, мабуть, і полягає основний зміст його християнської антропології.

Його християнська антропологія модифікує образ Софії, на зразок моделі Я.Беме, та відмінної від моделі Шеллінга – Соловйова. Розглядаючи містико-теософську традицію пояснення статевої природи людини, Бердяєв сприймає ідею статевої розірваності земної людини. З цього він виводить теорію містичної еротики, що приводить до відновлення в людині андрогінної, двопалой істоти, і перетворює її в особливу прак-

тику першоствореної людини – Адам повертає собі втрачену жіночність, Софію. Її суть полягає в активності любові, яка криється в такій взаємоторчості, за якої відбувається чотиричленне поєднання статей. Двостатева істота одного, відновлює в собі недоліки своїх статевих начал крізь іншого, допомагаючи відновленню його недоліків крізь себе. Чоловіче начало одного поєднується з жіночим іншого, а жіноче начало цього – з чоловічим началом того. У такому вимірі реалізується бачення цілісності людини М.О. Бердяєвим, цілісності, що прийнята від філософії Соловйова.

Питання цілісності віднаходить себе також в ідеї цілісного пізнання. Філософ неодноразово наполягає, що досягти цілісного пізнання світу та Бога спроможна лише цілісна людина у своїй сукупності духовно – душевних сил. Тому центральним об'єктом спостереження були сутність та метафізична роль людини, свободи людини в динаміці відношень з Божественним.

В. С. Соловйов та М.О. Бердяєв відстоювали позицію вільного вибору людини у спрямованості своєї долі, тобто доля людини визначена Богом та шлях до кінцевої мети людина обирає сама. Людина постійно прагне повернути собі втрачену цілісність, нестачу якої гостро відчуває, та віднайти її власними зусиллями не може. Її разом з тим для В.С. Соловйова людина, як істота, є втіленням Божої ідеї, котре виражене формою та матерією, душею та тілом, і як ціле утворення виступають у людині матерія або тілом для Божої ідеї. Кожна з субстанцій, тіло та душа, потребують обов'язкової наявності іншої для є цілковитого втілення в дійсну реальність. Якщо визнати, що «сутність визначається сущим, вона є його ідея», то людина, як втілення ідеї, виступає сутністю Бога як сущого.

Бердяєв же наполягає на тому, що християнство є релігія не тільки Бога, але й людини, релігія Боголюдини та Боголюдства, двоєдності природи Христа – Спасителя. З народженням Христа відбулось перетворення людини після скоєного нею акта гріхопадіння, що викривило першопочаткову природу. Народження в Богові людини, рух від Бога до людини, що й обґрунтовує христостентризм, створює онтологічну можливість народження в людині Бога, руху від людини до Бога - пневмоцентризму. Звідси, Боголюдство і є рух Христа майбутнього, здійснений через людство. Людина духовно моделює у собі Бога та протиставляє суб'єкти світу та намагається привести їх до згоди з Богом, надаючи їм нового змісту. Таким чином, увесь світ нібито розкривається крізь людину, де ініціатором є саме вона. У цьому випадку, виявляється, людина не дана спочатку остаточно створеною, а твориться. Найвищою сходинкою її самотворення є переключення людини з емпіричного світу в Дух. Дух – це екстатична творчість, і не за зразками світу цього. Усе людське існування, уся її природа мають

бути переорієнтовані до цієї мети. Саме в цьому й полягає задум бердяєвського обґрунтування та ствердження творця в людині.

Свою революцію в антропології він пояснює, виходячи з почуття залежності двох реальностей - Бога та людини, їхньої емоційної потреби одного в одному. Звідси він робить висновок про їх взаємозміцнюючий вплив. Саме цей вплив здійснюється крізь Дух. А оскільки істинний вплив духу є творчість – то через творчість. Таку інтерпретацію ідея духовності Григорія Нисського як абсолютної свободи від умов буття в просторі віднашла себе в антропології Бердяєва, де людина відображає в собі Бога саме духовністю своєї природи. Нисський показав людську духовність як звільняючу від світу та одночасно настільки еднаючи її з Богом, що немає ніяких градацій. Саме така реальність стала необхідною Бердяєву для того, щоб заснувати на ній свій грандіозний проект своєї думки. Дух стає й умовою людської свободи, і принципом її співпричетності до Бога.

Філософ нової антропології йде далі всупереч Нисському. Несмеєлову та Соловйову він не протиставляє душу та тіло: душа добра за своєю природою, а тіло схильне до гріха. У цьому, на його думку, виявляється обмеженість розуміння людини, заснованого винятково на досвіді естетичних практик, досвіді стягання святості шляхом боротьби з проявами плоті. Інший досвід – досвід творчої геніальності – не був розкритий у межах християнської традиції, тому нез'ясована духовна основа тіла, як і душі. Основним протиставленням для Бердяєва було не протиставлення душі та тіла, а духу та природи. Для Бердяєва гріхопадіння полягає в тому, що реальна душа та тіло об'єктивувались, стали об'єктами палого світу, і їх відновлення можливе шляхом з'ясування їх істинної змістової, духовної суті, котра криється у формі. Задачу нової антропології Бердяєв вбачає в доформуванні душі та тіла в образах досконалості – краси. Так його антропологія отримує характер діяльної метаестетики.

Діяльнісний характер побудови людської сутності, її переформування, досягнення рівня досконалості і є однією з граней взаємодії філософії Соловйова та Бердяєва, хоча йдуть вони до абсолютної досконалості децю відмінними шляхами, котрі розкривають себе як у самому процесі, так і в цільово-якісному.

Метаестетичні принципи віднаходять себе у філософії моралі В.С. Соловйова, зокрема у визначенні сутності особистості. Щодо морального визначення особистості, то хоч сама ідея добра або моральної оцінки не є тільки наслідком соціальних відносин, але й здійснення цієї ідеї або дійсний розвиток людської моральності можливий тільки в суспільному оточенні через взаємодію з нею. І в цьому головному відношенні суспільство є об'єктивно здійснюваний зміст особистості.

М.О. Бердяєв йде далі свого ментора. Понят-

тя «особистість» стало для нього відцентровим. Тому від філософського антропологізму він крокує до персоналізму. Персоналізм ставить у центр світотворення людську особистість – духовно – душевно – тілесну особистість. Його особистість реалізує себе шляхом трансцендентування. Вихід із замкненої суб'єктивності може відбуватися двома шляхами протилежно спрямованими: об'єктивацією та трансцендентуванням. У першому випадку відбувається відчуження людської природи, викид її в об'єктний світ. Інший шлях прокладається в глибині існування, на цьому шляху відбуваються екзистенційні зустрічі. Він приводить до трансуб'єктивного. Тому для Бердяєва, вчення про людину, це, преш за все, вчення про особистість, яка укорінена у внутрішньому плані існування, тобто світі духовному, у світі свободи. Істинна антропологія персоналістична.

Персоналізм Бердяєва – це спроба активації екзистенціалізму, надання йому творчого характеру. По суті справи, персоналізм є програмою життя, заснованою на принципах пріоритету особистісного існування. І хоча ці принципи не тяжіють над людиною, про перехід до есенціалістичних реалій і мови бути не може, проте персоналізм є подоланням екзистенціалізму, оскільки екзистенціалізм виходить з осмислення конкретного існування, персоналізм же, навпаки, вибудовує план глобальної життєвої перспективи з позиції особистісного ідеалу, котрий стоїть над людиною та визначає її жит-

тя. Тому персоналізм філософа розвивається на внутрішньому розумінні суспільства як внутрішньо духовного, внутрішнього існування суб'єктів, з якими зсередини, як своє інше, можливо встановити зв'язок. Розвиваючи цю думку, філософ встановлює, що всередині людини, з духу, суспільство, як і космос, - частини людської особистості. Особистість є втіленням індивідуальності, універсальності, котре перемагає індивіда.

Принцип вселенського є наступною гранню, що дає змогу співпрацювати філософії Соловйова та Бердяєва. Даний принцип реалізує себе в Боголюдстві як цілісному організмові, в якому одна особистість внутрішньо встановлює зв'язок з іншою. Трансцендентальне розуміння людини як духовно – душевно – тілесної особистості здійснює свою теургічну функцію в Боголюдстві, утворюючи нову філософію – софіологічний персоналізм.

Отже, це є синтетична філософія Соловйова та Бердяєва, де відбувається єднання Бога та людської особистості, ідеальних та матеріальних начал, єдиного та множинного, емпіричного та інтуїтивно – містичного знання: моралі, науки, релігії та естетики. Софіологічний персоналізм поновлює визначальну роль Бога (Абсолютного) у творенні людини та повертає тлінній категорії «Тіло» первинну чистоту, реалізуючи її у формуванні духовно – душевно – тілесної особистості. Дух є реалізацією Бога в людині, а не лише творчим началом. Душа – це медіатор між духом та тілом (палім тілом - плоттю).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Титаренко С.А. Специфика религиозной философии Н.А. Бердяева.- Ростов н/Д: Изд – во Рост. Ун – та, 2006. – 288.
2. Трубачев Андроник, иеромонах. Теодицея и антроподицея в творчестве священника Павла Флоренского.С.81.
3. Хорунжий С.С. Ницше и Соловьев в кризисе европейского человечества// Вопросы философии, №2, 2002, с. 52 - 69.

М.А. РЕЗНИКОВА

СУЩНОСТЬ СВОБОДЫ В ПРАВОВОМ ПОЛЕ УЧЕНИЯ ВЛ. СОЛОВЬЕВА

Резникова Мария Александровна – старший преподаватель кафедры гражданского и хозяйственного права юридического факультета Днепрпетровского национального университета им. Олеса Гончара

Многочисленные попытки выяснения метафизического смысла понятия свобода на протяжении истории философии фактически упирались в граничные поля проявления человеческой психики. Точнее, существовали размерные рамки раскрытия феномена свободы: свобода разума, воли, веры и т. д. И только тогда, когда это понятие приобретало определенное социальное звучание, выяснялись и смысловые границы его трактовки. В примитивном родовом обществе, где граница социальности формировалась в весьма ограниченном, скорее территориальном смысле (как общая зона хозяйствования), свобода практически не являлась феноменом существования человека, ибо не было необходимой для ее наличия сферы внутреннего пространства. Лишь вместе с появлением «социальной добычи», трактуемой как рабочая сила и как рабство, возникла необходимость размежевания господ и рабов, возникла почва для понимания того, в чем их различие. Однако даже это социально сформировавшееся отличие еще не подразумевало понимания механизмов свободного существования человека, а только обозначило определенные социальные типы различия людей по определенному признаку, которому в дальнейшем и было присвоено значение свободы. Локализуя этимологию этого термина, можно утверждать, что его осмысление пришло вместе с появлением наук, прежде всего метафизики, и попытки понять место человека в мире необходимости. Локализация смысла произошла в период римской Стои, когда судьба человека подневольного оказалась строго вплетенной в божественный ритм дыхания мира, оказалась подчиненной жесткой необходимости. Хотя понятия рок и судьба преследовали гораздо раньше героев произведений Софокла и Гомера. Фатализм как концепция индивидуальной встроенности человека в божественном мир, ориентированной на разумное целеполагание, не противоречил установкам религиозного сознания и периодически оказывался в контексте свободы воли востребованным в тех или иных концепциях схоластики или Нового времени (М. Лютер, Локк, Спиноза и др.). Только в поздней схолистике, когда возникла проблема соотношения свободы воли или свободы разума, И. Дунс Скот высказался в том смысле, что, если

божественная воля ограничена требованием разумности или необходимости и подчинена логике объекта, то ее вообще нельзя назвать свободой, это означало бы несвободу Бога. Такой подход применительно к человеку означал автономию человеческой воли и разворачивает альтернативную фатализму линию волюнтаризма. Лишь в неклассической философии проблема свободы выходит за рамки психологизма и гносеологизма и приобретает экзистенциальную (Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Шелер, М. Бубер и др.), социокультурную (Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Г. Маркузе и др.) и даже политическую (Х. Арендт) окраску. И хотя длительное время марксистское определение свободы как осознанной необходимости, восходящее к Спинозе, считалось доминирующим, вместе с усложненным пониманием психики человека в рамках психо-анализа возникли новые ризомные, нарративные, текстуральные и психоаналитические трактовки свободы, резко фрагментирующие личность.

В то же время проблема свободы была всегда очень чувствительным местом русской философии. Глубокий анализ этой проблемы в русской философии, восходящий, прежде всего, к немецкой философской традиции (Канту, Гегелю, Фихте, Шеллингу, Шопенгауэру и др.), а также Спинозе и Марксу, пытался выявить механизмы встроенности личности в социальные механизмы. И славянофилы, и социал-демократы, и западники искали русские корни мирового процесса и национальные особенности русского человека. Однако, по всеобщему признанию, наиболее законченное в методологическом и логическом аспектах исследование этого вопроса осуществил Вл. Соловьев. Его анализ свободы и прав личности в рамках мирового эволюционного процесса является весьма актуальным и в настоящее время, так как проясняет особенности становления русской правовой философии и культуры.

И хотя ведущей темой творчества Вл. Соловьева является философия всеединства и поиска славянских мотивов в мировом процессе, это не помешало ему разработать оригинальную концепцию теории права.

Весьма своеобразной является соловьевская трактовка феномена свободы, которая, как из-

вестно, является одним из факторов, раскрывающих сущность теории права. Пытаясь разграничить разумное и каузальное видение свободы, Вл. Соловьев анализирует сущность необходимости. В этом вопросе его анализ опирается на каузальную теорию Юма и Канта. Он разводит ряды условия и обусловленного. «Если бы явления были бы существующими сами по себе, или вещами в себе, и, таким образом, пространство и время, составляющие общую форму явлений, были бы формами существования самих вещей, тогда условие с обусловленным принадлежали бы всегда как члены к одному и тому же ряду» [4, 637]. «Вещи в себе», которые включали бы в себя и свою форму и не подчинялись бы общим правилам существования, а пребывали бы в мире чисто по своим внутренним причинам начисто были бы лишены возможности как-то проявить в мире свою форму пребывания (или существования). Вот почему в таком случае они были бы лишены какого бы то ни было свободного проявления. «Если явления имеют абсолютную реальность, то есть суть вещи сами по себе, тогда свобода, очевидно, не имеет места, тогда природа есть полная и самодовлеющая причина всякого события, и условия этого события каждый раз содержатся в ряде явлений, которые... необходимо определяются естественными условиями» [4, 637]. Таким образом, если природа является абсолютной и самодовлеющей в себе, то есть все ее формальные признаки принадлежат ей самой, то в этом случае нет возможности раскрыть способ их существования. Похожим образом в современной физической теории ведут себя так называемые «черные дыры». Но даже и они имеют ряд механизмов, обозначающих их присутствие в мире вещей. Если природа абсолютна, свободы нет. Вывод Соловьева очевиден – абсолютной самозамкнутости вещей нет и быть не может, а значит, есть то, что обуславливает их существование в мире вещей. Вещам присуща свобода, которая отражает механизмы их встроенности в остальной мир, их динамику. Отсюда уже следует и особенность явления свободы. Она, согласно Соловьеву, относится не к величине вещи (то есть к предметности, которую можно рассматривать как величину), а к сфере ее существования (то есть нужно отвлечься от величины, и здесь имеет значение лишь динамическое отношение условия к обусловленному) [4, 637]. Итак, в естественном мире свобода возникает там, где есть внешняя обусловленность существования.

В этом месте Соловьев разводит сферы восприятия причины, так как для одной сферы причинное явление может оказаться свободным, для другой нет. «Умопостигаемая причина вместе со своей действующей силой находится вне ряда; действие же ее находится, напротив, в ряду эмпирических условий. Следовательно, одно и то же действие по отношению к его умопостигаемой причине может рассматриваться как свободное,

по отношению же к явлениям, с которыми оно связано, оно подлежит необходимости природы» [4, 637]. Свобода в таком случае жестко связана с ее принадлежностью к сфере существования. Она проявляется как явление поверхности (например, в морской стихии: если ты погружен в глубину моря, то не ощущаешь какого-либо проявления свободы, и наоборот, если находишься на поверхности, то ощущаешь свободу игры поверхности моря). И тогда свобода в природе превращается в детерминистическую необходимость, которой жестко подчинены все вещи. Но в ряду умопостигаемого мира она находится вне эмпирии и становится орудием игры разума. Соловьев различает каузальную свободу природы и разумную свободу умопостигаемого мира.

Вслед за Кантом, который демаркирует мир вещей в себе и чистый разум, а вслед за этим отделяет от чистого разума практический, Соловьев пытается выявить внутренние аспекты их существования с точки зрения субъекта права (то есть самого человека), который остался в целом за пределами кантовских размышлений. «Чистый разум, – пишет Соловьев, – как умопостигаемая способность не подчинен форме времени, а, следовательно, и условиям временной последовательности... Причинная сила разума в умопостигаемом характере не происходит... Условие, которое лежит в самом разуме, не чувственно и само следовательно не начинается» [4, 646]. Русский философ вслед за Кантом разделяет мир причинно обусловленной природы, с которым связана чувственность человека через наличие априорных пространственно-временных форм, и мир чистого разума, который действует по собственным (непричинным) законам и подчиняется внутренним параметрам его существования, которые и принято называть свободой. Чистый разум живет (существует) по законам понятий и суждений, то есть по законам логики, тогда как практический разум – по законам «свободы» или произвола, в зависимости от того, как интерпретировать эту свободу. Таким образом, этот внутренний мир чистого разума был бы вполне прозрачен для себя, если бы в рамках человеческого бытия не действовал еще один фактор, который связан с действием, отнесен Кантом к практическому разуму, и проявляется в человеке как воля. Точнее, есть не только целеполагание, которое вполне можно было бы уложить в концепцию чистого разума, но и механизм воздействия на цель, механизм ее изменения, который обозначен термином воля. И в таком случае, раз человек создан по подобию Божию, то должна быть не только свобода чистого разума, но и свобода воли, которую в аспекте понимания И. Дунса Скота можно было бы назвать произволом. «Разумная свобода, – читаем в «Оправдании добра» Вл. Соловьева, – не имеет ничего общего со свободой воли, которой точный смысл состоит в том, что воля не определяется ничем, кроме себя самой, или по безукоризнен-

ной формуле Дунса Скота, ничто, кроме самой воли, не причиняет акта хотения к воле. Я не говорю, что такой свободы воли нет, – я утверждаю только, что ее нет в нравственных действиях» [3, 43]. Уже Дунс Скот вынужден был столкнуться с новым могучим механизмом проявления воли и ее произвола. Эта проблема оказалась настолько фундаментальной, что привела, с одной стороны, к разрушению схоластики, опирающейся на свет божественного разума, а с другой – к расколу католицизма в период реформации и поиску механизмов индивидуальности человека в пределах веры (религии) и других наук, что в XX в. М. Вебер назвал внутренним механизмом формирования капитализма и капиталистического принципа хозяйствования. Очевидно, был необходим новый философский принцип для преодоления развернувшейся бездны свободы воли. Вл. Соловьев гораздо раньше Н. Бердяева (еще в XIX в.) показывает путь, фактически, исправляя ошибку Канта. По его мнению, «...безусловная свобода выбора» (то, что в практической области и названо произволом) «существует, но только не в нравственном самоопределении, не в актах практического разума, где ее искал Кант» [3, 45]. В этом месте Соловьев, обращаясь к Сократу, вводит принципиально новый механизм, фундаментальный ценз свободы: свободы выбора в актах практического разума нет, так как здесь царит закон, которого не заметил Кант, нравственный закон; и выбор изначально детерминируется этим законом. Этот выбор и тематизирует фундаментальную проблему (фундаментальный выбор) Соловьева в мире существования человека – оправдание добра. «Я не утверждаю, – пишет он, – что такой (по Дунсу Скоту) свободы воли нет, – я утверждаю только, что ее нет в нравственных действиях. В этих действиях воля есть только определяемое, а определяющее есть идея добра, или нравственный закон» [3, 45]. И добавляет: «Нравственность и нравственная философия всецело держатся на разумной свободе, или нравственной необходимости, и совершенно исключают из своей сферы свободу иррациональную, безусловную, или произвольный выбор» [3, 45]. Но тут возникает определенное противоречие. Когда Дунс Скот задумывался над проблемой свободы божественно-

го творения, он имел в виду абсолютную свободу Бога в своих делах, ибо кто может ограничить свободу действия Бога. Соловьев же утверждает, что в области действия разум превалирует над волей, точнее даже не разум, а нравственный закон, который по необходимости должен быть связан с разумным началом, ибо требует логики его понимания. И тогда возникает известная из истории философии дилемма – воля или разум, что же детерминирует мышление и поступки человека. С учетом фундаментальной постановки проблемы Соловьев в этом месте выбор нам навязывает.

Н. Бердяев, видевший это противоречие Соловьева и попытавшийся преодолеть трудности развернутой бездны свободы воли, вводит формулу событийственной иррациональной свободы, существующей до пространства и времени, коренящейся в безосновной бездне (Ungrund) и являющейся источником зла (эта бездна и разделяет, и примиряет зло мира и существование Бога – разграничивает произвол в мире и скрывающееся за ним царство зла, и добро Бога и царство свободы) [1].

Единственное, что в конечном счете спасет концепцию Вл. Соловьева от указанного противоречия, это то, что он ищет путь преодоления временного непонимания первозданности нравственности, то есть вводит эволюционный принцип, который впоследствии был использован и В. Вернадским, и П. Тейяром-де-Шарденом для решения аналогичных проблем нравственного самосовершенствования человека. Даже если мы не признаем в настоящее время изначальную силу добра, то в эволюционном смысле мы вынуждены будем с этим согласиться. И сам Соловьев прилагает большие усилия, чтобы защитить свое детище. Он утверждает: «Чтобы этот прогресс правового состояния в нравственном смысле или преобразование общественных отношений в направлении к общему идеалу было и успешно, и достойно своей цели, оно должно быть делом человеческой свободы и вместе с тем не может быть представлено произволу частных людей... Поэтому необходима делегация божественной власти христианскому самодержцу с его безусловной свободой и безусловной ответственностью» [2, 330]. Таким образом, дело нравственности должна спасти христианская церковь.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н. А. Опыт эсхатологической метафизики // Бердяев Н. А. Царство духа и царство кесаря. М.: Республика, 1995. С. 164–287.
2. Соловьев Вл. Значение государства // Собрание сочинений: В 16 т. Брюссель: Жизнь с Богом, 1970. Т. 12. С. 321–531.
3. Соловьев Вл. Оправдание добра. Нравственная философия // Собрание сочинений: В 16 т. Брюссель: Жизнь с Богом, 1966. Т. 8. С. 3–516.
4. Соловьев Вл. Право и нравственность. Очерк из прикладной этики // Собрание сочинений: В 16 т. Брюссель: Жизнь с Богом, 1966. Т. 8. С. 519–658.

Є.О.БОРИСЕНКО

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄКТИВНОГО ОПАНУВАННЯ ДІЙСНОСТІ

Борисенко Євген Олександрович - доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Харківського гуманітарно-педагогічного інституту, кандидат філософських наук

Людина, осмислюючи власну життєдіяльність, основні моменти самоідентифікації, намагаючись реалізувати себе у певному фрагменті діяльнiсного опанування реальністю, усвідомлює власні вчинки, дії, події свого та чужого життя, звертається до себе, будує межі свого «Я», своїх цінностей та смислів. Людина ніби звертається до власних основ, власного «ядра», співвідносячи себе із ситуацією життєдіяльності. Зверненість на себе стає циклічною, повторюваною. У результаті цього відбувається рефлексивна побудова меж усього, що є значущим у людині, а саме: внутрішніх ментальних утворень, таких як мотиви, смисли, цінності.

Звернення до проблеми рефлексії стало не лише актуальним, але й можливим завдяки загальній переорієнтації соціальних наук на людину, на її духовні потенціали. Рефлексія – одна з фундаментальних категорій філософії. Є висхідною в аналізі самосвідомості.

У філософській літературі рефлексія визначається як форма теоретичної діяльності соціально розвиненої людини, що спрямована на осмислення власних дій і їхніх законів, діяльність самосвідомості, яка розкриває специфіку духовного світу людини. Філософська традиція вивчення рефлексії на сучасному етапі розвитку науки перебуває у межах трактування рефлексії як метамислення, яке зробило об'єктом дослідження саме себе. У результаті рефлексивного акту окреслюються межі предмета, а значить, рефлексія слугує засобом об'єктивації.

В європейській традиції рефлексія розуміється як здатність «вийнятися» із тієї діяльнiсної ситуації, в якій ми знаходимось. Рефлексія слугує знаряддям критики наявного знання, завдяки чому знання й досвід стають динамічним елементом, таким, що розвивається, і постає одним із засобів стимулювання накопичення знань і досвіду. Рефлексія, окрім того, є своєрідною зв'язкою між досвідом людини і різноманітними ситуаціями, які є предметом опанування. Рефлексія актуалізується у вигляді різних фіксацій, зорганізованостей різного рівня: розуміння, проблематизація, коригування діяльності, розгортання винахідницького й

раціоналізаторського мислення (П.Г. Щедровицький). Тобто рефлексія представлена як здатність людини усвідомлювати власну діяльність, бачити в ній успіхи, помилки, виправляти їх і, таким чином, продукувати культурні цінності, визначати власне місце у світі, знати свої можливості. Усе це сприяє формуванню вільної особистості, яка має і чітко, адекватно розуміє власну гідність.

Серед різних авторських позицій щодо визначення змісту поняття рефлексії перш за все, слід згадати, що під рефлексією розуміється звернення індивіда до свого внутрішнього світу, до свого досвіду мислення, діяльності, переживань, тобто до всього, що він бачив, чув, читав, робив, мислив тощо, а також пошук підґрунтя всього цього: як, чому, навіщо він так бачить, робить, мислить, відчуває (В.Г.Богін, Н.М.Суртаєва). За В.О. Петровським, рефлексія є основою самоідентифікації людини (охоплює мету, засоби, об'єкт; у людини виробляється мотивоване ставлення до цінностей, вона здійснює усвідомлений вибір, який базується на певних моральних ідеалах). Ю.М. Кулюткін розглядає рефлексію як здатність саморегуляції мислення усвідомлювати власну поведінку і діяльність, тобто рефлексія постає як контроль і оцінка. М.М. Поспелов та І.М.Поспелова під рефлексією розуміють самопізнання, спрямоване на відображення у свідомості власних конкретних здібностей (у тому числі умінь, навичок тощо); усвідомлення оперативного боку не лише навчання, але й мислительного процесу.

Метою даної статті є аналіз основних теоретичних підходів щодо визначення змістової суті рефлексії, а також її функціональних типів.

Рефлексія є джерелом внутрішнього досвіду, засобом самопізнання й необхідним інструментом мислення. Л.С.Виготський підкреслював значення рефлексивності як консолідувальної характеристики свідомості, вказуючи, що останнє виникає лише з появою самосвідомості. Важливим моментом у розвитку рефлексії є поява вербального відображення власних процесів і дій.

В.О.Лекторський всебічно обґрунтував погляд на рефлексію як на єдність відображення й пере-

творення об'єкта; застосування її в дослідженні приводить до творчої переробки власне предмета, що досліджується. «У результаті рефлексії її об'єкт – система знань – не тільки залучається до нових відношень, але й добудовується і перебудовується, тобто стає іншим, ніж він був до процесу рефлексії. Таке незвичне відношення між пізнанням і зміною об'єкта пояснюється тим, що ми маємо у даному випадку справу не з таким предметом, котрий існує незалежно від пізнання й свідомості, а з пізнавальним відтворенням самого пізнання і свідомості, тобто із зверненням пізнання на саме себе» [2, 9].

Поняття «рефлексія» виникло у філософії й означало процес роздумів індивіда про те, що відбувається у його власній свідомості. Рефлексія – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, форма теоретичної діяльності людини, спрямованої на осмислення своїх власних дій. Генеза дослідження проблеми рефлексії починається з епохи античності (Платон, Сократ) і являє собою різнопланові дослідження з неоднорідним смисловим змістом.

Термін «рефлексія» походить від «reflexio» - «звернення назад» і означає відображення, а також дослідження пізнавального акту. Поняття рефлексія у сучасному смислі одним з перших було вжито англійським філософом-сенсуалістом Дж. Локком у XVII ст. Так, Дж. Локк вважав рефлексію джерелом особливого знання, коли спостереження спрямовується на внутрішні дії свідомості – тоді як відчуття має предметом зовнішні речі. «Називаючи перше джерело досвіду відчуттям, я назву другий «рефлексією», тому що він подає лише такі ідеї, які набуваються душею за допомогою рефлексії у своїх власних внутрішніх діяльностях» [5]. Рефлексія, за Локком, перш за все, передбачає інтроспекцію, звернення свідомості на саму себе і є механізмом, за допомогою якого людина досліджує свою пізнавальну діяльність.

У більшості досліджень рефлексія розуміється як процес осмислення і переосмислення людиною своїх відносин із предметно-соціальним світом, що мають прояв у ході її спілкування з іншими людьми, активного засвоєння норм і засобів різних діяльностей, що виражається, з одного боку, у побудові нових образів себе, а з іншого – у випрацюванні більш адекватних знань про світ з їх подальшим втіленням у вигляді конкретних дій.

У теорії психоаналізу рефлексія пов'язана з такими поняттями, як «сам», «самість», котрі розуміються як «переживання «Я», «інтеграція образу «Я» у формуванні цілісної системи «Я – відносин».

У широкому смислі рефлексія розуміється як самопостереження, роздум, самопізнання; форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення власних дій і їхніх законів. Феномен рефлексії розглядається в контексті

різних видів людської діяльності: навчальної, трудової, спортивної та ін. Рефлексія постає як методологічне (категорія свідомості) і методичне (процедури самопостереження й саморегуляції) поняття. Вона є універсальним механізмом саморегуляції, саморозвитку, самозміни індивіда як у внутрішньому плані (самосвідомість, самоприйняття, самоаналіз), так і в соціумі.

Разом з тим, окремі дослідники (І.С.Кон, О.К.Маркова) звертають увагу на те, що не завжди рефлексія може бути позитивним, тобто конструктивним фактором: надмірна зосередженість на собі, постійний погляд на себе ззовні, очима інших породжують конформність, а постійні вагання й сумніви можуть зруйнувати власну діяльність [3]. Теорія Дюваля і Віклунда, згідно з якою рефлексія (самосвідомість) починається із зосередження уваги на собі й самооцінці, протиставляється інша модель, згідно з якою предметом рефлексії стає оцінка індивідом умов середовища і своєї діяльності в ньому, а дослідження самосвідомості переростає в дослідження свідомості [2, 50].

Рефлексія нерідко розуміється як мислення про мислення і являє собою процес спостереження зі сторони за когнітивними процесами й роботою свідомості, як така, що «розкриває у безособистісному змалюванні об'єктивно ідеальну структуру істинного знання й безособистісній процедурі пізнання» [12].

Відповідно до цього можна визначити такі типи рефлексії:

Інтелектуальна, яка спрямовується на усвідомлення й осмислення форм і передумов людського мислення й пізнання. У даному напрямку вивчення рефлексії відбувається у зв'язку з дослідженням теоретичного, творчого мислення. У формі інтелектуальної рефлексії людина осмислює предметності проблемної ситуації, які визначаються змістом мислительної задачі, і їхні операціональні перетворення. Дослідження рефлексії в інтелектуальному руслі беруть свій початок у німецькій класичній філософії, де рефлексія постає як особистісний компонент мислення, як осмислення суб'єктом власного пошукового руху думки (І.Кант, І-Г.Фіхте), що утворює особливий смисловий план мислення.

Російський учений І.М.Семенов пропонує схему рівнів організації мислення – операціональний, предметний, рефлексивний, особистісний. Науковець також зазначає, що продуктивність мислення залежить не тільки від адекватності предметно-операціонального рівня, а також від характеру рефлексивно-особистісної регуляції [9]. У даному випадку підкреслюється конструктивна функція рефлексії, оскільки відбувається усвідомлення суб'єктом підстав і засобів власної діяльності з наступною їх зміною з метою управління станом, його оптимізації, кращого й більш повного досягнення мети. Усвідомлюючи власні дії і їхні основи, розглядаючи їх як аспекти

ти особливого роду, ми стаємо вільні, можемо їх змінити, замінити, вдосконалити, регулювати свою діяльність [1].

Ю.М.Кулюткін розглядає рефлексивну регуляцію як основний механізм регуляції мислительних процесів [4]. Рефлексія мислительної діяльності, як її самоорганізація, є свого роду самоспостереженням, засобом контролю й саморозвитку мислення;

психологічна, що пов'язана із самопізнанням суб'єкта, з аналізом ним самим власних внутрішніх психічних станів і актів. Окрім цього, суть дослідження рефлексії в цьому руслі пов'язана з її вивченням у різних виявах спільної діяльності людей. Рефлексія у цьому руслі – механізм осягнення «чужої» свідомості; пізнання людиною явищ чужої свідомості і їх моделювання у свідомості власній. Рефлексія виникає при аналізі прийняття рішення людиною в ситуації соціальної взаємодії і є механізмом розвитку діяльності. При цьому П.Г. Щедровицький пропонує схему «рефлексивного виходу» за межі діяльності у випадку неможливості здійснення цієї діяльності: «Людина має вийти зі своєї попередньої позиції діяча і перейти в нову позицію, зовнішню по відношенню до попередніх дій, які вже виконані, і по відношенню до майбутньої діяльності, яка проектується, тільки тоді людина отримує засоби «будувати смисли» [13]. Необхідність рефлексії виникає, на думку П.Г.Щедровицького, у тому випадку, коли діяльність індивіда протікає неуспішно, тобто, «або він отримує не той продукт, який хотів, або не може знайти потрібного матеріалу, чи взагалі не може вдатися до необхідних дій» [13, 140]. У цій ситуації діяч ставить перед собою питання, які звернені до його діяльності: чому вона не вийшла і що треба зробити, аби досягти успіху, перейшовши у позицію нової діяльності.

Рефлексія, згідно із дослідженнями даного русла, поряд з такими важливими функціями, як набуття внутрішнього досвіду й звернення на себе, має також функцію адаптації до зовнішнього світу через регуляцію людиною своєї поведінки й зміни себе. Одним з найбільш глибоких у даному напрямку є розуміння рефлексії, подане С.Л.Рубінштейном, який зазначає, що « існують два основні засоби існування людини, відповідно два ставлення до життя. Перший – життя, яке не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких живе людина. Тут людина вся в середині життя, всіляке її відношення – це ставлення до окремих явищ, але не до життя в цілому. Інший спосіб існування пов'язаний із появою рефлексії. Вона ніби призупиняє, перериває цей безперервний процес життя і виводить людину подумки за межі життя. Людина ніби займає позицію поза життям [7, 351–352]. З появою такої рефлексії, за С.Л.Рубінштейном, пов'язане ціннісно-смісловне визначення життя. «З цього моменту кожний вчинок людини набуває характеру філософського

роздуму про життя, пов'язаного із цим роздумом загального ставлення до життя». Тобто рефлексія подається як «специфічно людська здатність, що дозволяє людині зробити свої думки, емоційні стани, свої дії і відношення, взагалі усю себе – предметом спеціального розгляду (аналізу й оцінки) і практичного перетворення...» [7, 345]

Впливаючи на саму себе, людина змінює себе, координує власну діяльність, емоції. Думки відповідно до інших людей, з ціннісно-смісловними основами як своїми, так і інших людей, загальнолюдськими цінностями. Можна сказати, що рефлексія постає смисловим (або регулятивним) центром людської реальності, а, можливо, і всієї життєдіяльності людини.

Людина, живучи в соціокультурних умовах, має певний запас знань, умінь і навичок, котрі необхідні їй для життя. Маються на увазі не тільки знання, що людина здобуває у процесі навчання, але й досвід життя, який індивід використовує тим чи іншим чином у своїй діяльності. Пам'ять людини зберігає чимало важливого і другорядного, однак пам'ять – це антологія наших рефлексивних моделей про те, з чим ми зустрічалися, з чим взаємодіяли, що для нас є важливим і цінним (М.Хайдеггер). Рефлексивні моделі взаємодії з об'єктами, людьми й знаннями – це є інтенційний досвід, певним чином обмежений і оформлений у психіці людини, в її внутрішньому світі. І людина звертається до свого внутрішнього світу, до того, що в даний момент є актуальним і значущим. Людина – пристрасна істота, яка завжди зацікавлено дивиться на світ, взаємодіє з ним, причому, ці взаємодії багатомірні й залежать від того, що людині потрібно як на даний момент, так і в майбутньому. У процесі діяльності людина пов'язує у свідомості всі компоненти цієї діяльності, у свою чергу, процес осмислення неможливий без того, щоб не простежувати взаємозв'язку між окремими компонентами діяльності.

Даний напрямок дослідження рефлексії передбачає також виділення емоційного, особистісного аспекту в дослідженні саморегуляції, самосвідомості й умов її формування. Можна визначити види психологічної рефлексії: ситуативна, ретроспективна, перспективна. Роль ситуативної психологічної рефлексії – у вигляді мотивувань і самооцінок – полягає у забезпеченні безпосереднього залучення суб'єкта як цілісного «Я» у мислительний процес через осмислення значущості окремих моментів пошуку. У випадку так званого психологічного «тупики» це створює передумови для мобілізації особистісних (вольових, енергетичних тощо) ресурсів «я» з метою досягнення успішного розв'язання творчого завдання.

Разом з тим, ситуативної рефлексії виявляється недостатньо, коли, через тривалість мислительного процесу й вичерпання різних можливостей пошуку, в особистості має місце відчуття тупика,

оскільки відсутнім є бачення реальної перспективи розв'язання проблемної ситуації. Виходом із такого конфліктного для особистості стану може слугувати ретроспективне осмислення причин можливих помилок, що виражається як відповідна кваліфікація.

Однак одного ретроспективного огляду зробленого, як правило, також виявляється недостатньо для подолання конфліктності, оскільки вихід із тупика вимагає його осмислення в більш широкому контексті, який вбирає не тільки аналіз причин виникнення, але й бачення можливих перспектив подолання конфлікту. Це означає новий пошук вирішення проблем, що являє собою перспективну форму психологічної рефлексії.

Якісна особливість даних форм психологічної рефлексії в тому, що вони створюють нові можливості для саморозвитку особистістю самої себе як цілісності, причому в тій мірі, в якій особистість збагачується внутрішніми зразками самопобудови, що, виникаючи в процесі подолання проблемно-конфліктної ситуації, постають як критерії організації діяльності.

Феноменологічна, що визначається як певний універсум у пізнанні та самопізнанні. Само відображення, зверненість на себе створює основу для реалізації регулятивної функції рефлексії. У процесі регуляції рефлексія «прибудовує», оформляє внутрішній світ людини з метою найбільш ефективною взаємодії її із зовнішнім світом. У даному випадку рефлексія є передумовою для цілеспрямованої зміни себе й переходу на новий, більш високий рівень розвитку. За рахунок рефлексії відбуваються інтеграція і диференціація внутрішніх меж людини, оформлення значущості. Розрізняючи внутрішній світ у межах цілого, рефлексія створює напруженість меж, коли людина розрізняє одне й інше, тоді й утворюються, змінюються смисли й цінності. Логічний метод удосконалення методів мислення являє собою рефлексію інтелекту в собі з метою вдосконалення себе. Логічне чи рефлексивне знання - вторинне по відношенню до знання про зовнішні речі. Якість логічного методу істотним чином залежить від якості ідей про зовнішні речі. «Метод, - як стверджував Б.Спіноза, - є не що інше, як рефлексивне пізнання або ідея ідеї. Для того, щоб одержати хороший метод мислення, необхідно досліджувати конкретні ідеї, які містять дух.

Вибір доречного інструмента, чи норми мислення має вирішальне значення для успіху конкретного пізнавального акту. Користь, яку приносить хороший метод, полягає, на думку Б.Спінози, в тому, щоб допомогти свідомості обрати адекватну для даного предмета норму мислення і простежити за правильним порядком дослідження. Метод Б.Спінози є «*cognitio reflexive ad datae verae ideae normam*» - «рефлексивне пізнання згідно з нормою даної істинної ідеї» [11]. Метод Спінози має на меті розкрити притаманний усякій ідеї евристичний

потенціал, а пізнання, як стверджував Б.Спіноза, простирається настільки, наскільки це дозволяє «розумовий інструментарій», який вбирає в себе всі ідеї і зростає з усяким відкриттям, усякою новою істинною ідеєю. Якщо ми хочемо досліджувати річ з усіх перш, то з необхідністю має бути якась підґрунтя, котре відповідним чином спрямовувало б наші думки. А оскільки метод є рефлексивне пізнання як таке, то те підґрунтя, яке має спрямовувати наші думки, не може бути нічим іншим, ніж пізнанням того, що становить форму істини, і пізнаннями інтелекту з його властивостями й силами.

Екзистенційна, яка націлена на з'ясування умов і факторів буття суб'єкта. Існування людини передуює її сутності. Людина спочатку існує, зустрічається, з'являється у світі, і тільки потім вона визначається у світі [8]. Слід додати, що вагомою складовою визначення людини в світі є прийняття і побудування нею моральних положень і норм, що є результатом з'ясування умов і факторів свого буття, а це обумовлено рефлексією.

Людина в екзистенційному розумінні є тим, чим вона є: вона – проект самої себе в майбутнє і переживається все суб'єктивно. Екзистенційна рефлексія безпосередньо пов'язана з моральністю як одним із важливих, універсальних засобів «проекування» людьми самих себе в світі – і колективно, й індивідуально – в силу того, що в ній містяться уявлення про цінне (ідеали, принципи) і про необхідне (норми, обов'язки, відповідальність).

В екзистенціалізмі людина є відповідальною за те, що вона є, за існування. Існування – це «завжди моє», це моє володіння і моя ноша. За словами Ж.-П. Сартра, «людина постійно перебуває в ситуації вибору: закинутість у ситуацію передбачає, що ми самі обираємо наше буття [8, 329], для людини «неможливо не обирати» [8, 338]. «Людина завжди перебуває віч-навіч із ситуацією, що змінюється, і вибір завжди залишається вибором у ситуації» [8, 340]. Це означає рефлексивну здатність усвідомлення вибору і відповідальності, усвідомлення співучасті особистості з іншими людьми: здійснюючи вибір, індивід несе відповідальність не лише за власну індивідуальність, але й за всіх людей. Обираючи себе, ми обираємо всіх людей, оскільки стверджуємо образ людини, цінності того, що обираємо.

У процесі діяльності, особливо, коли для людини важливою є якість виконання діяльності, виникає проблема організації діяльності та її системного побудування. Усе це можливе тільки в процесі рефлексування, який вже має спиратися на інші принципи організації, що є більш загальними та універсальними. Такими принципами є, зокрема, системність, що має вираження у певній ґрунтовній, основній ідеї, що задає організацію всієї діяльності, враховує умови й фактори буття суб'єкта про це, зокрема, зазна-

чають Ж.Піаже [6], говорячи про рефлексивну абстракцію, Ю.Кулюткін [4], розмірковуючи про рефлексивне програвання ходу розв'язання завдання в процесі самоорганізації мислення.

Для того, щоб людина жила у цілісному і єдиному часі, необхідно об'єднати три часові проекції (минуле, теперішнє, майбутнє), а це є можливим, як стверджував С.К'еркегор, тільки за допомогою рефлексії, котра знімає розрив часу і піднімає людину до розгортання смислів

власної життєдіяльності й реалізації прийнятих людиною цінностей.

Рефлексія є ефективним духовно-психологічним засобом, здатним гармонізувати взаємовідносини особистості й складної соціальної реальності. Рефлексія сприяє також гармонізації взаємовідносин особистості й складної соціальної реальності, сприяючи об'єктивному усвідомленню особистістю оточуючого світу і складних об'єктно-суб'єктних відносин у ньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев Н.Г. Способность к рефлексии как существенный компонент интеллектуальной культуры современного специалиста // Проблемы и методы формирования интеллектуальной культуры специалиста. – Новосибирск, 1984. – с.26 – 31.
2. Зинченко В.П., Смирнов С.Д. Методологические вопросы психологии. – Москва: Изд-во МГУ, 1983. – 165 С.
3. Кон И.С. Открытие «Я». – М.: Наука, 1978. – 271 С.
4. Кулюткин Ю.Н. Рефлексивная регуляция мыслительных действий // Психологические исследования интеллектуальной деятельности. М., 1979. – с. 22 – 29.
5. Нарский И.С. Джон Локк и его теоретическая система // Локк Дж. Сочинения в 3-х томах. Т.1. М.: Наука, 1985. – с. 3–76, с 622.
6. Піаже Ж. Психология интеллекта. – Санкт-Петербург: Питер, 2003. – 192 С.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М.: Наука, 1989. – т.2. – 426 С.
8. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – с.319 – 344.
9. Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Проблема предмета и метода психологического изучения рефлексии // Исследование проблем психологии творчества. М.: 1983, С.154 – 181.
10. Слободчиков В.Н. Становление рефлексивного сознания в ранней юности // проблемы рефлексии. Новосибирск, 1987. – С. 60 – 68.
11. Спиноза Б. Об усовершенствовании разума // Трактат об усовершенствовании разума и о пути, которым лучше всего направляются к истинному познанию вещей. – М.: ЗАО Изд-во Эксмо-Пресс, 1998. – 864 С.
12. Шаров А.С. Ограниченный человек: значимость, активность рефлексия. – Омск: изд-во ОмГПУ, 2000. – 358 С.
13. Щедровицкий Г.П. Рефлексия и ее проблемы // Рефлексивные процессы и управление. – М.: Изд-во ин-та психологии РАН. – с. 131 – 143.

О.А.МОРГУН

ФОРМУВАННЯ КОГНІТИВНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК СПОСОБУ ДУХОВНО-ПРАКТИЧНОГО БУТТЯ СУСПІЛЬСТВА: ПІЗНАВАЛЬНО-ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

Моргун Олена Анатоліївна - доцент кафедри філософії Криворізького технічного університету, кандидат філософських наук

Сучасне суспільство перебуває в складному становищі світоглядних змін суспільної свідомості. З одного боку, підсилюються тенденції «раціоналізації» суспільних систем, перетворення їх на «інформаційно-раціоналізовані суспільства», а з другого – актуалізуються гуманістично-ціннісні фактори суспільного розвитку, соціокультурні взаємодії різних верств суспільства. Відбуваються певні

трансформаційні зміни в тій частині суспільної свідомості, що відноситься в соціальній філософії до пізнавальної як в її науково-теоретичній, так і буденній формах. Але громадянські процеси, що активно відбуваються в сучасних суспільствах, в поєднанні з інформаційним розвитком все більше орієнтують людей на практично-пізнавальні дії і практичне використання знань, котрі не зводяться до звичної схеми «теорія-практика». В західній

і вітчизняній філософії прагнення громадян до самостійного, практично-предметного використання власних знань та вмінь визначаються як «когнітивні дії». Здатність до них формується шляхом послідовного оволодіння соціальними, комунікативними, соціокультурними діями; і на цій підставі пізнавальна суспільна свідомість починає набувати нового когнітивного аспекту. В загальнофілософському сенсі тут можна спостерігати пізнавальне прагнення сучасної освіченої людини до предметно-творчої екзистенції і когнітивного практично-пізнавального самоствердження, а в більш вузькому – до «самораціоналізації», з метою більш успішного функціонування в нормативно-раціоналізованій суспільній системі.

Проте в західній, а зараз і в вітчизняній філософії проблема «когнітизації» сучасного суспільства починає розглядатись все більш глобально. Хоча виникає вона з елементарної соціально-пізнавальної «клітинки», а саме, «суверенітету факту» як наявної практичної даності. Подібне визначення розглядається як «найголовніша ідея», котра може бути реалізованою тільки в тотальній «когнітивній перебудові...світу» [6, 221]. Онтологічне «буття взаємоузгодженого досвіду» людей, на думку вітчизняних дослідників, все менше перестає бути онтологічно суспільною наявністю і все більше проявляє себе в культурно-пізнавальному аспекті, конкретніше, як комунікативний досвід. А він є суспільною цінністю, що репрезентує себе не в абстрактно-теоретичних та безвідносних відомостях, а як практично-предметне знання, котре приймає безпосередньо «реальний характер взаємоузгодженості конститутивної діяльності багатьох суб'єктів» [2, 103].

За Е.Гелнером, у такому новому «когнітивному світі», що безпосередньо створюється комунікативним досвідом людей, їх комунікативні знання та вміння постають, перш за все, безпосередньо-предметно «раціональністю як способом життя» [6, 205]. Але, іншого боку, за Е.Левінасом, вона взагалі є «нова раціональність, нове поняття духу», що маніфестує себе через «свою досконалість» у її предметному вираженні. Подібне «досконале походить від системи», здатної «репрезентувати духовну цінність» як практичну у когнітивному смислі і значенні, тобто як когнітивну цінність [13, 74, 75].

У системі комунікативної психології, що пов'язує спілкування з практичним пізнанням, вдається комунікативно-психологічні процеси вивести на рівень «когнітивно-комунікативних процесів» та розв'язання «когнітивно-комунікативних завдань», включаючи виявлення «когнітивної структури» свідомості в процесі спілкування. Останнє має принципову важливість, тому що в сучасних соціально-психологічних дослідженнях вдалося встановити «когнітивно-ціннісний» феномен на рівні

«людської комунікації» і «трансляції смислу» комунікативних повідомлень, коли долаються «комунікативні бар'єри» і досягається «цілеспрямований комунікативний вплив» [3, 89, 99-112]. У групах спілкування формуються «централізовані комунікативні мережі» прямого взаємообміну інформацією, які знаходяться в центрі інформаційних потоків і можуть досягати «комунікативного впливу», передачі інформації у «фронтальному» і «радіальному» варіанті (контактному й безконтактному) [3, 295, 296]. Тоді практична цінність інформаційної «влади знання» може робитись духовно і предметно домінуючою. В когнітивній психології «когніція» часто розглядається як «управлінський фактор» діяльності людської свідомості, «когнітивний процесор» і «комп'ютерний мозок», евристичний спосіб опрацювання інформації, репрезентаційні когнітивні схеми-конструкції у вигляді («репрезентаційної евристики» і «евристики репрезентативності» [20, 109, 110]. А в більш широкому відношенні когнітивні системи розгортаються в цілі «семантичні мережі», котрі працюють як «продуктивні системи з можливостями створення на основі психолінгвістики і «когнітивної нейронауки» штучного інтелекту, а також «операційного суб'єктивізму» в рамках «феноменологічної і екзистенційної когнітивності» [20, 96, 9].

Але на філософському підґрунті когнітивна свідомість постає дещо в іншому аспекті. Перш за все в такій свідомості створюється особлива «сфера свідомості», в якій розв'язується протиріччя між поняттями «суб'єкта» і «об'єкта», що «натурально існують», але знаходяться нарізно відносно сторін зовнішньо-природного і внутрішньо-психологічного. В той же час у «сфері свідомості... не існує психологічного об'єкта як такого», і сама психологічна «теорія свідомості... повинна буде відмовитись від вихідних (або вхідних) своїх побудовань, від уявлень про існування натуральних психологічних якостей». При цьому мова не йде про так званий «інструментальний розум» чи «інструментальне мислення», що встановлює «панівне місце технології» і «змушує нас вважати, що нам слід шукати технологічних рішень навіть тоді, коли потрібно щось зовсім інше» [23; 8, 9]. Ч.Тейлор пов'язує головні «хвороби сучасного суспільства якраз із «втратою смислу, нівелюванням моральних горизонтів», що загрожує повною «втратою свободи», бо «інституції й структури індустріально-технологічного суспільства суворо обмежують наш вибір» [23, 11, 14]. Тому «нова раціональність», що орієнтує не на «інструменталізм», а на «досконалість», потребує нової «етики автентичності». Конкретніше – когнітивно-етичної автентичності. Щоб не виникало «сміслові суперечності» навколо когнітивно-етичних понять, Макс Горкхаймер вважає необхідним здійснити такі

«соціальні зміни інтелектуалів», що стосується «раціоналістичного управління» соціальними механізмами в суспільстві. А щоб не настав «кінець практичної філософії», необхідний цілеспрямований «розвиток суб'єктиву відповідно різних вимірах», в яких практично здійснюється «автономія суб'єкта». Тоді «автономний суб'єкт» практично «відстоює своє право відповідно до потреб суспільства» [8, 238, 239, 240, 241].

Але подібні «соціальні зміни інтелектуалів» пропонував ще Альберт Швейцер. Він вважав конче необхідною для західної культури радикальну зміну «етики самозречення», яка виникає на тлі «занепаду культури західноєвропейського суспільства (за О.Шпенглером), на «етику самовдосконалення» [30, 92, 126]. А.Швейцер вважав, що гегелівська філософською традицією не є «надетичний оптимістичний світогляд». Тому закономерно, що в рамках сучасної філософії перед нами постає когнітивна свідомість практичних знань та вмінь, наділених етикою досконалості і якістю когнітивно-етичної автентичності. А.Швейцер вважав, що етика «живого самозречення» в модусі пасивного самовдосконалення повинна бути заміненою «етикою вдосконалення заради живого буття» або активного вдосконалення. До людини приходить розуміння, що «вдосконалення вже дано» самим фактом довершеного буття, а замість «шуму мотивів» виникає «суб'єктивна відповідальність, в глибину і далечінь, що збігає в безконечність, відповідальність за все життя, яке належить сфері впливу людини, відповідальність, збагнена людиною, що стала внутрішньо вільною від світу і яку вона намагається реалізувати в житті... Вона народжується із світо- і життєствердження...» [30, 130, 131].

Цікаво, що серед північноамериканських народів подібна етична ціннісна парадигма уподібнюється, за В.Вундтом, у формі «прагматичної філософії релігії» (розробленої ще В.Джемсом), а серед західноєвропейських народів (Німеччина) – приймає форму «теологічного прагматизму» [5, 93, 101, 103]. Українська національна свідомість в її ціннісно-етичному модусі більш схильна до «етичного нативізму», ніж «етичного прагматизму» («етичного емпіризму»), і на цій основі виникають гострі «парадокси української свідомості». Вона, з одного боку, природно-позитивна, органічна, «нативістська свідомість» уроджених ідей та історичної ментальності, а з іншого боку – вона «позитивно-емпірична свідомість», яка тяжіє до західноєвропейської і формується у синхронізації з нею [18, 60-71]. Виникає своєрідна свідомісна амбівалентність «міфологемного» («магічного») «емпіричного» («раціонального»). Подібна амбівалентна трансцендентально-позитивістська свідомість як «нетривкарівновага двох протилежних культурне може довго зберігатися без руйнівних соціальних і психологічних наслідків для особистості і

суспільства» [7, 38]. Щоб не набути маргінального спрямування, вона набуває характеру ціннісного бідомінування та альтернування духовних цінностей. Свідомість інтрасуб'єктивності і свідомість інтерсуб'єктивності спочатку альтернує, а потім ціннісно бідомінує і набирає ознак подвоєння: в «бідомінантному відношенні суб'єкт є для себе (даність і наявність) і повинен бути (заданість і самоціль)... Звідси прагнення подолати цю відмінність, «заповнити» або здійснити себе – тенденція до самореалізації» [9, 62, 63]. Виникає осмислення свідомості на духовному підґрунті у значенні цінності, духовно-ціннісної свідомості, бідомінантного поєднання внутрішнього і зовнішнього в людині з «вимогою експлікації цінностей» [21, 18]. В системі антропогенної філософії людське пізнання дійсності бідомінує і здійснюється не тільки як «істиннісне пізнання», але й як «ціннісне пізнання». Подібне «ціннісне пізнання – повною мірою самостійний тип пізнання, не менш важливий для людини, ніж теоретичне, понятійне, об'єктивне» [16, 78, 79]. Тому що в такому пізнанні людина осягає «універсальні цінності» і перетворює себе на об'єкт ціннісного пізнання [27, 72, 73]. За В.С.Біблером, таким чином здійснюється перехід «від науковчення - до логіки культури». З подібною ціннісною логікою сучасна людина і входить у ХХІ століття. Філософська логіка культури ціннісно актуалізує буття як «всезагальну форму самодетермінації індивіда, як його власну самоспрямовану діяльність», він тоді «мислить не значенням, а смислами» [1, 180, 181]. Тобто, в поєднанні з семіотично-смісловою комунікативною свідомістю в її вищому ціннісно-герменевтичному аспекті і в напрямку формування когнітивно-ціннісної свідомості в модусі моральної досконалості в практично-пізнавальних діях.

У цьому ж аспекті можна побачити зв'язок і відмінність комунікативно-семіотичної свідомості і аксіологічно-сміслової свідомості. Якщо перший модус налагоджує канали і коннектори для спілкування на основі розуміння «значення комунікації» для духовного визначення особистості (і в цьому значенні вона є «трансперсональною свідомістю»), то другий модус встановлює певну циркуляцію і детермінацію виборів і смислових визначень у спілкуванні на основі розуміння «сміслу комунікації» у ціннісному виборі. В цьому значенні вона «кросперсоналістична» і «інтерперсоналістична» свідомість, детермінована духовно-творчим вибором. У системі філософії «наукового емпіризму», яку розвивав А.Н.Уайтхед, вищезначений перехід від «значення комунікації» до «сміслу комунікації» у творчо-ціннісному виборі є «науковий факт» переходу «значення інтересу» (у спілкуванні) до «сміслу вираження» (у виборі) через процеси «творчого імпульсу». Інтерес обумовлює таку інтенсивність особисто-

го почуття, котре веде до публічного вираження інтересу» через творчий імпульс «відбірковості виразності», спричиняє «кінцеві особисті події», коли проявляється «активність кінцевого», а через виразність відбору - «настрій кінцевої речі». Із цим з'являється «активна сутність, яка надає форму своїй особистості перспективи» і постає у значенні «людської виразності» [25, 337, 343, 353, 355].

За Дж.Г.Мідом, комунікативна поведінка людини набуває характеру виразності «духовного ствердження» своєї власної людської суб'єктивності, але певним когнітивним чином. У філософському сенсі це фіксується як «самість і дух» як «я» і «Я», а це «дух як імпорт індивідом соціального процесу» в свою суб'єктивність [15, 169]. Подібний «суб'єктивний імпорт» соціально-організованих настанов у духовну сферу буттєвої реальності (де «самість» відрізняється від «духу», а «дух» сприймається як «велике Я» без «самості») формує у людини «сферу свідомості» в особливому стані. М.К. Мамардашвілі і А.М. П'ятигорський визначають подібну «сферу свідомості» як таку, що має своєрідний «синтетичний об'єкт». Психологи називають його «когнітивним об'єктом», який дозволяє нам вільно рухатись уздовж і впоперек у межах розбіжностей між психологічним, соціологічним, етичним і т.д.» [14, 20]. «Сфера свідомості», яка не вміщує в собі об'єктно-суб'єктивних характеристик, формує «іншу точку відліку» з «недиференційованою» об'єктивно-суб'єктивною діяльністю або із «зруйнованою» об'єктивацією-суб'єктивацією без їх «розчленування», а тільки у значенні «кристалізації», «стану свідомості» і «структури свідомості» [14, 22].

Відповідні «стани свідомості» вводять нас у «структуру свідомості», або «рекурренцію», і це відбувається таким чином:

- «стани свідомості» як «факти думання», «факти рефлексії» людини «вводять» її в «структуру свідомості», вона «вставляє різні факти... в структуру свідомості, яка розвивається рекурренцією» [14, 40];

- це «перш за все знак нашого знання про структуру свідомості, рекурренцією»;

- цей знак «певним чином інтерпретується в сенсі свідомості» в певний «образ інтерпретації», а цей образ – у структуру свідомості, рекурренцію»;

- «структура свідомості і образно-знакова інтерпретація виявляються настільки міцно пов'язаними, що в принципі їх розділити майже неможливо і можна тільки «уподобити гігантському депозитору «кінокадрів свідомості», в якому кожен окремих кадр є таким же фактом свідомості, як ціла плівка, або як група кадрів з різних плівок»;

- формуються «універсалії свідомості», що мають культурно-історичний характер (за Ф.Ніцше), психогенетичний (за З.Фрейдом), психоісторичний (за Е.Еріксоном); ці універсалії

тією мірою відповідають дійсності, в якій її можна технологічно переформуувати (перформуувати) за універсальними смисловими «знаками - формами» та «смисловими інтерпретаціями» когнітивної свідомості; з цим виникає особливий спосіб моделювання дійсності, «пореалізація логічного закону» у форму міфа, тобто «символічного, знакового дуалізму» [14, 41, 42].

Загальна логічна схема-конструкт виглядає таким чином [10, 55]:

«факти свідомості» як «факти рефлексії» «стан свідомості» введення «стану свідомості» і «факти думання» в «сферу свідомості» сенс структурної знак рекурренції виникнення «рекурренції» свідомості та інтерпретація як «структури» свідомості (смислова інтерпретація) знака образно-смислового знаково-смислового, свідомість когнітивного інтерпретація поняттєва самоствердження інтерпретація (наука+техніка) символічний образно-знаковий дуалізм (міф). Як бачимо, побудова свідомості за даними «смисловими конструктами» принципово інша, ніж за «знаковою почуттєво-понятійною методологією» такого видатного філософа, як Т.Гоббс. Він надзвичайно глибоко вивчав почуттєво-знакові та знаково-понятійні прояви людської свідомості, виводив почуттєве пізнання на понятійне пізнання через знакові системи. У даному випадку ми маємо справу з сучасною методологією науково-дослідницьких програм, які розробляв І.Лакатос, що виходили з «революції наукових знань» Н.Куна та нової «структури наукових знань», їх «парадигмою» в різні «наукові епохи». Це своєрідні програми «змагання знань», коли «ряд чи послідовність теорій» пов'язані «чудовою безперервністю, що дозволяє назвати цей ряд дослідницькою програмою» [12, 48]. Але ці «чудові теорії» і програми ведуть в нікуди, коли вони не представлені певним «когнітивним продуктом», що «трансформує суспільний контекст», спрямовує суспільний рух до «інформаційної цивілізації» і «суспільства знань» [19, 106]. А тут домінує як індивідуальний, так і суспільний «когнітивний вектор» самоідентифікації в предметних сферах знання і їх використання. У зв'язку з тим, що «основою суспільства знань у контексті становлення когнітивного вектора інформаційної цивілізації стають дослідження предметної області», то мова може йти про перехід від «індивідуальної когніції» до «життя суспільства», що охоплює «весь спектр соціальної функціональності» [19, 133, 133].

В аспекті опредмечення ціннісно-смислових уявлень когнітивної раціональності, автентичності і досконалості в процесах когнітивної самоідентифікації через особистісне і соціальне самовідтворення формуються «особливі форми детермінації-самодетермінації», коли «компоненти цілого впливають на самих себе» і єдність зберігається завдяки дії «механізмів самодетермінації», що й спрямовують «постійне

оновлюване самовідтворення» [11, 3]. Це й є практичне знання-досвід суспільної життєдіяльності в новому культурно-інформаційному середовищі, в практичному вмінні оперувати і управляти своїми знаннями та їх предметно реалізовувати. Суспільні відносини соціокомунікативного обміну й ціннісної самодетермінації-визначення трансформуються на «обмін знаннями», що на організаційному рівні є «пошуком способів вбудувати навчання в робочий процес» із формуванням пізнавально-технологічних суспільних відносин [4, 190]. У філософсько-світоглядному визначенні технологія таким чином позбавляється «технологічного детермінізму» і презентується у своєму природно-людському стані за формулою, яку виявив ще М.Ф.Тарасенко: «Технологія є предметний синтез природи і культури» [22, 154].

Для українського суспільства якраз більш характерна когнітивно-ціннісна свідомість практичного нативізму, котра має суттєву відмінність від когнітивно-раціоналізованої свідомості західних європейців і північних американців. Для неопозитивіста Ф.Франка, наприклад, «позитивна» користь філософії вбачається у відновленні «втраченого зв'язку між природними і гуманітарними науками» у вищому статусі «науки наук» або в практичному – «філософії науки» [26, 42, 43]. Але гуманітарна «мудрість» філософії науки – це більше, ніж певний творчий ментальний зв'язок на рівні «знання принципів і причин», що виводить ученого з «рівноваги ума», а це «буває у вченого в найбільш творчому і критичному стані його розуму» [26, 39].

Проте для української національної свідомості, в її когнітивному аспекті, більш характерний не світогляд «філософії науки» з пошуком логістичних істин та істиннісних принципів, а – «філософія знання» на підґрунті смислу цінностей. Це філософія синтезу знання, гармонії і краси в мудрості, в репрезентації знання і краси як «доброї волі» в модусі людської правди і космічної справедливості (за Г.Сковородою). Подібний підхід досить чітко визначив один із законодавців постмодерністської філософії Мітель Фуко. На його думку, для сучасної західноєвропейської культури характерне не прагнення до гуманітарного і природно-наукового знання як найвищої духовної цінності, а тільки «воля до істини по той бік знання». Для відомого американського футуролога Е.Тоффлера знання в сучасному і майбутньому суспільстві потрібне заради влади за схемою «знання - влада - знання», щоб на цій основі розвивати «економіку знань» у значенні «суперсимволічної економіки» заради влади, щоб можна було вести і виграти інформаційні, «електронні» та «цивілізаційні війни» [24, 218, 119]. Навпаки, для сучасної Західної Європи «воля до істини» знаходиться «по той бік влади», як і «по той бік моралі і сексуальності». Якщо в Новий час була харак-

терна «воля до знання» як «турбота про істину», і це було значною мірою «моральне піклування» і ціла «історія моральності, що вивчала дії тих чи інших індивідів або групи, їх відповідність чи невідповідність правилам і цінностям, які пропонуються різними інстанціями [28, 301, 301, 307, 308]. Це й історія «кодексів», яка аналізує різні системи правил і цінностей, діючих у тому чи іншому суспільстві чи групі, так само як і інстанції та апарати примусу, котрі надають цим правилам і цінностям значимість, а також форми, в яких виступають їх множинність, їх дивергенція або їх протиріччя» [28, 307, 308]. На думку М.Фуко, численні сучасні політичні режими повністю байдужі як до моралі, так і до істини, тому що їм потрібні знання заради влади і експлуатація сексуальності заради влади. Ось чому потрібна особлива інтелектуальна «воля до істини», конкретніше, «воля інтелектуалів» до істини. І тут не може бути ніякого тиску в цілях сучасного демократичного законодавства: «Функція говорити істинно не повинна набувати форм закону, за яким вона на законній основі проживе в спонтанних іграх комунікації. Завдання говорити істинно — це нескінченна робота» [28, 324, 325].

В українському суспільстві ситуація принципово інша, майже протилежна. «Воля до знання» присутня в більшій мірі, незважаючи на акти «інтелектуальної репресії» щодо науки, освіти і культури. Влада не бере на себе законодавчу функцію «говорити істинно» і не дає можливості розвиватись когнітивній свідомості громадян в її природних культурно-історичних формах. Ця «воля до знання» базується на громадянській основі і інтегрується з «ціннісними смислами», і тому формується і відношення до знання як до цінності, а не як до засобу влади. Свідомість життєтворчості дозволяє в повній мірі самовизначитись і самоствердитись у «макросмислах» життєдіяльності, перш за все в пізнавально-творчому плані, реалізувати свою творчу методологію науково-дослідницької програми самоздійснення без її фальсифікації, а також провести відповідну «антропологічну експертизу» когнітивно-ціннісного самоздійснення. «Антропологічна експертиза є... необхідне продовження і природне затвердження процесу об'єктивації, є своєрідна саморефлексія, яку людина здійснює, коли усвідомлює себе активним суб'єктом історії, творцем свого особистого соціального буття» [29, 174]. Антропологічна експертиза проводиться в системі «соціальної антропології» такими послідовними ступенями: «феномени духовного світу людини - процес їх об'єктивації - реальні соціальні форми - антропологічна експертиза досягнутого результату».

«Західний шлях» формування когнітивної свідомості інший, бо він переважно «позасмисловий», «позаціннісний» і «позаетичний».

Когнітивно-раціоналізована свідомість проявляє себе як «гра інстинктів, імпульсів, побажань, страху і волі до оволодіння». За М.Фуко, «модель пізнання» такої свідомості базується на фальсифікації через «гру першопочаткової і постійно відновлюючої фальсифікації». «Мета – максимальне віддалення від постулатів класичної метафізики» (тобто класичної філософії). Схема: «фундаментальний інтерес – подія волі – створення фальсифікації – ефект істини» [28, 345]. «Подія волі – цестворення фальсифікаційної теорії з метою спростування діючої теорії чи методології пізнання, або суспільної моралі, нормативно-ціннісної поведінки, когнітивно-сислового пристосування до дійсності» [28, 345, 346]. Фальсифікація «волі до знання», істиннісної «наукової свідомості» і практичної «когнітивної свідомості» у І.Лакатоса і К.Поппера методологічно складніша. Так, К.Поппер потребує створення кількох наукових «фальсифікаційних теорій», котрі повинні спростувати діючу теорію. Для їх підтвердження і створення «емпіричної правдоподібності» необхідна постановка «вирішальних експериментів» або виконаних фальсифікаційних «дослідницьких програм», які руйнують діючу теорію, або програму хоча б в одному відношенні, чи не з одного б «вирішального експерименту» [12, 91, 92]. Подібна «скороспіла раціональність» відкидає доробок у попередні теорії або програми, не зважає на можливість її вдосконалення, виходячи з нових фактів і наукових гіпотез (бо кожна наукова теорія - це «неповне знання»), передбачень і прогнозувань, включає момент компліативності і постійного прирощення знань, зміни історичної обставини і суспільних умов у розвитку самої науки і суспільної свідомості (на чому наполягав Т.Кун).

У своїй праці «Логіка і зростання наукового знання» К.Поппер вводить поняття «правдоподібності» у двох «ступенях істинності»:

а) об'єктивне знання, що базується на логічних або онтологічних теоріях, вони формуються на «істинах раціональності», які відповідають фактам і мають «об'єктивну вірогідність правдоподібності»;

б) суб'єктивне знання, яке базується на «психологічних або епістемологічних теоріях»: вони формуються на істинах «зросту знання», котрі відповідають фактам нашого мислення або «віри в знання», це така «ступінь раціональної віри», яка заснована на всій сукупності нашого знання, що має «суб'єктивну вірогідність правдоподібності» і тому є не більш як «припущення знання», а це рівнозначно «відсутності знання» [17, 343, 344]. І. Лакатос визначав науковий статус цього знання як «інтуїтивна правдоподібність», що впливає з усіх попередніх теорій [12, 154]. Філософів першої онтологічної системи знання К.Поппер назвав «фальсифікацістами» і «фаллібістами», або «критичними філософами знання», а другої – «джастіфіканістами», або «філософами знання віри». Він виокремлював ще й третю групу філософів – «розчарованих джастіфіканістів» або «іраціоналістів» і «скептиків». К.Поппер ні з ким в цьому аспекті не погоджується (як і не погоджується з тими філософами, котрі погоджуються з ним). Він схильний до згоди тільки з філософами-«верифікаціоністами», які стоять на позиції «емпіричної перевірки» знання [12, 154, 155]. Тобто, коли воно виявляється фактичним когнітивним знанням, у цьому випадку треба згадати, як блискуче з подібних науково-методологічних філософських обставин вийшов Джон Локк. До істинного знання він відніс як «демонстраційне» наукове знання (об'єктивне), так і знання «здорового глузду» (суб'єктивне) в сенсі недемонстраційного знання; в сучасних термінах «екзистенційної істини» – це «раціоналізоване знання» і «ціннісно-сислове знання», що має рівноцінне право на існування. В сучасному суспільстві воно здатне синтезуватись в суб'єктивно-об'єктивній «сфері свідомості» когнітивного знання, тобто наукового знання, що практично реалізується як цінність у процесі суспільної життєдіяльності. Тобто перетворюється на суспільно когнітивну свідомість, на інтелектуально-ціннісний, раціонально-сисловий спосіб «когнітивного буття» особистості в сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры. – М.: ИПЛ, 1991. – 384 с.
2. Бистрицький Є.К., Пролєєв С.В., Кобець Р.В., Зимовець Р.В. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації. – К.: Альтерпрес, 2003. – 192 с.
3. Битянова М.Р. Социальная психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 576 с.
4. Букович У., Уилльмс Р. Управление знаниями. – М.: ИНФРА, 2002. – 504 с.
5. Вундт В. Психология народов. – М.: Эксмо – СПб, Terra Fantastica, 2002. – 864 с.
6. Гелнер Е. Розум і культура. – К.: «Акта», 2004. – 295 с.
7. Головаха. Є. Особливості політичної свідомості: амбівалентність суспільства та особистості // Політичні питання. – 1992. – №1.
8. Горкхаймер М. Критика інструментального розуму. – К.: ППС, 2006. – 282 с.
9. Дубровский Д.И., Черновитов Е.В. К анализу структуры субъективной реальности // Вопросы философии. – 1979. – № 8.
10. Капіца В.Ф. Українська національна свідомість. – Кривий ріг: Мінерал, 2005. – 336 с.
11. Кизима В.В. Тоталогія (філософія оновлення). – К.: Парапан, 2005. – 272 с.
12. Лакатос.И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. – М., 1998. – 154 с.
13. Левінас Е. Між нами. Дослідження думки-про-іншого. – К.: «Дух і Літера», 1999. – 312 с.

14. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание, Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке - М.: Школа «Языки русской культуры», 1987. – 110с.
15. Мід.Дж.Г. Дух, самість і суспільство з точки зору соціального біхевіориста - К.: Укр. Центр дух.культури, 2000. – 416 с.
16. Нуйкин А.А. Истинностная и ценностная компоненты познания // Вопросы философии. – 1988. – №5.
17. Поппер К. Логика и рост научного знания. – М.: Прогресс, 1983. – 601 с.
18. Рябчук М. Від Малоросії до України. Парадокси запізненого націотворення - К.: Критика, 2000. – 304 с.
19. Рубанец О.М. Інформаційне суспільство: когнітивний креатив посткласичних досліджень. – К.: Паранан, 2006. – 420 с.
20. Смит Н. Современные системы психологии. – М.: Олма-Пресс; СПб: Еврознак, 2003. – 364 с.
21. Степин В.С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации // Вопросы философии. – 1989. – №10.
22. Тарасенко Н.Ф. Природа, технология, культура. Философско-мировоззренческий анализ. - К.: Наукова думка, 1986. – 256 с.
23. Тейлор Ч. Етика автентичності. – К.: «Дух і Літера», 2002. – 128 с.
24. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. - М.: Изд. «АСТ», 2001. – 669 с.
25. Уайтхед А.Н. Очерки науки и философии // Избранные работы по философии –М.: Прогресс, 1990. – 718 с.
26. Франк Ф. Философия науки - М.: Изд.иностр.лит., 1960. – 544 с.
27. Фролов И.Т., Юдин Б.Г. Этика науки. Проблемы и дискуссии. – М.: Политиздат, 1986.
28. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.
29. Шаронов В.В. Основы социальной антропологии. – СПб: «Лань», 1997. – 192 с.
30. Швейцар А. Культура и этика. – М.: Прогресс, 1973. – 294 с.

І.А. ЯРЕМЕНКО

ВИДИ КОМУНІКАЦІЇ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Яременко Ірина Анатоліївна - доцент кафедри філософії Національного гірничого університету

Актуальність цієї статті обумовлена тим, що у сучасному суспільстві, яке вступило в процеси глобалізації, проблема комунікації набуває великого значення. Сучасне суспільство характеризується загостренням міжособистісних та міжнаціональних відносин. Проблема комунікації пов'язана з раціоналізацією та прагматизацією життєвого світу, які є причиною зміни традиційних форм суспільства, і підривають традиційну ідентичність та традиційні ціннісні орієнтири особистості. Тому метою даної статті є аналіз поняття «комунікація», її видів та їх значення у сучасному суспільстві.

Термін «комунікація» (лат. «communicatio» - роблю загальним, зв'язую) з'являється в науковій філософській літературі на початку ХХ століття. У понятті комунікації мова йде в першу чергу про обмін між суб'єктами комунікації інформацією різного роду. На думку Саввіної Л.І., комунікація - це «...процес спілкування, в якому беруть участь як мінімум два суб'єкти й головний зміст якого є духовне спілкування, завдяки якому людина

не перетворюється із суб'єкта в об'єкт масового впливу» [1, 23].

Сьогодні цей термін інтерпретується як: а) засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу; б) спілкування - передача інформації від людини до людини; в) передача й обмін інформацією в суспільстві з метою впливу на нього. Для розуміння поняття «комунікація» важливими є всі три тлумачення терміна. Перше пов'язане з проблемами диференціації й систематизації комунікативних засобів, які відрізняються за своєю природою, структурою, функціями й ефективністю; друге - з проблемами міжособистісної комунікації; третє - з проблемами масової комунікації. Комунікація виступає посередником між індивідуальною й суспільно усвідомленою інформацією. Ключовою проблемою комунікації є механізм, що переводить індивідуальний процес передачі й сприйняття інформації в соціально значущий процес персонального й масового впливу. Цей механізм закладено у мовній діяльності людей - саме в ній реалізуються соціально обумовлені норми та прави-

ла спілкування. Комунікація найбезпосереднішим і найтіснішим чином пов'язана з реальним життям людей у соціумі, вся картина їхньої життєдіяльності і функціонування суспільства як цілісного організму відображена і закріплена в комунікації.

Одним з важливих проявів комунікації є соціальна комунікація, під якою розуміється комунікативна діяльність людей, зумовлена цілою низкою чинників - соціологічних, психологічних, етнокультурологічних і соціолінгвістичних. Соціальна комунікація - це соціально обумовлений процес в умовах міжособистісного й масового спілкування, у рамках якого формуються індивідуальні й групові комунікативні установки, реалізація яких відображається в конкретних соціальних умовах за допомогою комунікативних засобів. На думку Цаголової Р.С., поняття «комунікація» визначається сукупністю понять соціологічного, соціопсихологічного й комунікативного змісту [2, 87]:

- соціологічні поняття: соціальні структури суспільства, суспільні відносини, соціальна ситуація й групи, соціальний стереотип, соціальні цінності, умови, традиції;
- соціопсихологічні поняття: міжособистісні відносини, соціальна роль, комунікативна компетентність, загальна історична пам'ять, мовна взаємодія, соціальний конфлікт і кооперація як форми мовної взаємодії, моральні цінності;

- комунікативні поняття: комунікативна сфера, комунікативний контекст і коди, мовні засоби спілкування, комунікативні ролі, міжособистісна, міжгрупова й масова комунікація, комунікативна особистість.

Цікаве трактування поняття «комунікація» дає Попович М.В., який досліджує різні виміри комунікації - когнітивне, сугестивне й експресивне. За його визначенням, «комунікація з когнітивної точки зору є обміном інформацією про певний стан речей або придбанням знань про певну реальність» [3, 73]. Метою сугестивного поведіння є кінцева мета або співвідношення між метою і реальним станом речей. Метою експресивної комунікації є вираження відношення суб'єкта до теми комунікації. «Експресивний вимір - це вимір, у якому знаходить вираження особистість, індивідуальність» [3, 76].

Про значення комунікації в житті людини говорить і Є.Андрос, який досліджує комунікацію на тлі її проблемних зрізів, внутрішньо пов'язаних між собою - співвідношення монологічності й діалогічності людського суспільства. Спираючись на дослідження М.Бубера й підкреслюючи, що людське життя принципово комунікативне, він ділить комунікацію на два типи відношення людини до світу: «Я - Воно» і «Я - Ти». При цьому мова йде не лише про дві форми комунікації, але й про два визначальні виміри людського існування. Саме через комунікативний вимір можна прийти до розуміння як цілісного людського існування, так і сутності пізнання, до розуміння істини. Перша форма комунікації

«Я - Воно», на думку Є.Андроса, монологічна за своєю природою. Це - світ зовнішніх для нас речей (когнітивно-прагматичний світ). «У системі тільки такого спілкування людина стає річчю серед речей і не може вирватися за рамки своїх рольових функцій. Це та сфера, що спрямована на відділення й відчуження людини від інших людей, вона відокремлює, викривляє й замикає на собі людське існування й людське єство» [4, 227]. Однак людське життя за своєю природою не таке, воно багатомірне, об'ємне, неоднозначне. Тому, у випадку зведення всіх комунікативних відносин лише до відношення «Я - Воно», можна говорити про утилітарну форму спілкування, монологічний світ, який веде до розквіту індивідуалізму як суспільного явища. Цій формі спілкування протистоять відносини «Я - Ти» у типології М.Бубера й надалі Є.Андроса. Ці відносини являють собою, у трактуванні Є.Андроса, «... діалогічний комунікативний зв'язок, що визначає не тільки сферу безпосередньої мовної комунікації, але й всю сукупність міжособистісних взаємин, тобто сферу інтерсуб'єктивного на всіх рівнях: міжіндивідуальному, культурному, соціальному, міжетнічному й правовому» [4, 228]. Саме завдяки діалогу як реалізації повноцінних міжособистісних відносин розвивається один з найважливіших механізмів побудови цивілізованого життя сучасної людини й здійснюється на практиці процес усунення відчуження в сучасному суспільстві, що розглядається Ю.Хабермасом як одне з найважливіших завдань сучасної філософії.

Розподіл комунікації на два стилі - монолог і діалог - характерний і для теоретичних досліджень Колотілової Н.А., яка відзначає, що для філософії ХХ сторіччя властива підвищена увага до процесів комунікації між людьми. «Монолог - це такий тип спілкування, в якому один суб'єкт представляє щире знання, до якого він або дійшов сам внаслідок внутрішнього діалогу, або одержав з якихось першоджерел аподиктичним шляхом. При цьому суб'єкт упевнений, що представляє істину в останній інстанції» [5, 33]. Діалог, на її думку, це тип спілкування, в якому беруть участь як мінімум два суб'єкти. Вона ділить діалоги на два різновиди - діалектичний і інтерсуб'єктивний. У першому випадку суб'єкти рівноправні й разом шукають істину в реальній бесіді шляхом відповіді на запитання. Характерною рисою такого діалогу є те, що в співрозмовників немає сумніву щодо того, що істина існує, її просто потрібно знайти. Інтерсуб'єктивний діалог - це різновид діалогу, в якому суб'єкти теж рівноправні, але, на відміну від діалектичного, вони не лише шукають істину; це може бути спілкування з будь-якого приводу. Характерною рисою такого діалогу є те, що співрозмовники не знають, чи є істина взагалі. На думку Колотілової Н.А., монолог і діалектичний діалог характерні для комунікації

в епоху модерну, тоді як інтерсуб'єктивний діалог - це досягнення філософії постмодерну, що «...відмовляється від будь-яких гранднарративів, тому що всі нарративи мають однакове право на існування, й немає підстав для визначення якогонебудь із них головним» [5, 33-34].

Філософія інтерсуб'єктивності заміняє філософію суб'єктивності, що по своїй суті є монологічною і панує в епоху модерну. Філософія інтерсуб'єктивності відмовляється від фундаменталістських домагань, але продовжує розробляти теорію раціональності. Вона знаходить своє вираження в комунікативній філософії Ю.Хабермаса, що протистоїть постмодерністському ірраціоналізму як відмові від пошуку істини. Хоча Ю. Хабермас визнає, що ніхто не володіє істиною як такою, але кожна людина може проблематизувати будь-яке твердження й намагатися обґрунтувати свої висловлення, які претендують на істинність або значимість. На думку Хабермаса, такі претензії можуть бути визнані обґрунтованими за допомогою консенсусу, що досягається в дискурсі.

У сучасній лінгвістичній літературі існує думка, що термін «дискурс» почав активно вживатися на початку 70-х років ХХ сторіччя. Спочатку він використовувався як синонім письмового або усного мовлення. І лише пізніше усвідомили, що дискурс - це більш широке поняття. Елементами дискурсу є певні дії, їхні учасники, інформація й обставини дій, на тлі яких вони розгортаються, оцінка учасників дій, інформація, що співвідносить дискурс із діями. Дискурс - це своєрідна «мова в мові», представлена як особлива соціальна даність. Дискурс існує в текстах і за допомогою текстів. Однак це тексти особливого роду, тексти, за якими стоять особлива грамати́ка, лексика, семантика, правила словотвору й синтаксис. В остаточному підсумку за такими текстами стоїть особливий міфологічний мир. У світі дискурсу діють свої правила, йому властиві істотні уявлення про істину.

На думку Фурс В.Н., «...поняття дискурсу має продуктивну розмитість і не може мати однозначного визначення. У загальному плані воно позначає відносно великі одиниці зв'язної мови, розглянуті в екстралінгвістичному контексті. Поняття дискурсу дозволяє тематизувати не

лише мову як таку, але й різноманітні форми соціальних практик, опосередкованих мовою» [6, 32]. Фурс В.Н. доходить висновку, що дискурс з'являється, по-перше, як раціональна процедура аргументації, що дозволяє досягти обґрунтованої й широко визнаної згоди у відношенні будь-яких особистих (що виходять від партнерів по комунікації) претензій на значимість. По-друге, підкреслюється креативність дискурсу: консенсус не перебуває, а виробляється в процесі активного взаємного узгодження позицій. Загальноприйнятого визначення поняття «дискурс» у цей час не існує, хоча дискурс є одним з головних понять філософії ХХ століття.

Особливий інтерес представляє спроба Ю.Хабермаса не тільки визначити, але й установити взаємини між такими поняттями, як «дискурс» і «діалог». У своїх працях Ю.Хабермас не тільки дає визначення цим поняттям, але й обґрунтовує розходження між «дискурсом» і «комунікативною дією» як двома формами комунікації. У комунікативній дії (інтера́кції) виступають у взаємному переплетенні мовні вираження, дії й переживання; у дискурсі навпаки припускаються тільки мовні висловлювання; дії й експресія учасників, хоча й супроводжують дискурс, не є його складовими. Дискурс покликаний відновлювати взаєморозуміння в процесі комунікативної дії. Кінцевою метою дискурсу є досягнення консенсусу в комунікативному співтоваристві. Такий висновок робить і Тур Н.Г. у своєму дисертаційному дослідженні: «Дискурс - це логічно правильна й послідовно діалогічна дискусія, модель розумної й вільної від «панування» розмови, що створює консенсус. Умови дискурсу виконуються шляхом виключення не тільки зовнішнього, але й внутрішнього тиску, що виходить зі структури самої мови» [7, 18]. Таким чином, в результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що комунікація є складним, багатомірним явищем, яке має різні форми і прояви. Але найвищим проявом комунікації у сучасному суспільстві є дискурс, головними принципами якого є прагнення всіх учасників до взаємного досягнення істини та взаємне визнання рівності всіх суб'єктів дискурсу, відсутність інших інтересів і цілей, крім досягнення консенсусу в комунікативній дії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Саввіна Л.І. Деякі аспекти осмислення суспільства в комунікативній філософії Ю. Габермаса // Мультиверсум: Філософський альманах. - 2001. - Вип. 21. - С. 22-31.
2. Цаголова Р.С. Обоснование социологии коммуникации как научной дисциплины. Вестник Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. - 1999. - № 4. - С. 84-90.
3. Попович М.В. Раціональність і виміри людського буття. - К.: Сфера, 1997. - 289 с.
4. Андрос С. Комунікативна природа людського буття // Філософія: Світ людини. Курс лекцій: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. // В.Т. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. - К.: Либідь, 2003. - С. 226-243.
5. Колотілова Н.О. Інтерсуб'єктивний діалог в епоху постмодерну // Мультиверсум: Філософський альманах: 36 наук. праць. - Вип. 23. - К.: Укр. Центр дух. культури, 2001. - С. 33-40.
6. Фурс В.Н. Модель комунікативної раціональності в філософії кінця ХХв. // Весн. Беларус. ун-та. - Сер. 3. - 1995. - № 2. - С. 30-34.
7. Тур Н.Г. Проблема интеграції общества в теории коммуникативного действия Юргена Хабермаса: Автореф. дис. ...канд. филос. наук: 09.00.03 / Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. - К., 1996. - 25 с.

С.В. КОСТРЮКОВ

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ: ІДЕАЛ І РЕАЛЬНІСТЬ

Кострюков Сергій Володимирович – доцент кафедри філософії Національного гірничого університету, кандидат філософських наук

Набутий досвід розвитку України як суверенної держави переконливо свідчить, що нова якість українського суспільства потребує належного критично-конструктивного дослідження досягнень і прорахунків науки й практики. Державотворення – процес, в якому однаково важливими є дії як представників влади, так і підвладних. На це звертають увагу в своїх дослідженнях провідні фахівці з проблем соціально-політичного пізнання [7, 10, 11, 13, 15]. Культурологічний потенціал державотворення має бути спрямований на те, щоб у комунікації членів суспільства з владою вирішальними чинниками стали розвиток людини і міжлюдські взаємини.

Становлення ринкових відносин у нашій країні поряд з позитивами спричиняє негаразди не тільки в економічній сфері. Справа ускладнилася ще й тим, що за першими кроками переходу на нову ринкову колію стали очевидними моральні і взагалі культурні прогалини [10, 12–17]. Правда, ценестільки виважене, скільки досить м'яке твердження. А якщо назвати речі своїми іменами, то слід зауважити, що намагання здійснити стрибок від державно-командної до ринкової економіки, привело до формування своєрідного морального вакууму і утвердження антикультури. Зрештою, всі згадані процеси негативно позначилися на взаємодії культури і влади.

Крім позитивних моментів, значну долю негатиї у співвідношенні культури і влади вніс процес становлення багатопартійності в Україні, де вже на сьогодні налічується більше чотирьох десятків зареєстрованих політичних партій, не кажучи вже про партії, подібні до політичної організації шанувальників пива. Правда, слід підкреслити поки що низький рівень сприйняття політичних партій виборцями за різними соціологічними дослідженнями, що проводились останнім часом, популярність партій серед потенційного електорату коливається на рівні 8-12 відсотків. Та й сумарна кількість членів усіх політичних партій України становить лише близько одного відсотка електорату країни [13, 105–108]. Крім того, вкажемо на низький функціональний стан більшості партій, їх нечисленність, неструктурованість за регіонами, непрофесійну роботу багатьох нових партійних функціонерів, законодавчо прийняті фінансові обмеження, падіння престижу партійної роботи, зниження загальнополітичної активності населення і т. ін.

Провідною на сьогодні є думка, що багатопартійність може відіграти вирішальну роль у формуванні владних структур на демократичній основі. Така думка має право на існування, але дослідники не обмежуються нею, заявляючи про те, що, прагнучи повноти і фундаментальності аналізу, варто розглядати багатопартійність у поєднанні двох вимірів: політологічного – з акцентом на державотворенні і життєсутнісного /екзистенціального/ – з наголосом на життєвій доцільності цього явища [7, 89].

На жаль, другий вимір мало цікавить владні структури, перевага надається політологічним аспектам, які до цього часу живлять потребу в образі ворога. Поширюється стереотип, згідно з яким партії поділяються на праведні і зловісні, свої і чужі. Це дуже небезпечна тенденція, оскільки процес багатопартійності перебуває у зародковому стані, а тому потрібно створення позитивного іміджу, так як у свідомості людей панує стереотип негативного сприйняття будь-якої партії.

Зрештою, багатопартійність має стати справою державної політики, спрямованої на створення рівних умов для діяльності всіх партій, виключаючи, безперечно, неонацистські. Залишаючись поза увагою дійової державної політики, деякі партії намагаються нецивілізовано, нехтуючи загальнокультурними цінностями, утвердитися в політичному житті. Отже, багатопартійність справляє двоякий вплив на проблему співвідношення влади та культури: з одного боку, вона каналізує процеси демократизації у суспільстві, створюючи тим самим сприятливі умови для переходу від конфронтаційної до демократично-орієнтованої культури і влади; з іншого боку, прагнення будь-якими засобами зробити пріоритетною саме свою ідейно-політичну доктрину зіштовхує різні політичні партії і вкрай утруднює досягнення цивілізованого діалогу.

Деяко скептичне відношення до процесу формування багатопартійності з боку владних структур не є якимось винятком з правил, навпаки, така тенденція превалює і щодо інших соціокультурних феноменів. На словах усі можновладці, вважаючи себе професіоналами своєї справи, заявляють про необхідність не тільки моральної, але й матеріальної підтримки культури з боку влади. Проте в останні роки не

вдається підтримати на певному рівні досягнутий раніше культурний рейтинг, він безупинно знижується. Сьогодні багато діячів нашої культури висловлюють думку, що важко оцінити, яка з двох бід страшніша: чи різні заборони в епоху тоталітаризму, чи економічне удушення культури та її носіїв у сучасній незалежній Україні. Погодимося в даному випадку з М. Бердяєвим, який зазначав, що в авторитарній чи комуністичній демократії культура та культурна еліта залежать від диктатури світосприйняття, від влади в ліберальній демократії вони залежать від капіталу та від вульгарних смаків натовпу [2, 356]. До того ж, ми живемо в епоху «соціального замовлення». Соціальне замовлення має визначати, якими повинні бути культура, мистецтво, література, філософія, наука, навіть релігія, але немає соціального замовлення на якісно вищу культуру, на духовну культуру, на справжню філософію, на справжнє мистецтво. Звичайно, це не означає, що разом з трансформацією нашого суспільства все в сфері культури змінилося на гірше. Разом з тим, на нову владу покладались великі надії, багато з яких поки що не справдилися, і це викликало повне розчарування серед діячів науки та культури.

Треба погодитися, що освячення культурою демократичних починань не могло не вплинути на політичну владу, але не слід перебільшувати цей вплив. У політиці немає місця для сентиментальності, в ній панує особистий, груповий і класовий інтерес. «Тут йде розумна і зухвала боротьба за владу. Тут потрібен холодний розрахунок, тверезе та пильне врахування сил, дисципліна та вдала інтрига; і звісно – майстерна реклама. Політик повинен зберігати рівновагу у народному житті й будувати «паралелограм сил» на свою користь. Причому тут почуття? Сентиментальний політик ніколи не дійде до влади, а якщо отримає її, то не вдержить. Тут усе вирішується волею і силою; і любові тут нема що робити. Сентиментальність загубить будь-який державний устрій» [4, 294]. Треба погодитися з тим, що політика рідко робиться «чистими руками», хоч як прикрашають свої дії її представники.

У цьому зв'язку природною є тенденція критики з боку культури відживших форм організації політичного керівництва, форм організації влади та окремих політичних лідерів. Причому знову ж таки цей процес пройшов декілька етапів своєї еволюції: від ейфорії після отримання незалежності і самостійності, вільних виборів до різкої критики владних структур, яка іноді зводилась до обструкції, а коли минув якийсь час, чистий негативізм поступився місцем більш конструктивній критиці, хоча, як правило, усі ці види критики влади і правлячої еліти не існують у чистому вигляді, з цього приводу доцільно згадати З. Фрейда, який підкреслював, що люди розпоряджаються такою владою, що легко можуть

знищити один одного, але культура «перемагає небезпечні агресивні пристрасті шляхом їх послаблення, вона виявляє їх і залишає під наглядом інстанції, яка знаходиться всередині самого індивіда, щось на зразок окупаційної влади у переможеному місті» [18, 59].

Незважаючи на послаблення критичного тиску з боку культури на владні структури, влада і сьогодні перебуває у стані напруженості і сама є її соціальним джерелом. Узагальнення точок зору представників різних соціальних верств зводиться до того, що влада не здатна навести порядок і дисципліну, забезпечити людей на місцях найелементарнішим, боротися з інфляцією, злочинністю тощо. [14, 75–76]. Не будемо заперечувати втрату вартісних орієнтирів деякими представниками владних структур, їхню низьку моральність і повну безконтрольність за їх діяльністю. Але й досі логіка мислення у нас залишається старою, вона зводиться до того, що влада та держава повинні і зобов'язані щось робити, тобто покращення свого становища ми знову ж таки пов'язуємо не зі своїми діями, а з діями держави, яка уособлює для нас владу.

Можливо у цій ситуації культурі доцільно було б виконувати функцію контролера за владними структурами, як це колись пропонував Платон. «Заклад, який, згідно з Платоном, повинен стежити за майбутніми лідерами можна назвати державним міністерством освіти. З чисто політичної точки зору цей заклад – найважливіший у платонівському суспільстві, у нього ключі до влади» [8, 59]. В ідеальному варіанті було б дуже корисно, якби культура змогла цивілізовано виконувати функцію контролера, але в реальності цьому заважатимуть різні чинники, присутність чи відсутність яких (наприклад, наявність платонівських авторитетних вчених-експертів чи людей «бездоганних чеснот» тощо) спотворять процеси взаємовпливу влади і культури, незважаючи на демократизацію і певну відкритість останніх.

Окремі дослідники вважають, що однією з головних функцій інтелігенції є соціальна критика, а співробітництво з владою є не що інше як зрада цьому покликанию. Нам здається, що ця ортодоксальна точка зору виражає крайню позицію неприйняття владних структур деякими представниками культури. Навпаки, треба шукати шляхи співробітництва, що буде на користь як культурі, так і самій владі. До таких шляхів учені відносять: необхідність введення привілейованого освітнього цензу, вироблення і реалізацію особливих соціальних програм підготовки носіїв влади, максимальну внутрішню незалежність інтелігенції від влади – як наслідок насамперед матеріальної незалежності, контроль за моральною стороною владної діяльності, легальний правовий контроль за політичною діяльністю тощо [6, 143–144].

У нашій ситуації критицизм без будь-якого

аналізу переважає не випадково. Кризовий стан, що склався в економіці і соціально-культурній сфері в Україні, є результатом проведених в країні експериментів та допущених помилок, прорахунків, неузгодженості в діях усіх владних структур. Привабливі гасла ринкових відносин, які дуже швидко і гідно оціняють талант кожної людини, почали тьмяніти, бо приносили дивіденди лише незначній частині населення, а саме: новоявленим рвачам-підприємцям, а не прибічникам цивілізованого бізнесу, а також новій генерації чиновників, що дорвалися до влади. Нова владна еліта в Україні, як і «ельцинська еліта» в Росії, молодша за віком від попередньої, її освітній рівень вищий (помітно високий відсоток нових владарів має вчені ступені), в ній менша частка технократів, зате значно вища - гуманітаріїв, особливо економістів та юристів [1, 45–46; 9, 60–65; 15, 76]. Однак, як «кравчуківська», так і «кучмівська» еліта викликали розчарування серед спеціалістів та населення. Деякі її представники взагалі скомпрометували в очах народу демократичні перетворення та потьмянілий імідж ринкової економіки, і справа навіть не у професійній некомпетентності, а в культурі владарювання, певній моральній поведінці. Останнє дозволяє висловити припущення, що частина нової еліти у центрі та на місцях може не витримати випробування владою. Саме через цю частину в громадській думці сформувалося негативне відношення до нової політичної еліти в цілому, а це не завжди справедливо. Так, Ю. Гаврилов зазначав: що світовий досвід свідчить, що відірвані від народу політики, які закінчили спеціальні навчальні заклади, приходячи до влади, витрачають на освіту у два, а на культуру у три рази більше, ніж на оборону [5, 143].

Поряд з суперечливим відношенням до нових політиків та політичних партій, однозначно негативній критиці піддаються старі політичні цінності та ідеали. Здавалося б, саме культура здатна відрізнити зерно від плевел, проте її представники нерідко діють під впливом стереотипу паплюження того, що вже відійшло в минуле. Результатом цього є культурне тиражування громадської зневаги до старих політичних цінностей та ідеалів. Безперечно, від значної частини останніх є сенс відмовитись, але зробити це доцільно так, як прийнято у цивілізованому світі, не поливаючи всіх і вся тільки брудом. Одночасно необхідно звернутися до тих традиційних норм і положень культурної політики, які функціонують і понині, але потребують радикального реформування. Крім того, неправомірно фарбувати одним кольором усіх підряд політичних діячів, підганяючи їх під один гребінець. Відрадно, що останнім часом з'явилися праці, в яких моноідеологічний підхід до аналізу минулих політичних процесів та їх носіїв відступив під тиском плюралістичного бачення подій та персоналій [3, 11, 12].

Одним із важливих чинників переходу від тоталітарного суспільства до демократично-орієнтованого поруху українського народу до формування суверенної і незалежної держави є розвиток вітчизняної культури через відродження її національних форм. Мабуть ніхто не заперечуватиме, що існування України у межах колишнього Союзу двоєким чином вплинуло на розвиток її національної культури. З одного боку, вона збагатилася чудовими здобутками культур інших націй, національностей та народів, які жили в єдиній країні, і їх культури міцно переплелися між собою. З іншого боку, проводилася добре продумана зрусифікована державна політика щодо розвитку національних культур, зокрема української. Згадаймо так зване діалектичне формулювання стосовно культури, яка повинна бути «соціалістичною змістом, національною формою», але й формою вона була якимось зрусифікованим гібридом. Звичайно, ми не звинувачуємо у цих негараздах велику російську культуру та її представників, а висловлюємо претензії до тих політичних кіл і діячів, яким було вигідно так чинити зовсім з інших міркувань. Незважаючи на політичне начало, яке несло з собою взаємозбагачення культур, негативних моментів було не менше, оскільки національні культурні традиції або зовсім забувались, або ледь жевріли.

Окрім цього, владними структурами замовчувались характерні риси, притаманні українському народу, а саме: ідея національної злагоди, співдружності і співпраці всіх народностей і верств населення. Головним джерелом добробуту українства вважалася власна праця на власній землі. Працьовитість українського народу органічно пов'язана з бережливістю. У той же час нагромадження грошей і речей як самоціль, філософія агресії, завойовництва ніколи не були ідеалом нашого народу. «Етнічній філософії українців притаманне природне поєднання етичних і естетичних категорій, толерантність, терпимість і поміркованість в усьому, етика безкорисливого служіння, самовдосконалення у нас домінує над етикою самоутвердження, у системі цінностей духовна людина й людина-художник переважають економічну людину. Українці – народ-художник, народ-поет, народ-мрійник, який звик ставитись до життя як до творчості, а не спустошливої і нудної роботи в ім'я утилітарних інтересів, і витворив дивовижно прекрасне мистецтво жити – вінець усіх своїх творів» [8, 132].

Враховуючи ці сутнісні риси українського народу, зауважимо щодо майбутніх перспектив культурного співробітництва країн співдружності. Створення справді єдиного культурного простору потребує передусім розмежування культур у плані відродження кожною з них своїх кращих національних форм. Збагачення плідними культурними традиціями сприятиме утвердженню

глибокої поваги національних культур стосовно одна одної, толерантному відношенню до їх діячів.

Аналіз основних особливостей взаємовпливу культури та влади, проведений вище, дозволяє стверджувати, що головною тенденцією розвитку національної культури є звільнення її від повної залежності від політичної влади, ідеології, владних структур та політичних пристрастей, утвердження її самоцінності і певної незалежності. Безперечно, це приведе до зміни у розвитку національної культурної парадигми, але зовсім не означатиме, що важка криза, в яку потрапила Україна, може призвести до загибелі вітчизняної культури. Подібні епохи вже мали місце в історії. Ось що з цього приводу писав відомий соціолог П. Сорокін: «Ретельне вивчення ситуації вказує, що справжня криза являє собою лише руйнування чуттєвої форми західного суспільства і культури, за яким настане нова інтеграція, також гідна уваги, якою була чуттєва форма у дні своєї слави і розквіту. Точно так же, як заміна одного способу життя у людини на інший зовсім не означає його смерті, так і зміна однієї фундаментальної форми культури на іншу не веде до загибелі того суспільства і його культури, які зазнають трансформації» [17, 433]. Надіємось, що у наш час Україну також чекає перехід до цивілізованої культури шляхом відродження національних форм культури, запозичення і втілення в культурний обіг прогресивних культурних надбань інших народів, переосмислення традиційних

культурних цінностей.

Отже, вітчизняна культура не знаходиться в якомусь вакуумі, а взаємодіє з іншими компонентами соціуму. Як ми впевнились, вона насамперед залежить від владних структур і тісно взаємодіє з ними, намагаючись досягти рівноправного співробітництва. Не кажучи вже про владу у тоталітарному суспільстві, аналіз її сучасного стану свідчить про такий перебіг подій, за яким досить важко досягти злагоди у суспільстві, бо владний компонент завжди передбачає захист інтересів певних верств і протидію іншим соціальним силам. Коли ж мова заходить про культуру з її величезними творчими можливостями, стає зрозумілим, що за допомогою цього феномена можна досягти соціального консенсусу.

Понятійний ряд у нашому випадку має складатися з таких категорій: політична влада – культура – культурна влада як перехідний місток від влади культури до культури влади. Саме у демократично-орієнтованому суспільстві влада намагається підкреслити свій культурологічний потенціал, залучити культуру в лоно політики як фактор гуртування і народної підтримки, інтеграції навколо праці. Інакше кажучи, політична влада сьогодні намагається стати культурною владою, хоча поки що це дається їй нелегко; рецидиви і стереотипи минулого ще досить міцні, до них додаються сучасні проблеми, зокрема корумпованість владних структур, які перешкоджають становленню як влади культури, так і культури влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ашин Г. Смена элит //Общественные науки и современность. – 1995. – № 1.
2. Бердяев Н.А. Философия свободного духа. – М., 1991.
3. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999.
4. Ильин И. Путь к очевидности. – М., 1993.
5. Интеллигенция и власть. – М., 1990.
6. Интеллигенция и власть //Социс. – 1993. – № 2.
7. Кириченко М. Багатопартійність. Процес пішов, інша справа – куди //Віче. – 1993. - № 9.
8. Кравченко І. Культура як національна мета //Віче. – 1995. – № 2.
9. Криштановская О. Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту //Общественные науки и современность. – 1995. – № 1.
10. Куценко В.А. Испытание рынком //Социально-политические науки. – 1991. – № 12.
11. Литвин В.М. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – К., 1994.
12. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? - К.: Институт социологии НАНУ, 2001.
13. Пашков М. Праві, ліві і «псевдонезалежні» //Віче. – 1994. – № 2.
14. Пойченко А., Самоїдство влади, або Влада як джерело соціальної напруженості //Віче. – 1992. – № 9.
15. Пойченко А. Чи займаються політики політикою //Віче. – 1992. – № 3.
16. Поппер К. Открытое общество и его враги. – М., 1990. – Том 1.
17. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
18. Фрейд З. Неудовлетворенность культурой. – М., 1990.

I.A. КАДІЄВСЬКА, Г.Я. МАРАХОВСЬКА

ЦІННОСТІ В ПРОЦЕСАХ ТВОРЕННЯ КОНСОЛІДУЮЧОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Кадієвська Ірина Аркадіївна - доцент кафедри філософії, політології, психології та права Одеської державної академії будівництва та архітектури, кандидат філософських наук

Мараховська Галина Яківна – аспірантка кафедри філософії та соціології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського

У соціально-філософській думці сучасної України триває складний процес пошуку нових ідей, навколо яких суспільство змогло б інтегруватись. Демократичні реалії взагалі не передбачають існування однієї державної ідеології, однак це не означає, що нам непотрібна вдала державна ідея, яка буде відображати провідні світоглядні та ціннісні орієнтації суспільства та формувати перспективні напрямки майбутнього розвитку. Система ціннісних орієнтацій, що склалась в нашому суспільстві, є результатом історичного та соціокультурного надбання нашого народу, в тому числі й політико-державного управління тривалого періоду. В період демократичного реформування пануюча роль комуністичної партії була офіційно анульована. В якості пріоритетних були проголошені ідеї формування політичного плюралізму та громадського суспільства. Поряд із цим послаблення демократичного централізму та незріла державна політика виявили негативні аспекти нових для нашої ментальності громадських ініціатив. Проголошення незалежності в Україні не могло пройти без певних ускладнень та труднощів. На жаль, ми можемо спостерігати періодичне загострення різного роду протиріч. Почали з'являтися тенденції сепаратизму та ксенофобії, руйнуватись колишні соціально-економічні та культурні зв'язки. Перетворились на реальність такі проблеми, як безробіття, зниження доходів, криза державної та політичної ідентичності. Принципи комуністичного розвитку поступились ідеям ліберальним. Поки що методи впровадження цих нових для нашого регіону ідей є недостатньо ефективними. Ми поки що не маємо об'єднувальної ідеології реформ, а навпаки, кожного дня спостерігаємо різке протистояння та розходження в поглядах між президентським урядом та кабінетом міністрів. Відсутність зрозумілої та конкретної мети державної стратегії розвитку, економічна та духовна криза плюс неоднозначний вплив іноземних культур та ліберальної ідеології створили низку складних проблем.

Можливо, українське суспільство зможе консолідуватись теоретично. Мова йде про сис-

тему базових цінностей, навколо яких усі члени суспільства зможуть об'єднатися та порозумітись. А вже потім теорія перетвориться на практику. В будь-якому випадку в зазначеній проблемі слід розібратись, оскільки цінності набувають системного характеру, коли вони є гарно структурованими та коли на них орієнтуються влада і суспільство.

Цінність виступає одним із провідних понять сучасної філософської думки. Значення поняття «цінність» більшість учених характеризує через виділення цілої низки ознак, властивих усім формам суспільної свідомості: значимість, нормативність, корисність, необхідність. Проголошується, що виникнення цінностей пов'язане, з одного боку, з предметами, явищами та їх властивостями, що здатні задовольняти потреби суспільства. З іншого боку – цінність виступає як судження, пов'язане з оцінками існуючого предмета або явища людиною. Цінність – це форма прояву певного роду відношень між суб'єктом та об'єктом. «Тільки тоді, коли ми розглядаємо суспільне буття людини в аспекті суб'єкт-суб'єктного відношення, ми можемо зафіксувати появу цінності» [3]. Усвідомлення індивідом цінності об'єкта соціальної діяльності та його оцінка формують особливий вид відношення до нього – ціннісне відношення. Зрозуміло, що в центрі ціннісних відношень знаходиться людина. Та оскільки філософський аналіз цінності виходить із думки про те, що людина – це кінцевий продукт ціннісних відношень, він може бути представлений конкретно-історичною особистістю, певною соціальною групою, або людством в цілому.

Усвідомлення цінності особистістю передбачає наявність у неї певного способу орієнтування в світі цінностей. Спосіб орієнтування, в свою чергу, є внутрішнім психологічним механізмом, який формує ті або інші переваги особистості. Визначити загальнолюдські цінності – це означає віднайти ті ідеї або принципи, які в усі часи суспільного розвитку були для особистості головними та визначальними.

Можна розглянути три рівні цінностей:

етнічний, загальнолюдський та політичний. До етнічних цінностей можна віднести мову, звичаї, традиції, історичні міфи та реальні події. І хоча етнічна консолідація спрямована на формування власної державності, мають місце такі негативні прояви, як нагнітання націоналістичних, сепаратистських ідей. Загальнолюдські цінності - це справедливість, лад, працелюбність, колективізм, взаємодопомога, толерантність тощо. Зрозуміло, що ця група цінностей покликана зміцнювати систему інститутів суспільної взаємодії та громадського суспільства завдяки вдалому єднанню інтересів, ідей та пріоритетів у найсуттєвіших аспектах людського буття. Що стосується політичних цінностей, то слід розглядати, передусім, соціалістичні та ліберальні цінності. До перших належать: держава, як провідний орган прийняття та реалізації рішень, формування суспільства рівних прибутків, сильна армія та досить жорстка зовнішня політика. Другі - це індивідуалізм, віра у власні сили та можливості, держава, що створює добрі умови для реалізації інтересів особистості. Таким чином, наявність системи цінностей дозволяє формувати ідеї, що є адекватними типу та інтересам суспільства, а головне - здатні виконувати консолідуючу роль.

У сучасній філософській думці чітко простежуються два провідні підходи до проблеми цінностей: натуралістичний та анти-натуралістичний (трансцендентальний). Підхід антинатуралістичний, трансцендентальний представлений І. Кантом та його послідовниками. Вони обґрунтували поняття категоричного імперативу та категорії моралі належного. Потрібно зазначити, що ця філософська система не будується на природному прагненні людини до щастя.

Людина може стати моральною, якщо вона буде пригнічувати в собі природні інстинкти та діяти всупереч цим інстинктам. Кант вважав, що моральні вимоги не можуть виводитись із законів та потреб цього світу, оскільки людина одночасно перебуває в двох різних світах. Як природна істота, вона належить до світу простору та часу, причин та наслідків. Її дії можна наперед передбачати та розраховувати досить чітко. Та тільки в іншому світі людина є по-справжньому вільною, робить свідомий вибір та відповідає за нього [5].

Неокантіанці В. Віндельбанд та Г. Ріккерт у своєму вченні про цінності розглядали їх як самостійне царство цінностей, що знаходиться по той бік суб'єкта та об'єкта. Заперечуючи тезу Канта про те, що світ є непізнаним «річ у собі», Віндельбанд, все ж таки, протиставляв філософію як нормативне вчення, засноване на оціночних судженнях, та емпірично дане «про буття». Цінності у Віндельбанда є апріорними та трансцендентальними [2, 4]. Він розрізняв логічні, естетичні, етичні та релігійні цінності. Визнаючи за кінцеву мету історичного прогресу самовизначеність особистості відповідно

до «етичного ідеалу», він розглядав соціальні проблеми крізь призму етики. Вище етичних цінностей були поставлені естетичні, адже вони є вільними від волі та зацікавленості. Дуалізм світу дійсності та світу цінностей подається як «священна таємниця», яка виявляє обмеженість нашого пізнання, орієнтуючи нас на сферу релігійних цінностей.

Можна наголосити на тому, що для антинатуралістів цінності – це ідеальні сутності, сфера яких перебуває поза досвідом та незалежно від людських потреб. Поряд із цим, натуралістичний підхід є більш розповсюдженим серед сучасних соціологів, етнографів та філософів, що вивчають проблеми ціннісних орієнтацій. З позицій натуралізму цінністю є все те, що сприяє ефективному функціонуванню «людської природи», тобто розвитку біопсихічних здібностей особистості, задоволенню її інтересів та формуванню креативності. Серед відомих представників цього напрямку можна назвати американського філософа Р.Б. Перрі. Його перша вагома робота вийшла в 1912 році, де він, звертаючись до сучасних філософських тенденцій, підкреслював, що аксіологія - це гілка знання, в якій етика, політика, економіка, естетика, філософія та релігія переплітаються і поєднуються. За допомогою теорії цінностей людина зможе пізнати себе, усвідомити й зрозуміти свою найглибшу мету в житті. Пізніше в своїх книгах «Загальна теорія цінностей» та «Сфера цінностей» Р.Б. Перрі наголошує на провідному значенні духовних цінностей, вважаючи, що «не машини та речі, а соціалізовані та наповнені емоціями стійкі ідеї творять сутність культури та цивілізації». Розглядаючи загальну теорію цінностей Р.Б. Перрі, не можна не помітити її гуманістичної спрямованості. Він закликав створити цивілізацію, в якій буде досягнута гармонія інтересів усіх народів, завдяки чому кожен етнос та кожна людина займе своє достойне місце в єдиній загальнолюдській культурі.

У контексті натуралістичного підходу теорії цінностей наводиться класифікація цінностей, визначаються її принципи та критерії, розглядаються загальнолюдські, гуманістичні принципи, обґрунтовується значення знань у сучасному суспільстві, досліджується особистість як суб'єкт еволюції та вища цінність. Сучасна концепція американського вченого Річарда Шуєрмана визначає чіткі ознаки майбутньої інформаційної цивілізації. Він обґрунтовано доводить, що основним фактором суспільного розвитку майбутньої цивілізації буде освіта. Відповідно до цієї концепції освіта має поступово змінюватись у чотирьох напрямках. Перший – поглиблення знань у галузі математики. Другий – тотальна комп'ютеризація. Третій – поглиблене вивчення іноземних мов. Четвертий – докладне знайомство з культурами різних народів. Але особливий акцент дослідник робить на тому,

що найефективнішою виявляється освіта, яка акцентує освоєння фундаментальних життєвих цінностей. Цікаво, що серед цих цінностей Р. Шуерман виділив дві групи: стремління до особистого щастя та успіху, вміння приймати врівноважені рішення, почуття особистої відповідальності та прагнення бути корисним для суспільства, терпимість по відношенню до інших людей та повага до людства в цілому.

Останнім часом набула значної популярності ідея глобального еволюціонізму та перетворилась на самодостатню, світоглядно та методологічно наповнену концепцію. Подекуди це поєднання наукових концепцій розвитку, виявлення сил, що рухають еволюційні процеси. Це уявлення про розвиток Всесвіту, від «великого вибуху» до виникнення людства, що характеризується генетичною та структурною спадкоємністю різних типів еволюції від космічної до соціальної. Філософія П. Тейяра – це, перш за все, філософія природи, що продовжує традиції натурфілософії. В той же час точка зору П. Тейяра з суспільних проблем є цікавою як точка зору справжнього гуманіста, який намагається віднайти шляхи подолання конфліктів та дисгармонії сучасного світу. Він вважає, що сила людства полягає у поєднанні особистостей навколо гуманістичних ідей.

Філософія гуманізму розглядає людину як суб'єкт еволюції та вищу цінність. Заперечуючи відомі тези про вроджену агресивність людини та її деструктивні нахили, теоретики сучасного соціального гуманізму вважають, що добрий початок є в кожній людині і тільки чекає на вивільнення. Справа лише в тому, аби навчити суспільство давати вихід цим добрим силам. У визначенні гуманістичних цінностей полягає сутність багатьох виступів на зібраннях Римського клубу. Між іншим, можна назвати такі пріоритети, як: рівність, солідарність, свобода особистості, демократія, збереження культури та екології.

Ціннісна свідомість міцно пов'язана з творчим відношенням до світу та бачить світ крізь призму суб'єкта-митця. Тому головні особливості ціннісної свідомості може допомогти розкрити аналіз специфіки креативної діяльності. Ця специфіка була свого часу проаналізована К. Марксом. Пригадаймо вислів: «Працівник відрізняється від бджоли не тільки тим, що він змінює форму створюваного природою, він досягає своєї власної мети, яка визначає засоби та характер дій». Тобто, діяльність людини має не тільки причинно-обумовлений, але також цілеспрямований характер. У матеріалістичній філософській традиції виділяються три форми існування цінностей. Цінність може виступати як вироблений суспільною свідомістю ідеал. Такі цінності можуть бути загальнолюдськими (істина, добро, краса) та конкретно-історичними (диктатура пролетаріату, монархія або соціалізм).

Цінність може бути представлена в об'єктивованій формі або у вигляді творів матеріальної та духовної культури, або у формі людських вчинків, що є конкретними втіленнями суспільних ідеалів. Крім того, соціально-значимі цінності, проходячи крізь призму індивідуальної життєдіяльності, входять до психологічної структури особистості у формі особистих цінностей, що виявляється джерелом мотивації поведінки. Відомо, що кожній людині властива індивідуальна ієрархія особистих цінностей, які пов'язують духовну культуру суспільства та особистості, суспільну та особисту форми буття. Система особистих цінностей складається в процесі розкриття індивідом суспільних цінностей, об'єктивованих у творах матеріальної та духовної культури. Як правило, для особистих цінностей є характерним високий рівень усвідомленості. Вони відображаються в свідомості у формі ціннісних орієнтацій та слугують важливим фактором соціальної регуляції взаємовідносин між людьми. Система цінностей, що характеризує конкретне суспільство або культурне середовище, являє собою результат тієї духовної роботи, яка твориться всім суспільством [1].

Еволюція суспільних цінностей супроводжується постійною зміною пріоритетів та ієрархій, девальвуючи одні та висуваючи інші. Система цінностей суспільства обумовлює процес становлення ціннісних орієнтирів окремих особистостей. Вона відображається в їх свідомості та поведінці та, нарешті, визначає шкалу цінностей цілого покоління. Зміст конкретної цінності може бути розкритий через комплекс ідей. Тому цінності та ціннісні орієнтації є надзвичайно рухливими. Це однаково стосується історії, суспільства або окремої особистості.

М.С. Каган, досліджуючи проблеми людської діяльності та спілкування, виділяв місце та роль ціннісних орієнтацій особистості. На думку дослідника, наукове осмислення всього пройденого шляху людства дозволяє відродити безконфліктні та гармонійні відносини, засновані на принципі доповнюваності. Нове мислення передбачає визнання пріоритету загальнолюдських моральних цінностей.

Класифікації цінностей є досить неоднозначними. Традиційно цінності розподіляють на предметні (об'єктивні), до яких відносять: соціальне добро та зло, значимі історичні події, культурне надбання минулого, моральне добро та зло в людських відносинах і поведінці, предметі релігійного культу та цінності свідомості (суб'єктивні): суспільні установки, оцінки, ідеї, норми, потреби та інтереси, відображені в думках, почуттях, поняттях, уявленнях та судженнях. Деякі дослідники також виділяють так звані абсолютні цінності, які незмінно зберігають своє значення для людей (життя, здоров'я, знання, прогрес, справедливість, гуманність, духовна досконалість людини).

Системний підхід до класифікації цінностей був розроблений В. Н. Саратовським, який приймає міру розумності ціннісних орієнтацій різних культур, яка може бути об'єктивно поцінована залежно від їх життєздатності та здатності доєднання в процесі становлення загальнопланетарної культури. Підставою класифікації виступають потреби, адже саме на їх основі будується вся мотиваційна сфера особистості: інтереси, цінності та мета. Визначаючи потреби як внутрішній стан суб'єкта, який містить інформацію та спонукає до дії, вчений створює таку класифікацію, яка поєднує потреби та цінності, наповнює її конкретним змістом. Дослідник вважає, що генетичні цінності формуються як функції найбільш постійних потреб та можливостей їх задоволення. Тому вдале узгодження потреб та цінностей закріплює певну потребу, яка в майбутньому буде виконувати роль зразка на який будуть орієнтуватися нові виникаючі потреби.

Український дослідник А.А. Кавалеров, класифікуючи цінності в монографії «Цінність у соціокультурній трансформації» підкреслює, що суб'єктні цінності є стрижневими в житті людини, її фундаментом, моральними принципами, заради яких людина може йти на будь-яку жертвовність [4]. Автор доводить, що ціннісні орієнтації так чи інакше узгоджуються з ідеалом, формуючи ціннісну ієрархію життєвої мети. Поряд із загальною спрямованістю інтересів у певній сфері

діяльності вищий рівень ієрархії творять ціннісні орієнтації. В свою чергу, є також ієрархія в системі ціннісних орієнтацій, вершину якої становить ідеал як образ бажаного майбутнього.

Розглядаючи різні теоретичні підходи до визначення та класифікації цінностей, розумієш, що головною аксіологічною проблемою ХХІ століття є проблема ідеології. Основне питання полягає в тому, чи зможемо ми створити та реалізувати нову гуманістичну ідеологію? Якщо в майбутньому людство насправді буде поставлене на межу виживання, все одно доведеться усвідомити, що сутність людини визначається не матеріальною власністю, а фундаментальними духовними цінностями. В сучасному філософському дискурсі із цих проблем має місце думка про те, що західному ліберальному суспільству бракує духовності [6]. Чи це насправді так? Мабуть, певною мірою, адже ліберальні філософи, соціологи та навіть політичні діячі не повною мірою розуміють справжню роль ідеології в житті суспільства. В результаті це веде до заперечення будь-якої ідеології, тобто до ідеї деідеологізації. Між іншим, в сучасній Україні відбуваються подібні процеси. Тобто трансклюється позиція, що людям надається ідеологічна свобода в умовах ідеологічного хаосу. З причини відсутності певної чітко організованої ідеології люди стають готовими сприймати банальні ідеї, але залишається незрозумілим: кому та для чого це потрібно?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брожик В. Марксистская теория. – М., 1982. – 259с.
2. Виндельбанд В. Философские статьи и речи. – СПб. Изд-во Д.Е. Жуковского, 1904.
3. Выжленцев Г. П. Аксиология: становление и основные этапы развития // Социально-политический журнал. – 1995. №6. - №1996. - №1.
4. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації // Астропринт. – 2001.
5. Кант И. Соч в 6-ти т. – М., 1996. – Т.6. – С.35.
6. Культурне відродження в Україні: історія і сучасність. – Тернопіль: Астерикс. – 2003.
7. Риккерт Г. О системе ценностей // Науки о природе и науки о культуре. – М.: Республика, 1998.

В.В. КУЗЬМЕНКО

ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ОНТОЛОГИЧЕСКОГО ПОЛЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ В КОНСТРУКТИВНОЙ МАТЕМАТИКЕ

Кузьменко Вячеслав Витальевич - доцент кафедры прикладной математики и вычислительной техники Национальной металлургической академии Украины, кандидат философских наук

Двадцатый век через интуиционизм и конструктивизм обозначил отход от господствовавшего два с половиной тысячелетия платоновского стиля математического мышления. Подобно тому, как в начале XX столетия в естествознании возник неклассический подход, также возникла неклассическая математика, в частности – интуиционизм, идеи которого впоследствии включило в себя конструктивное направление.

Конструктивная математика является одним из направлений XX столетия. Его разработкой были заняты многие ведущие ученые. Следует лишь назвать имена А. Черча (теория конвексии), С. Клини (теория рекурсивных функций), А. Тьюринга (теория вычислимых чисел), Э. Поста (теория конечных комбинаторных процессов). Но необходимо особо выделить имя А. А. Маркова сформировавшего системный подход в конструктивизме. Речь идет о созданной им теории нормальных алгорифмов, осмыслении логики конструктивной математики. Именно А. А. Маркову принадлежит разработка основных понятий, лежащих в основе конструктивной математики, таких как абстракция отождествления, абстракция потенциальной осуществимости. «Конструктивная математика, – писал А. А. Марков, – может быть кратко охарактеризована как абстрактная, умозрительная наука о конструктивных процессах, о нашей способности осуществлять такие процессы и их результатах – конструктивных объектах» [2, 4]. Автор рассматривает конструктивную математику как особое онтологическое поле математических объектов, отраженных в понятиях.

В работе «Теория информации и теория алгоритмов» рассматривая основоположения интуиционистской математики Л. Э. Я. Брауэра и логики конструктивной математики, осмысленной А. А. Марковым, А. Н. Колмогоров утверждал, что, независимо от установок Л. Э. Я. Брауэра, «интуиционистская» логика может быть истолкована как исчисление задач. «В каждой задаче идет речь не об объективной истинности или ложности предложения, а о конструировании объекта, это дает основание для создания логики конструктивной математики» [1, 4]. В базовом разделе конструктивной математики, теории алгорифмов

А. А. Маркова, главное – это совершаемое преобразование. «В математике принято понимать под «алгорифмом» точное предписание, определяющее вычислительный процесс, ведущий от варьируемых исходных данных к искомому результату» [3, 3]. Алгорифм – это логические правила, описывающие порядок исчисления в среде дискретных элементов.

Алгорифм осмысливался А. А. Марковым в платоновском стиле. Существование дискретного элемента считается доказанным, если указан способ его потенциально осуществимого конструирования. В конструктивной математике новое понимание «существования» отличается от трактовок «существования» в классической математике, где критерием является формальное требование «непротиворечивости».

Каждый из разделов конструктивной математики может составить особую область философского осмысления. Автор, в рамках исследования онтологического статуса математических понятий, ограничившись анализом «Теории алгорифмов» А. А. Маркова, ставит целью статьи раскрыть составляющие стиля математического мышления в конструктивной математике.

В XX столетии математическое творчество непосредственно не связано с философским обоснованием. Но в каждом математическом направлении онтологический статус математических понятий обосновывался характером математических построений и вырабатываемым стилем математического мышления.

Начиная с 70-х годов XX столетия, в исследованиях по методологии науки обсуждалось понятие стиля научного мышления. Стиль мышления в математике – это единство не только формы и содержания математического творчества, но также его результата – научного произведения. Стиль математического мышления это единство идеи и ее обоснования. Стиль, по мысли автора, является неотъемлемой характеристикой каждой научной школы.

Говоря о стиле математического мышления в конструктивизме, автор вправе утверждать, что исходные понятия этого направления – конструктивного объекта и конструктивного процесса предполагаются интуитивно известными из практики

обращения с различными объектами и процедурами математики. Одни объекты не могут быть определены через другие, более элементарные понятия. В отношении определения исходных понятий конструктивная математика ничем не отличается от теоретико-множественной математики, где понятие множества вводится без строгого определения. При введении таких понятий, как множество или конструктивный объект ограничиваются примерами или разъяснениями.

А.А. Марков в качестве своих предшественников называл Д. Гильберта, который при помощи метаматематики пытался спасти «классическую математику» и Л. Э. Я. Брауэра, рассматривавшего конструктивные методы для перестройки математики на совершенно новой основе. «Основная мысль Гильберта состояла в полной формализации подлежащей построению аксиоматической теории. Под этим подразумевалось следующее. Изобретается формальный специальный язык, на котором в виде формул записываются теоремы (в частности, аксиомы) фиксируется некоторый список аксиом. Фиксируются некоторые правила вывода, каждое из которых разрешает вывести некоторую формулу из одной или нескольких формул. Эти правила формальны в том смысле, что для их применения надо лишь знать, какой вид имеют те формулы, из которых выводится новая формула и как выглядит последняя. ... Другого крупнейшего математика нашего века Лейтзена Эгберга Яна Брауэра конструктивная математика интересовала не в связи со спасением «классической» математики, которую он считал в корне ошибочной, а сама по себе. Брауэр назвал свою точку зрения «интуиционизмом». Его программа состояла в исследовании «умственных математических построений» и он очень убедительно показал, что для этого требуется логика, отличная от классической» [2, 42-44]. Основные идеи метаматематики Д. Гильберта и интуиционистской математики Л. Э. Я. Брауэра получили развитие в конструктивной математике в целом, но в первую очередь в теории алгоритмов, где алгоритм рассматривается, как правило построения конструктивных объектов, как основание конструктивного процесса.

По мысли А. А. Маркова «...конструктивные объекты – это некоторые фигуры, определенным образом составленные из конструктивных элементарных объектов» [2, 5]. Конструктивные объекты не наделены предикатами. В качестве конструктивных элементарных объектов могут служить буквы, в каком-либо алфавите. Под буквой понимается любой символ. Если условиться называть ряды вертикальных черточек натуральными числами, то эти числа будут конструктивными объектами, заданными в однобуквенном алфавите. С такой абстрактной точки зрения несущественно, изображается ли натуральное число черточкой или буквой конкретного алфавита. В конструктивной математике буквы любого алфавита представ-

ляют элементарные знаки – неразложимые далее атомы.

Одно из основоположений конструктивной математики – выполнение операций над элементарными объектами. В результате получаются более сложные объекты. Правила оперирования с конструктивными объектами могут быть самыми разнообразными, но все правила должны удовлетворять требованиям конструктивности. Их применение к конструктивным исходным объектам позволяет вновь получить конструктивные объекты. При этом если конструктивные исходные объекты рассматривались как атомарные, то вновь полученные рассматриваются как молекулярные. Наиболее простым способом получения конструктивных объектов является построение линейных последовательностей элементарных символов – слов из букв заданного алфавита.

Выделим, что один из наиболее важных принципов в теории алгоритмов построение слова, которое определяется как ряд символов в алфавите. Натуральные числа также могут быть представлены как последовательность символов в алфавите. Конструктивными объектами являются полиномы с рациональными коэффициентами, матрицы, элементами которых являются полиномы. Конструктивные объекты всегда можно закодировать соответствующими словами в определенном алфавите. Затем слова могут быть пронумерованы. Таким образом, конструктивные объекты сводятся к натуральным числам.

Автор особо отмечает, что смысл конструктивных операций предполагается ясным из конкретных условий исследуемой проблемы. Конструктивная операция обеспечивает построение только конструктивных объектов. Многократное применение тех или иных конструктивных операций приводящее к построению отдельного конструктивного объекта или же последовательности конструктивных объектов принято называть конструктивным процессом, в котором всегда можно выделить элементарные действия – шаги конструктивного процесса.

Конструктивный процесс, результатом которого является объект, одинаковый с A , называется построением объекта A . Высказывания, при помощи которых осуществляются конструктивные процессы, формулируются в виде теорем существования, утверждающих, что существует объект, удовлетворяющий определенным требованиям. Под этим подразумевают, что построение такого объекта потенциально осуществимо, т. е. владеет способом его построения. Трактовка теорем существования отличается от их трактовки в теоретико-множественной математике, что заставило А. А. Маркова строить для конструктивной математики свою логику.

А. А. Марковым с целью включения математического анализа в рамки конструктивной математики разработано понятие нормального алго-

рифма. «Всякий нормальный алгорифм, очевидно, вполне определяется указанием алфавита, в котором он действует, и схемы» [3, 57].

В теории нормальных алгорифмов в качестве конструктивных объектов рассматриваются абстрактные слова в некотором алфавите. Поэтому первое, что необходимо, – установить алфавит. Второй шаг алгорифма связан с образованием его схемы, которая строится из букв алфавита и вспомогательных символов. Схема может представлять список подстановок следующего вида:

$$\begin{aligned} P_1 &\rightarrow (\cdot) Q_1 \\ P_2 &\rightarrow (\cdot) Q_2 \\ P_n &\rightarrow (\cdot) Q_n \end{aligned}$$

где P_i, Q_i некоторые слова, знак (\cdot) показывает, что точка может стоять или не стоять после стрелки. Подстановка считается применимой к данному слову, если в нем целиком содержится слово P_i . Тогда слово Q_i будет результатом применения подстановки $P_i \rightarrow (\cdot) Q_i$ к данному слову. Третий шаг построения алгорифма связан с установлением правил действий над исходными словами, которые определяются схемой алгорифма. Просматривая список подстановок, находим подстановку, которая применима к данному слову. Если в ней после стрелки стоит точка, прекращаем работу. Если точки нет, то результат применения подстановки рассматривается как новое исходное слово, и процесс повторяется [3, 95-96].

Представленное стандартное предписание характеризует процесс последовательного преобразования любого исходного слова P , который сводится к последовательности шагов, на каждом из которых возникает новое слово.

Теория нормальных алгорифмов строится в рамках абстракции потенциальной осуществимости. Нормальный алгорифм определяется своим алфавитом и схемой. Слова алфавита и схема представляют собой потенциально осуществимые конструктивные объекты. Процесс построения нормального алгорифма рассматривается как потенциально осуществимый. А. А. Марков подчеркивает: «Алгорифмом в алфавите A называется точное обобщенное предписание, определяющее потенциально осуществимый процесс последовательного преобразования абстрактных слов в A , процесс, допускающий любое слово в A в качестве исходного» [3, 96]. В случае применения нормального алгорифма нет необходимости требовать, чтобы алгорифмический процесс к данному слову P был представлен полностью.

При обосновании математики с точки зрения конструктивизма все операции с математическими объектами сводятся к применению алгорифмов к словам некоторого алфавита. С помощью слов абстрактного алфавита можно представить самые разнообразные математические объекты: числа, полиномы, матрицы и т.д. В результате такого преобразования получаем возможность рассуждать о математических объектах как о словах абстрактного алфавита. Предполагается, что к конструктивным объектам

применяется абстракция потенциальной бесконечности или более слабая абстракция потенциальной осуществимости и конструктивная логика.

Конструктивные объекты – это идеализированные конструкции, наполняющиеся конкретным смыслом в зависимости от содержания решаемой задачи. Таким образом, умопостроительный характер несут не сами построения, а рассуждения о них.

Одним из наиболее важных в конструктивизме является понятие отождествления. Рассматривая конструктивные объекты (знаки, буквы, слова), отождествляем одинаковые объекты, несмотря на их некоторые различия. Степень различия изменяется в зависимости от условий построения конструктивных объектов.

Вместо абстракции актуальной бесконечности, как регулятивной формы математического мышления, в конструктивизме введено понятие потенциальной осуществимости. Это объясняется тем, что осуществления конструктивных процессов всегда ограничены. Абстракция потенциальной осуществимости позволяет создавать сколь угодно большие конструктивные процессы. Если в качестве исходного слова взять натуральное число, затем применить к нему абстракцию потенциальной осуществимости, то в результате вновь получается натуральное число. Благодаря абстракции потенциальной осуществимости в конструктивной математике введено понятие потенциальной бесконечности.

В связи с определением онтологического статуса математических понятий в конструктивной математике автор высказывает свои суждения в отношении системы доказательств в этой области математического знания. Под доказательством в конструктивной математике следует понимать стремление предельно выявить все компоненты выстраиваемой системы, уяснить логический характер и истоки каждой из посылок, сделать явной логику рассуждения, узаконить каждый его шаг определенным, заранее зафиксированным правилом. Другими словами, математическое доказательство в конструктивизме заменено предельно жесткой схемой – алгорифмом, который призван зафиксировать логическую структуру каждого построения. Таким образом, в конструктивном направлении суть доказательства состоит в возможном отвлечении от представлений, обычно связываемых с объектами в содержательном рассуждении. Такой аналог математического доказательства построен с помощью символов и операций.

Центральная идея конструктивизма заключается в специфическом понимании математического существования. Математический объект существует, если он может быть сконструирован. При этом понятие конструирования не разъясняется, оно относится к числу интуитивно ясных понятий. Любой объект в конструктивной математике построен на основе элементарных объектов. Математика должна подниматься к сложным объ-

ектам лишь в той мере, в которой это позволяет операция конструирования.

В конструктивной математике исходные положения и математические понятия – не идеализации, подобные идеализациям физики, это конструкции, удовлетворяющие определенным преобразованиям и созданные именно для этой цели. В основе конструктивной математики лежит не одно лишь абстрагирование, не только тенденция к адекватности отражения структуры формализованных объектов, но осознанная конвенция, нацеленная на то, чтобы сконструировать систему объектов с достаточно богатой системой внутренних логических связей. Конструктивный процесс как логически организованную систему объектов и операций над ними

следует рассматривать вне какой-либо предметной интерпретации. Он не истинен и не ложен, но может приобрести это качество только в процессе такой интерпретации. Строгость рассуждения в конструктивной математике проистекает с этой точки зрения не из свойств непосредственного предмета отражения, но исключительно из логической организации теории. По мысли автора, конструктивная математика представляет собой концептуальное построение над содержательным знанием, функционально подчиненное ему. Она призвана давать строгие модели для логических выводов внутри содержательного знания. Таким образом, конструктивная математика не может опираться на иную логику, чем логика содержательного мышления.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Колмогоров А. Н. Теория информации и теория алгоритмов. – М.: Наука, 1987. – 303с.
2. Марков А. А. О логике конструктивной математики. – М.: Знание, – 47с.
3. Марков А. А. Теория алгоритмов. – М.-Л.: АН СССР, (Труды математического института им. В. А. Стеклова Т.42), 1954. – 375с.

СОЦІОЛОГІЯ

В.І. БЕРЕГОВОЙ

РОЛЬ ЧАСУ І ПРОСТОРУ В ДЕТОНАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Береговой Василь Іванович – аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

Актуальність теми дослідження в наш час спричинена необхідністю знання цілісної макросоціальної картини розвитку людства та можливостей прогнозованості подій. Пізнання якої без розуміння ролі часу і простору завжди носитиме відтінок статичного суб'єктивізму. Негативістське мислення, негативна діалектика, початок якої для людства провіщає збільшення в науці, зокрема, негативно-рефлексивних понять, та в суспільствах в цілому, постійний інтерес до негативної інформації вимагає акцентувати увагу на проблемних питаннях життєдіяльності. Тому актуальною стає проблема ролі часу і простору в детонації соціальної системи.

Проблема пізнання часу та простору в тій чи іншій мірі цікавить кожного соціолога. «Проте в цілому для більшості соціологів простір ще зовсім не є само собою зрозумілим вимірюванням соціальності, а його дослідження – безумовно гідною темою соціологічних досліджень» [1]. Існує ідея зв'язку соціального простору і соціального часу, яка проте не розгорнута в концепцію взаємозалежних понять. Так, Бергер П. і Лукман Т. наголошують на тому, що просторова структура їх мало цікавить. Для них достатнім є той факт, що вона має соціальний вимір завдяки тому, що зона їх маніпуляцій перетинається із зоною маніпуляцій інших людей [2]. Парсонс Т. також зазначав, що фізичний час є способом співвіднесення подій у просторі, час дій – спосіб зв'язку засобів і цілей та інших елементів дій, тому дія не просторова, а часова [3]. Лефевр А., навпаки, більше уваги приділяє простору, виділяючи «просторову практику», «уявлення (репрезентації) простору» та «простір

репрезентації». Бурдьє П. стверджує про готовність «зобразити соціальний світ у формі багатовимірного простору, побудованого за принципом диференціації та розподілу». У нього окремі агенти, групи агентів, класи і сфери суспільства виділяються за певними властивостями і складають субполя в соціальному просторі, які в активному стані перетворюються на поля сили [4], [5]. Бергсон А., Хайдеггер М., Левінас Е., Мерпо-Понті М. критикували абсолютний простір-час, відмовлялись розглядати динаміку суспільства за просторово-часовими рамками природи, намагались зрозуміти динаміку окремих соціальних систем, різноманітність просторово-часових континуумів у різних соціокультурних утвореннях. Гідденс Е. зазначав: «Не приймаючи в розрахунок останні праці географів, можна сміливо стверджувати, що вчені суспільствознавці зазнали невдачу в намірах представити і проаналізувати форми організації соціальних систем у часі і просторі» [6, 174]. Сорокін П. приходить до висновку, що суспільні умови і відносини (невдалі війни, «погані матеріальні умови», бідність, збагачення, політичний устрій і т.д.) відіграють роль «вторинних факторів» при виникненні, збільшенні та зменшенні соціальних порушень, посилюючи або послабляючи, розширюючи або концентруючи їх. Центральна причина появи соціальних порушень у незворотній іманентній зміні будь-якої соціокультурної системи, коли її домінуючі форми («інтегральні», «неінтегральні», «напівінтегральні»), досягнувши межі своїх потенційних можливостей, починають занепадати, а форми, які йдуть їм на заміну ще тільки утворюються. Важливим висновком

Сорокіна є те, що: «... погано чи добре, але сили, які провокують соціальні порушення, працюють у різних країнах одночасно у вигляді віяла, що розкривається» [7, 116]. «В залежності від типу особистості людина реагує і долає біди або зростом творчих зусиль і альтруїстським перевтіленням, або розумовим розладом, самогубством, озлобленням, зростанням егоїзму, тупою покірністю долі, цинізмом. В суспільстві в цілому в період кризи, з одного боку, збільшується число «святих», альтруїстів, які живуть відповідно до моральних заповідей; з іншого боку збільшується число аморальних, цинічних, звіроподібних особистостей» [8, 334 – 335]. У нормальний, безкризовий час, люди розташовуються ніби посередині міжполюсного простору, являючи собою поверхнево релігійну і моральну більшість. Однак під час великих криз «ця більшість має тенденцію до поляризації... Більшість зменшується на користь обох протилежних полюсів» [8, 198 – 199]. «Зазвичай негативна поляризація превалює над позитивною в початковий період тяжких часів, в той час як позитивна поляризація стає превалювати на останньому етапі критичного періоду і після його закінчення, за умови, що суспільство, про яке йде мова, не гине в катастрофі» [8, 200]. Цю циклічну зміну Сорокін доповнює переміщенням центру «культурного лідерства» у географічному просторі. Його схема історичного переміщення центру лідерства така: до IV ст. цим центром були держави Азії та Африки, протягом останніх 5 – 6 століть він переміщується до західних народів, а тепер знову спостерігається переміщення його з Європи в «Америку, Азію і Африку» [8, 15]. Представники синергетичної школи Пригожин І., Стенгерс І., Малінецький Г., Князева С., Курдюмов С., Василькова В., Бевзенко Л. та ін. виділяють два головні режими зміни просторово-часової композиції елементів системи, як сукупності елементів, об'єднаних загальним режимом функціонування: LS-режим, HS-режим. LS-режим – зміни, які породжують неоднорідність, яка веде до зміни типу функціонування системи. HS-режим – зміни, які дозволяють зберегти (підтримувати) усталений тип функціонування системи. Говорять про часову неоднорідність – як про віяло шляхів розвитку подій у точках біфуркацій та поліфуркацій. Про історичну непередбачуваність у перехідні біфуркаційні епохи. Про нелінійне соціальне середовище, як важливу умову його самоорганізації. Про циклічність режимів зміни просторово-часової композиції елементів системи, які через неврівноваженість чутливі до флуктуацій. Водночас забуто те, що сам час та простір не є інертним по відношенню до людини. Більше того, він є агресивним. Ця агресія особливо відчувається у кризовий для людства час, згадаймо сучасні глобальні проблеми. Тому XXI ст. повинно здолати агресію часу та простору, не відповідаючи на неї власною агресією, або час

та простір здолають його. Осідлати з допомогою правильної наукової осади час та простір – ось глобальне завдання на цей вік. Допомогти в цьому повинне знання про агресію часу та простору.

Мета даної статті: відкрити закономірності детонації соціальної системи, спричинені агресією часу та простору.

Дослідження кінця соціальної системи не менш, а то й більш важливе за значенням, ніж дослідження її становлення та розвитку, оскільки дає можливість побачити вплив часу та простору на ті процеси, які призвели до межового стану; дає можливість віднайти закономірності часово-просторового континууму, в якому перебуває соціальна система; побачити вектор агресії часу і простору до соціальної системи; дає можливість розробити метод прогнозування кінця соціальної системи; дає можливість повернути свідомість обивателя у випадку з реальністю такого прогнозу від фаталістичного його сприйняття до розуміння наступності розгортання процесу. Гаслом такого дослідження може стати: «Від фаталізму, конфліктності, розпачу до Великої роботи з передачі досвіду у трьох китах людської істоти – знання, міфа, релігії».

Це гасло стосується, в першу чергу, пасіонарного центру, як столиці держави з найбільшим рівнем пасіонарності (рівень пасіонарності держави – сума подій («великих справ»), в яких бере участь держава на певному відрізку історії. Рівень пасіонарності визначається за тими критеріями, які є головними у конкретно взятій історичній епосі. Для нашої епохи такими критеріями є економіко-інформаційно-наукові).

Протягом відомого історичного періоду людства виділяються наступні пасіонарні центри: Мемфіс (3000р. до н.е. – 2290р. до н.е.), Аккад (2290р. до н.е. – 2254р. до н.е.), Ур (2254р. до н.е. – 2024р. до н.е.), Іттауї (2024р. до н.е. – 1792р. до н.е.), Вавилон (1792р. до н.е. – 1750р. до н.е.), Вашшуккані (1750р. до н.е. – 1500р. до н.е.), Хаптуса (1500р. до н.е. – 1400р. до н.е.), Фіви (1400р. до н.е. – 1200р. до н.е.), Ашшур (1200р. до н.е. – 633р. до н.е.), Вавилон (633р. до н.е. – 562р. до н.е.), Екбатани (562р. до н.е. – 553р. до н.е.), Персеполь (553р. до н.е. – 490р. до н.е.), Афіни (490р. до н.е. – 429р. до н.е.), Спарта (429р. до н.е. – 399р. до н.е.), Персеполь (399р. до н.е. – 379р. до н.е.), Фіви (379р. до н.е. – 362р. до н.е.), Пелла (362р. до н.е. – 323р. до н.е.), Рим (323р. до н.е. – 395р.), Візантій (Константинополь) (395р. – 860р.), Київ (860р. – 972р.), Берлін (972р. – 1077р.), Рим (1077р. – 1216р.), Каракорум (1216р. – 1260р.), Рим і Каракорум (1260р. – 1282р.), Бурсу, Адріанополь, Стамбул (Константинополь) (1282р. – 1535р.), Мадрид (1535р. – 1556р.), Лондон (1556р. – 1624р.), Париж (1624р. – 1642р.), Гаага (1642р. – 1674р.), Париж (1674р. – 1713р.), Лондон (1713р. – 1783р.), Париж (1783р. – 1812р.), Берлін (1812р. – 1890р.), Вашингтон (1890р. – 1918р.), Лондон (1918р. – 1926р.), Берлін (1926р.).

– 1945р.), Вашингтон і Москва (1945р. – 1991р.), Вашингтон (1991р. – ?) [9].

При цьому за своїм типом вони більш тривалі чи більш короткотермінові, протікають швидше чи повільніше, характеризуються ритмічною чи хаотичною повторюваністю інтервалів між піками тривалості існування, поділяються на одиниці різних самостійних якостей через природні чи соціальні обставини. Проте об'єднуючим, основоположним елементом пасіонарних центрів як соціальних систем є пасіонарний клас (Пасіонарний клас – це люди, які характеризуються наявністю ознаки пасіонарія, переважна більшість яких об'єднана державною мовою, як засобом взаєморозуміння, що заснований на чітко сконструйованій системі поглядів та ідеалів стосовно реалізації стратегії розвитку державного управління. Пасіонарій – людина, яка володіє вродженою здатністю організму абсорбувати енергію зовнішнього середовища і видавати її у вигляді праці, тобто здійснювати негентропійний прорив. У поведінковому імперативі це виявляється у здатності пасіонарійів до цілеспрямованої наднапруги, яка часто ламає інстинкт самозбереження (як індивідуального, так і видового) і супроводжується діями, що ведуть до різкої зміни як оточуючого їх природного середовища, так і відношення всередині етносу).

Саме з формуванням пасіонарного класу власне і бере свій початок пасіонарний центр, і навпаки кінець пасіонарного центру пов'язаний з розпадом пасіонарного класу. Велику роль у цьому процесі відіграють час та простір.

Час є не тільки універсальним виміром зміщення пасіонарного центру, але і його основою, конституюючим його фактором. У соціальному житті немає двох відмінних у часі станів пасіонарного центру, які були б ідентичними. Але немає і однакового часу. Принаймні можна назвати дві іпостасі часу – кількісний та якісний час.

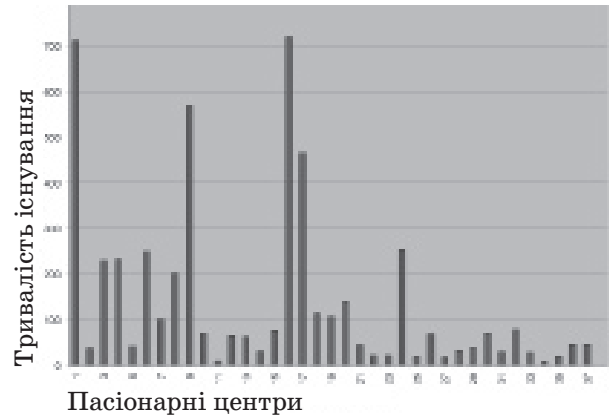
Перша іпостась часу слугує свого роду зовнішньою рамкою для виміру процесу зміщення пасіонарних центрів, упорядковує їх хаотичний рух таким чином, щоб прогнозист міг орієнтуватися та систематизувати соціальні дії. Його показують такі звичні прилади, як годинник і календар, що дозволяють нам ідентифікувати відносний рух, швидкість, інтервали, тривалість існування пасіонарних центрів.

Друга іпостась часу пов'язана із зміщенням пасіонарного центру, як внутрішньої, імманентної, онтологічної властивості події. Процес зміщення пасіонарного центру – це процес переходу одного пасіонарного центру в якісно новий пасіонарний центр. Відлік зміщення пасіонарного центру починається одразу після утворення пасіонарного класу. При процесі зміщення пасіонарного центру вони проявляють різні часові якості.

1. За своїм типом вони більш тривалі чи більш

короткотермінові. Наприклад, найбільша тривалість пасіонарного центру відмічалась у пасіонарному центрі Рим (323р. до н.е. – 395р.) – 718 років, а найменша тривалість – у пасіонарного центру Лондон (1918р. – 1926р.) – 8 років. Крім того, можна виділити піки тривалості існування пасіонарного центру (див. Діаграма 1.).

Діаграма 1. Піки тривалості існування пасіонарних центрів

Перший пік пов'язаний з першим відомим нам з історії пасіонарним центром – Мемфісом (3000р. до н.е. – 2290р. до н.е.) (тривалість існування 710 років), другий пік – з Ашшуром (1200р. до н.е. – 633р. до н.е.) (тривалість існування 567 років), третій пік – з Римом (323р. до н.е. – 395р.) (тривалість існування 718 років).

2. Протікають швидше чи повільніше. Наприклад, знаючи час зміщення пасіонарного центру та відстань між пасіонарними центрами як просторово-часовими біфуркаційними точками, можемо визначити швидкість руху пасіонарного центру. Для цього необхідно звернутися до кінематики точки. Задамо закон руху точки векторним способом. При векторному способі задання руху точки відомо радіус-вектор r рухомої точки, який є функцією часу, тобто $r = r(t)$. Швидкість точки визначається за формулою: $V(t) = d r(t) / dt$ [10, 143].

Для прикладу визначимо швидкість руху пасіонарного центру Мемфіс. Мемфіс зміщувався до Акаду протягом 710 років, при цьому покриваючи відстань 1155 км, що й буде радіусом-вектором даної просторово-часової точки. Підставивши дані значення у формулу, отримаємо: швидкість руху пасіонарного центру Мемфіс = 2310 км. 1155 км : 2310 км 710 р. = 1,6 км/рік.

Таким чином, можна взяти найбільшу та найменшу швидкість зміщення пасіонарного центру (Табл. 1.).

Таблиця 1. Швидкість зміщення пасіонарних центрів

Назва пасіонарного центру	Швидкість руху пасіонарного центру
1. Мемфіс	1,6 км/рік
2. Аккад	11,7 км/рік

3. Ур	6,2 км/рік
4. Іттауї	5,4 км/рік
5. Вавилон	18,3 км/рік
6. Вашшукані	2,1 км/рік
7. Хаптуса	16,5 км/рік
8. Фіви	7 км/рік
9. Ашшур	0,7 км/рік
10. Вавилон	7,4 км/рік
11. Екбатани	77,8 км/рік
12. Персеполь	42,8 км/рік
13. Афіни	1,7 км/рік
14. Спарта	16,3 км/рік
15. Пеллу	10,1 км/рік
16. Рим	1,8 км/рік
17. Візантій	2,5 км/рік
18. Київ	11,6 км/рік
19. Берлін	12,3 км/рік
20. Рим	53,6 км/рік
21. Каракорум	169,4 км/рік
22. Рим	62 км/рік
23. Каракорум	283,2 км/рік
24. Стамбул	10,4 км/рік
25. Мадрид	71,7 км/рік
26. Лондон	5,1 км/рік
27. Париж	23,3 км/рік
28. Гаага	13,1 км/рік
29. Париж	9 км/рік
30. Лондон	5 км/рік
31. Париж	36,2 км/рік
32. Берлін	98,7 км/рік
33. Вашингтон	237,5 км/рік
34. Лондон	131,3 км/рік
35. Берлін	405,3 км/рік 97,6 км/рік
36. Москва	207 км/рік

Найбільша швидкість зміщення пасіонарного центру: Берлін (1926р. – 1945р.) зміщувався до пасіонарного центру Вашингтон із швидкістю 405,3 км/рік; Каракорум (1260р. – 1282 р.) зміщувався до пасіонарного центру Стамбул із швидкістю 283,2 км/рік; Вашингтон (1890р. – 1918р.) зміщувався до пасіонарного центру Лондон із швидкістю 237,5 км/рік; Москва (1945р. – 1991р.) зміщувалась до пасіонарного центру Вашингтон із швидкістю 207 км/рік. Найменша швидкість зміщення пасіонарного центру: Каракорум (1216р. – 1260р.) зміщувався до пасіонарного центру Каракорум із швидкістю 0 км/рік; Вашингтон (1945р. – 1991р.) зміщувався до пасіонарного центру Вашингтон із швидкістю 0 км/рік; Ашшур (1200р. до н.е. – 633р. до н.е.) зміщувався до пасіонарного центру Вавилон із швидкістю 0,7 км/рік; Мемфіс (3000р. до н.е. – 2290р. до н.е.) зміщувався до пасіонарного центру Аккад із швидкістю 1,6 км/рік; Афіни (490р. до

н.е. – 429р. до н.е.) зміщувались до пасіонарного центру Спарта із швидкістю 1,7 км/рік; Рим (323р. до н.е. – 395р.) зміщувався до пасіонарного центру Візантій (Константинополь) із швидкістю 1,8 км/рік.

3. Характеризуються ритмічною чи хаотичною повторюваністю інтервалів між піками тривалості існування. Наприклад, між першим і другим піком тривалості існування пасіонарних центрів пройшло 1090 років, між другим і третім піком пройшло 310 років, можна припустити, що між третім і майбутнім четвертим піком тривалості існування пасіонарних центрів пройде не менша, а то й більша кількість років.

4. Поділяються на одиниці різних самостійних якостей через природні чи соціальні обставини. Якісними одиницями пасіонарного центру буде: пасіонарна група; пасіонарна організація; соціальний фон як елемент впливу на пасіонарну групу; мова держави як об'єднувальна основа пасіонарних груп і організацій; традиційне середовище і ландшафт міста; земельні ресурси і забудова міста; інфраструктура; економічний, культурний, соціальний та науково-освітній потенціал міста; майно і кошти міста; система управління містом; основні напрями діяльності; внутрішня динаміка, механізми функціонування і розвитку пасіонарного центру і т.д.

Яким чином час впливає на детонацію соціальної системи, в нашому випадку найпасіонарнішої держави? Відповідь на це питання пов'язане з першими двома часовими якостями: тривалістю та швидкістю. Адже чим більша тривалість існування пасіонарного центру, тим більше досвіду даний центр отримує в процесах управління соціумом, а отже, тим менша можливість впливу випадку на них. Тобто гостра проблема зміщення пасіонарного центру, що стоїть на «вході» соціальної системи через працю пасіонарного класу, веде до вдосконалення методів управління на «виході». Саме тривалість праці пасіонарного класу і стає тим інерційним гальмом, що не дає соціальної системі детонувати. Так як «для пасіонаріїв характерно присвячення себе тій чи іншій цілі, що переслідується деколи протягом усього життя» [11, 194].

Щодо впливу другої часової якості (швидкості) на детонацію соціальної системи варто відмітити наступне. Чим швидше зміщується пасіонарний центр, тим більша вірогідність детонації. І навпаки, чим менша швидкість зміщення пасіонарного центру, тим менша детонація соціальної системи і тим більша привабливість наслідування ідей такого центру наступними пасіонарними центрами. Хоча кожне зміщення пасіонарного центру драматичне по своїй суті, в першу чергу для пасіонаріїв, однак менша швидкість зміщення дає відчуття втраченої стабільності. В цьому і проявляється агресія часу по відношенню до пасіонарного центру.

Перейдемо тепер до ролі простору в детонації

соціальної системи. Як справедливо зазначає Панарін О.С.: «Філософія модерну, як відомо, не знає простору. Євроцентричний прогрес з часу Просвіти описується як висхідна драбина часу, в якій специфіка простору не має ніякого значення. У формаційно-прогресивній картині світу, строго кажучи, мають значення тільки фазові, часові відмінності, наприклад між феодализмом і капіталізмом. Відмінності державні, континентальні у формаційній теорії не мають жодного значення. Прогресивна машина часу, одного разу включена в Європі, створює нові порядки і інститути так, ніби працює в абсолютній пустоті, в культурному та географічному вакуумі.

Сьогодні цій ілюзії приходить кінець. Просторова морфологія, просторовий вимір стає процедурою відкриття таких фактів, які не вкладаються у формаційні схеми. Реакцією на це стали песимістичні концепції «зіткнення цивілізацій», етнокультурного бар'єру, дихотомії Північ-Південь і т.д. з наукової точки зору насправді має місце відкриття континууму простір-час, давно вже описаного в природознавстві» [12, 26].

В цьому контексті доречним буде означення Хайдеггера М.: «Під словом «час» ми розуміємо вже не послідовність Тепер одного за іншим. Тим самим простір – час теж означає вже не стан між двома пунктами Тепер вирахованого часу... Простір-час означає... відкритість, що висвітлюється у взаємній протяжності наступного, здійсненого і теперішнього» [13, 399].

В залежності від того, які методи буде використовувати пасіонарний центр у своїй дії на простір, можна розрізнити дві сили: відцентрову і доцентрову. Дія відцентрової сили з'являється тоді, коли пасіонарний центр використовує методи, що призводять до зменшення рівня пасіонарності держави (метод війни із значною втратою пасіонаріїв та неможливості їх поповнення, метод повернення пасіонаріїв у стан дисперсності і т.д.). Доцентрова сила проявляється тоді, коли пасіонарний центр використовує методи, які в певних ситуативних варіаціях сприяють утриманню найвищого рівня пасіонарності держави (метод імпорту пасіонарності і т.д.). Почерговість дії доцентрової і відцентрової сили призводить до пульсації пасіонарного центру, а тривалість дії однієї з сил і є тим чинником, що зміщує пасіонарний центр у геополітичному, етнічному, ментальному просторі.

Просторовою ознакою, яка впливає на детонацію соціальної системи є відстань між двома просторово-часовими, біфуркаційними точками – пасіонарними центрами. Тобто між теперішнім пасіонарним центром і майбутнім пасіонарним центром. І чим більша така відстань, тим руйнівніші наслідки детонації соціальної системи.

Наприклад, найбільша відстань простежувалась між пасіонарними центрами: Рим (1077р. – 1216р.) – Каракорум (1216р. – 1260р.) (7455км), Каракорум (1260р. – 1282р.) – Бурсу (1282р. –

1535р.) (6230км), Берлін (1812р. – 1890р.) – Вашингтон (1890р. – 1918р.) (7700км), Вашингтон (1890р. – 1918р.) – Лондон (1918р. – 1926р.) (6650км), Берлін (1926р. – 1945р.) – Вашингтон (1945р. – 1991р.) (7700км), Москва (1945р. – 1991р.) – Вашингтон (1991р. – ?) (9520км).

Хоча нині ми живемо в час пасіонарного центру Вашингтон (1991р. - ?), однак варто зазначити наступне, що логічно випливає з вищенаведеного, а саме: тривалість існування даного пасіонарного центру в першу чергу залежатиме від того, в якій точці геополітичного простору розташується майбутній пасіонарний центр. Якщо в Північній Америці (що малоймовірно), тоді Вашингтон має шанси стати наступним піком тривалості існування пасіонарних центрів. Більш ймовірним видається прогноз утворення наступного пасіонарного центру на теренах Європи чи Азії. В даному випадку пасіонарний центр Вашингтон не проіснує більше 45 років і процес детонації соціальної системи США з незворотністю викличе різноманітні соціальні конфлікти в першу чергу між пасіонарними групами всередині держави та відкритий конфлікт між пасіонарною меншістю та апасіонарною більшістю. Щоб не втратити деякі важливі напрацювання, зокрема і неопасіонарних учених продуцентів США, і необхідне буде вищенаведене гасло: «Від фаталізму, конфліктності, розпаду до Великої роботи з передачі досвіду у трьох китах людської істоти – знання, міфа, релігії». І тут варто вчасно буде його подати, адже тиск апасіонарної маси буде надто великий. Іншими словами, неопасіонарні вчені, і не тільки, не будуть користуватися підтримкою, і в кращому разі виступатимуть у ролі диваків.

Добрі шанси стати наступним пасіонарним центром має Київ. Адже нині світу потрібен культурно-науковий пасіонарний центр, який би не використовував без крайньої потреби такий брутальний і варварський метод, як війна. Війна повинна відійти на задворки цивілізації і Україна, навчена страшними уроками першої та другої світових війн, цілком, вважаю, здатна це зробити. Стосовно нинішнього стану української соціальної системи, вважаю нічого страшного не відбувається, іде цілком закономірний процес утворення пасіонарного класу, тобто людей, які характеризуються наявністю ознаки пасіонарія, об'єднаних державною мовою, як засобом взаєморозуміння, що заснований на чітко сконструйованій системі поглядів та ідеалів стосовно реалізації стратегії розвитку державного управління. В цьому контексті доречною буде порада: ніщо так не об'єднує пасіонаріїв, як спільна праця і розуміння її важливості.

Наостанок наведу дві закономірності детонації соціальної системи:

1. Чим більше часу йде на процес зміщення пасіонарного центру, тим менша детонація соціальної системи.

2. Чим менша відстань у просторовому розташуванні пасіонарного центру та майбут-

нього пасіонарного центру, тим менша детонація соціальної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Добренев В.И., Кравченко А.И. История зарубежной социологии. (Серия: Классический университетский учебник) – М.: ИНФРА-М, 2004.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М., 1995.
3. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М., 2002.
4. Bourdieu, Pierre. In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology / Trans. R. Nice. Cambridge: Polity Press. 1990.
5. Bourdieu, Pierre. Outline of a Theory of Practice / Trans. R. Nice. Cambridge: Cambridge U. P., 1977.
6. Гидденс Э. Устроение общества. - М., 2003.
7. Голосенко И.А. Питирим Сорокин о внутренних нарушениях социального порядка //СОЦИС. 2000. №4.
8. Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени. - М.: Наука, 1997.
9. Береговой В.И. Біфуркаційний метод прогнозування стратегічних війн. Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 220 с.
10. Божидарнік В.В., Величко Л.Д. Методика розв'язування і збірник задач з теоретичної механіки: Навчальний посібник. – Луцьк: Надстир'я, 2003. 496 с.
11. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. - Л., 1989.
12. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование: учебник для студентов вузов. – М.: Алгоритм, 2000 – 352 с.
13. Хайдеггер М. Время и бытие. - М., 1993.

А.В.КОШЕЛЕВ

СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ: ИСТОРИЧЕСКИ ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ФАКТОРЫ В РАЗВИТИИ

Кошелев Андрей Владимирович - аспирант кафедры теории и истории социологии Днепропетровского национального университета им.Олеся Гончара

Конец XX – начало XXI века демонстрирует многообразие форм и особенностей социальной жизни как в развитых западных странах, так и в странах с переходной экономикой. Набирающие силу процессы реформ, модернизации, трансформации в различных странах с целью обеспечения экономического, социально-политического благополучия, на фоне глобализации всего мирового геополитического пространства требуют инновационных подходов в понимании, объяснении и управлении.

Социология, как наука, находится в динамически развивающемся поле усложняющейся реальности, задачи которой: - теоретическая, своевременно давать объяснения происходящим процессам, разрабатывая новые методологические подходы; - практическая, на базе полученных концепций и теорий разрабатывать в конкретных социально-политических условиях пути для разрешения проблем. Для реализации конкретных практических планов необходимо теоретическое обеспечение, которое и является заказом общества социологической науке. Для реализации задуманного необходимо в рамках

метасоциологии решить две задачи. Первая, с помощью рефлексивной социологии, как одного из метода метатеоретизирования, изучить все наследие теоретиков социологической мысли, получить теоретико-методологический багаж знания, сформированный на глубинном, концептуальном анализе моделей социологических теорий в различных социально-политических, исторически-культурных условиях и их специфики построения. Вторая, на основе полученных результатов приступить к разработке новаторских концепций в стремлении создать социологическую теорию, которая в состоянии будет не только давать описательно-объяснительные пояснения динамически развивающейся и постоянно ускользающей реальности, но и вполне уместных в практическом применении методов и инструментов воздействия.

Целью статьи выступает обоснование идеи исследовательского подхода, через теоретический анализ наследия теоретиков в развитии, трансформации основных социологических теорий. Безусловно, в ограниченных рамках статьи невозможно дать всеохватывающего исследова-

тельского метода для анализа. В этой связи будут выполнены следующие задачи: описана основная концепция, указан вектор для последующих изыскательских исследований, охарактеризованы основные исторические периоды в развитии обществ.

Каждый исторический период в мировом развитии обществ можно охарактеризовать доминированием тех или иных просветительских, культурных, религиозных, социально-политических, экономических, технических, информационных факторов в развитии, что откладывает непосредственный отпечаток на все сферы жизнедеятельности обществ. Зарождение и формирование, развитие и изменение социальных отношений происходят вследствие интенсивного использования данного преимущества в определенный исторический период. Следовательно, правомерно выдвинуть гипотезу для нашего анализа, что исследовательская деятельность вовлекается в воронку данного преимущества, привлекая на себя исследовательский взор и оставляя без внимания другие немаловажные факты, которые параллельно присутствуют в социальной реальности, или социальная реальность представлена всегда шире исследовательской деятельности.

Так идея общества, общественной жизни в Античную эпоху привлекает интерес философов и не имеет единого и целостного понятия, включает в себя либо узкое понимание общества это – семья, либо расширенное, но ограниченное определенными рамками это – государство, и выступает как особая форма организации межличностных связей, направленных на выполнение и получение, каких-либо целей. Даже семья строилась на определенных принципах взаимоотношений между мужчиной и женщиной, детьми и рабами [3, 377-379]. Период Античности можно охарактеризовать, как период становления обществ, общественных связей, их осмысления, понимания, через концепции реализма и номинализма, а также создания утопических проектов идеальных государств в работах Платона, Аристотеля, Сенеки и др. Основной задачей данного периода являлось сущностное понимание общественных связей формирующих общности людей.

Понятие общества в средневековье расширяется до конфессионального уровня в трудах Ф.Аквинского, Августина Блаженного, основанной на католической вере. Ее последователи и приверженцы также к обществу стали относить различные общественные сообщества людей для выполнения различных общественно значимых работ, будь-то в сельском хозяйстве – сельская община, в городских цехах – рабочая коммуна, цех, корпорация.

Как следствие, средневековое общество характеризуется отсутствием личной, индивидуальной свободы, взамен общему католическому единению, скрепляемой верой. В подобном типе общества еще не сложилось понимание и осознание

индивидуальности и личности а, следовательно, и в умах ученых и обществоведов присутствовала подобная установка. Э.Фромм следующим образом охарактеризовал средневековую реальность: «Итак, средневековое общество, с одной стороны, было структурировано и давало человеку ощущение уверенности, а с другой стороны, держало его в рамках или, скорее, в оковах. Однако эти оковы не имеют ничего общего с оковами авторитаризма и других последующих систем угнетения. Средневековое общество не лишало индивидуума свободы уже потому, что «индивидуума» как такового еще не существовало» [4, 64]. Оковы представляли узы католической церкви. А отсутствующая индивидуальность и не могла дать осознанности общества и реальности, как такового понятия – «Осознание человеческой индивидуальности, индивидуальной личности еще не было развито, впрочем, как и осознание того, что другие люди и мир вокруг являются чем-то отдельным» [4, 64]. Такие мировоззренческие установки дают понимание того, как социокультурные условия влияют на умы не только общей массы, но и на умы философов в понимании реальности и бытия, находящихся свое отражение в творчестве.

Интеллектуальный прорыв социально ориентированной мысли происходит в эпоху революционного преобразования государств – в Новое Время. Новое Время берет свое начало с первой буржуазной революции в Нидерландах в конце XVI века, далее в Англии в XVII веке и во Франции в 1789 году, открывая тем самым новый период в мировом развитии.

В это время находят продолжения и разработка начатых в эпоху Античности теорий естественного состояния человека и общественного договора, но на идеях индивидуализма, личной независимости и активности личности. Которые явились характерными особенностями, повлиявшими на формирование новых представлений об обществе, социальности, социальной реальности. Время бурных перемен и преобразований актуализирует интерес к общественному устройству, в их понимании, осознании действительности, анализу формирующихся связей.

Капитализм, набиравший силу, с одной стороны позволил развиваться идеям просвещения, основанным на власти и безграничности человеческого разума, формируя человека Нового Времени, с другой – используя открытия в области механики, физики создать новаторские технологии с использованием пара и механизмов, предвосхитив эпоху индустриального общества. Урбанизация, создание фабричных принципов производства, механическое использование машин, идущих на смену ручному труду, быстрое снижение числа населения занятого в сельском хозяйстве и животноводстве, создание новых, модернизация и расширение существующих производств, формирование гедонистических принципов потребления все это явилось новыми процессами, транс-

формирующими устоявшиеся средневековые отношения, в основе которых лежит системное конструирование и тиражирование подобного.

В бурно развивающийся период учеными были сформированы основные предпосылки новой науки - это идея общества, скрепляющее это общество - социальность, и социальная реальность как естественное состояние общественных процессов [5, 27-32], основной задачей которой стало объяснение происходящих процессов. Неудивительно, что в сложившихся условиях интерес ученых привлекли глобальные трансформационные изменения и новообразования, которые происходили массово и масштабно. Данные характерные особенности отразились в концепциях макроанализа, с установлением основных ее элементов, таких как социальные структуры различных систем: институтов, общностей и групп, влияющих и принуждающих индивидов общества вести себя соответствующим образом.

Наряду с развитием новых форм капиталистических отношений индустриализация способствовала повышению уровня потребления и жизни населения, открытию школ и учебных заведений обеспечивая тем самым распространение грамотности и массового образования, продолжая формировать и развивать индивидуализм и личные качества личности. Говоря словами Э.Фромма: «...капиталистическая система не только помогла человеку сбросить оковы традиционного восприятия, но и внесла огромный вклад в дело развития позитивной внутренней свободы, в развитие самокритичной, активной и ответственной личности» [4, 137]. Набиравший силу личностный индивидуализм явился важным фактором для дальнейшего развития науки.

Макроанализ не мог дать полных и исчерпывающих ответов на уровне интеракций индивидов, ущемляя тем самым роль «развившейся личности» принимавшей активное участие в формировании и функционировании общества. «...когда специалист не может избежать аномалий, разрушающих существующую традиционную научную практики, - начинаются нетрадиционные исследования, которые в конце концов приводят всю данную отрасль науки к новой системе предписаний (commitments), к новому базису для практики научных исследований» [6, 29].

Предложенная в противовес макрообъяснению, «понимающая социология» в духе социального номинализма М.Вебера, предметом своего исследования делает не общество, народ, человечество, государство, а поведение отдельно взятого индивида с его индивидуальным сознанием, ориентированной мотивацией и рациональностью в его действиях. Таким образом, подвергся сомнению предмет социологии определенный еще О.Контом, Э.Дюркгеймом, Г.Спенсером, изучение социальных фактов коллективного проявления. Закономерным явился факт несостоятельности двух социологических теорий в объяснении социальной

жизни или возможно состоятельность науки позволила расширить кругозор и увидеть в старых фактах новые закономерности в развитии?!

Противоречие между двумя направлениями в объяснении социальной жизни общества попытались разрешить так называемые интегральные подходы, объединив в единое направление и структурное понимание развития общества и сознательную индивидуальную деятельность индивидов. По мнению Дж.Ритцера, данный подход сформировался благодаря ряду предшественников, особенно Абрахаму Эделю, Джорджу Гурвичу, конца шестидесятых - начала семидесятых годов прошлого столетия [1, 419]. Но самая ранняя работа была представлена в 30-е годы прошлого столетия и принадлежала Элиасу Норберту [1, 432-444].

Сложившиеся социологические позиции заложили противоречие в кругах исследователей, не желавшие примеряться, где каждая школа пыталась доминировать, показывая несостоятельность подходов своих оппонентов. Примирение пришло позднее. Принимая во внимание полипарадигмальность социологического знания, ставшей возможной Т.Куну, обосновавшему возможность интеграции теорий в группы, так называемые парадигмы, в которых разделяются основные установки, стандарты и методики на исследование, стала возможна новаторская научная деятельность без претензий оппонентов [6, 34-35].

Мультипарадигмальность социологического знания обусловлена искусственностью самой социальной среды. Сам объект исследования - это изменчивая социальная реальность, представлена не как жестко зафиксированный мир, а как наличие различного множества социальных миров, среди отдельно взятых и происходит работа ученых в актуализации данного контекста. В данных рамках и происходит разработка методологического инструментария, отличного от других. Позиционность, социальное абстрагирование и дает такое категорическое отношение к другим концепциям. Полный и целостный охват проблемы был маловероятен, что и приводило к некоему виртуальному видению проблемы другими исследователями. Такого понимания придерживается и В.И.Курбатов [7, 4-10].

Социальные феномены общественной жизни после исследования, понимания, описания, объяснения через сформированную концепцию оставляют некий неизученный остаток, оставшийся «незамеченным», ускользнувший от взора исследователя, но существующий априори параллельно в социальной реальности, в чем мы смогли убедиться в кратком историческом анализе.

Таким образом, можно утверждать, что знание, человеческий опыт и социальные практики шире поступательно развившихся представлений ученых в теориях. А, следовательно, каждая друг друга дополняет, расширяя возможности социологического анализа. Напрашивается и другой

вывод: исследуемое поле остается не до конца изученным, до определенного момента, пока не попадает во взор исследователя.

Ушел от нашего взора современный период развития, представляющий нашу реальность, в который мы ведем свою деятельность. Но он представляется весьма интересным с нашей точки зрения для дальнейшего исследования, так как остается не до конца понимаем, объясняем со своими доминирующими факторами в развитии.

Современный период в развитии общества характеризуется качественно новым, технологическим прорывом информационных технологий, проникающих во все сферы жизнедеятельности человека, и кардинально меняющих социальную реальность, социальные отношения. Информация становится доминирующим фактором в развитии. Понятие информации претерпевает изменения.

Тенденции в развитии поднимают вопросы о переосмыслении основных понятий «социальность», «социальная реальность», «информация», а для объяснений и определений происходящих процессов потребуются введение новых понятий и формирования категориального аппарата, критически замечает это и К.Кнор-Цетина, «...требует весьма значительного расширения социологического воображения и словаря» [8, 268].

Предложенный подход, безусловно, в рамках статьи не дает более детального, тщательного метаанализа, но показывает перспективы для создания определенного инструментария исследования для дальнейшего более глубокого и всестороннего исследования наследия теоретиков, в рамках первой задачи социального заказа.

Ретроспективный исторический анализ периодов формирования идеи общества, общественных отношений, открытие социальности и признание существования социальной реальности, генезис социологии и последующее развитие социологических концепций выявляют в работах, сформированных и законченных социологических теориях «исследовательский остаток», понимание которого дает нам возможность по-другому воспринимать, понимать и объяснять цепь последовательных приращений социологических теорий исследователей. Открывает возможность в фор-

мировании нового взгляда на социальные факты, развитии социологического воображения в исследовательской деятельности. В нашем анализе мы использовали трехуровневую классификацию социологических парадигм. Может быть применена любая другая классификация социологических теорий, например предложенная С.А.Кравченко, как «пять поколений социологической теории», которая в результате анализа расширит результаты [9, 3-12].

Признавая, таким образом, существование постоянного исследовательского проблемного поля, со скрытыми факторами различного характера, присутствующие в социальной среде, необходимо отказаться от исторически сложившихся дискуссий, касающихся концептуального доминирования той или иной социологической концепции отвечающим запросам времени и признать исследователям, что результат любой научной деятельности приводит к формированию «исследовательского остатка», который в свою очередь становится отправной точкой для новых изысканий. Собственно, что и исследует и показывает в данном ракурсе история социологии, история науки.

Не вступая в дискуссии в отношении объяснения тех или иных причин, по которым происходит выбор подобных фактов для исследования, а другие остаются незамеченными следует обратить внимание на данный феномен для дальнейшего его изучения. Необходимо новое понимание генезиса социологической теории с учетом окружающих условий различного рода, которые являются порою незаметными, но становятся эффективными в определенных условиях. Данное понимание дает возможность не ожидать из ниоткуда изменений и аномалий, а предвосхищать события пониманием данных факторов.

Таким образом, акцентируем внимание на вопросе, сформулированным еще Томасом Куном о том; «...каким образом аномалии в науке и отклонения от ожидаемых результатов все более привлекают внимание научного сообщества, требуют детального изучения...» [6, 18]. И удачно, своевременно изменив позиции в исследовательской деятельности, ответив на него современным социологическим подходом, сумеем реагировать на изменяющуюся реальность своевременно.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ритцер Дж. Современные социологические теории. - М.: Питер, 2002. - 688с.
2. Гордяненко В.Г. Социология: источниковедение и историография знания. - Днепропетровск: ДНУ, 2003. - 356с.
3. Аристотель. Соч.: В 4т. - Т.4. - М.:, 1983. - 762с.
4. Фромм Э. Бегство от свободы. - Мн.: «Харвест», 2003. - 384с.
5. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии. - М.: Книжный дом «Университет», 1997. - 224с.
6. Кун Т. Структура научных революций. - М., 2003. - 605с.
7. Курбатов В.И. Современная западная социология: Аналитический обзор концепций: Учебное пособие. - Ростов-на-Дону: «Феникс», 2001. - 416с.
8. Социология вещей. Сборник статей / Под ред. В.Вахштайна. - М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. - 392с.
9. Кравченко С.А. Социологическая теория: дискурс будущего // СОЦИС. - 2007. - №3. - С. 3-12.

Л.В. ГЛУШКОВА

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глушкова Людмила Валеріївна — доцент кафедри соціології
Дніпродзержинського державного технічного університету

Багатовимірність і масштабність глобалізації актуалізують інституціональну проблематику. Сучасне суспільство характеризується розростанням та ускладненням системи соціальних інститутів. У процесі інституціалізації певна суспільна проблема усвідомлюється як загальносоціальна. Глобальні зміни в соціальній практиці можуть привести як до трансформації існуючих інститутів, так і до появи нових інституціональних форм.

Так, одним з глобальних процесів у багатьох країнах світу є криза командно-адміністративної системи, в зв'язку з чим почались якісно нові соціальні процеси і відносини. Йдуть докорінні суспільні зміни - поява нових соціальних інститутів господарювання, управління парламентської демократії. Соціальні процеси, що розгортаються в нашій країні, не можуть бути ізольованими від світових процесів, бо ми залучені до світової інтеграції, що соціальні відносини у світовій системі звільняються від локальних умов. Разом з тим, створюючи нові моделі соціальних інститутів, не слід механічно переносити на свій ґрунт концепції, що виникли в інших умовах. Необхідне глибоке вивчення історичних, економічних, соціальних засад виникнення соціальних інститутів як у своїй країні, так і в інших, виявлення раціонального зерна цих процесів, позитивного прикладу.

В умовах глобалізації соціальних процесів чи не найважливішою є діяльність інституту держави, що є базовим консолідаційним та інтегративним. За роки незалежності в Україні сформовані інститути держави, але питання в тому, чи відповідає їхня діяльність викликам глобального світу? Чи здатні інститути держави забезпечити існування демократичного суспільства? На це питання позитивно однозначно відповісти важко. Часта зміна урядів, відсутність єдності гілок влади і єдності суспільства ставить країну в непевне становище і вимагає більш значних трансформацій у діяльності інститутів держави. В більшості своїй населення не довіряє державним органам, держава відчужена від громадян. В країні відсутні традиції парламентаризму, а саме цей інститут є підґрунтям демократії в державі. Це є причиною несформованості громадянського суспільства, неможливості подальшої його демократизації.

Потребують значної трансформації економічні

комплекси інститутів. На початку ХХІ ст. економічні, екологічні глобальні катаклізми призвели до серйозних порушень економічного зростання і рівноваги в світовому масштабі, значно посилили міжнародний вплив на кожну державу щодо формування власної економічної політики. Складність для України у перетворенні економіки постсоціалістичного суспільства в економіку західного зразка, тим більше, що фактично Україна не мала власної економічної системи. Тому знанням незалежності необхідно трансформувати і створювати нові комплекси економічних інститутів: власність, гроші, банки, господарські об'єднання різного типу. Вони повинні ефективно забезпечити виробництво і розподіл суспільного багатства, регулювання грошового обліку. При цьому необхідно організувати діяльність економічних комплексів інститутів згідно з принципами міжнародного економічного порядку, заснованими на ринковій економіці, з урахуванням співвідношення сил у світі [1, 4-5].

Прикладом інституціональної еволюції є інституціональна трансформація Китаю, що поступово вибудовує нову інституціональну структуру, адекватну вимогам часу. Динамічні зміни знаходяться в кордонах інституціональної еластичності, що виключає злами в інституціональній структурі. Прикладом інституціональної катастрофи може служити розпад СРСР на незалежні держави з принципово іншим суспільним ладом, з іншими правилами і нормами суспільного життя, цінностями і пріоритетами. Китай та Росія виступають як нові геополітичні гравці [2, 59].

Оновлена організація інституцій стосується як окремих країн, так і міжнародних об'єднань. Так, інституційна проблема існує в Європейському Союзі. Незважаючи на те, що Європейські інституції та країни ЄС віддані європейським цінностям та європейським цілям у ХХІ столітті, все ж необхідно узгодити інституційні рамки до Європейських виборів 2009 року. Для досягнення ще кращих результатів потрібні більш ефективні, демократичні та злагоджені інституції, необхідна домовленість щодо великих глобальних викликів, які стоятимуть перед Європою в наступні роки. «Ми повинні оснастити Європейський Союз для глобалізації... Немає сумніву, що провал процесу ратифікації Конституційного договору кидає тінь на Європейський Союз... Справді,

неспроможність домовитися щодо інституційної структури може спричинити поділ, який може загрожувати європейським цінностям. Для кращої Європи нам потрібні кращі Інституції, аби, завдяки їм, досягти кращих результатів», - зауважував Ж.М.Баррозу [3, 4-5].

Чинниками становлення нової системи інституцій є можливості сучасних інформаційних технологій. Адже розвиток інформаційної інфраструктури суспільства, істотно змінюючи роль інформації та інформаційної діяльності, стає цивілізаційним викликом у процесі формування характеру та рис національної культури. Вона вимагає інституцій, які б збалансували сукупність соціальних інтересів особи, суспільства і держави, які реалізуються в інформаційній сфері. Таким чином, розвиток інформаційних інституцій є умовою розбудови досконалої інформаційної сфери. Це дуже складне завдання в умовах глобалізації, яка вже формує єдину загальносвітову економіку та культуру, руйнуючи в безкомпромісному міжцивілізаційному протиставленні всю сукупність таких національних цінностей держав, як територія, мова, економічні зв'язки, психічний склад людей, культура їхньої поведінки, самосвідомість та єдину державну владу.

Крім вищесказаного, до чинників становлення та трансформації соціальних інститутів в умовах глобалізації відноситься революційний стрибок у міжнародних комунікаціях, втрата універсальності ринкового регулювання міжнародних відносин, перенасиченість ринків вільними факторами виробництва (капітал, робоча сила), зростання ролі людського чинника, безальтернативність розвитку світової системи на основі діяльності розуму (ноосфери). В умовах глобалізації з'являються наднаціональні інституціональні структури управління - є норми політичної, економічної, правової, моральної діяльності і правила, що регулюють взаємовідносини суб'єктів різних країн (наприклад, норми і правила СОТ), а також інституціональні органи управління, сформовані на базі добровільного обмеження національного суверенітету державами і передачі цим органам ряду регулюючих функцій у визначеній сфері життєдіяльності.

Існує ряд проблем формування інституціональних структур механізму глобального регулювання. Серед них слід відзначити неоднозначність визначення предмета регулювання різними суб'єктами відносин, різниця принципів підходів до формування системи (принцип справедливості і право сильного), різні концептуальні підходи по відношенню до ролі суверенітету національної держави, методів глобального регулювання, неприйняття олігархами, привілейованою меншістю необхідності самообмежити зростання виробництва і вжитку. Зазначимо, що вже застаріла структура, а також

недостатня ефективність діяльності апарату міжнародних інституціональних органів регулювання створюють проблеми глобального регулювання світових відносин.

Важливим комплексом соціальних інститутів, що активно трансформуються в епоху глобалізації, є культурні та виховні; вони сприяють засвоєнню та відтворенню культурних, соціальних цінностей, соціалізації індивідів. Наприклад, соціальні інститути та недержавні організації відіграють значну роль у формуванні ідентичності, виявляють протиріччя між громадянською, етнічною, локально-територіальною ідентичностями. В цих умовах такі інституції повинні по-новому будувати свою діяльність, щоб вирішити ці проблеми.

У сучасному світі розвиток культури ускладнюється, урізноманітнюється. Науково-технічний прогрес та активний розвиток комунікації, поширені зв'язки між країнами і континентами зумовили формування масової культури, яка поширює цінності, розраховані для масового вжитку. Вона є продуктом новітнього часу, покликана до життя людиною, яка не приєдналась через різні причини до високої культури, але вже відірвалася від традиційного суспільства. В той же час вона руйнується, руйнуються її інституції, натомість з'являється багато субкультур, при цьому далеко не кращих зразків. Увага до масової культури обумовлена її необмеженими можливостями у подоланні замкнутості національних культур, інтеграції їх у світовий культурний простір. У цьому сенсі важливим є розвиток таких інституцій культури, які б організували підтримку становлення справжньої духовної еліти та її культури, цінності та норми якої загальнозначущі. За даних умов це дасть змогу стримувати експансію масової культури. Духовні еліти значною мірою впливають на діяльність еліт економічних, задаючи цінності, норми, зразки поведінки.

Загострення конкуренції, глобалізація політичних, соціально-економічних процесів привело до все частішого вживання поняття «організаційна культура». Управлінські рішення повинні враховувати соціокультурну специфіку, стадію розвитку конкретного підприємства, їх зовнішнє середовище, притаманну їй своєрідність. Численні дослідження свідчать, що розвинуті організації мають високий рівень культури.

Культурні і виховні соціальні інститути, гнучко трансформуючись, істотно змінюють розуміння та роль культури в суспільстві. Значно свідомішим стає використання науки, освіти, технічної, фізичної, духовної, моральної культури в організації та нормалізації трудової та суспільної діяльності людей. Суспільство XXI ст. визначатиметься не стільки товарами, як формуванням і поширенням високої культури, знань, освіченості, кваліфікації, обміну інформації.

У сучасний період трансформується і соціаль-

ний комплекс інститутів, що організує добровільні об'єднання, регулює повсякденну соціальну поведінку людей, міжособистісні стосунки. Підтриманню функціональності соціального інституту сприяє наявність соціальних норм, приписів, які регулюють поведінку людей; інтеграція інституту в соціальну систему суспільства, що забезпечує йому підтримку самого суспільства; можливість здійснювати соціальний контроль за дотриманням норм поведінки; наявність матеріальних засобів та умов для підтримки діяльності інституту. Якщо цих умов не дотримуватися, соціальні інститути стануть дисфункціональними, в їх роботі виникнуть збої, порушення, що може дестабілізувати суспільство. Середнайпоширеніших дисфункцій слід виділити такі: невідповідність інституту конкретним потребам суспільства (нечіткість інституціональної діяльності); розмитість, невизначеність функцій, вироджування їх у символічні, не спрямовані на досягнення раціональних цілей; зниження авторитету соціального інституту в суспільстві; персоналізація діяльності інституту, яка означає, що він перестає діяти відповідно до об'єктивних потреб, змінює свої функції залежно від інтересів окремих людей, їх особистих рис.

У сучасному українському суспільстві, яке переживає соціальну трансформацію, простежуються типові риси інституціональної кризи (дисфункції у діяльності основних соціальних інститутів). Так, дисфункції політичних інститутів проявляються у нездатності стабілізувати суспільне життя, працювати в інтересах більшості населення, у беззаконні, криміналізації, корумпованості. Простежуються тенденції зниження авторитету і недовіра до основних інститутів державної влади. Важливо вивчати як функціональну, так і дисфункціональну діяльність основних соціальних інститутів, оскільки стан інституціональної системи є важливим індикатором стабільності суспільства.

Сьогодні багато уваги приділяється вивченню природи, ролі держави, напрямів діяльності формальних і неформальних інститутів, що претендують на участь у прийнятті політичних рішень. Основним компонентом системи політичної взаємодії є держава, її інститути, що забезпечують політичний порядок у суспільстві та його цілісність. Те, що називають глобалізацією, поставило під сумнів здатність інститутів встановлювати і підтримувати соціальний порядок у рамках національно-державних спільностей. Те, як

ідуть справи в національній економіці, все менше визначається внутрішніми урядами. Зменшення влади державних інститутів проходить поза волю та бажанням державних чиновників. У цьому сенсі трансформація соціальних інститутів повинна проходити гнучко, беручи до уваги і глобальні, і локальні процеси. Слід зазначити, що інституціоналізація є тривалою і поступовою. Для її здійснення, для її якісних змін в умовах глобалізації необхідна об'єктивна потреба, усвідомлювана в суспільстві як загальнозначуща, загальносоціальна. Її задоволення можливе тільки в процесі соціальної взаємодії. Якщо така потреба стає незначною або зникає зовсім, тоді існування соціального інституту стає неактуальним, навіть гальмівним. Поява модернізованих або нових інститутів визначається рядом потреб, які породжують процеси інституціоналізації: потреба комунікації (мова, освіта, зв'язок, транспорт); потреба у виробництві продуктів і послуг; потреба у розподілі благ і привілеїв; потреба безпеки громадян, захисту їх життя і благополуччя; потреба у підтримці системи нерівності (розміщення соціальних груп за позиціями, статусами); потреба в соціальному контролі за поведінкою членів суспільства (релігія, мораль, право).

Таким чином, сучасне суспільство характеризується розростанням та ускладненням системи соціальних інститутів. З одного боку, одна і та ж потреба може породжувати існування численних інститутів, з іншого - кожен інститут реалізує комплекс базових потреб щодо соціалізації індивідів, трансляції соціальних норм і культурних цінностей, соціального досвіду. Від вирішення цих питань залежить стабільність держави, її конкурентоспроможність. Тотальна конкурентна боротьба епохи глобалізації з усіма її парадоксами і проблемами триває, ризики в глобальній грі для всіх її учасників є високими. Україні, як європейській державі, у цій великій грі необхідно раціонально використати свій інтеграційний потенціал, щоб у жодному разі не залишитися «глобальним маргіналом» сучасного світу, який позбавлений національної стратегії глобалізації, а відтак і власної долі. У цьому контексті надзвичайно важливим вбачається завдання наукового опрацювання відповідної стратегії та плану розвитку держави, трансформації соціальних інститутів, що створює можливість для її активної участі в процесах глобального управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. - К. 1999., - с.4-5.
2. Герасіна Л.М. Глобалізація світу - виклик сучасного світу чи глобальна транзиція. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. - Харків. 2005, - с. 57-59.
3. Баррозу Ж.М. Кращі інституції для кращих результатів. - Євробюлетень.-№3. -Березень, 2007.

О.А. АГАРКОВ

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО МАРКЕТИНГУ

Агарков Олег Анатолійович - завідувач кафедри соціальної роботи Запорізького національного технічного університету, доцент, кандидат соціологічних наук

Світовий досвід розвинених країн доводить, що визначення, прогнозування і задоволення потреб суспільства і людини - базис розвитку будь-якої держави. Циклічні процеси, що постійно відбуваються в ринковій економіці з різною періодичністю, приводять до необхідності відходу від шаблонів в управлінні, до їх прогнозування та аналізу фазових періодів, які характеризують етапи циклів. Саме трансформація суспільних відносин в Україні вимагає створення гнучкої системи соціально-державного маркетингу, орієнтованого на досягнення якісно нового соціально-економічного ефекту.

Необхідні нестандартні підходи в розробці концепції соціально-державного маркетингу та застосуванні соціально-державного маркетингу в якості оновленої державної політики, нових вимог до змісту, організації, форм і методів управлінської діяльності, при цьому всі ланки соціально-державного маркетингу повинні бути спрямовані на вирішення нових завдань, на підвищення ефективності системи державного регулювання, на мінімізацію соціальних ризиків та соціальної невизначеності, підвищення якості життя. Еволюція маркетингу в процесі зміни соціально-економічних відносин привела до виникнення його новітньої концепції — соціально-державного маркетингу орієнтиром якої стає людина.

Для успішного практичного вирішення вказаних складних завдань необхідно ефективно використовувати досягнення різних галузей знань: соціології, державного управління, економіки. Цьому має слугувати механізм визначення потреби громадян у певних державних послугах, аналізу ситуації на ринку і тенденцій його розвитку, створення та просування до безпосереднього споживача послуг, організація їх обміну.

В якості такого механізму може виступати соціально-державний маркетинг, концепцію якого автор визначатиме в даній статті, це і стане метою написання статті. Концепція соціально-державного маркетингу - це, перш за все, концепція орієнтації будь-якої діяльності держави на споживача. Проте, в теорії та практиці соціології питання щодо концепції соціально-державного маркетингу практично ніяким чином не вирішується.

Існують праці, які зорієнтовані на конкретні напрями некомерційної діяльності: А. Панкрухін,

«Маркетинг освітніх послуг»; Ф. Шааф, «Спортивний маркетинг», проте вони не мають цілісної маркетингової концепції, а вивчають лише певні процедури і маркетингові інструменти.

Проблемами розробки методології та технологій соціального маркетингу, впровадження його принципів і методів у практику розбудови соціальної сфери української держави займаються Д. Акімов, Б. Братанич, С. Ромат. В працях таких авторів, як С. Андреев, Б. Голодець, В. Гордин, Є. Горяєва, С. Захарова, Ф. Котлер, В. Мелиховський, А. Решетников, Л. Роберто, Є. Смирнова, К. Фокс, О. Холмз, О. Щокова досліджується сутність та роль соціального маркетингу.

Наукова література переповнена надто суперечливими визначеннями того, що потрібно розуміти під соціальним маркетингом. Деякі спеціалісти вважають, що йдеться про використання маркетингових технік у соціальній сфері (Дж. Залтман), інші стверджують, що мається на увазі «вивчення ринків та маркетингової діяльності в контексті цілісної соціальної системи» (В. Лазер, Е. Келлі). Відомий маркетинголог Р. Бартельс запропонував розширено-технологічне тлумачення маркетингу як «використання маркетингових технік у немаркетингових сферах». Загалом, наявні концепції соціального маркетингу не тільки перекривають сферу маркетингу, але й виходять за її межі, внаслідок чого в сучасній теорії соціального маркетингу розуміння його сутності й характеристик є досить розпливчастим і таким, що викликає численні нарікання та непорозуміння [4, 49-62].

Теоретико-методологічний аналіз проблемного поля концепції соціального маркетингу здійснено в роботах М. Бейкера, А. Романова, Р. Багоцці, Х. Хакансона, Г. Тульчинського, Ф. Котлера, Ж.-Ж. Ламбена та інших вітчизняних й зарубіжних авторів. Увага концентрується передусім на авторському баченні змісту терміну «соціальний маркетинг». При цьому іноді поза увагою залишається як порівняльний аналіз різних підходів, так і зв'язок концепції соціального маркетингу з проблемами державного управління. Тому особливої актуальності набуває дослідження проблем виокремлення теоретико-методологічних напрямків інтерпретації поняття «соціально-державний маркетинг», узагальнення змісту основних напрямків дослідження соціально-державного маркетингу в контексті розширення його соціальних функцій, визначен-

ня сучасних тенденцій розвитку досліджень у сфері соціально-державного маркетингу.

Проблеми соціального управління і системи місцевого самоврядування вирішують у своїх працях Ю. Волкова, В. Гордіна, С. Киричук, С. Павлова, Г. Цветкова, В. Чиркіна. Питанням щодо сутності політичного маркетингу займалися П. Бурдьє, який у своїй «Соціологія політики» розробив концепцію політичного ринку [3], В. Полторак, який є фундатором концепції політичного маркетингу в українському контексті [9]. Але, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених різним аспектам використання соціально-державного маркетингу, необхідно відзначити, що існує ряд складнощів, які проявляються у відсутності системності, неоднозначності понять, термінологічній плутанині.

Концепція соціально-державного маркетингу, на думку автора, може передбачати послідовне уточнення виходячи з соціологічного бачення понять: маркетинг, соціальний маркетинг, державний маркетинг, територіальний маркетинг, політичний маркетинг з метою виокремлення саме специфіки соціально-державного маркетингу і, виходячи з цього, формування інтегрального бачення сутності соціально-державного маркетингу, що й виступатиме завданням даної статті.

Підмаркетингом, у загальному сенсі, розуміють підприємницьку діяльність з метою просування товарів і послуг від виробника до покупця або споживача. Основна особливість маркетингу в державному секторі — переконання громадян у тому, що державні проекти відповідають корінним потребам населення, підтримці «реноме» державних структур, забезпеченню «належної» громадської думки.

Маркетинг – це діяльність, спрямована на задоволення потреб особистості і соціальних груп за допомогою обміну та забезпечення наявності потрібних товарів і послуг для відповідної аудиторії у відповідний час, у відповідному місці за відповідною ціною при здійсненні необхідних комунікацій і заходів із стимулювання збуту [7].

Традиційно виділяють п'ять моделей маркетингу (Ф. Котлер): збутову; виробничу; товарну; традиційну; соціально-логічну [7]. У літературі зустрічається й інша класифікація концепцій маркетингу. Під збутовою концепцією маркетингу розуміють нав'язування громадянам безальтернативних послуг без урахування їх якості, наприклад послуги Аерофлоту і Ощадбанку в 1970-і роки. Розподільна концепція маркетингу припускає підвищення ефективності механізму руху товару. Інституційна концепція маркетингу припускає аналіз поведінки різних соціальних груп, організацій, держави.

У рамках функціональної моделі маркетинг розуміється як функції організації (інституту, підприємства) по реалізації товарів (послуг, соціальних програм) і припускає вивчення ринку, соціальну рекламу, стимулювання збуту,

створення сприятливої громадської думки стосовно державних програм, планування заходів і т.ін.

Трактування маркетингу як ринкової концепції управління має на увазі конкурентну пропозицію громадянам одночасно декількох варіантів соціальних програм, а проекту, що перемиг, забезпечується державна підтримка.

В межах управлінської концепції маркетинг розглядається як елемент загальнокорпоративної системи управління, що забезпечує взаємозв'язок інститутів державної влади з соціальним середовищем.

У сучасній науці під маркетингом розуміють орієнтований на ринок управлінський стиль мислення (творчий, систематичний, агресивний), що припускає не тільки реєстрацію реакції громадян на державні програми, але й свідоме прагнення до модернізації програм відповідно до цієї реакції і потреб населення.

Обов'язковим елементом реалізації стратегії маркетингу є просування продукту/послуги споживачам. Держава у даному разі володіє практично необмеженими можливостями. Інформаційне забезпечення державних програм (відеофільми, інтерв'ю з позитивно налаштованими експертами, інтерактивна інформація, друк, звернення безпосередньо до потенційних споживачів) завдяки практично необмеженим ресурсом, не має собі рівних у суспільстві. Одним із способів просування товару/послуги громадянам є люб'ювання.

Звичайно, маркетинг - це не тільки технологія. Його можна розглядати на чотирьох рівнях аналізу:

як філософію взаємодії тих, що керують і тих, ким керують, у контексті демократичної політичної системи, правової держави і громадянського суспільства;

як концепцію політико-управлінської діяльності із забезпечення взаємодії між лідерами і масами, державою і суспільством;

як теоретико-прикладне знання про способи забезпечення переваг партії, лідера, програми, проекту в ринково-конкурентному політичному середовищі;

як сукупність технічних прийомів для досягнення мети конкретної політичної кампанії.

У маркетингу суб'єктами виступають фірми, підприємства, промислові і фінансові групи, об'єктами є населення, яке має купівельну спроможність, суміжні у виробничому ланцюжку підприємства, конкуренти, що випускають продукцію з аналогічними споживчими характеристиками. Метою маркетингу є отримання максимального прибутку та ринку дешевої і кваліфікованої робочої сили, а також завоювання нових ринків збуту товарів і послуг.

Отже, соціально-державний маркетинг має бути спрямований на задоволення потреб особистості і соціальних груп за допомогою обміну та забезпечення наявності потрібних товарів і послуг у

просторово-часовому континуумі при здійсненні необхідних комунікацій.

Соціальний маркетинг – це триєдина методологія, основними складовими якої виступають наступні. По-перше, соціальний маркетинг – це дійсно сучасна технологія організації функціонування соціальної сфери суспільства, в тому числі українського. По-друге, соціальний маркетинг, в його сучасному розумінні, – це соціальна спрямованість маркетингу, бізнесу загалом. Нарешті, соціальний маркетинг можна ефективно застосовувати як технологію просування соціально значущих проблем, коли спеціальні маркетингові механізми застосовуються з метою реалізації в суспільстві важливих ідей та конкретних проектів [1, 83-87].

Соціальний маркетинг – це значна сукупність різновидів соціального маркетингу, які спрямовані на регулювання соціального ринку, функціонування на ньому різноманітних соціальних продуктів, програм та ідей [4].

Соціальний маркетинг надалі розглядатиметься як концепція узгодження і пов'язання інтересів організації, споживачів і всього суспільства. Ф. Котлер, наприклад, відносить цю концепцію до соціально-етичного маркетингу. С. Захарова визначає соціальний маркетинг як встановлення потреб, потреб і інтересів цільових ринків і забезпечення бажаної задоволеності ефективнішими, ніж у конкурентів, способами з одночасним збереженням і зміцненням благополуччя споживача і суспільства [6, 34-38]. Так само розуміють соціальний маркетинг С. Ебель, М. Брун і Дж. Тілмес, М. Ауер і М. Герц, Д. Берре. Серед інших назв даної концепції зустрічаються: соціально-етичний маркетинг (Ф. Котлер, І. Алешина, В. Гордін, В. Іванов, Є. Голубков), етико-соціальний маркетинг (І. Березін), суспільно-орієнтований соціальний маркетинг (А. Тета), соціально-орієнтований маркетинг (А.П. Панкрухін), соціально-відповідальний маркетинг (М. Симановська), суспільний маркетинг (В.І. Мартинов). Але всі визначення даної концепції так чи інакше підкреслюють соціальну суть явища.

Тобто соціальний маркетинг – це вивчення і формування потреб покупців і задоволення їх більш ефективнішими методами, ніж конкуренти, за умови підвищення добробуту всіх членів суспільства. При цьому під добробутом мається на увазі сукупність матеріальних, духовних, соціальних благ, якими володіє суб'єкт добробуту і які використовує для задоволення своїх потреб. Соціальний маркетинг є, таким чином, механізмом узгодження потреб і інтересів споживачів, потреб і інтересів підприємства та потреб і інтересів суспільства.

Соціально-державний маркетинг має бути спрямований на узгодження і поєднання інтересів усього суспільства.

В останні десятиліття маркетинг завойовує все більш сильні позиції у сфері державного

управління. З ним пов'язують надії на звільнення державного апарату від бюрократичних збочень, становлення демократичної, відкритої і ефективної публічної політики. Звернення до маркетингу як ефективної технології управління сприяли як криза соціальної держави, так і загострення глобальних погроз, що нависли над людством: прогресуючий розвиток особливо небезпечних інфекцій, наркоманія, вичерпання природних ресурсів, забруднення природного середовища тощо. Не ігноруючи соціальних причин виникнення і загострення цих загальнолюдських проблем, багато дослідників, політики, управлінці стали звертати увагу суспільства на причини індивідуального порядку – шкідливі звички, забобони, неадекватна поведінка людини в небезпечній для неї ситуації.

Оскільки маркетинг успішно заявив про себе саме як про технологію впливу на думки і поведінку людей, забезпечення економічної ефективності в несприятливій для виробника ситуації, виникла цілком закономірна ідея застосування маркетингу для державного і – ширше – соціального управління.

Державний маркетинг – це маркетингова діяльність державних органів управління або їх представників, які виступають виробниками, споживачами або посередниками (постачальниками) в процесах обміну товарами, послугами, ідеями й іншими цінностями. Це також різновид некомерційного (не орієнтованого на прибуток) маркетингу, що може бути здійснений у сфері державної служби при наданні населенню і організаціям послуг державного управління, як, перш за все, всередині, так і поза країною, територією [10].

Основними напрямками розвитку державного маркетингу є: попередження найбільш небезпечних захворювань і нещасних випадків; санітарно-гігієнічна освіта; захист навколишнього середовища; просування таких цінностей, як сім'я, діти, співчутливе ставлення до людей похилого віку, інвалідів, невиліковно хворих людей; попередження суспільних конфліктів і криз.

Державний маркетинг найактивніше виявляється в створенні соціальної реклами. Цей вид маркетингу може переслідувати різні цілі: досягнення порозуміння, заклик до одноразової дії (наприклад, участь у мітингах підтримки державної зовнішньої політики), зміна стандартів поведінки (зниження небезпеки на дорогах внаслідок дотримання правил дорожнього руху), зміна традиційних уявлень (переконання суспільства в праві і здатності жінок керувати не тільки освітніми організаціями, але і великими підприємствами та фірмами). Захист навколишнього середовища, планування сім'ї, раціональне використання енергоресурсів і ефективна робота громадського транспорту тощо, як види суспільного маркетингу залишаються переважно у віданні держави.

Специфіка державного маркетингу найчіткіше помітна при порівнянні його з політичним і економічним маркетингом. В умовах ринкових конкурентних відносин основні характеристики державного, економічного і політичного маркетингу істотно розрізняються (суб'єкт, об'єкт, мета, товар/послуги, особливості реалізації).

У державному маркетингу суб'єктами виступають державні органи і установи управління всіх рівнів від республіканського до місцевого, об'єктами є громадяни, соціальні групи, общини, державні і приватні організації (як виробничі, комерційні і некомерційні, так і невиробничі). Товаром виступають державні послуги, товари і соціальні програми. Метою маркетингової діяльності є їх реалізація і розподіл. Особливості ринку визначаються високим ступенем монополізації всіх процесів, а також безумовним домінуючим впливом бюрократії і правових норм, що встановлюються самою ж державою.

Діяльність держави «перекриває» майже всі відомі види маркетингу:

- макромаркетинг (маркетинг у сфері ринку);
- соціальний маркетинг (реалізація соціальних програм);
- некомерційний маркетинг, або метамаркетинг (вплив на політичні партії, суспільні об'єднання);
- маркетинг послуг;
- промисловий маркетинг (маркетинг товарів виробничого призначення);
- споживчий маркетинг (маркетинг товарів масового попиту).

В кінці 80-х років у зв'язку з процесом становлення конкурентних ринкових відносин в українській економіці виникла ілюзія «надмірної пропозиції» не тільки типів товарів, але і їх якості. На галузь державного маркетингу цей процес поширився лише в одному відношенні: ухвалення державних рішень більше не освячувалось гаслом «чистоти ідеології». Але при цьому багато в чому не були реалізовані принципи доцільності і ефективності.

Соціально-державний маркетинг може виступати як соціальна технологія прогнозування соціально значущих проблем, регулювання соціального ринку, функціонування на ньому різноманітних соціальних продуктів. Соціально-державний маркетинг передбачає діяльність соціальних агентів з надання певних послуг.

Територіальний маркетинг – це спеціалізована маркетингова діяльність, що проводиться на території з метою створення, підтримки або зміни про неї думок, намірів та/або поведінки суб'єктів, що вже існують і діють на даній території. Цільовими напрямками цієї діяльності виступають: привабливість, престиж території (місця) в цілому; привабливість зосереджених на території природних, матеріально-технічних, фінансових, трудових, організаційних, соціальних і інших ресурсів, а також можливостей реалізації і

відтворення таких ресурсів. Маркетинг території здійснюється як всередині, так і за її межами, і орієнтований як на суб'єктів, відносно території, так і на населення самої території, а також юридичних осіб, що здійснюють тут свою діяльність. За рівнями об'єктів своєї уваги він підрозділяється на маркетинг країни, регіону, міста [9].

У територіальному маркетингу під комплексом маркетингу слід розуміти сукупність контрольованих змінних факторів маркетингу, сукупність яких – товарна політика території, цінова політика території, політика сприяння у формуванні каналів фізичного розподілу суб'єктів господарювання, політика просування території – може бути використана для розробки плану маркетингу території [4].

Соціально-державний маркетинг – маркетингова діяльність на території (в країні) та поза її межами з метою створення, підтримки або зміни про неї думок, намірів та/або поведінки суб'єктів, що вже існують і діють на даній території, так і її потенційних споживачів.

Політичний маркетинг - це різновид некомерційного маркетингу, діяльність, спрямована на створення, підтримку чи зміну поведінки людей щодо конкретних політичних лідерів, організацій, ідей громадського значення. Вдале застосування прийомів маркетингу в політиці дозволяє досягти популярності, перемогти на виборах і утриматись на вершині політичного олімпу. Зміст політичного маркетингу полягає у вивченні існуючої та формуванні бажаної громадської думки щодо образу (іміджу) політика, політичної організації чи ідеї.

На думку В. Халіпова, політичний маркетинг - «різновид політичної технології, що є комплексною системою методів і прийомів цілеспрямованої дії на різні соціальні, національні спільності і групи...» [13].

У політичному маркетингу суб'єктами виступають політичні партії і рухи, об'єктами є виборці, активні соціальні шари і громадські організації. Метою політичного маркетингу є здобуття підтримки суспільства для досягнення і утримання влади. Пропоновані продукти — політичні програми, політичні лідери і організації, ідеологія. Особливостями ринку є сильна конкуренція, безліч суперників і значний вплив зовнішніх чинників.

Цілями політичного маркетингу є ретельне і всеосяжне вивчення ринку, його потреб і характеру попиту; адаптація політичного продукту до запитів ринку, адресність продукту; активна дія на ринок і існуючий попит, формування потреб і переваг.

Багато авторів використовують поняття «політичний маркетинг» як синонім електорального маркетингу. Це не дивно, бо виборчі кампанії дійсно є найбільш благодатним ґрунтом для «пересадки» маркетингових теорій і технологій

в політику. Електоральний різновид політичного маркетингу — його головна і найбільш розвинена іпостась. Маркетинг здійснюється і у міжвиборний період (маркетинг партії, лідера). Особливим різновидом маркетингу є маркетинг соціальний, який практикується громадськими організаціями і не переслідує цілей, пов'язаних з володінням політичною владою. Таким чином, галуззю застосування маркетингу є не тільки виборчі кампанії (хоча ця сфера, безумовно, пріоритетна), але й весь простір взаємодії держави і суспільства.

На думку автора, політичний, територіальний та окремі елементи соціального маркетингу є складовими елементами соціально-державного маркетингу.

Соціально-державний маркетинг є комплексною системою методів і прийомів цілеспрямованого впливу на різні соціальні, національні спільноти і групи.

Таким чином, соціально-державний маркетинг — технологія управлінської діяльності соціальних агентів, яка спрямована на задоволення потреб та узгодження інтересів різних прошарків суспільства за допомогою обміну. Соціально-державний маркетинг спрямований на забезпечення ефективного надання якісних соціальних товарів/ послуг у просторово-часовому континуумі відповідній аудиторії. Він виступає як соціальна технологія прогнозування соціально значущих проблем, регулювання соціального та державного ринку, функціонування на ньому різноманітних соціальних продуктів, його ефективність залежить від наявності необхідних комунікацій. Критерієм ефективності реалізації соціально-державного маркетингу є, на думку автора, соціальна справедливість.

Соціально-державний маркетинг у контексті

модернізації перехідного суспільства є суспільним видом діяльності, пов'язаним із процесами реалізації державної економічної і соціальної політики, спрямованих на задоволення потреб різноманітних соціальних груп та суб'єктів виробництва і споживання. З одного боку, розвиток ринкових відносин вимагає застосування прийнятих в усьому світі маркетингових методів управління розвитком країни. З іншого — інтереси суспільства, їх збалансованість і ступінь задоволення багато в чому визначаються державою, діяльністю її інститутів, особливо у перехідному українському суспільстві. Поєднання цих двох факторів спричинило нагальну необхідність становлення соціально-державного маркетингу в Україні. Включення держави як суб'єкта маркетингу означатиме, що маркетингові відносини розвиваються не тільки між ринковими партнерами, але й втягують у відтворювальні процеси інститути влади, які функціонально зайняті організацією задоволення економічних і соціальних потреб населення.

Соціально-державний маркетинг — це нова концепція соціальної відповідальності всіх членів суспільства і держави, його метою є зміна поведінки органів державного управління та соціальних організацій для досягнення соціальної гармонії в суспільстві.

Механізм соціально-державного маркетингу спрямований на надання певних соціальних послуг, які не в змозі ефективно надавати держава.

В якості перспективних напрямів розробки визначеної проблематики будуть виступати: визначення структури, функцій соціально-державного маркетингу, критеріїв ефективності функціонування соціально-державного маркетингу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акимов Д. И. Социальный маркетинг как современная технология организации функционирования социальной сферы общества // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». — 2006. - №752. — С. 83-87
2. Багоцци Р. Маркетинг как обмен // Классика маркетинга. — СПб.: Питер, 2001. — 423 с.
3. Бурдые П. Социология политики. пер. с фр. М.: Socio-Logos, 1993. - 336 с.
4. Горяева Е. Социальный маркетинг, или Как продвигать общественную организацию / Серия «Социальные технологии» Межрегиональный Общественный Фонд «Сибирский Центр Поддержки Общественных Инициатив». - Новосибирск, 1998. - 321 с.
5. Дегтяр А.О., Стеценко Є.В. Методологічні підходи до застосування територіального маркетингу в державному управлінні// Державне будівництво.- 2008.-№1.- С. 18-26
6. Захарова С. Криза індустріалізму і концепція соціального маркетингу // Соціологічні дослідження. — 1995. — № 5 — С. 34—38. с. 37
7. Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент.-М.: Бизнес Букс, 2007. -294 с.
8. Панкрухин А. П. Маркетинг в государственном управлении: страна, регион, город. - М.: Омега-Л, 2005. — 656 с.
9. Полторац В.А. Маркетинговий підхід до аналізу та проектування соціальних змін в українському суспільстві// Полторац В.А. Політичний маркетинг. — Дніпропетровськ: ДАУВП, 2001.-423 с.
10. Ромат С.В. Маркетинг у державному управлінні // Маркетинг в Україні. — 2003. - №4. — С. 32-35.
11. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: пер. с англ. / Ф. Фукуяма. — М. : АСТ : Ермак, 2004. — 730 с.
12. Фукуяма Ф. Великий разрыв [Текст] : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. — М. : АСТ : Ермак, 2004. — 480с. — (Philosophy).
13. Халипов В. Власть. Основы кратологии. М.: Луч,1995.- 304 с.

Г.О. РЕШЕТНЬОВА

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Решетньова Ганна Олегівна – магістрант Дніпродзержинського державного технічного університету

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери, що є основним системоутворюючим джерелом життя людства. Технологічний переворот, що охопив сучасне суспільство, став дуже важливим перехідним етапом в історії. За останні десятиріччя ХХ століття насичені подіями, що суттєво трансформували сучасну соціокультурну реальність. Йдеться про активне входження в життя суспільства новітніх інформаційних технологій, що відбулося в результаті бурхливого розвитку електроніки, а також формування і розповсюдження особливого типу умонастрою і світовідчуття, концептуалізованого у ряді філософських, соціологічних, літературознавчих культурологічних теорій.

Актуальність даної проблеми насамперед виражається в тому, що сам процес інформатизації заповнив майже всі сфери життя людини – соціальну, економічну, політичну, наукову та ін. Дуже вагомим та значущим масивом була охоплена система знань та науки, що й стала основним фундаментом для подальшого розвитку та розуміння даної ситуації.

Починаючи із середини 60-х років, західними соціологами й соціальними філософами (С. Алстром, Д. Белл, З. Бжезінський, К. Боулдінг, К. Бьорд, Н. Вінер, Б. Гейтс, Д. Гелд, Е. Гелнер, К. Гірц, П. Друкер, Р. Йенсен, М. Кастельс, Е. Лемберг, Дж. Ліхтгайм, Г. Маклюен, Р. Макрідіс, А. Пшеворський, Д. Рісмен, М. Роуз, Т. Стоуньєр, Е. Тоффлер, М. Фріден, Ф. Фукуяма та ін. і ін.) активно обговорюються проблеми і питання про роль інформаційних технологій в усіх сферах життєдіяльності людей. Серед вітчизняних авторів, які також досліджували процеси інформатизації та інформаційного суспільства в цілому, треба відмітити наступних: Р. Абдеев, С. Андреев, І. Арістова, В. Бебик, Л. Березовець, В. Білоус, А. Гальчинський, О. Голобуцький, В. Горбатенко, Г. Грачов, А. Данілін, О. Дубас, Т. Єршова, Я. Жаліло, О. Зернецька, В. Іноземцев, С. Кащавцева, І. Колушко, В. Коляденко, О. Литвиненко, Є. Макаренко, Я. Підпригорщук, А. Ракітов, О. Соснін, Л. Чупрій та ін. Новітні інформаційні технології і їх найяскравіше втілення – Інтернет здійснюють могутній пере-

творючий вплив на всі сфери життя сучасного суспільства. Глобальність процесів, що відбуваються, неминуче підвищує інтерес до теоретичного осмислення соціально-політичних особливостей інформаційного суспільства і до емпіричного вивчення впливу інформаційних технологій, насамперед Інтернету, на трансформацію існуючих соціально-економічних і політичних структур.

Нові засоби зв'язку й системи комунікацій скорочують відстані, що роз'єднують людей. Більше того, вони не знають меж, що розділяють країни й народи. Нові знання, породжені інтелектом одного, вмить стають доступні всім. Світ ще ніколи не був настільки єдиним. Створюється глобальне інформаційне суспільство, єдність якого забезпечене сучасними технологіями [3, 11].

Треба зазначити: такі перетворення свідчать про те, що людство крокує вперед у розвитку технологій і створенню інновацій, а це одна з найголовніших ознак прогресуючого суспільства. Але слід зазначити, що не всі сфери суспільства відповідають тим стандартам, що «вимагає» новий інформаційний простір, тому ця перспектива породжує низку нових проблем, що стають перед суспільством. Так, наприклад, одним з найважливіших принципів державної політики стає збереження політичної незалежності, національної самобутності й культурних традицій.

Інформаційне суспільство – це, насамперед, інформаційна економіка, економіка, заснована на знаннях, тому що вирішення перед країною завдань та проблем спирається на ті переваги, які надають нам технологічні можливості ХХІ століття. Новітні комп'ютерні розробки дозволяють створювати безмежно різноманітну й дешеву продукцію.

Інтелект планети, об'єднаний у мережу, прискорює розвиток технологій майбутнього в всіх наукоємних галузях, що раніше прогресували повільно через «неповороткість» великих масивів даних, які треба було обробити для отримання нових результатів.

Надзвичайна залежність сучасного суспільства від стану національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури породжує необхідність створення загальнонаціональної

системи забезпечення безпеки її ключових елементів [5, 229].

У прагненні використовувати переваги інформаційного суспільства не варто забувати й про ті погрози, які воно несе із собою. Питання відстоювання національних інтересів, забезпечення національної безпеки, а також тісно пов'язані з ними питання міжнародного співробітництва повинні постійно залишатися в центрі уваги кожної держави. Як ми бачимо, дана система дуже складна, тому розглядати її треба багатогранно та детально. Але не треба забувати і ті переваги, які несе в собі новий перехідний етап розвитку людства [6, 49].

Використовування електронних комунікацій корінним чином перетворює систему освіти: все більше число людей використовує можливості дистанційного навчання, починає активно реалізовуватися принцип довічного підвищення кваліфікації. Поліпшення підготовки фахівців відкриває компаніям і установам нові горизонти в управлінні персоналом, а значить і можливості зростання виробництва. У свою чергу, для кожного працівника це означає більш успішну і динамічну кар'єру, велику мотивацію до праці.

Інша можливість, що надається інформаційним суспільством, - поліпшення системи охорони здоров'я шляхом розповсюдження електронної інформації профілактичного характеру, сумісного використання лікувальними установами недешевого комп'ютерного устаткування. Не менше значення має широке розповсюдження електронної інформації наукового і культурно-освітнього характеру.

Природа інформаційної революції поки до кінця не досліджена, проте її значення стає все більш зрозумілим. Наступає століття економічної глобалізації, існують найрізноманітніші думки з приводу того, який вплив цей процес може зробити на розвиток окремих країн і людської цивілізації в цілому.

Інформатизація й комп'ютеризація потребують від людей нових навичок, нових знань і нового мислення, покликаних забезпечити адаптацію до умов і реалій комп'ютеризованого суспільства й забезпечити йому гідне місце в цьому суспільстві. Тому треба погодитись з тим, що інформатизація впливає на образ і якість життя всіх членів суспільства як на індивідуальному, так і на організаційному рівні, на робочому місці й у побуті. Добре це чи погано - точної відповіді дати не можна. Інформаційний простір являє собою силу, що не просто трансформує життя цілих співтовариств, але сприяє перебудові самого контексту відносин між людьми. Нині людство в цілому стоїть ще тільки на початку процесу інформатизації суспільства, що має складний і суперечливий характер. Інформаційне суспільство нині представляє деякий теоретичний конструкт, виступає у вигляді фантома, ідеалу, примари, що все в більшій і більшій мірі втілюється в дійсність. «У сучасному суспільстві, - писав Е.Фромм, - давно вже блукає примара; правда, багато з людей поки що на нього не зважають. Це не старий дух комунізму або фашизму... Це нова примара: повністю механізоване суспільство, що прагне до максимального виробництва й споживання продукції й управляється за допомогою комп'ютерів» .

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андриянов В.И., Левашов В.К., Хлопьев А.Т., Слухи как социальный феномен, Социс. - 1993, № 1. - с.82-88.
2. Артамонов Г.Т., О противоречиях перехода к информационному обществу, Вестник ВОИВТ. - 2002. - № 3 - с.5-7.
3. Балюк В., Украинский сегмент сети Internet: состояние и перспективы развития, Сети и телекоммуникации.-2003. - №2.-С.10-20.
4. Гусева Т.И., Персональные компьютеры в сфере информационных ресурсов, Социальная информатика. М. - 1999. - 249 с.
5. Петренко К.С. Виртуальна реальність: проблема концептуального потенціалу // Наука. Релігія. Суспільство. - Донецьк: 2003. - № 3. - С.226-231.
6. Урсул А.Д., Информатизация общества и переход к устойчивому развитию цивилизации, Вестник РОИВТ. - 1993, № 1-3. - с.35-45.

А.Б. КІРІЄНКО

ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ І МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ

Кірієнко Альона Борисівна - магістрантка кафедри соціології Дніпродзержинського державного технічного університету

Глобальний процес інформатизації перетворив інформацію на важливий інструмент управління. Сучасний світ фактично став «світом мас-медіа» з потужними механізмами саморегуляції. Сучасні інформаційні технології виступають одночасно і продуктом, і рушійною силою суспільства, його розвитку [3, 14]. І одна з головних ролей у цьому процесі належить соціальній рекламі, як невід'ємній складовій сучасних мас-медіа. Сьогодні має місце тенденція підвищення значущості соціальної реклами як невід'ємної складової загального інформаційного фону сучасного соціуму, що відіграє сьогодні особливо важливу роль, постійно нарощуючи свої сфери впливу.

Актуальність даної проблеми також виражається в тому, що соціальна реклама, як невід'ємний елемент мас-медіа, безпосередньо бере участь у конструюванні світогляду і моделей поведінки соціальних акторів, оскільки картина світу сучасної людини багато в чому опосередкована тими концептами, стереотипами й установками, які повідомляються в явній або прихованій формі ЗМІ, не виключаючи соціальну рекламу.

Соціальна реклама для соціологічного дискурсу залишається темою малорозробленою. Досьогодні не існує повноцінної монографії, повністю присвяченої даній проблемі. Теоретичних робіт і навіть фактологічної систематизації практики соціальної реклами як на пострадянському просторі, так і на Заході дуже мало. Незначний «вік» соціальної реклами в українському соціумі обумовлює відсутність концептуальних розробок, системних соціологічних, соціально-психологічних, соціокультурних, соціально-політичних досліджень цього феномена.

Значний внесок у вивчення соціальної реклами внесли наступні автори: Л.Н. Федотова, В.В. Ученова, М.І. Піскунова, Г.Г. Ніколайшвілі, Т.В. Астахова, Г.Г. Почепцов, В.М. Меліховський, В. Пахомов, М.І. Бобнева, Б.А. Грушин, Е.А. Капітонов, В.Н. Иванов, А.Н. Чуміков. Отже, теоретичний рівень розробленості проблематики соціальної реклами вимагає оптимізації.

Метою даного дослідження є розгляд соціальної реклами як форми соціальної комунікації із складною поліфункціональною структурою, а також її зв'язку з масовою культурою.

Феномен соціальної реклами сьогодні розглядається з позицій різних підходів, найбільш популярним є комунікативний. Виходячи з нього, соціальна реклама розглядається як вид соціальної комунікації, специфічна сфера виробництва масової інформації. Важливо, що конструювання рекламою картини світу в свідомості адресата відбувається в процесі комунікації, що не зводиться до однієї лише передачі інформації. «Комунікація – це вторгнення в систему свідомості реципієнта, побудову в його когнітивній системі певної моделі світу, що необов'язково збігається з моделлю того, хто говорить і онтологічно існуючою картиною світу» [7, 36].

У цьому контексті одна з найбільш яскравих вітчизняних фахівців у сфері соціальної реклами, автор першої російськомовної книги «Соціальна реклама: теорія і практика» Гюзела Ніколайшвілі дає таке визначення цього феномена: «Соціальна реклама — вид соціальної комунікації, орієнтований на привертання уваги до найактуальніших проблем суспільства і його етичних цінностей [4, 135]. Призначення її – гуманізація суспільства і формування його етичних цінностей. Місія соціальної реклами – зміна поведінкових моделей суспільства».

У загальному вигляді завдання соціальної реклами можна сформулювати так:

- формування громадської думки;
- залучення уваги до актуальних проблем суспільного життя;
- активізація дій з їх вирішення;
- формування позитивного відношення до державних структур;
- демонстрування соціальної відповідальності бізнесу;
- зміцнення соціально значущих інститутів цивільного суспільства;
- формування нових типів суспільних відносин;
- зміна поведінкових моделей соціальних акторів [4, 136].

Таким чином, соціальна реклама виникає як нова форма комунікації, пропонуючи свої поліфункціональні особливості.

Характерним є той факт, що соціальна реклама в більшості своїй використовує методи і

технології, що властиві рекламі комерційній, що підтверджує факт переходу до останньої функції агітації і пропаганди, оскільки мета будь-якої соціальної реклами полягає не в привертанні уваги до суспільного явища, а в довгостроковій перспективі – зміна поведінкових моделей.

Соціальна реклама виступає як потужне джерело формування соціальних відносин у сучасному суспільстві, що базується на освітніх і виховних функціях свого впливу, що сприяє становленню нових масових потреб, цінностей, норм, моделей поведінки, можна сказати, що соціальна реклама бере участь у формуванні масової культури в суспільстві.

Аналізуючи рекламу в цілому як соціокультурний феномен, А. Феофанов підкреслює, що зв'язок реклами з культурою є безпосереднім. Більше того, реклама сама є частиною масової культури, а її принципи широко використовуються в усіх її жанрах. Інша загальна особливість реклами і масової культури полягає в тому, що обидві вони володіють здатністю спрощувати й усереднювати масову свідомість. Будь-яку цінність, будь-який зміст вони здатні перетворити на банальність і таким чином звести нанівець її соціальний сенс, яким би він не був [7, 38].

Так, наприклад, А.Н.Лебедев-Любимов [2, 110] відзначає, що сучасна реклама здатна створити умови, при яких цінність інформації про важливе наукове відкриття, здатне перевернути уявлення людей про природу і суспільство, може виявитися для нього у рівній цінності інформації про випуск нової електронної іграшки для розваги або інформації про розлучення сім'ї популярних акторів, рок-зірок, політиків і т. ін.

Ця особливість характерна і для соціальної реклами, її близькість з масовою культурою часто приводить до того, що вони постійно звертаються за допомогою одна до одної. У своїх цілях соціальна реклама дуже часто використовує засоби і технології масової культури [1, 702]. З іншого боку, масова культура знаходить у собі багато аспектів типізованих практик соціальної реклами, таких як конструювання, нав'язування норм і цінностей, що можна віднести до категорії соціально схвалюваних. Так, наприклад, розповсюджене у творах масової культури наділення головного (найчастіше позитивного) героя рисами і якостями соціально відповідального члена суспільства.

Отже, соціальна реклама є одним з найпотужніших засобів формування суспільної свідомості в сучасному світі. Соціальна реклама і масова культура тісно пов'язані між собою. При всій відмінності обидві вони володіють загальними ідеологічними функціями і активно користуються підтримкою одна одної. Вони обидві є зручними, технічно збагаченими і психологічно вивіреними засобами маніпуляції суспільною свідомістю [1, 702].

Отже, можна зробити висновок, що сучасна соціальна реклама пододала рамки звичайного джерела інформації і тому, в першу чергу, виконує функцію комунікаційну. Соціальна реклама – вельми точний індикатор духовного, фізичного і соціального здоров'я суспільства, а отже, більш глибоке вивчення даного феномена повинно внести вагомий внесок у вирішення завдань, які ставить перед собою соціологічна наука.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Данилишина Е. А. Роль рекламы в контексте современного этапа глобализации // Актуальные проблемы политики. Збірник наукових праць / голов. ред. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип.. 10-11. – 760 с.
2. Лебедев-Любимов А. Н. Психология рекламы. - СПб.: Питер, 2003.
3. Лысенко В. СМИ и общественное мнение: технологии манипулирования // Персонал. № 9. - 2004. - С. 14 - 21.
4. Ромат Е. В. Реклама: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2008.
5. Теремко В.С. Реклама и современная культура: аспект взаимодействия // Общественные науки и современность. №1. - 2002. - С. 149.
6. Чалдини Р. Психология влияния - СПб., 2002. - 288 с.
7. Феофанов О. А. Социальные и политические аспекты американской рекламы // Американская художественная культура в социально-политическом контексте. - М., 1982. - С. 112.

Л.Ю.БОНДАРЕНКО

ОБРАЗ СОЦИОЛОГА-ПРОФЕССИОНАЛА: СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ДИСКУССИЯ

Бондаренко Лилия Юрьевна - магистрантка кафедры социологии Днепродзержинского государственного технического университета

Социологическая наука в современном обществе достаточно широко популяризируется, поэтому закономерным является повышение престижа этой профессии. Как показывают исследования, абитуриенты стремятся поступить на специальность «социология» до конца не осознавая сущность и специфику этой профессии [3, 154]. Также появляется множество социологов-аматоров, которые выдают себя за профессионалов, вводя в заблуждение социум и его представление о профессии социолога. Этими факторами и обуславливается актуальность данной статьи, цель которой заключается в рассмотрении идеального типа социолога-профессионала.

Значительный теоретический вклад в формирование образа профессионального социолога был сделан Питером Бергером, Чарльзом Райтом Миллсом, Петром Штомпкой, Н.Г. Осиповой, Зигмундом Бауманом и другими выдающимися социологами. Однако наиболее остро вопрос о формировании образа социолога-профессионала стал с момента появления первых кафедр по подготовке социологов-специалистов (в Украине первый выпуск специалистов-социологов был осуществлен в 1983 году в Харьковском национальном университете имени В.Н. Каразина).

Прежде чем перейти к рассмотрению качественных особенностей социолога-профессионала, на наш взгляд, следует интерпретировать термин «профессионализм». В соответствии с энциклопедическим словарем: профессионализм - такая степень овладения человеком психологической структурой профессиональной деятельности, которая соответствует существующим в обществе стандартам и объективным требованиям. Отсюда можно узнать, что «профессионализм человека» — это не только достижение им высоких производственных показателей, но и особенности его профессиональной мотивации, система его устремлений, ценностных ориентаций, смысла труда для самого человека [6, 540]. То есть, это совокупность профессиональных навыков и личностных качеств человека.

Что же нужно для того чтобы стать профессионалом в сфере социологии? Социологи считают, что профессионализм должен иметь свой фундамент, а фундаментом в данном случае выступает социологическое образование. Исходя из такого понимания «социологическое образование» - это

база формирования профессиональных навыков в области социологии и особого вида мышления, который позволяет развитию личностных качеств необходимых социологу для профессиональной деятельности.

Более четко и подробно о социологическом образовании писал выдающийся польский социолог П. Штомпка. Он выделяет четыре цели, которые, по его мнению, преследуют обучение будущих социологов, а именно: 1) преподавание языка этой дисциплины, набора концептов, посредством которых можно охватить социальную реальность; 2) развитие специфического способа видения, точки зрения, с которой осуществляется подход к социальной реальности; 3) обучение методам, процедурам и техникам эмпирического исследования; 4) предоставление информации о главных фактах и данных, относящихся к современной социальной жизни. В этом ключе он уделяет особое внимание социологическому воображению, определяя его при соединении первых двух целей [5].

Социологическое воображение П.Штомпка трактует как «умение или способность рассматривать общество под определенным углом зрения. Это умение включает пять компонентов: (а) рассматривать все социальные явления как результат деятельности социальных агентов, индивидов либо групп и идентифицировать этих агентов; (б) понимать скрытые за поверхностью явлений структурные и культурные ресурсы и ограничения, влияющие на социальную жизнь, в том числе те возможности, которые имеются в распоряжении агентов; (в) изучение предшествующей традиции, живого наследия прошлого и его постоянного влияния на настоящее; (г) воспринимать общественную жизнь в ее динамике, изменчивом процессе становления; (д) признание огромного разнообразия и вариантов форм проявления общественной жизни» [5].

Иными словами, пишет П. Штомпка, социологическое воображение — это вытекающая из признания разнообразия и множественности социальных установлений способность связать любое событие в обществе со структурным, культурным и историческим контекстами, а также с индивидуальными и коллективными действиями членов обществ [5].

Достаточно фундаментально в данном контексте рассматривает социологическое воображение

Ч.Р. Миллс. Ученый определяет социологическое воображение, как «способность разглядывать личный жизненный опыт и личные трудности в контексте структурной организации своего общества и той исторической эпохи, в которой мы живем» [4, 201]. То есть, это способность социолога в преобразовании теории в практику, в контексте того общества и той исторической эпохи которую он исследует.

Также для развития своих профессиональных навыков социолог должен научиться «мыслить социологически». По утверждению З. Баумана «мыслить социологически – значит несколько больше понимать всех людей, окружающих нас, их мечты, их опасения и несчастья. Искусство социологического мышления ведет к увеличению объема и практической эффективности человеческой свободы. Индивидом, освоившим и применяющим это искусство, уже нельзя манипулировать; он сопротивляется насилию и регулированию извне, тем силам, с которыми, как до сих пор считалось, бесполезно бороться» [1]. То есть, социолог, освоивший это умение, насыщает себя качествами беспристрастия и объективности.

П. Бергер, используя теорию идеальных типов, в свою очередь пишет, что «идеальный социолог – это также человек, который испытывает постоянный, не знающий моральных преград интерес к человеческим поступкам. Его естественный ареал обитания – это всевозможные места скопления людей, где бы они ни собирались вместе. Основной интерес социолога лежит в мире людей, их институтов, истории и страстей» [2]. Что говорит о социологе, как о личности многогранной, которая должна быть в курсе всех событий и иметь знания в разных сферах для того, чтобы объективно оценивать, анализировать социальную реальность.

Российский социолог Н. Г. Осипова утверждает, что «в целом деятельность социолога исключительно многообразна, но в ней есть своя «особенность» - способность увидеть проблему, порожденную социальным взаимодействием (или социальными отношениями), сформулировать ее на языке социологии, найти пути и средства ее разрешения и предложить их обществу» [3, 163]. Что дано не каждому и требует определенных усилий, знаний, развития личностных качеств и опыта. «Показателями профессионального становления социолога является: положительная установка на процесс социологиче-

ской деятельности, развитие мотивации достижений, сформированность профессионального самосознания, направленность личности на профессиональный рост, самосовершенствование» [3, 170]. В ходе социального становления личности формируется социальная зрелость, что позволяет социологу применять полученные профессиональные навыки в конкретной социальной ситуации. А социальная зрелость, в свою очередь, – это необходимый этап развития личности социолога-профессионала, которая характеризуется достижением самостоятельного социального положения человека.

Также социолог обязан следовать «Профессиональному кодексу социолога», который был принят на V съезде Социологической ассоциации Украины (20 мая 2004 года). Настоящий социолог, социолог-профессионал должен стремиться соблюдать все нормы этого кодекса.

Анализ данной проблемы показывает, что в социологической литературе существует не так много работ, в которых поднимается проблема формирования образа социолога-профессионала, возможно это связано с тем, что социология еще достаточно молодая наука. При рассмотрении фундаментальных наук, которые помогают сформировать образ профессионального социолога, мы видим, что ученые не противоречат, а наоборот дополняют друг друга. Так, П. Штомпка на основе учения Миллса о «социологическом воображении», не отходя от основной идеи этого термина, дает свою интерпретацию «социологического воображения», в контексте социологического образования, предлагает перечень целей, которые и сейчас преследуются при обучении специалистов-социологов. З. Бауман отдает предпочтение изучению именно личностных качеств социолога, его определенному виду мышления, то есть рассматривает социолога как «нечто особенное» со специфическим мировоззрением. Можно проследить связь между теорией З. Баумана «мыслить социологически» и Ч.Р. Миллса «социологическое воображение», то есть социологическое мышление является одной из первых ступеней в формировании социологического воображения, которым должен обладать социолог. П. Бергер и Н.Г. Осипова считают, что социолог должен быть личностью многогранной, максимально осведомленной во всех науках, с чем соглашаемся и мы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Мыслить социологически: Учеб. пособие / Пер. с англ. под ред. А.Ф. Филиппова; Ин-т «Открытое о-во». - М.: Аспект-Пресс, 1996. - 255 с.
2. Бергер П. «Приглашение в социологию» // <http://lib.socio.msu.ru/1/library> Осипова Н.Г. «Идеальный тип социолога-профессионала» // Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология 2006 - №2 стр. 154-170
3. Социологическое воображение // Пер. с англ. О. А. Оберемко. Под общей редакцией и с предисловием Г. С. Батыгина. - М.: Издательский Дом NOTA BENE, 2001. - 264 с
4. Штомпка П. «Теоретическая социология и социологическое воображение» // Социологический журнал. – 2001 - №1.
5. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Яцева. — 2-е изд. - М.: Большая Российская энциклопедия», 1998. — 685 с.

Н.С. ДЕНІСОВА

ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА ЛІКУВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Денісова Наталія Сергіївна - викладач Енергодарського інституту державного і муніципального управління ім. Хеноха «Класичного приватного університету»

Серед широкого загалу побутує сентенція: «жінки хворіють, чоловіки помирають». Не вдаючись до серйозного аналізу змістовного рівня даного виразу, візьмемо до уваги лише його першу частину: «жінки хворіють». Будемо вважати, що тут емпірично фіксовано справжнє становище жінки у сучасному суспільстві, приреченої на це частково особливою природою, частково своїм становищем у суспільстві. Ми ж акцентуємо увагу переважно на характері медичного обслуговування осіб жіночої статі і на ті соціальні передумови, які це породжують і перманентно відтворюють. Певною мірою ми також спробуємо довести, що сама по собі природа жінки тут є другорядним чинником, а пріоритетне значення мають саме соціальні обставини.

Спочатку проаналізуємо доступні на сьогодні статистичні дані щодо жіночої та чоловічої смертності або перевірити, наскільки має рацію чи помиляється колективна мудрість. Статистика, зокрема, свідчить, що дане твердження має історично зумовлену конкретність: у першій половині XIX ст. смертність чоловіків і жінок була в західних суспільствах приблизно однаковою, проте, починаючи десь із другої половини XX ст. жінки промислово розвинутих західних країн у середньому живуть на 5,8 року довше, аніж чоловіки. Як це пояснити?

Звертаємо увагу насамперед на той факт, що мова іде про чоловіків і жінок, народжених у кінці XIX на початку XX ст. Згадуємо, що XX ст. було періодом двох світових війн, близько 10 соціальних революцій, і все це супроводжувалося більш чи менш інтенсивними громадськими, міжетнічними і міжплеменними озброєними конфліктами основними учасниками яких були, як правило, чоловіки. Додамо до цього, що XX вік ознаменувався особливо інтенсивним поширенням таких безумовно шкідливих звичок, як алкоголізм, тютюнокуріння, наркоманія.

Суттєву роль у цьому аспекті відіграє також медицина, у першу чергу зниження смертності і каліцтв жінок у переднотальний і нотальний період (виношення плоду, моніторинг вагітності і медична допомога при народженні дитини). Особливо проявляється ця тенденція десь починаючи з 30-х років і набуває значної інтенсивності у другій половині XX ст.

Що стосується країн «третього світу», то тут

надлишок смертності серед жіночого населення, крім усього іншого, пов'язаний з хворобами і літальними наслідками в ранньому дитячому віці внаслідок очевидного нехтування їх здоров'ям і надмірної уваги до здоров'я і виживання хлопчиків. Зокрема, відповідні дослідження показали, що із 45 досліджуваних країн лише 2 виявили такими, де смертність дівчаток у ранньому віці була приблизно однаковою зі смертністю хлопчиків, в інших 43 країнах смертність дівчаток була суттєво вищою від смертності хлопчиків (у середньому на одного померлого хлопчика припадало 4 дівчаток [4, 48]).

Варто при цьому підкреслити, що в той час, коли жінки із нижчих прошарків терплять від усякого роду дефіцитів, жінки з елітних груп незгоди від надмірностей. Окрім жіночого алкоголізму, тютюнокуріння, наркотиків, переїдання і т.д., вони ще мають проблеми, пов'язані з необхідністю демонструвати себе, головним чином, через тіло і одяг. З цієї причини вони змушені користуватись косметичними засобами, не завжди корисними для здоров'я, вдаватись до різного роду дієт і технологій схуднення, носити незручне і шкідливе для здоров'я взуття, тісний одяг, користуватись корсетами, вдаватись до виснажливої гімнастики, залучатись до суто чоловічих видів спорту (бокс, боротьба, штанга, спортивна гімнастика) травматичного характеру.

Цілковито обгрунтовано можна сказати, що коли не першопричиною, то важливим супутнім чинником усього цього є чоловіки та їхній спосіб життя. Тут діють одночасно два механізми. Перший пов'язаний з надмірностями споживання і пристрастю до шкідливих звичок, в основі чого лежить механізм наслідування: в даному випадку наслідування підживильним моделям поведінки поневолювача. Другий пов'язаний з тим, що жінки (особливо жінки елітних прошарків) функціонують на досить, по-своєму, жорсткому шлюбному ринку, а тому зобов'язані мати «товарний вигляд».

Особливо ж негативно позначаються на здоров'ї жінок некомфортні або шкідливі умови праці.

Якщо мати на увазі особливо історичні періоди, варто зазначити, що жінки терплять особливо скруту в період воєнних конфліктів, насильницьких політичних революцій і громадянських війн.

У США в кінці ХХ ст. (1970 – 2000 рр.) індекс смертності серед чоловіків знизився на 0,8 %, а індекс серед обох статей знизився на 1,0 %. Приблизно така ж картина спостерігалась у цей час у Британії, а також у Західній Європі: якщо в 1846 – 1850 рр. смертність жінок складала 22,6 на 1000 жителів, то в 1995 році вона знизилась до 11,7 на такий же масив. За цей же період смертність чоловіків знизилась з 24,1 до 10,8 [2, 127 – 129]. Отже, економічний рівень життя і відносна соціальна стабільність цілком можуть конкурувати з антропологічними відмінностями і пом'якшувати чи якимось чином впливати на їхні суспільні прояви. Проте остаточні висновки робити зарано, оскільки статистики фіксують інколи не зовсім зрозумілі коливання, особливо в короткотерміновій перспективі. Антропологічні ж відмінності в цілому продовжують діяти і тут: попри загальне подовження життя і в промислово розвинутих країнах серед суспільно благополучних прошарків населення передбачувана різниця в довголітті жінок і чоловіків 1991 року народження складає близько 5,5 року [2, 130].

Західні соціологи досить скрупульозно займаються даною проблемою (порівняльним аналізом довголіття серед чоловіків і жінок). При цьому висувуються різні гіпотези: (1) побутово-зневажлива; (2) близьке до нього посилення на те, що жінки менше уваги приділяють «високим матеріям», більше занурені в побутову структуру повсякденного існування, що не вимагає значного напруження життєвих сил, як, наприклад, війни, політика, революції, історична відповідальність і т.д.; (3) дією обох чинників одночасно. В таких поясненнях досить очевидно проглядається «чоловічий шовінізм».

З цього боку вимагає аналізу і розуміння не просто загальної статистики довгої життя, а його конкретизація відповідно до особливих життєвих фаз. Зокрема, у віці 15 – 19 років смертність серед чоловіків дорівнює 6,8 індивідів на 1000 осіб, тоді як серед жінок – 7,7. У той же час у віці 20 – 24 років вона вже співвідноситься як 9,0 і 8,6; у віці 25 – 34 роки як 9,4 та 9,9; у віці 35 – 44 років – 12,2 і 12,1. Проте це дані за 1841 – 1845 роки стосовно Англії. У 1995 році ці дані вже мають іншу якість як стосовно абсолютної, так і відносної величини. В цей період на 1000 населення чоловіків вмирало вже менше 0,6, жінок – 0,3, незважаючи на певні варіації (у віці 20 – 24 співвідношення складає 0,8 – 0,3; у віці 25 – 34 воно дорівнює 1,0 і 0,4; у віці 35 – 44 років 1,7 до 1,1. Варто при цьому зазначити, що різка відмінність між смертністю чоловіків і жінок у всіх вікових категоріях починає різко слабшати (спостерігається сходження показників, хоч воно і не набуває повної тотожності), десь з середини минулого століття, набуваючи чіткої очевидності.

Мета статті – проаналізувати гендерну специфіку лікувального процесу, розкрити

основні чинники, які впливають на довговічність життя чоловіків та жінок.

Найбільш негативним фактором, який викликає особливі різку критику з боку прихильників гендерної соціології, є та обставина, що формальне звільнення жінки, залучення її до суспільного виробництва і політико-громадської діяльності не супроводжується її звільненням від домашнього рабства, пов'язаного із задоволенням побутових потреб сім'ї і вихованням дітей.

Аби якось наблизитися до кращого розуміння вказаних проблем, варто дещо змінити кут розгляду. До цього ситуація висвітлювалась скоріше з жіночої точки зору. Тепер варто взяти до уваги і суто чоловічий аспект, це тим більше необхідно у зв'язку з тим, що статистика наполегливо демонструє нам: у всіх суспільствах і при різних точках зору чоловіки помирають раніше. Чи не викликано це певними суспільними обставинами їх життя, а якщо так, то якими саме? Тобто ми маємо розшифрувати та уточнити заявлену на початку народну приказку щодо того, що жінки хворіють, а чоловіки помирають.

Якщо це справді так, найпростіша і найочевидніша відповідь полягає в тому, що життя чоловіків має суттєво вищу ступінь ризиків, пов'язаних зі збройними сутичками та небезпечними видами праці і діяльності взагалі. Аби не зсунути дослідження в несоціологічну площину, варто акцентувати на деяких очевидних речах щонайменше, якась частина відмінностей між чоловіками і жінками має соціальне походження, способи прояву і соціальні механізми її (нерівності) відтворення. При цьому варто також мати на увазі, що віднесення всіх чоловіків до однієї (гендерної) категорії має досить абстрактний характер, бо серед чоловіків (як і жінок) існує суттєва нерівність у соціальному становищі: внутрішня диференціація тут суттєво переважає зовнішню консолідацію.

Отже, заслуговує на окремих аналіз не лише теза про те, що «чоловіки помирають», але й контртеза: «жінки хворіють». Статистика підтверджує дане твердження: дійсно, захворюваність серед жінок суттєво вища, щонайменше серед них більше пацієнтів і відвідувачів лікарів та медичних закладів. Але чому? Дві перші відповіді очевидні: (1) вони є соціально пригнобленою групою, а тому розплачуються за таке своє становище в тому числі власним здоров'ям; (2) на додаток до, так би мовити, «загальнолюдських», вони ще мають свої, суто жіночі захворювання, які виникають з їх особливої анатомо-фізіологічної організації та особливого (репродуктивного) призначення. Якщо це так, то виникає цілком законне питання: як і в якій мірі суспільство прагне подолати передумови і причини даного явища.

Статистика в більшості випадків фіксує, що справді хворих людей серед жінок дещо більше (у віці 25 – 34 роки 88 % чоловіків почувають себе добре або добре проти 88 % жінок; у віці 35 – 44 роки

це співвідношення складає 83 % також проти 83 %; а вже у віці 45 – 54 роки воно дорівнює 81 % проти 77 %) [5, 44]. Самопочуття чоловіків і жінок суттєво різняться ближче до пенсійного віку.

Працівники медичних установ, соціальні робітники, службовці відповідних комунальних служб свідчать, серед жінок похилого віку більш поширене незадоволення життям, суїцидальні настрої, непевність майбутньої перспективи. Дослідження також засвідчують, що чоловіки більш схильні звертатись до вузькофахового лікаря, тоді як жінки шукають розради у терапевта (лікар загального профілю), психолога і психіатра. Все це опосередковано свідчить, що у жінок джерелом незадовільного самопочуття є скоріше душевний стан, пов'язаний з їх суспільним становищем та способом життя, тоді як у чоловіків – хвороби органічного походження.

Важливо також зважати на характер чоловічого і жіночого виховання, в одному випадку (стосовно майбутніх чоловіків) націленого на демонстрацію сили, витримки і сміливості; в іншому (стосовно майбутніх жінок) на демонстрацію слабкості, нездатності і боязкості.

Проте, як показує досвід поведінки жінок в окремих ситуаціях (наприклад, у військових діях), що найменше для частини жінок трансформація приписаною культурою жіночої ролі принципово можлива. Щоправда, деякі дослідження свідчать, що тотальна трансформація соціальної ролі властива скоріше чоловікам (близько 20 %), аніж особам прекрасної статі (близько 14 %), хоч на цей рахунок теж є соціологічне пояснення: перехід на більш «низький» соціальний статус (у культурно-символічному вимірі) здійснюється легше, ніж на більш високий.

Варто також мати на увазі і ту обставину, що чоловіча і жіноча роль формуються в тих соціокультурних умовах, де позиція жінки наперед задана і визначена як нижча. Сфера медицини і лікувальних послуг є ідеальною соціальною сценою, де чоловіки і жінки можуть публічно продемонструвати («зіграти») звичну для них роль: чоловіки показати себе мужніми, здатними терпіти біль, не боятися неприємних чи болючих маніпуляцій чи операцій і навіть самої смерті, жінки свою слабкість, боязкість, страх перед різного роду маніпуляціями, врешті-решт «страх» перед «страхом».

Не варто нехтувати також і психологічним аспектом людської поведінки. Мова йде, зокрема, про наявність сталих, закріплених віковим досвідом стереотипах належної або очікуваної поведінки. Американська дослідниця В.С. Хельгесон у роботі «Мужчинність, чоловіча роль і серцеві захворювання» [3, 68 – 71] виявила цікаву залежність: чоловіки з серцевими захворюваннями, як правило, довго не звертаються до лікаря, навіть відчуваючи певне недомагання, вважаючи це дрібницею, не вартою їхньої уваги або яка є нижча від їхнього достоїнства. Звернувшись із уже запущеною хворобою, вони лікуються важче, а помирають від серцевих

приступів частіше, прагнучи зберегти зовнішній профіль засвоєної через соціалізацію соціальної ролі. Одна із дослідницьких робіт у Детройті (США) засвідчила, що існує стійка кореляція між соціальними умовами життя пацієнтів, поширеністю і характером захворювання і рівнем смертності. Коли ж такий баланс порушується, це відбувається скоріше на користь жінок, тобто під дією їх антропологічних відмінностей.

Отже, за нашою думкою, скоріше всього в кінцевому рахунку відповідь не буде зводитись до абстрактної альтернативи: «або – або», а скоріше всього до «і – і». Проблема проте полягає скоріше у виявленні конкретного співвідношення, тобто міри природного і соціального в кожному особливому випадку чи відношенні. Мати при цьому постійно на увазі, що втягнута в систему власне соціальних відносин природа взагалі, природа в тому числі, втрачає свою виключно природну сутність, набуваючи соціальних характеристик, у результаті чого природа набуває настільки відмінних рис, що за ними важко побачити якою б вона була б насправді якби не отримала певну соціальну трансформацію. Тобто гендер, на відміну від статі, є цілковито соціальною конструкцією, яка може бути пояснена виключно із соціальних обставин, за яких вона отримала певний структурний вигляд і певний спосіб свого функціонування. В тому числі здоров'я, хвороби і сама смерть, всупереч їх відомо природному профілю, розгортають свою справжню сутність у системі певних соціальних відносин: характеру праці, рівня і структури спілкування, способу проведення дозвілля, соціальним контролем над статевими відносинами і репродуктивною діяльністю. В цьому аспекті суто антропологічно-органічна основа здоров'я, хвороби і смерті відходить далеко на задній план [1, 87 – 94]. Проте залишаються деякі встановлені факти, які потребують свого пояснення: середня смертність чоловіків залишається вищою, ніж жінок хоч їх здоров'я і суб'єктивно, і статистично виглядає кращим. Проте це стосується переважно розвинутих країн; в країнах «третього світу» все виглядає навпаки. Мають місце також не дуже зрозумілі «стрибки» у даному співвідношенні і в окремі періоди історії: в кінці XIX в., наприклад, жіноча смертність переважала чоловічу, але вирівнялась у першій половині XX в. завдяки війнам і революціям. Це дія природи чи суспільства? В кінці XX в. з не дуже зрозумілих причин у США і Великобританії жіноча смертність почала зростати і співвідношення між чоловіками і жінками дещо вирівнялась, хоч і не надовго. Також має значення і те, на який аспект здоров'я чоловіків і жінок концентрується увага, адже є суто чоловічі і суто жіночі захворювання. Досить часто вживані при цьому (при порівнянні) терміни не мають чіткого емпіричного, а тим більше кількісного вираження, наприклад такі, як «сила», «слабкість», «самопочуття» та ін. Не

останню роль відіграють і соціологи, їхня ста-тева приналежність. Та обставина, що гендерна соціологія сьогодні розуміється переважно як жіноча спеціалізація, а дослідники тут в основному є особи жіночої статі, дає підстави для вся-

кого роду іронії чи сумнівів. Це все зайвий раз засвідчує, що соціологія медицини, становлення якої відбувається значно пізніше стосовно інших галузевих соціологій, робить лише свої перші самостійні кроки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальные проблемы социальной медицины. – Дн-ск: Медакадемия, 1994 – 192 с.
2. Anandale E. The sociology of Health and Medicine. A Critical Introduction. – London: Polity Press, 2007 – 334 p.
3. Sabo D. and Gordon D (eds.) Men's Health and Illness. - London: Sage, 1995, p. 46 – 47, p. 68 – 103, p. 764 – 783.
4. Social Sciences and Medicine. 1986, № 22, p. 15 – 22.
5. Health Surveg for England. - London: HMSO, vol. 1, 1996 – p. 44 – 82.

О.С. ОПРЯТНА

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЗДОРОВ'Я» ЯК КРИТЕРІЙ ГОТОВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ДО ДОБРОВОЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Опрятна Оксана Сергіївна - старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету

Одним з напрямків дослідження у представленому матеріалі є визначення поняття «здоров'я», оскільки залежно від того, як визначається суть здоров'я, залежать відношення індивіда до вибору форм і методів його збереження взагалі та за допомогою добровільного медичного страхування зокрема.

Питання здоров'я, його визначення завжди цікавило різних учених всіх часів і всіх країн. І на даний період часу продовжують займатись цим питанням сучасні учені України як доктор біологічних наук, професор заслужений працівник народної освіти України, академік Академії наук вищої школи України, професор кафедри філософії Юридичної академії МВС України В.Г. Грибан, доктор наук, професор Р.І. Сибірна, доцент В.О.Чумак та інші.

Основним завданням статті є аналіз значення здоров'я в сучасному суспільстві, тому що від цього залежить вивчення показників, оцінка стану, вивчення чинників, закономірностей прояву здоров'я і т.ін.

У сучасних умовах на перше місце виступає проблема соціальної цінності людини, при цьому здоров'я є одним з важливих об'єктивних умов життєдіяльності. Серед безлічі факторів, що визначають працездатність та інші характеристики здоров'я, велику роль грає психічна стійкість до

стресових ситуацій. Високий рівень психічної стійкості до стресів є запорукою збереження, розвитку і зміцнення здоров'я та професійного довголіття особистості.

Поняття «здоров'я» так само, як поняття «хвороба», є основними в медицині. Так як це пов'язане з людиною, що проживає в суспільстві, то ці категорії мають медико-соціальний характер, тобто здоров'я і хвороба – соціально-детермінований стан людини. Але вони мають чітку основу, так як природа людини біологічна, а суть соціальна (людина не може розвиватися поза соціумом). Усі свої потреби вона реалізує через функції фізіологічних систем і все соціальне не реалізується без біологічного (наприклад, мислення базується на рефлекторній діяльності головного мозку).

Таким чином, біологічна природа людини реалізує її соціальну суть.

Хвороба – це патологічний процес. Хвороба людини втрачає активну самостійність у реалізації своєї життєвої установки, втрачає оптимальний зв'язок із середовищем і оточуючим її соціумом. Хвороба є пріоритетом медицини, її теоретичної та практичної сторони.

Згідно з В.П. Куликовим, індивідуальне здоров'я – це відсутність хвороби, здоров'я як

норма і здоров'я як успішне пристосування.

Здоров'я – абстрактно-логічна категорія, яка може бути описана різними модельними характеристиками.

Здоров'я як динамічний стан, що дозволяє проявитись якомога більшій кількості видоспецифічних функцій при економічній витраті біологічного субстрату, тобто здоров'я – здатність індивіда проявляти свої біологічні та соціальні функції [2, 11-12].

Згідно з М.М. Амосовим, який ввів поняття «кількість здоров'я», здоров'я – це максимальна потужність органів і систем при збереженні якісних фізіологічних меж їх функцій [2, 12].

Відомий учений і теоретик медицини А.І. Струков взаємопов'язував поняття здоров'я і свободи людини. Згідно з його вченням, хвороба – це порушення нормального (оптимального) способу реалізації потреб (матеріальних, духовних). Здоров'я – це нормальний психосоматичний стан і здатність людини оптимально задовольняти свої матеріальні і духовні потреби. Здоров'я та світогляд взаємопов'язані і взаємообумовлені. А.І. Струков вважає, що лише духовний світогляд є головною основою дійсного здоров'я [2, 13].

Згідно з В.П. Казначеевим, здоров'я слід розглядати як валеологічний процес формування організму і особливості людини [2, 14].

За А. Маслоу, основними потребами людини є не лише потреби тіла, але й прагнення до безпеки, надійності тіла, але й прагнення до безпеки, надійності, захисту, мати сім'ю, належати до суспільства, клану, друзів, мати повагу, самоповагу, свободу, яка забезпечить повний розвиток своїх талантів тощо [2, 14].

Інші автори, розглядаючи індивідуальне здоров'я, беруть до уваги визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я і вважають, що індивідуальне здоров'я (ВООЗ) – це стан повного фізичного, душевного, сексуального та соціального благополуччя і здатність пристосовуватись до умов зовнішнього і внутрішнього середовища та природного процесу старіння, а також відсутність хвороби й фізичних дефектів. Але наведене визначення здоров'я повністю виключає розумове благополуччя [2, 13]. З медичної точки зору таке визначення має право на існування, але в ньому відсутній соціальний компонент, важливість якого ми довели вище.

Таке визначення використовується у багатьох нормативних документах охорони здоров'я.

Якщо зрозуміти той факт, що поняття «здоров'я» є ключовим у визначанні суті здоров'я, можна побачити як від цього залежить подальше вивчення показників, оцінки стану, вивчення чинників і закономірностей прояву здоров'я і т.ін.

Англійське слово «health» («здоров'я») походить від англосакського слова «whole» – цілий, неушкоджений, що є, за типом, семантичним визначенням здоров'я. Спроби дати узагальнююче визначення «здоров'я» беруть свій початок

в глибокій старовині. Філософ, лікар, математик Піфагор вважав, що здоров'я – це гармонія, рівновага, а хвороба, відповідно, виступає як порушення такої гармонії. Але симптоматично, що, бодай, інтуїтивно мислитель з Давньої Греції вкладав у своє визначення соціальний сенс, оскільки вів мову не тільки про здоров'я фізичне, але й про етичне здоров'я, яке, на його думку, є прагненням до добра.

Навряд чи можна вважати, що формування загально визнаного поняття здоров'я наближається до кінця. Навпаки, визначення здоров'я все ще знаходиться у положенні індійського священного білого слона, який має 99 імен, тоді як справжнє, соте, відоме лише йому самому. Проте, враховуючи гостру потребу у визначенні, що ґрунтувалося б на розумінні сутності цього стану і задовольняло б інструментом пізнання – наведемо таке визначення:

Здоров'я – динамічний стан найбільшого фізичного та психоемоціонального (душевного) благополуччя, в основі якого лежить гармонійне співвідношення взаємозв'язаних функцій і структур, що забезпечується високим енергетичним рівнем організму за найменшої «ціни» адаптації його до умов життєдіяльності.

П'ять особливостей відрізняють це визначення, що продовжує ідею, виражену дефініцією ВООЗ. По-перше, в ньому міститься вказівка на два найважливіші компоненти здоров'я: біологічну організованість, виражену лише більш звичними та конкретними термінами, та енергетичний рівень. Це робить пропоноване визначення придатним до використання, операціональним. По-друге, підкреслюючи виключну роль адаптації до здоров'я, що визначається багатьма спеціалістами, це поняття використовується у тій формі, в якій воно виявляється реально значущим у процесах пристосування. Це також може слугувати вказівкою на конкретну можливість застосування цього критерію у практичних цілях. По-третє, з визначення – порівняно з дефініцією ВООЗ – виключена «третя сторона» здоров'я: соціальне благополуччя. Не викликає сумніву виключне соціальне значення здоров'я. Поняття «соціальне здоров'я» цілком виправдано для оцінки популяційних процесів. Проте, немає підстав вважати, що індивідууму поряд з фізичним здоров'ям і «психоемоційним (чи душевним) здоров'ям» властиво ще й «соціальне здоров'я»; певне, за наявності фізичного та психоемоційного здоров'я людина відчуватиме також і соціальне благополуччя.

По-четверте, у пропонованому визначенні не міститься згадувань про те, що здоров'я не являє собою відсутність хвороби. Безсумнівно, здоров'я являє собою самостійний стан, що не зводиться до відсутності хвороби. Проте, яке прогресивна для 1948 року, сьогодні ця думка вже недостатня. Визнаючи самостійність здоров'я, означення ВООЗ все ж таки припускає для здорової людини ряд важливих властивостей його організму та особи, «а не лише» відсутність хвороби чи фізичних вад. Сьогодні з

чим уже не можна погодитися; у наші дні вже недостатньо було б сказати в цьому контексті навіть «не стільки» хвороби чи фізичні вади. Адже здоров'я, як самостійний певною мірою й незалежний від хвороб стан організму, може «співіснувати»

І, нарешті, по-п'яте, в цьому визначенні здоров'я розглядається, як і в дефініції ВООЗ, у категоріях суб'єктивно спрямованого стану. На відміну від життєздатності як об'єктивного вираження міри негентропії, протистояння організму середовищу, здоров'я є суб'єктивним сприйняттям цього стану. Інакше кажучи, здоров'я організму – це життєздатність в її суб'єктивному відчутті. Для людини здоров'я – це усвідомлена життєздатність [1, 73-74].

Один з сучасних учених України академік Грибан В.Г. здоров'я визначає таким чином: «Здоров'я – це гармонія, внутрішньосистемний порядок, що забезпечує такий рівень енергетичного потенціалу, який дозволяє людині добре себе почувати та оптимально виконувати біологічні й соціальні функції» [2, 42-43].

Проблема визначення суті здоров'я в узагальненому виразі, що інтегральний характеризує всі елементи цієї категорії, як і раніше залишається важливою і до цих пір невирішеною. До труднощів, які не сприяють чіткішому, повнішому й адекватнішому розумінню суті здоров'я, можна віднести: відносність людських знань; складність та багатогранність самого феномена здоров'я; неможливість рівня здоров'я; нечітке розмежування біологічного і соціального, духовного і матеріального, свідомого і несвідомого, психічного і соматичного в людській суті; відсутність єдиної термінологічної системи, використовуваної дослідниками для визначення здоров'я; труднощі кількісного вимірювання елементів, що характеризують суть здоров'я і ін.

Незважаючи на вказані складнощі і при всьому різноманітті трактувань даного поняття можна виділити декілька домінуючих підходів, які відповідають тій або іншій концептуальній моделі.

Медична модель здоров'я припускає визначення, яке містить лише медичні ознаки здоров'я. Здоров'ям при цьому вважається відсутність хвороб і їх симптомів.

Біомедична модель здоров'я припускає відсутність у здорової людини органічних порушень і відчуттів нездоров'я. Підкреслюється значення біологічної суті в життєдіяльності і здоров'ї.

Біосоціальна модель здоров'я включає розгляд біологічних і соціальних ознак при пріоритетній ролі соціальних.

Ціннісно-соціальна модель здоров'я вважає його основоположною цінністю, необхідною для задоволення матеріальних і духовних потреб, участі в усіх сферах життя. Цій моделі найбільшою мірою відповідає визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я, в якому останнє характеризується станом повного фізичного, душевного і соціального благополуч-

чя, а не тільки відсутністю хвороб і фізичних дефектів. Володіння найвищим досяжним рівнем здоров'я є одним з основних прав всякої людини без поділу на раси, релігії, без урахування політичних переконань, економічного або соціального її стану.

Певний науковий інтерес викликає класифікація, запропонована російською колегою – соціологом О.В. Дмитриєвою [3, 84], згідно з якою до першої групи належать функціональні визначення, до другої – визначення, які розроблені на підставі осмислення філософських категорій біологічного і соціального, до третьої – визначення здоров'я як норми, до четвертої – так звані динамічні визначення.

При функціональному підході здоров'я трактується як необхідна умова для чого-небудь. Американський учений Т. Парсонс визначає здоров'я як «оптимальні можливості індивіда ефективно виконувати свої ролі і завдання, для яких він був соціалізований». Структурний функціоналізм акцентує увагу на успішності виконання індивідом своїх функцій, для чого йому необхідно бути в хорошому фізичному і психічному стані [4].

Аналіз суті поняття «здоров'я» з соціологічної точки зору обумовлюється його включеністю в ту або іншу парадигму здоров'я – релігійну, природну і соціальну.

В той же час у рамках одного тимчасового відрізка дефініції здоров'я по-різному інтерпретуються в соціологічних школах.

Основоположник структурного функціоналізму Т. Парсонс у роботі «Соціальна система» приймає в цілому біомедичну модель здоров'я. У подібному розумінні в суспільстві зростала роль здорового індивіда, фізичний і психічний стан якого відповідав очікуванням суспільства. Захворюваність і її негативну дію на суспільні процеси передбачалося мінімізувати [5].

Опис поняття «здоров'я» в руслі соціального конструктивізму обумовлювався відмінностями в конструюванні цього поняття в різних країнах з властивими їм системами соціальних і культурних відносин. У розумінні індивідів здоров'я виступало феноменом, який вони використовували для пояснення своїх відносин з соціумом. У суспільстві створюються системи уявлень про здоров'я, в яких всі елементи взаємозв'язані на основі загальних принципів. Звертаючись до них, індивіди знаходять пояснення тому, що відбувається з ними. Вибір того або іншого розуміння здоров'я залежить від ситуації, в якій опиняється людина. Люди вибирають ті пояснення, які дозволяють їм справитися зі своїми проблемами. Так, дослідження різних за станом здоров'я груп людей (онкологічні хворі, що мають серйозну травму, хворі шизофренією, розсіяним склерозом і т.ін.) показали, що сприйняття здоров'я в усіх цих групах неоднакове. Будучи хворими, багато хто високо оцінює стан

свого здоров'я, маючи на увазі більшою мірою, ніж реальний стан здоров'я, прояв таких рис, як сила характеру, самоконтроль, віра в майбутнє. Соціальне конструювання уявлень дозволяє зрозуміти, як шикуються буденні представлення людей і від чого вони залежать.

В цілому, можна зробити висновок про те, що «здоров'я» – соціальний феномен, продукт суспільного розвитку, пов'язаний з певним історичним періодом часу і його соціальними та культурними умовами.

В даний час загальноприйняте трактування поняття «здоров'я» відсутнє. Різноманітність поглядів у значній мірі пояснюється тим, що існуючі визначення здоров'я ґрунтуються на різних критеріях. Найчастіше використовуються наступні критерії:

- психосоматичний стан людини;
- суб'єктивна або об'єктивна оцінка здоров'я;
- здатність індивіда здійснювати властиві йому біологічні і соціальні функції.

Застосування першого критерію (зіставлення двох якісно різних психосоматичних станів людини – нормального фізіологічного і патологічного стану) приводить до виникнення таких понять, як «хвороба» або «незадовільне здоров'я».

Подібний підхід представляється недостатньо продуктивним, оскільки в його рамках здоров'я і хвороба виглядають статичними складовими в своїй полярності. Тим часом насправді кожне з них має певну динаміку. Крім того, між ними спостерігаються перехідні стадії. Зокрема, при такому підході з аналізу виключається стан так званої передхвороби. На наш погляд, також немає достатніх підстав використовувати при визначенні поняття «здоров'я» такого критерію, як суб'єктивна або об'єктивна оцінка здоров'я.

У першому випадку «бути здоровим» означає відсутність суб'єктивних скарг при відчутті повноти фізичних і духовних сил.

Такий підхід до здоров'я сходить, як відомо, до часів старовини. Ще Гіппократ визначав здоров'я як суб'єктивно-психологічне відчуття людини.

Доцільність використання такого суб'єктивного критерію оцінки здоров'я породжує певні сумніви. Цілий ряд захворювань (разом з патологічними змінами внутрішнього середовища організму, що відбуваються) може протікати без негативних суб'єктивних відчуттів навіть на пізніх стадіях патологічного процесу (наприклад, у разі захворювань репродуктивної сфери). Разом з тим недообліковувати суб'єктивних

відчуттів людини, звичайно, не можна, оскільки часто вони лежать в основі історії розвитку захворювань (анамнезу) – найважливішого первинного джерела необхідної інформації для раннього розпізнавання хворобливих станів і своєчасного вживання лікувально-діагностичних заходів.

При використанні тільки об'єктивних оцінок функціонального стану людського організму здоров'я визначається як нормальний фізіологічний стан оптимального пристосування до вимог навколишнього середовища, а хвороба – як функціональна (органічна) недостатність (порушеною) пристосовності. Застосування такого визначення вимагає обліку якісних і кількісних характеристик потенціалу здоров'я. Сьогодні йдеться про кількісне вимірювання відповідних параметрів структур і функцій окремих органів і систем людського організму в цілому, які характеризують стан здоров'я («норма») або ступінь патологічного порушення. Проте без урахування можливостей організму до забезпечення різноманітних (зокрема соціальних) функцій викладений підхід залишається неповним і не дозволяє реалізувати критерії стандартизації і принцип доказової медицини.

Використання такого критерію, як здатність індивіда здійснювати властиві йому біологічні і соціальні функції, зокрема виконання суспільно корисної діяльності, зумовило виникнення поняття «практично здорова людина». При цьому наявність в організмі патологічних змін істотно не позначається на самопочутті людини, її працездатності. Проте в цьому випадку не враховується ціна, яку платить організм людини за підтримку його в працездатному стані. Іноді ціна може бути настільки висока, що найсерйозніші наслідки і для здоров'я, і для працездатності «практично здорової людини» настають досить швидко.

Аналіз існуючих концепцій показує, що спроби використовувати при визначенні здоров'я єдиного інтегрального критерію не виправдовують себе. Діалектика процесів, що протікають у такій складній системі, як організм людини, а також системні принципи підходу до їх вивчення вимагають розробки і використання комплексних критеріїв при оцінці стану здоров'я, які зрозумілі не тільки спеціалістам, а й кожному індивіду. Такий підхід володіє певною багатогранністю, що дозволяє охопити основні, часто навіть приховані потенційні характеристики категорії здоров'я, які сприяють психологічній готовності населення до підготовки матеріального супроводу його укріплення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булич Е.Г., Мурахов І.В. Валеологія. Теоретичні основи валеології: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – с. 73
2. Грибан В.Г. Валеологія: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – с. 251
3. Дмитриева Е.В. Социология здоровья: методологические подходы и коммуникационные программы. – М., 2002. – С. 84
4. Докладніше див.: Парсонс Т. Система современных обществ / Пер, с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
5. Парсонс Т. О социальных системах: [Перевод]/Талкотт Парсонс; Под общ. ред.: В.Ф. Чеснокова, С.А. Белановский; [Предисл.: В.Ф. Чеснокова] М.: Академический Проект, 2002 - 831 с.
6. Цит. за: Ярская В.И. Социальная политика, социальное государство и социальный менеджмент: проблемы анализа // Журнал исследований социальной политики. – 2003. – № 1. – Т. 1

ПОЛІТОЛОГІЯ

О.Л. ТУПИЦЯ

УЧАСТЬ У ТРИСТОРОННЬОМУ ПАРТНЕРСТВІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКИХ ПРОФСПІЛОК

Тупиця Олег Леонідович - завідувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету ім.Олеса Гончара, доцент, кандидат історичних наук

Функціональний вимір взаємодії політичної системи та профспілок розкриває роль і місце організацій працівників «на середньому» рівні політики. Доповнити картину інтеграції об'єднань найманих працівників до політичної сфери має рівень національної політичної системи з притаманними їй особливостями та процесами. Відносини соціального партнерства становлять найбільш значущий проблемний блок, стан якого обумовлює перспективи стійкого розвитку українського суспільства та держави. В сучасний період в Україні відбуваються процеси, які можна визначити як формування позиції профспілок у системі трипартизму. Кризовий стан економіки загострив потребу суспільства у досягненні соціального балансу між найманими працівниками, власниками (роботодавцями) і державою.

Серед останніх публікацій, присвячених даній проблемі, та на які спирається автор, основними є роботи Й. Шумпетера, Д. Шульте та Г. Щедрової. В цих роботах послідовно розглянуті політичні підстави посилення ролі організацій соціального представництва [17], визначено як оптимальні перспективи підвищення суспільно-політичної ролі профспілок у ЄС [16], а також висвітлене значення громадянського активізму під час формування правових засад демократичної державності [18]. Проте, попри ґрунтовність висновків вказаних та інших робіт для даної статті, все ж таки проблема цілісного бачення ключових параметрів належного стану профспілкового руху в системі трипартизму як основи розширення політичного значення профспілок не знайшла належного відображення.

Метою статті є висвітлення політичних перспектив розвитку українських профспілок, які залежать від

участі об'єднань найманих працівників у відносинах трипартизму. Завданням статті є встановлення та опис політично значущих ролей профспілок в їх співпраці з державою та роботодавцями.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Світовий досвід переконливо засвідчує, що проблеми економіки і суспільного життя, в тому числі у сфері застосування найманої праці, вирішуються оптимально, якщо реалізується орієнтація не на конфронтацію, а на досягнення соціальної злагоди, узгодження інтересів різних суспільних груп. Стрижнем соціального партнерства є принцип співробітництва між роботодавцями і найманими працівниками, який реалізується у формах проведення переговорів, укладення колективних договорів та колективних угод, узгодження проектів нормативно-правових актів, консультацій при прийнятті рішень соціальними партнерами на всіх рівнях.

Професор І.Я. Кисельов визначає правові рамки соціального партнерства як комплекс правових норм, що регулюють статус і права профспілок та організацій підприємств, їхню співпрацю на підприємствах і поза ними; колективні договори, особливо в тій їх частині, в якій вони сприяють пом'якшенню трудових конфліктів (обов'язок соціального миру в період дії договору); вирішення колективних трудових спорів насамперед шляхом переговорів і досягнення взаємоприйнятних компромісів на основі двосторонньої і тристоронньої співпраці [6].

На думку керівника управління Федерації профспілок України з питань захисту економічних інтересів трудящих С.Українця, «об'єктом

соціального партнерства є всі питання соціально-економічного і трудового спектра, оскільки неможливо вмістити в одну чи кілька статей усі життєві напрями, з яких укладаються угоди соціальними партнерами; в законодавстві відсутній вичерпний перелік соціально-трудоких відносин, крім індивідуальних трудових відносин, до соціально-трудоких також належать відносини зайнятості, соціального страхування, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, забезпечення житлом, регулювання ринку праці, ціноутворення на споживчому ринку»[14, 36].

В узагальненому розумінні предметом соціального партнерства може бути будь-яке питання соціально-економічного змісту в суспільному житті, щодо якого соціальні партнери вважають за потрібне досягти згоди. З другого боку, норми про соціальне партнерство тією своєю частиною, що регулюють сферу застосування найманої праці, складають інститут колективного трудового права. Тобто соціальне партнерство можна розглядати як принцип діяльності суб'єктів колективних трудових відносин і як правовий інститут. Соціальне партнерство як правовий інститут – це сукупність норм, що регламентують відносини між соціальними партнерами – трудовими колективами найманих працівників та їхніми представниками (профспілками та іншими представниками) і роботодавцями та їхніми представниками, в також між об'єднаннями вказаних суб'єктів щодо врегулювання трудових і соціально-економічних відносин у сфері застосування найманої праці й вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) [7].

В Україні до 1991 року існували окремі форми соціального партнерства: колективні договори, виробничі наради, ради трудових колективів. Однак ринкові відносини вимагають створення нового правового механізму регулювання колективних відносин у суспільстві. Якщо на рівні підприємства колективна співпраця між соціальними партнерами була врегульована певним чином, то на регіональному, галузевому, національному рівнях необхідно було встановлювати цілком нову для нашої держави правову модель [10]. Перш за все виникла проблема належного представництва, тобто створення повноправних представницьких органів як від найманих працівників, так і від роботодавців. У цьому напрямку були проведені певні організаційно-правові заходи. Указом Президента України від 23 травня 1993 р. було створено Національну раду соціального партнерства; 1 липня 1993 р. був прийнятий Закон України «Про колективні договори і угоди» [1]. З 1993 р. укладаються Тарифна угода (1993 р.), а згодом Генеральні угоди між Кабінетом Міністрів України і профспілковими об'єднаннями України, а з 1997 р. – ще й Українським союзом промисловців і підприємців (з 1999 р. – Конфедерацією роботодавців України). 24 березня 1995 р. прийнято Закон України «Про оплату праці» (із змінами від 23 жов-

тня 1997р.) [5]; 3 березня 1998 р. прийнято Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»; Указом Президента від 17 листопада 1998 р. створено Національну службу посередництва і примирення. 15 вересня 1995 р. прийнято Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Тривалий час у Верховній Раді України знаходилися на розгляді проекти законів «Про соціальне партнерство», «Про об'єднання роботодавців», «Про трудові колективи», нова редакція Закону України «Про колективні договори і угоди». З прийняттям цих законів утворюється сучасна правова база колективного трудового права.

Український союз промисловців і підприємців (УСПП), організований у 1992 р., є неурядовою громадською організацією, яка об'єднує сьогодні промислові, будівельні, транспортні, наукові, фінансові, комерційні та інші підприємницькі структури, підприємства різних форм власності. У структурі УСПП нараховується 85% підприємств недержавної і 15% державної форм власності. Така структура відображає і структуру форм власності в Україні. Нарівні з іншою діяльністю (захист інтересів вітчизняного виробника, сприяння прийняттю державними органами рішень про структурну перебудову економіки тощо) УСПП здійснює представництво інтересів роботодавців у процесі соціального партнерства. У червні 1997 р. УСПП був затверджений членом Міжнародної організації роботодавців [14].

Кабінет Міністрів України виступає в трипартистській схемі соціального партнерства як орган, що здійснює управління об'єктами державної власності. Держава як суб'єкт соціального партнерства в Україні залишила за собою таку важливу функцію, як створення правової бази для регулювання соціально-трудоких відносин, встановлення на державному рівні мінімальних гарантій для трудящих у сфері праці. Представниками найманих працівників виступають на національному рівні профспілкові об'єднання України.

В Україні також створено спеціальні органи, котрі здійснюють повноваження у сфері соціального партнерства – це Національна рада соціального партнерства, Національна служба посередництва і примирення (згідно з Положенням Національна служба посередництва і примирення (НСПП) є постійно діючим державним органом, створеним Президентом України для сприяння врегулюванню колективних трудових спорів (конфліктів)[9]. Основними завданнями НСПП є: сприяння взаємодії сторін соціально-трудоких відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів), що виникли між ними; прогнозування виникнення колективних трудових спорів та сприяння своєчасному їх вирішенню; здійснення посередництва і примирення під час вирішення колективних трудових суперечок.

У будь-якій моделі соціального партнерства на-

явна система участі найманих робітників у прибутках, що є, на думку автора, важливим фактором промислової демократії. Іншим аспектом промислової демократії є право робітників на участь в управлінні, що, звичайно, має дві форми. Перша полягає у наданні повноважень органам фабричного (заводського) представництва, друга – у включенні представників робітників до складу керівного органу фірми.

Чинником сприяння підвищення політичного впливу профспілок може слугувати застосування демократичної моделі соціального партнерства (зокрема, створення рад підприємств, інституту тарифної автономії) як найбільш придатної для умов перехідного періоду в Україні. Відсутність стійких традицій соціального партнерства, наявність утриманських настроїв у суспільстві, на думку автора, не відповідає консервативній моделі з її наголосом на загальній правосвідомості у людських стосунках. Також не відповідає сучасним умовам України соціал-демократична модель соціального партнерства з надвисокими податками та не менш високим рівнем соціального забезпечення.

Одночасно з проголошенням Україною незалежності почався її перехід до ринкових відносин. Цей перехід породив низку соціальних проблем, які вимагали відповідних заходів соціальної політики, зокрема у сфері соціально-трудових відносин [7]. Виникла гостра потреба нового законодавчого регулювання. Автором аналізується законотворчий процес у плані відносин між власниками і найманими робітниками, зокрема такі закони, як: «Про охорону праці», прийняття якого, за визнанням міжнародних експертів, стало знаменною подією не лише в Україні, а й на всьому просторі колишнього СРСР, «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», що набрав чинності 31 березня 1998 р. Досягненням цього Закону є створення розгалуженої Національної служби посередництва і примирення, рішення якої матимуть рекомендаційний характер і будуть обов'язкові до розгляду обома сторонами та органами влади.

Професійні спілки, на думку української дослідниці Т.Ляшенко, є невід'ємним інститутом цивілізованого суспільства. На сьогодні відмінність вітчизняних профспілок від західноєвропейських полягає в їхній соціальній неоднорідності. Вони включають представників як з боку найманих робітників, так і з боку власника [8]. Це є однією з основ для спільних дій обох груп. В умовах перехідного періоду така єдність є об'єктивною реальністю. Іншою особливістю вітчизняних профспілок є їх специфічні захисні функції (організація дозвілля та оздоровлення, забезпечення належного рівня життя працівників та членів їх сімей тощо). Є також підстави для припущення, що для підвищення ефективності профспілок у плані формування, представлення і забезпечення прав та інтересів у трудовій

діяльності коло напрямів та адресатів повинно бути звужено. Концентрація зусиль на головних напрямках регулювання соціально-трудових відносин дозволить ефективно захищати інтереси найманих працівників, а в результаті - підвищити результативність профспілкової діяльності [11]. Зарубіжний досвід профспілкового руху свідчить про виправданість обмежень напрямів діяльності профспілок сферою праці [2].

Важливою складовою соціального партнерства є форми і методи вирішення трудових спорів та конфліктів, що дозволяють їх попередити або пом'якшити [7]. Істотним кроком у цьому напрямі є створення в Україні у 1993 р. Національної Ради соціального партнерства при Президентові України. За участю Національної ради розроблено проект Закону України «Про соціальне партнерство». Крім законотвірчої роботи, НРСП, на думку автора, має сприяти тому, щоб регіональні інтереси знаходили вихід не тільки через законодавчу та виконавчу владу, але й через місцеві представницькі органи соціального партнерства.

До найбільш складних проблем, які безпосередньо стосуються становлення системи соціального партнерства в Україні, слід віднести ситуацію на українському ринку праці. Високий рівень страйків, зростання кількості безробітних не можуть сприяти політиці співробітництва. З огляду на зарубіжний досвід автором пропонуються такі попереджувальні та регулюючі заходи: часткове або повне відшкодування витрат роботодавцям на заробітну плату висококваліфікованих категорій робітників; безкоштовна для підприємства та робітника перепідготовка кадрів у державних закладах; створення на підприємствах режимів добровільного графіка робіт в умовах неповного робочого часу.

Механізм соціального партнерства, що складається в Україні і діє на загальнонаціональному рівні, фактично має характер трипартизму. Система трипартизму дозволяє збалансувати взаємні вимоги робітників та працедавців і з інших проблем [13]. Головне, щоб держава потурбувалась про справедливі правила гри і зрозуміла, наскільки небезпечним може бути дисбаланс сил у сфері праці.

Конкретними кроками на шляху вдосконалення системи соціального партнерства в Україні необхідно вважати: виконання державою функцій арбітра та гаранта у забезпеченні двосторонніх угод між союзами підприємців та профспілковими об'єднаннями робітників [2]; проведення міністерствами та облдержадміністраціями активної політики на ринку праці як один з пріоритетних напрямів соціально-економічної політики, спрямованої на забезпечення гарантованого законодавством України рівня соціального захисту безробітних; відновлення різноманітних форм участі робітників в управлінні підприємствами – рад трудових колективів, виробничих рад, груп

якості тощо; формування світогляду рівності обох партнерів – підприємця і робітника.

Такі чинники, як перехід до ринкової економіки, різноманіття форм власності не могли не торкнутись профспілкового руху. Вони вимагають від професійних спілок пошуку інших форм і методів роботи, переосмислення пріоритетних напрямків діяльності, вдосконалення організаційної структури.

В даний час у профспілках України йдуть складні процеси пристосування до соціально-економічної ситуації. Проте, якщо на великих підприємствах профспілкові організації мають певний досвід роботи з захисту прав і інтересів своїх членів, а також володіють для цього засобами, то колективи малих підприємств, таких можливостей не мають. У багатьох випадках працівники малих приватних підприємств не знають своїх прав які, як наслідок, порушуються роботодавцями [7]. Більше того, власники сучасних українських підприємств незацікавлені в створенні профспілкового органу на своїх підприємствах. Такий стан зумовлює наявність іншого джерела детермінації організаційного та правового забезпечення оптимізації політичного статусу профспілок – сфери соціально-трудових конфліктів.

Міжнародне законодавче регулювання праці спонукає держави світу до впровадження змін у національному праві з метою забезпечення відповідності стандартам. Політична функція профспілок у цьому аспекті полягає в контролі за виконанням міжнародних зобов'язань держави, моніторинзі змін у наддержавній нормативній регуляції у сфері праці.

Відносно національного законодавства профспілки мають займати скоріше позицію

суб'єктів формування, ніж «споживачів» нормотворчості. Цій позиції має сприяти, насамперед, зростання ролі профспілок як політичних інститутів. Основним виміром даної функції слід вважати групову політичну активність. Даний тип політичної діяльності може забезпечити можливість неформального та дійового впливу на профільні комітети парламенту, фракції політичних сил за рахунок використання механізмів лобізму. Специфікою національного законодавства пострадянської України у сфері трудових відносин є його зв'язок з соціалістичною логікою нормування, що передбачала наявність підвищених зобов'язань об'єднань працівників перед державою. На основі «духу» даного законодавства, що простежується в окремих законодавчих актах, профспілки мають бути найбільшчими партнерами держави. Зміна державно-управлінської логіки з патерналістської на менеджерську вимагає від усіх суб'єктів соціально-трудових відносин чіткого усвідомлення своїх прав та обов'язків. Напрямами змін національного трудового права за рахунок політичної активності профспілок слід вважати прийняття закону про виключний статус профспілок як організацій представництва інтересів найманих працівників у порівнянні з іншими організаціями представництва професійних інтересів; зміни у законі України про профспілки та в інші законодавчі акти, що стосуються обов'язкових консультацій з профспілками щодо прийняття законодавчих актів, які регулюють соціально-трудові відносини; прийняття законодавчих актів щодо законодавчої ініціативи профспілок слугує потужним ресурсом артикуляції політико-інституційних рис даних організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буздуган Ю.О. Правові засади соціального діалогу // Профспілки України. – 1997. – №3. – С.10 – 14.
2. Дубровський М., Жуков В. Структура, зміст процесу соціального партнерства // Профспілки України. – 1995. – №1 – 2. – С.10 – 15.
3. Жарков Б.Н. Профсоюзы и коллективные договоры в капиталистических странах. - М.: Профиздат, 1983. - 167 с.
4. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». – К.:Україна, 2000. – 27 с.
5. Закон Украины «Об оплате труда» от 24 марта 1995 г.// Ведомости Верховного Совета Украины. – 1995. – № 17. – С.19 – 22.
6. Киселев Й. Я. Зарубежное трудовое право. – М.:Юрист, 1998. - С. 163.
7. Козина И.М. Профсоюзы в коллективных трудовых конфликтах // Социол. исслед. – 2001. – № 5. – С.49–56.
8. Ляшенко Т. М. Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні// Автореф. дис. канд. політ. наук. – Національна академія наук України Інститут політичних і етнонаціональних досліджень 23.00.02 – політичні інститути і процеси Київ – 1998. – 20 с.
9. Модели социального партнерства // Общество и экономика. – 1993. – №7 – 8. – С.71 – 75.
10. Можаяев В. Взаимоотношения профсоюзов и ТНК //Профсоюзы и экономика. – 2001. – №4. – С.91 – 96.
11. Паньков В. Экономические концепции западноевропейской социал-демократии // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – №4. – С.126 – 130.
12. Положення про Національну службу посередництва та примирення затверджено Указом Президента України від 17 листопада 1998 р. №1258/98 / / Праця і зарплата. - 1998. - №23. - С. 6).
13. Порфімович О. Соціальне партнерство: пошук підходів // Політика і час. – 1994. – №4. – С.44–48.
14. Українець С. Соціально-трудові відносини в Україні: зміст і розвиток // Україна: аспекти праці. - 1999. - №3. - С. 35-41
15. Український союз промисловців і підприємців - учасник колективних переговорів // Україна: аспекти праці. - 1998. - №2. - С. 26-30).
16. Шульте Д. Профспілки // Deutschland. – 1999. – №6. – С. 33.
17. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. – К.: Основи, 1995. – 528 с.
18. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу. – К., 1994. – 510 с.

А.М. ДРОБ

КРИЗИС: РАБОТА НАД ОШИБКАМИ

Дроб Александр Маркович - кандидат экономических наук, заместитель директора ООО «Метпром», член Наблюдательного совета ЗАО «Никопольский завод стальных труб «ЮТиСТ»

Мировой финансовый кризис заставляет усомниться в эффективности существующих механизмов регулирования хозяйственной деятельности как отдельных предприятий и корпораций, так и целых государств.

Очень популярное с начала 90-х стратегическое планирование, «которое должно было спасти отечественную экономику и с успехом применявшееся на практике», пало ниц перед нынешними событиями. Иначе, если бы стратегии предприятий были заблаговременно скорректированы, то большая часть предприятий в него бы попросту не попала, и наверно просто не было бы подобного кризиса.

Наверняка через несколько лет будет получен исчерпывающий анализ сегодняшнего кризиса и причин его вызвавших. Данная работа не призвана дать объяснение кризису, просто хотелось бы высказать еще одну позицию в отношении того, что к нему привело и предложить пути выхода из кризиса для Украины.

Что привело к кризису.

Реальная стоимость денег. Речь идет о том, что в докризисный период широко использовались квазиденьги в виде различного рода ценных бумаг, обязательств и даже товаров. В период кризиса доверие к этим квазиденьгам снизилось – они обесценились. Монетарное наполнение экономик снизилось, что в соответствии с той же простой формулой равенства денежной массы и стоимости товаров привело одновременно к двум процессам – к снижению цен на товары и к снижению объемов производства и потребления этих товаров. Как следствие, снизилась рентабельность производителей и, далее по кругу, произошло удешевление ценных бумаг этих производителей, уменьшение стоимости квазиденег и т.д.

В табличной форме результат обесценивания квазиденег может быть представлен следующим образом:

Таблица 1. Динамика объема денежных агрегатов

	Сумма, ден. ед.	До кризиса		Во время кризиса	
		Уровень доверия, дол. единиц	Сумма денег в обращении	Уровень доверия после кризиса (теоретическая оценка)	Сумма денег в обращении
М0	100	1	100	1	100
М1	200	1	200	0,5	100

М2	300	1	300	0,2	60
Акции	400	1	400	0	0
Деривативы	500	1	500	0	0
Облигации	600	1	600	0	0
Обязательства	700	1	700	0	0
Товары	800	1	800	0	0
	3600		3600		260

Нет денег – нет спроса и, соответственно, нет производства, нет доходов и т.д.

Вторая причина скорее является объяснением первой. На протяжении длительного времени решающую роль в оценке стоимости активов играли не прогнозируемые или реальные результаты хозяйственной деятельности (прибыль), а элементарные спекуляции. Именно эти спекуляции и придали квазиденьгам большую стоимость, чем их экономически оправданная стоимость. Об этом свидетельствует и то, что наибольшую прибыль давали операции по первичному размещению акций на IPO, и в дальнейшем не прибыль привлекала инвесторов, а способность акций повышать свою стоимость.

Еще одной причиной, которая по природе очень связана со второй, можно назвать спекуляции на рынке сырьевых фьючерсов. Начиная с 2002, с перерывом на 2007 год, практически любое приобретение сырья с дальнейшей его перепродажей давало больше дивидендов, чем банковский процент, процент прибыли на акции, чем рентабельность хозяйственной деятельности предприятия. Например, за период с лета 2002 по лето 2008 года стальная квадратная заготовка выросла в цене в 6 раз (200 дол. против 1200 дол.), нефть в 7 раз (20 дол. против 140 дол.), аналогичная ситуация и по другим рынкам. Справедливости ради надо сказать, что основной рост цен (практически половина роста) произошел в 2008 году. Характерными примерами являлись факты сговора природных монополистов о поддержании уровня цен на природные ресурсы, сговор самых больших производителей железорудного сырья о повышении цен на 60%, неоднократные решения ОПЕК о поддержании роста цен на нефть, а затем сообщения того же ОПЕК весной 2008 года, что они сами не могут справиться с ростом цен. Можно отнести к спекуляции сырьевыми фьючерсами и спекуляции на рынках земли и недвижимости. Рост цен

этих активов способствовал завышению оценки других сырьевых фьючерсов. Резкое обесценение недвижимости и земли усугубило кризис квазиденег.

Наименьшее влияние на экономическую ситуацию оказал кризис потребления. Производители в данном случае ориентировали свои производства на ожидаемый рост потребления. Это привело в настоящий момент не только к кризису перепроизводства. Кризис потребления скорее явился следствием финансового кризиса и уменьшением количества квазиденег (денежных агрегатов). С точки зрения непосредственно потребления – потребности (желания в потреблении товаров) рядовых граждан ни одной страны не уменьшились, они также стремятся к определенному уровню потребления, как и до кризиса, просто сегодня растет разрыв между их возможностями и этим уровнем потребления.

Совершенно неготовыми к кризису оказалось большинство предприятий и государств. Возникший кризис все-таки имеет макроэкономическую природу и именно на макроуровне необходимо искать методы упреждения и регулирования хозяйственных процессов с целью недопущения в дальнейшем подобных ситуаций.

В первую очередь необходимо выделить индикаторы, которые свидетельствуют о возможности возникновения подобного кризиса. Среди них определяются:

- резкий, труднообъяснимый рост экономики отдельных корпораций, предприятий и целых государств; такой же рост наблюдался перед обвалом биржи NASDAQ (кризис «.com» 2000 года), перед восточноазиатским кризисом (1997-1998 г.г.) и идущему мировому кризису предшествовал взлет мировой экономики;

- существенный разрыв между биржевой стоимостью активов и текущей рентабельностью эмитентов;

- существенный рост цен на полезные ископаемые и сырье первичной переработки, значительно отличающийся от индексов инфляции ведущих экономик мира; так среднегодовые индексы инфляции индустриально-развитых стран Европы составляли не более 6 %, в США с 1993 по 2007 годы среднегодовой уровень инфляции составил 2,6 %, в июле 2008 года 5,6 % в среднегодовом исчислении, в то время как цены основные виды сырья росли в период 2002 – 2007 г.г. на 50-100 % в год;

могут использоваться и другие индикаторы, которые будут свидетельствовать о том, что рост экономики основан на спекуляции и не является объективным.

Для уменьшения рисков обвала экономик, а также нивелирования спекулятивных процессов, представляется необходимым применение хозяйственного механизма, направленного на сдерживание резкого роста экономики страны. В результате процесс роста экономики должен перейти

от «скачкообразной» цикличности развития к поступательному, возможно даже бескризисному росту экономики страны. Возможно такая методика сдерживания несколько затормозит улучшение уровня жизни того или иного государства, но это даст возможность нивелировать последствия цикличности кризисов капиталистических экономик. Другими словами, в период роста государство должно его ограничивать, накапливая ресурсы для того, чтобы в период кризисов вливать эти ресурсы в поддержание экономики. В принципе все государства, так или иначе, формируют свои резервные фонды в период роста, но в данном случае речь идет не о простом получении профицита бюджета, а об усилении давления на экономику с целью сдерживания ее роста. Графически представляется следующая модель (рис. 1) экономического роста.

Рис. 1. Модель управления экономическим ростом

верхняя кривая – это динамика развития экономики страны без регуляторного воздействия со стороны государства;

нижняя кривая – направленность и уровень «силы» государственного регулирования;

прямая со стрелкой – результирующая динамика экономического развития экономики государства

В отношении Украины было бы правильным в период резкого роста цен на продукцию, которая являлась основным источником поступления валютной выручки в страну (стальная прокат, пшеница и др.), ввести экспортные пошлины (при этом не в относительной, а в абсолютной величине, не зависящей от экспортной цены). Эти пошлины позволили бы изымать в резервный фонд государства сверхприбыли от производства и реализации такой продукции. В то же время все правительства (попеременно правительства Януковича, Тимошенко и «затесавшееся» между ними правительство Еханурова) за счет роста цен на экспортную продукцию ошеломляющими темпами поднимали доходы населения, которые в свою очередь в большей степени направлялись на приобретение импортной продукции и, как следствие, способствовали нарушению платежного баланса. Показательным был тот факт, что Украина, обладая не самой сильной экономикой, в 2007-2008 годы была на первом месте среди стран СНГ по темпам роста заработной платы.

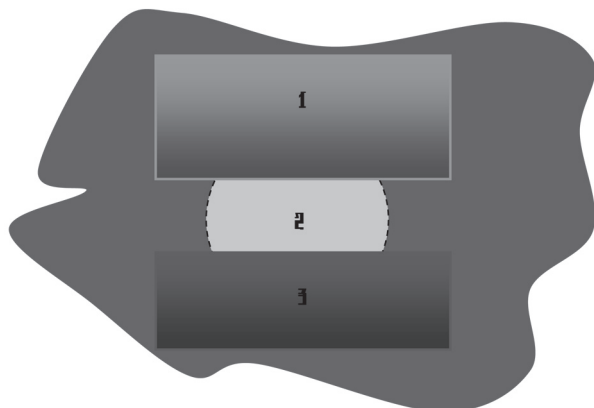
Это способствовало удорожанию экономики государства, что в конце концов усилило негативное влияние кризиса на экономику Украины.

В основе представленной на рис. 1 модели управления динамикой экономического развития государства лежит следующее понимание экономического предназначения государства.

Экономическая цель государства – обеспечение получения гражданами страны благ на уровне их ожиданий. В данном случае под ожиданиями понимается набор благ, который в совокупности характеризует желаемый (ожидаемый) населением страны уровень жизни.

Механизмы достижения цели зависят от государственного строя. В общем случае государство может обеспечивать эти блага как за счет своих ресурсов (это фактически социализм Советского Союза), так и за счет использования ресурсов частной собственности (капитализм).

Исходя из логики достижения цели государства, социализм является частным случаем капитализма, где влияние ресурсов частной собственности сведено практически до нуля. Графически использование ресурсов для удовлетворения ожидаемых потребностей населения можно отобразить следующим образом (рис. 2):

- 1 - Сектор экономики, принадлежащий государству или финансируемый государственным и местными бюджетами
- 2 - Ожидаемые населением блага
- 3 - Сектор экономики, принадлежащий частному капиталу

Рис. 2. Модель достижения целевого назначения государства

Для устойчивости власти необходимо, чтобы у большей части населения были удовлетворенными все ожидаемые ими блага. Неудовлетворенность населения Украины проявляется в период выборов таким образом, что основная часть населения голосует не за кого-то, а против кого-то, выбирая таким образом очень нестабильную (практически без большинства) власть. Еще одной причиной нестабильности власти в Украи-

не является неоднородность ожиданий населения по удовлетворению своих потребностей. Ни одна политическая сила не может предоставить такой спектр удовлетворяемых потребностей, чтобы эти потребности соответствовали ожиданиям большинства населения. Пока какая-либо политическая сила не убедит большинство электората, что она сможет удовлетворить ожидаемые этим электоратом потребности, в Украине стабильной власти не будет.

Решение задачи предоставления гражданам ожидаемых ими благ состоит, как в непосредственном предоставлении таких благ, так и в искусственном уменьшении уровня ожиданий. Первое направление – это физическое предоставление благ как за счет всех видов ресурсов государства, так и за счет привлечения частного капитала.

Второе направление – это использование психологии человека для уменьшения уровня гарантируемых государством благ. Объем ожидаемых от государства благ может колебаться в зависимости от состояния общества. Соответственно, можно допустить искусственное психологическое воздействие на общество с целью изменения пожеланий граждан в отношении объема благ, которые они ожидают получить от государства. Критическим случаем использования психологического воздействия на население страны является диктатура (любая диктатура в первую очередь представляет людей о своих потребностях).

Теоретически при правильном использовании психологических манипуляций общественным мнением можно гарантировать уровень жизни, который ожидает население, при любом количестве доступных государственной власти ресурсов. Свидетельством тому динамика изменения минимальных потребностей граждан Украины за достаточно короткий промежуток времени – от потребностей рядового гражданина в Советском Союзе, в Украине середины 90-х до потребностей рядового гражданина Украины летом 2008 года (накануне кризиса) и обратно, снижение таких потребностей сразу после начала кризиса.

В соответствии с экономической целью государства определим понятие кризиса. Экономический кризис – это снижение или угроза снижения уровня жизни населения ниже уровня его ожиданий в потреблении благ.

Кризис экономики на государственном уровне – это так или иначе психологическое состояние населения страны, ощущение населением незащищенности в определенных вопросах жизнедеятельности.

При решении задачи выхода из кризиса необходимо использовать тот же набор методов: предоставление благ гражданам на уровне их ожиданий и психологическое изменение представления населения страны об уровне благ, которое должно гарантировать государство.

Кризис сам по себе снижает ожидаемые потребности населения, но государство, в лице его руководства, должно определиться с уровнем своих ресурсных возможностей и в соответствии с этим уровнем изменить ожидания граждан страны. Единственным условием в этом процессе является то, что уровень ожиданий, к которому стремится руководство страны, не должен быть ниже возможностей выживания, физического существования населения.

Сегодня для Украины первоочередной задачей является вывод населения страны именно из психологического кризиса. Необходимо успокоить население, предоставив ему гарантию выживаемости в период кризиса.

Что касается ресурсной базы выхода из кризиса, то представляется необходимым реструктуризировать экономику Украины таким образом, чтобы в целом стабилизировать платежный баланс страны и обеспечить возможность предоставления ожидаемых населением от государства благ за счет только внутреннего производства.

Сегодняшний кризис сильно ударил по населению Украины. Это произошло и потому, что в последние годы минимальный уровень ожиданий поднялся намного выше, чем ресурсные возможности государства. И если до кризиса этот разрыв ликвидировался за счет привлечения частного капитала (отечественного и зарубежного), то сегодня население приходится «падать» на уровень ниже середины 90-х годов. Кризис обеспечения жизненного уровня населения страны усугубился и тем, что до кризиса для удовлетворения потребностей населения использовалось более половины импортных товаров. Значительная часть товаров в Украине приобреталась в долг по кредитам. Основной валютой кредитования в стране была иностранная валюта. Как уже отмечалось, накануне кризиса Украина в долг повышала минимальные потребности населения, при этом стимулировала развитие не своей экономики, а экономик других государств. Ситуация выглядит еще абсурдней, если учесть, что на протяжении всего времени платежный баланс страны был отрицательным. Дефицит баланса компенсировался притоком финансовых инвестиций нерезидентов. Основная часть инвестиций (а время показывает, что по суммам это практически все инвестиции) направлялась в финансовый сектор для выдачи займов, которые в свою очередь направлялись на приобретение импортных товаров комфорта (бытовая техника, автомобили, импортные стройматериалы, поездки за границу и др.). Другими словами Украина не просто одалживала деньги, она их одалживала для приобретения предметов «роскоши», для удовлетворения тех потребностей, которые при определенной политике государства могли бы и не возникать.

Государство от такой политики потеряло дважды. Во-первых, создав убыточное государство за счет раздутых внутренних ожиданий населения

в удовлетворении своих потребностей; во-вторых, не получив достаточный запас прочности от галопирующего роста экономики. Политика сдерживания роста (например, за счет снятия сверхприбылей от экспорта продукции в пользу государства) поддерживала бы паритет потребностей граждан с реальными возможностями внутренней экономики страны.

Еще одной проблемой государства стало распространное кредитование в иностранной валюте. В нынешней ситуации государство уже не в состоянии помочь ни физическим, ни юридическим лицам. Суммы таких обязательств находятся вне власти государства, монетарной политикой регулировать влияние таких кредитов на жизнедеятельность населения государство не может. Государство стало заложником мирового кризиса, лишилось своей государственной монетарной независимости, поставило себя в зависимость от того, как быстро из кризиса выйдет мировая экономика.

Ни в коем случае нельзя было давать возможность банкам осуществлять кредитование частных лиц в иностранной валюте. Сегодня государство не в состоянии помочь своим гражданам, у которых за счет девальвации гривны платежи по процентам по кредиту превысили их ежемесячный доход. Все это усиливает влияние кризиса непосредственно на население и опосредовано на всю экономику страны.

Проблемой экономики Украины является еще и ее «незамкнутость», «несамодостаточность». В период своей жизнедеятельности примерно 60 % ВВП направлялось на экспорт и еще больше завозилось для обеспечения определенного уровня жизни в стране. Сегодня в период кризиса страна лишилась большей части своего экспорта. Соответственно, население страны лишилось значительной части благ, которые оно потребляло. Население лишилось (или в ближайшее время лишится) возможности удовлетворять некоторые свои потребности в виду того, что в стране просто не будет таких товаров или услуг. В Украине нет достаточно развитого внутреннего рынка, который мог бы стать альтернативой не только рынка сбыта продукции, но и альтернативой потребления для населения.

Все проблемы усугубляет несовершенство финансово-экономической системы государства. Одна из ключевых проблем – это возможность свободного выведения капитала за пределы официальной экономики – коррупция, отмывание бюджетных денег, свободный вывод полученных доходов в Украине на нерезидентов, свободный (недорогой) уход от налогообложения. В ближайшее время главными ресурсами развития экономики страны будут бюджетные средства и государственные займы. Пока существуют возможности вывода денег за пределы официальной экономики, часть этих ресурсов не будет проходить через производство (не будет работать на эконо-

мику страны), а будет просто переходить частным лицам и выводиться за пределы страны.

Можно рассматривать такие направления решения проблем экономического кризиса:

Создание нормы минимального обеспечения населения за счет внутренних производств:

В первую очередь это касается создания системы полного обеспечения страны продовольствием – если в стране любой желающий человек сможет заработать (получить в социальных центрах) деньги для того, чтобы себя прокормить, то у населения будет меньше ощущения кризиса («я выживу, а со временем стану лучше жить»). Под продовольствием понимается не иллюзорный прожиточный минимум, а уровень среднего потребления продовольствия. При производстве этого продовольствия все ресурсы (земля, капитал, труд) должны быть украинскими.

Второй вопрос – это одежда и обувь. Любому желающему должен иметь возможность зарабатывать средства для приобретения полностью отечественной одежды, которая также производится с использованием только отечественных ресурсов.

В стране должна действовать система общественного жилья (общежития), которое должно располагаться в малых городах и дешевых, с точки зрения расположения, районах (дабы избежать злоупотреблений). Это жилье не должно подвергаться приватизации, оставаться на балансе государства и обеспечиваться всем необходимым исключительно ресурсами государства. Строительство такого жилья должно также осуществляться только собственными ресурсами государства.

В отношении лиц, которые используют в своем обеспечении только общественно доступные блага, должны существовать институты здоровья и образования, в которых обслуживание по основным параметрам осуществляется также только за счет использования внутренних ресурсов государства и за счет государства.

В отношении таких лиц должны замораживаться все долги и начисление по ним процентов, штрафов и пеней, если таковые имеются. Критерием определения таких лиц должен стать именно факт проживания их в соответствующих общежитиях.

Решение этого блока вопросов лишит население ощущения безысходности, каждый гражданин страны будет знать, что минимальный уровень своей жизни он сможет обеспечить при любых обстоятельствах. Все это будет способствовать психологическому выходу из кризиса.

Ликвидация возможностей оттока денежных средств из налогооблагаемого оборота. Для развития внутреннего рынка денежными средствами будет вливание дополнительных денежных средств в экономику. Но пока на «отмывании» бюджетных денег будет возможность заработать больше, чем от вложения в производство, никакого развития не будет и ни один вопрос решить будет нельзя. Механизм ликвидации оттока должен быть фи-

нансовым, прозрачным и легко администрируемым. В качестве подхода к решению подобной задачи может использоваться механизм взимания банками налога с оборота на все поступающие денежные средства от контрагентов, а также осуществление предоплаты по подоходному налогу на все виды операций по снятию наличных денежных средств со счета.

После решения вопроса с оттоком денежных средств на следующем этапе необходимо будет осуществлять дополнительное, в том числе и за счет эмиссии, финансирование производства и потребления внутри страны. Развивать в первую очередь нужно производство товаров широкого потребления, которые за собой по известной схеме воспроизводства (К. Маркс) потянут развитие производства товаров промышленного потребления.

Важнейшим вопросом является выход банковской системы из кризиса. В отношении внутреннего рынка эта проблема разбивается еще на две: погашение заемщиками кредитов и выдача депозитов. Предлагается следующий вариант:

Государство устанавливает для банков обязанность принимать погашение валютных кредитов в гривне по курсу, близкому к докризисному уровню, например 5,5 грн./дол. (в зависимости от возможностей государства этот курс может быть другим).

За каждое погашение кредита и процентов по ним по курсу 5,5 государство должно выдавать банкам ссуду на разницу между курсом 5,5 и курсом выхода НБУ на межбанковский валютный рынок. Валюта ссуды соответствует валюте кредита. Выдача этой ссуды оформляется под залог имущественных прав банка на залоги по соответствующим кредитам. Банком выплачиваются по ссуде проценты.

В той же сумме, в той же валюте и на те же проценты банк оформляет для заемщика кредит под старые залоги. Срок начала погашения этого кредита должен наступать после погашения основного кредита.

Депозиты по гривне должны быть освобождены и выплачиваться свободно в независимости от срока.

Депозиты по валюте должны быть освобождены, но их выплата должна осуществляться в следующем порядке. Тот, кто хочет получить депозит досрочно, может получить его в гривнах по курсу 5,5 грн./дол. На разницу между курсом 5,5 и курсом выхода НБУ на межбанковский валютный рынок банк продлевает с клиентом депозит в валюте исходного депозита на срок действия основного договора. Воспользоваться такой возможностью можно будет только один раз и на всю сумму депозита. Процент депозита по остатку должен соответствовать процентам по ссудам, которые будут выдаваться банкам для обеспечения погашения валютных кредитов по курсу 5,5.

Лица, которые не воспользуются возможно-

стью досрочного снятия депозита, получают весь свой вклад в валюте депозита в момент окончания срока депозита.

Для того чтобы ограничить давление гривны, которая будет использована для закрытия депозитов, на курс валют, в обязательном порядке нужно запретить наличные валютные операции по приобретению всех видов иностранных валют. Для выезда за границу разрешить использовать исключительно электронные пластиковые карточки, которые должны оформляться бесплатно. Установить граничный предел приобретения валюты для выезда 10000 дол. В случае неиспользования такой валюты при возвращении вменить банкам и клиентам в обязанность в принудительном порядке осуществлять конвертацию валюты по курсу ее приобретения в течение 7 дней после возвращения.

Такие условия снятия депозита дадут возможность людям свободно использовать денежные средства для своих нужд. В то же время снимать денежные средства с депозита для их наличного хранения будет невыгодно. С другой стороны, снижение нагрузки по выплате процентов и основного долга по кредитам снимет напряженность в социальном аспекте, что также будет способствовать психологическому выходу из кризиса. Такое решение по кредитам также даст возможность получать больше денежных средств за счет тех клиентов, которые, понимая, что по существующему курсу рассчитаться не могут, не погашают кредиты и проценты по ним вообще (по принципу мне все равно не допрыгну я на 20 см или на 1 м, все равно не допрыгну). Кроме этого, новая схема погашения по кредитам не даст возможности дополнительно усугублять положение заемщиков за счет начисления пеней и штрафов по просрочкам.

Вопрос вывода банковской системы из кризиса по отношению к внешним кредиторам государство должно взять на себя и регулировать эти взаимоотношения через государственные резервы.

Государство должно помогать нуждающимся юридическим лицам со значительным количеством работающих при условии поэтапного перехода права собственности от частных лиц государству. Отечественным предприятиям государство должно давать субсидии в гривнах для их выживания. При этом технология субсидиро-

вания должна предусматривать передачу в право собственности государства активов пропорционально оказываемой помощи. За единицу привязки объема помощи и объема передаваемых прав принять количество работающих на предприятии работников. Если у собственников предприятий возникает необходимость в помощи, то государство должно обеспечить их такой помощью, но только в соответствии с переходом прав собственности на предприятия государству. По обязательствам обанкротившихся предприятий государство должно дать банкам гарантию по выплате их долгов, но при этом, опять же, получить право собственности на такие предприятия и провести расследования с заведением уголовных дел по случаям злоупотреблений перед осуществлением процесса банкротства.

Конечно, такая процедура очень сложная, но ее надо проводить, если пытаться решать вопросы банковского и производственного секторов экономики. Еще раз надо подчеркнуть, при начале этой программы действий обязательным условием является устранение возможностей увода денежных средств из налогооблагаемого оборота.

В целом можно утверждать, что кризис в Украине явился частным следствием мирового кризиса. Однако представляется, что если бы знать о возможном кризисе заранее и попытаться навредить экономике Украины, то нужно было бы действовать именно так, как действовало существующее правительство. Представленный перечень мероприятий по выводу финансово-экономической системы Украины из кризиса, конечно, является неисчерпывающим, но решение ключевых вопросов: развитие внутреннего рынка, снижение нагрузки на физических и юридических лиц по кредитам, возврат депозитов, нивелирование способов вывода денежных средств из налогооблагаемого оборота – останется актуальным и необходимым. Способы и методы решения представленных проблем могут быть разными. Несомненно, ликвидация мирового кризиса в значительной мере облегчит выход Украины из кризиса, но даже в этом случае допускать возможность использования модели хозяйствования, которая действовала в Украине до лета 2008 года, нельзя. Необходимо искать новые модели и пути развития отечественной экономики.

К.Ю.МОЛЧАНОВА

САМОВРЯДУВАННЯ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Молчанова Крістіна Юріївна - провідний спеціаліст управління внутрішньої політики Дніпропетровської міської ради, аспірант Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара

Проблема оптимізації взаємодії місцевого самоврядування з державною владою, в контексті якої сьогодні є вкрай актуальною низка питань, пов'язаних із феноменом самоврядування, у сучасному світі становить чи не найдискусійнішу для фахівців різного профілю - політиків, правознавців, політологів, соціологів, спеціалістів з державного управління та самоврядування тощо. Її гостроту підсилено тим, що в сучасному світі наявні протилежно спрямовані тенденції розвитку місцевого самоврядування. Це, з одного боку, магістральна тенденція зростання ваги місцевих об'єднань і, зокрема, територіальних громад у системі владно-правових і соціально-економічних відносин, спричинена істотними змінами в способах міжсуб'єктної комунікації. Тотальне поширення нових засобів зв'язку (Інтернет, мобільний зв'язок тощо) сприяє формуванню соціально недиференційованих компактних спільнот і локальних груп та їхньому пріоритету в структурі суспільств.

З другого боку, активізація місцевого самоврядування й перебирання муніципалітетами функцій забезпечення обслуговування населення та інших, пов'язаних з майновими правовідносинами, тягне за собою зростання державного нагляду за діяльністю органів самоврядування, особливо у фінансовій, зокрема податковій сфері [2, 13; 12, 17], що, в свою чергу, сприяє виникненню нових форм і методів втручання держави в життєдіяльність громад.

Ці різноспрямовані тенденції привели як до реанімації класичних політико-правових концепцій - державницької та громадської, конкурування між якими налічує вже не одне століття, так і до розробки значної кількості їхніх компромісних модифікацій. Та, попри політико-правові новації, теоретичний аналіз проблеми співвідношення державної влади і місцевого самоврядування й сьогодні здійснюється, передусім, у рамках двох згаданих парадигмальних концепцій. Залежно від того, до якої з них або їхніх похідних тяжіє дослідник, вибудовується й відповідне бачення законодавчого поля, на ґрунті якого можливе таке чи інше розв'язання проблеми [3, 129-140]. Відтак суперечки навколо проблем місцевого самоврядування мають під собою невичерпне світоглядне джерело, і без уважного й глибокого

аналізу трансформацій, яких зазнають громади в глобалізованому й інформатизованому світі, як і без детального вивчення світового досвіду, накопиченого у цій сфері, такі теоретичні дискусії приречені на безплідність. Лише аналіз природи місцевого самоврядування, перспектив його трансформацій на сучасному етапі, вирізнення його різновидів та вивчення їх потенціалу уможливають розроблення належної законодавчої бази, здатної оптимізувати відносини місцевого самоврядування та державної влади.

У цьому напрямі вітчизняними науковцями вже здійснено низку важливих кроків, зокрема у вивченні теоретичних основ самоврядування (М.Баймуратов, М.Корнієнко, Ю.Крестева, Ю.Панійко, В.Погорілко, Н.Руда, О.Слива, А.Ткачук, О.Фризький), конституційних засад його здійснення (В.Борденюк, М.Пухтинський), історії самоврядування в Україні (Ю.Тодика, О.Чунаєв, І.Шевірьов), особливостей сучасного вітчизняного самоврядування (М.Баймуратов, В.Кравченко, А.Крусян, В.Куйбіда, М.Лендєл, В.Лопатинський, М.Орзіх, М.Пухтинський), особливостей здійснення самоврядування в регіонах та містах (М.Пітцик, Ю.Чудновський).

Та, однак, досьогодні відчувається брак розвідок у галузі вивчення світового досвіду місцевого самоврядування, як і досліджень окремих його аспектів, зокрема особливостей його здійснення в утвореннях, різних за ознаками (розмір, чисельність населення, етнокультурні та історичні традиції тощо) та генезою (наслідок адміністративного поділу чи природного процесу). У контексті перспектив запровадження в Україні адміністративно-територіальної реформи останнє є вкрай актуальним для нашої країни, як, утім, для всіх європейських країн пострадянського простору, історичний розвиток самоврядування в яких був істотно викривлений за часів СРСР.

Слід зазначити, що ще одним джерелом, яке провокує загострення кола проблем, пов'язаних зі здійсненням місцевого самоврядування, є неоднозначність розуміння самого явища. Здебільшого місцеве самоврядування тлумачиться одними й тими ж дослідниками то як регіональне, пов'язане з управлінням адміністративною одиницею території, то як власне місцеве, як самоврядування громад, що

являють собою певну цілісність. Залежно від того, що фігуруватиме під місцевим самоврядуванням, здійснюватиметься й пошук відповідних управлінських і політико-правових засобів оптимізації відносин державного управління й самоврядування громад.

Архітектоніку зазначеного проблемного поля ускладнено й тим, що на політико-правовий зріз проблеми накладаються економічний, господарський та фінансовий її виміри, які теж доцільно розрізняти. Ігнорування цих відмінностей, яке подеколи трапляється і в теоретичних розвідках, і в розв'язанні практичних питань, тягне за собою відчутні, а подеколи й болючі проблеми. З ними в останні роки зіткнулася, наша сусідка Росія при здійсненні реформи місцевого самоврядування, головним принципом якої виявилася його (самоврядування) уніфікація на всьому величезному й у всіх відношеннях різномірному просторі країни. Саме в тому зв'язку є зрозумілою увага російських науковців до проблеми здійснення місцевого самоврядування у великих містах, якій було присвячено кілька спеціальних науково-теоретичних та науково-практичних заходів.

З огляду на наведене вище метою даного дослідження є аналіз специфіки здійснення місцевого самоврядування у сучасних великих містах світу, його типологізація й виявлення умов, за яких можлива оптимізація відносин місцевого самоврядування та державної влади в Україні. Реалізація цієї мети потребує розв'язання низки завдань. Зокрема, доцільно порівняти досвід країн, де застосовується так звана англосаксонська або партнерська модель здійснення самоврядування, та тих, які послуговуються моделлю континентальною, та виявити його позитиви й негативи; проаналізувати форми підвищення ефективності місцевого самоврядування у великих містах, застосовувані державами в сучасному світі та тенденції їхнього розвитку; виявити правові та економічні важелі, запровадження яких сприяє оптимізації відносин державної влади й місцевого самоврядування у сучасному великому місті.

Щодо великих міст чисельністю населення понад півмільйона людей саме поняття «міське самоврядування» втрачає сенс, - зазначає Л.Смірнягін, - оскільки найбільші міста являють собою вельми складні феномени як з господарського, так і з соціального, політичного та адміністративного поглядів. «За своєю суттю міське самоврядування, - стверджує науковець, - це самоврядування за місцем проживання; його націлено на розв'язання завдань, які стосуються лише місцевих мешканців. Якщо ж ми маємо справу з поселенням близько мільйона або півмільйона мешканців, масштаб завдань перетворюється на велетенський, втрачається відчуття загалу й можливість мобілізувати мешканців для тих чи тих спільних дій» [9]. Відтак у Росії, де через особливості національних

традицій та чинної політичної моделі переважає поширення державницької концепції самоврядування, здебільшого вбачають вихід у переданні всіх або значної частини функцій управління великим містом до рук держави, наприклад шляхом запровадження поруч з існуванням виборної посадової особи (мера) відповідної державної посади «керівника міста» - префекта. При цьому, наголошують російські науковці, важливо здійснити чіткий розподіл сфер повноважень, залишивши за муніципальною владою питання місцевого значення, решту ж, яка має загальнодержавне звучання, закріпити за префектурою.

Така пропозиція знаходить свій відгук у широких фахових колах. Цікаво, що одним із поширених аргументів на її користь є необхідність жорсткого державного контролю над використанням бюджетних коштів, що вкладатимуться державою в розвиток великих міст та самоврядування в них. Відтак можна припустити, що висновок щодо потреби запровадження паралельного державного управління у великих містах, властивого здебільшого унітарним країнам (виняток - федеративна Індія), доволі корелює з розумінням відносин державної влади і місцевого самоврядування як патерналістських, оскільки «чіткий розподіл сфер повноважень», здійснюваний на засадах державницької концепції, тяжіє до перетворення місцевого самоврядування на специфічний різновид (або ж - структурний рівень) державного управління з відповідною жорсткою регламентацією діяльності органів самоврядування й тенденцією до загальної уніфікації його форм. Що це справді так, засвідчують положення Федерального закону РФ «Про загальні принципи організації місцевого самоврядування в Російській Федерації», який багато хто з фахівців розцінює як однозначно спрямований на запровадження уніфікованої системи управління всіма територіями країни.

Альтернативною пропозицією щодо специфічної організації самоврядування у великому місті могло б бути виважене адміністративне поділення міста на частини, здатні до місцевого самоврядування. Що це можливо й доцільно, засвідчує досвід Великої Британії, де такої процедури зазнав, зокрема, Лондон (хоча у подальшому за збереження локальних самоврядовних громад у столиці Англія змушена була повернутися й до загальноміського управління). Разом з тим такий мегаполіс, як Сан-Паулу в Бразилії, що традиційно зріс із одного муніципалітету, досі являє собою один муніципалітет, попри свої велетенські розміри. Однак, хоч Конституція Бразилії не передбачає дворівневого місцевого самоврядування, там таки доводиться створювати й підрозділи в районах. А австрійська столиця Відень є водночас і федеральною структурою (землею), і муніципальним утвором.

Як зазначає професор В.Глазичев, «формування локальних співтовариств у межах вели-

кого міста уможливується за появи поняття капіталізації території, коли власники починають пов'язувати вартість своєї нерухомості з її якістю й усвідомлювати свої реальні корпоративні інтереси як мешканців даної території» [9]. На його думку, оптимальна чисельність здатних до самоврядування громад становить від 20 до 50 тис. мешканців.

У цьому зв'язку корисно порівняти досвід країн, де застосовується так звана англосаксонська або партнерська модель здійснення самоврядування, та тих, які послуговуються моделлю континентальною. Перша, поширена у Великій Британії, Сполучених Штатах Америки, Фінляндії, Швейцарії, передбачає «відсутність на місцях повноважних представників центрального уряду, які здійснюють опіку муніципальних органів» [1, 14]. Друга потребує існування спеціальних державних органів, що здійснюють нагляд за діяльністю місцевого самоврядування (Франція, Італія, Німеччина).

Зазвичай зустрічається думка, що більшою самостійністю у здійсненні місцевого самоврядування наділено громади федеративних країн, у той час, як в унітарних їхню самостійність обмежено більш жорсткими рамками. І справді, здавалося б, що саме в США, Німеччині чи Великій Британії зберігаються найрізноманітніші форми організації місцевого самоврядування, які зазвичай залежать від розміру населеного пункту (міста, селища міського типу тощо). Розмір громади визначає особливості здійснення самоврядування. Однак це розмаїття уможливлено значною фінансовою підтримкою діяльності місцевого самоврядування з боку держави. Так, наприклад, федеральний уряд США виділяє штатам та органам місцевого самоврядування щорічні субсидії на загальну суму понад 225 млрд. дол. [8, 56]. У Великій Британії частка урядових субсидій у структурі доходів муніципалітетів навіть переважає їхні власні надходження, в Італії вона сягає 85%, в Японії - 70%, у Франції - 35% [11, 58-79]. Значний обсяг державних субсидій, зумовлений як дедалі більшою соціальною орієнтацією політики країн з усталеною демократією, так і їх дбайливим ставленням до збереження культурно-історичного, структурного й функціонального розмаїття локальних громад, потребує, своєю чергою, підсилення й удосконалення державного контролю над використанням цих коштів. Це, однак, як засвідчує досвід цих же країн, жодним чином не становить перешкоди для розвитку місцевого самоврядування. Навпаки, таке фінансування здійснюване саме з метою збереження традицій, а отже, й різноманітності форм самоврядування, запобігає уніфікації його організаційних особливостей та поглинанню його державним адмініструванням.

Отож ані значне державне фінансування громад, ані наявність через це певного державного контролю над витратою переданих коштів не

є перешкодою в розвитку місцевого самоврядування. І модель організації самоврядування - континентальна чи партнерська, як і форма територіального устрою держави - унітарна чи федеративна теж не гарантують розвитку самоврядування, і не перешкоджають йому. Такою перешкодою є лише намагання держави залишити за собою (чи перебрати на себе) функції, які за належної фінансової підтримки здатне здійснювати місцеве самоврядування.

З огляду на викладене, ситуація, що складається з місцевим самоврядуванням у великих містах, потребує особливої уваги. З одного боку, у великих містах з населенням у кілька сотень тисяч й більше мешканців є значно більше ресурсних можливостей для розв'язання своїх проблем. З другого - населення таких міст не є ані однорідним за своїми характеристиками та потребами, ані таким, що усвідомлює себе єдиною спільнотою. Через складності організації життя такий великий утвір об'єктивно потребує вже високопрофесійного управління, що неunikно тягне за собою його бюрократизацію та розмивання суті самого самоврядування як здійснюваного безпосередньо громадянами. Органи місцевого самоврядування великих міст щодо місцевої громади виступатимуть і сприйматимуться вже як органи власне влади - влади відокремленої від населення. Як можливе самоврядування у великому місті, якщо його поділ на здатні до самоврядування природні громади через певні причини не може бути запроваджений?

Досвід інших країн у царині залучення мешканців великого міста до прямого управління ним і тут може стати в нагоді. Йдеться про кілька речей. Зокрема, й про безпосередню участь населення в обговоренні практично всіх місцевих проблем, що його може ініціювати місцева влада з метою прийняття оптимального й прийнятно-го для більшості громади рішення з будь-якого питання (досвід Мексики, що набуває поширення і в інших країнах, зокрема скандинавських). Таке опитування уможливлено сучасними технологіями і здійснюється через Інтернет. Залучення громадян до управління можливе й за умов запровадження такої податкової політики, за якої громадяни безпосередньо на місцях будуть зацікавлені у наповненні місцевого бюджету й здійснюватимуть контроль над його витратною частиною.

У цьому зв'язку варто згадати таку безпосередню форму здійснення самоврядування, яка на сьогодні набуває поширення в усьому світі й залишається можливою в умовах великого міста. Йдеться, власне, про неінституалізоване безпосереднє самоврядування локальних громад, яке в українському законодавстві означене окремим терміном «самоорганізація населення». Самоврядування спільнот, які являють собою певну цілісність і функціонують як природні складники громадянського суспільства, на відміну

від місцевого самоврядування, яке, як правило, пов'язане з виконанням делегованих державою повноважень, не включає до себе владної компоненти. Коло інтересів таких спільнот і, відповідно, коло їх компетенції обмежено господарськими проблемами. Вирішення «місцевого самоврядування» та «самоорганізації населення» є методологічно значущим для вироблення адекватної державної політики, відповідної законодавчої бази й методів управлінської діяльності щодо цих різних феноменів.

Незалежно від особливостей функціонування місцевого самоврядування в різних країнах та специфіки відносин державної влади та місцевого самоврядування, сьогодні існує стійка тенденція до підсилення ролі самоорганізації населення як окремих груп - складників громадянського суспільства. Відтак, відповідаючи на вимоги часу і зважаючи на господарський характер діяльності таких самоорганізованих громад, доцільно відносини держави з ними визначити законодавчо в напрямі мінімізації її втручання в їхню діяльність, відмови від патерналістської стратегії на користь субсидіарної, яка на сьогодні є засадничою для розв'язання питання взаємин між державною та місцевою владами для розробки сучасних концептів самоврядування, відомих під назвою теорій соціального обслуговування.

Принцип субсидіарності, за визначенням В.Кравченко, полягає в тому, що «публічна влада повинна втручатися у вирішення громадських справ лише тією мірою та в тих межах, за якими суспільство та його групи, починаючи від індивідуумів до сім'ї, територіальних громад та інших більш значних соціальних груп, не в стані задовольнити свої різнобічні потреби» [7, 90]. Вперше цей принцип було сформульовано 1931 р. в енциклопедії Папи Пія XI, де перебирання державою на себе розв'язання тих питань громадського життя, які цілком спроможні розв'язувати самі громади, засуджено й визнано джерелом порушення громадського порядку: «Не можна змінювати або порушувати цей найважливіший принцип соціальної філософії: повноваження, які вони здатні здійснювати з власної ініціативи і власними засобами, не повинні бути відібрані у людей та передані до громади, так було б несправедливо і суттєво порушило б громадський порядок, якщо забрати у більш низького соціального утворення функції, які воно може здійснювати само, і передати їх соціальному утворенню більш високого порядку. Єдина мета будь-якого суспільного втручання полягає в тому, щоб допомогти членам суспільства, а не знищити або поглинути їх» [4, 15]. Відтак принцип субсидіарності, попри те, що він значною мірою суголосний громадській теорії самоврядування, оголошеній «застарілою й непридатною в сучасних умовах» багатьма вітчизняними [10, 10] і закордонними дослідниками цього питання, виявляє свій евристичний потенціал і може

виступати методологічно конститутивним щодо визначення різниці в об'єкті, предметі, обсягах і межах повноважень державної й місцевої влад, а особливо в умовах великого міста.

З цього погляду доцільним видається застосування економічних важелів налагодження співпраці держави й органів самоорганізації населення та забезпечення передання їм певної частини контрольних і господарських функцій. Для цього необхідно законодавчо закріпити кореляцію податкових надходжень у район з відрахуваннями на діяльність органів самоорганізації населення. «Якщо зацікавити окремого громадянина в участі у розв'язанні питань місцевого рівня, між ним і державою встановлюється зв'язок через громаду чи округ: він бере участь у будівництві «свого» спортмайданчика, забезпеченні роботи пожежної охорони, сприяє розвитку культури через свої спілки. Ця діяльність здійснюється з урахуванням місцевої специфіки і відповідно до місцевих потреб, які найкраще відомі місцевим мешканцям, а не чиновникам вищих інстанцій» [8, 32]. Однак цю, власне, прозору обставину й не взято до уваги розробниками запланованої територіально-адміністративної реформи, яка своєю головною складовою має реформу місцевого самоврядування і ґрунтовна критика якої з боку фахівців-практиків та науковців лунала на засіданні Українського клубу «Адміністративно-територіальна реформа: проблеми та перспективи» в травні 2005 р.

Як видається, справедливим є зауваження з боку директора міжнародних програм Міжнародної асоціації управління господарством міст і округів Д.Тейлора на адресу центральних урядів країн, де довгий час панували комуністичні чи автократичні режими. «Такі уряди, - констатує він, - не поспішають ставати до своєї децентралізації, оскільки вважають, іноді справедливо, що органи місцевого самоврядування насправді неготові взяти на себе відповідальність за надання послуг, якими займаються центральні уряди» [5]. Та, однак, - за словами Р.Дж.Янга, керівника проекту TACIS «Сприяння у зміцненні місцевого самоврядування», - «будівля демократії ніколи не буде міцною, якщо її будівництво буде обмежено лише горішніми поверхами. Є в англійській мові такий термін - «grass-root democracy» - «демократія коренів трави», і місцеве самоврядування є такою демократією [13]. Сказати б більше: такою демократією в умовах великого міста є самоорганізація населення. Без вироблення механізмів залучення населення великих міст у безпосередню демократію - самоврядування - демократія політична залишатиметься проблематичною.

З огляду на це перед науковцями - правознавцями, фахівцями у галузі державного управління постає нагальне завдання розробки таких правових норм, які забезпечували б безперешкодний розвиток самоорганізації населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барабашев Г.В. Местное самоуправление. - М.: МГУ, 1996. - 350 с.
2. Барабашев Г.В. Муниципальные органы современного капиталистического государства (США, Великобритания). - М.: Изд-во МГУ, 1971. - 280 с.
3. Бичихін В.М. Місцеве самоврядування: концептуальні підходи в реаліях постмодерного світу // Світ у ситуації постмодерну: занепад культури чи зміна парадигм? - К.: МАУП - ГО «Інститут сучасних проблем України», 2006. - 268 с.
4. Борденюк В. Місцеве самоврядування в механізмі держави: конституційно-правовий аспект // *Право України*. - 2003. - № 4. - С. 128.
5. Браун, Дебора М.С. О партнерстве со всем миром: краткий очерк о Международной ассоциации управления хозяйством городов и округов // *Вопр. демократии*. - 2004. - № 3 // [http:// usinfo.state.gov/journals/journals.htm](http://usinfo.state.gov/journals/journals.htm)
6. Кац Э. Местное самоуправление в США. - М.: Логос, 2003. - С. 366.
7. Кравченко В.В. Становлення та розвиток законодавства України про місцеве самоврядування // Актуальні проблеми виконання законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації». - К.: Атіка, 2003. - 288 с.
8. Материалы заседания дискуссионного клуба в Фонде «Институт экономики города» // <http://www.urbanconomics.ru>
9. Цит. за Определение и пределы принципа субсидиарности. Доклад Координационного Комитета по местным и региональным властям CDLR) // *Коммуны и регионы Европы*. Вып. 55. - Страсбург. Издание Совета Европы, 1994. - 280 с.
10. Туровский Р.Ф. Местное самоуправление: к организации эффективной власти // *Общественные науки и современность*. - 2005. - № 6. - 168 с.
11. Люхтерхандт Г. Ценности местного самоуправления в западноевропейских демократиях // *Местное самоуправление в современной России: политика, практика, право: Материалы семинаров / Моск. обществ. науч. фонд, Междунар. ин-т гуманитар.-полит. исслед.*; Под ред. С.Рыженкова. - М., 1998. - 160 с.
12. Черкасов А.И. Сравнительное местное самоуправление: теория и практика. - М.: Прогресс, 1998. - 350 с.
13. Янг, Р.Дж. Основные принципы местного самоуправления // [www.pr.kg/articles/ n0300/11msu.htm](http://www.pr.kg/articles/n0300/11msu.htm)

О.А. СУРНИНА-ДАЛЕКОРЕЙ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМАТИКИ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ЖІНОК

Сурніна-Далекорей Ольга Анатоліївна - викладач кафедри політології
Ужгородського національного університету

Метою даної роботи є аналіз наукових підходів до вивчення проблеми політичної участі жінок у представницьких органах влади. Сьогодні напрацьовано достатньо багато підходів до пояснення проблеми низької політичної участі жінок. Так, наприклад, є методологічні підходи, що зводять проблему до питання різної біологічної та політичної природи чоловіків та жінок, природного небажання жінок займатись політикою. Західний феміністський та гендерний аналіз, на відміну від інших методологічних підходів, виділяють декілька структурних факторів, що ускладнюють для жінок дійсно рівноправну участь у політичному процесі. Це, по-перше, характер жіночої соціалізації, що формує з дитинства установку на низький ранг політики у шкалі цінностей. По-друге, уявлення, що життєве коло жінок середнього класу повинно обмежуватися такими обов'язками, як утримання дому та виховання дітей, в результаті чого фактор «наявності родини» для чоловіків стає умовою

політичної кар'єри, а для жінок перепоною. По-третє, негативна роль ЗМІ по відношенню до жінок – кандидатів під час виборчих кампаній. По-четверте, практика, що утвердилась серед партій, висувати кандидатів переважно чоловіків. По-п'яте, вплив типу виборчої системи, оскільки вважається, що пропорційна система створює більш сприятливі умови для висунення та обрання жінок.

Ми для себе обрали загальноприйнятний підхід у західній політологічній літературі в основі якого пояснення природи політичної участі жінок відбувається на основі аналізу низки соціально-економічних, культурних та політичних змінних, які демонструють прикладні дослідження і знаходяться у позитивній кореляції із залученням жінок до політичної сфери (Е. Елексендер [1], Г. Сведланд [20], Е. Гоетз [4], П. Норіс [17], Р. Інглхарт [18], Дж. Белінгтон, Р. Метленд [2], С. Ліндберг [11] та ін.).

Серед низки соціально-економічних факторів,

що впливають на жіноче політичне представництво, виділяють такі змінні: рівень зайнятості, рівень освіти та показники ВВП (Е. Елексендер, Г. Сведланд, Дж. Вітерна, К. Фелон та Дж. Бекфілд [21]). Більшість дослідників вбачають позитивну взаємодію між рівнем залучення жінок до робочої сили і рівнем жіночого політичного представництва. Це припущення у своєму дослідженні (на основі аналізу 146 країн світу) перевірили американські дослідники Л. Кенворфі та М. Мелемі, зауваживши, що кар'єра не тільки забезпечує економічну спроможність, але й сприяє збільшенню самовпевненості, незалежності та більшому рівню комунікації [9, 240]. Подібні припущення підтверджує і Метленд, проте його висновки поширюються тільки на досвід розвинених країн [15, 34-35]. Однак Л. Кенворфі та М. Мелемі зауважують, що просте збільшення жінок у лавах робочої сили не приводить до більшого жіночого представництва. І тільки скупчення жінок у сферах інтелектуальної праці, як-то юриспруденція, освіта, журналістика та бізнес можуть здійснити позитивний ефект на залучення жінок до політики. Інші англійські дослідники Т. Іверсен та А. Розенблюф також знаходять емпіричні докази того, що професійна освіта та управлінські навички перетворюють жінок на вірогідних політичних кандидатів [6].

Інша істотна соціально-економічна змінна – національний рівень економічного розвитку або національний валовий внутрішній продукт. Авторитетні фахівці у цій галузі американські дослідники Р. Метленд та К. Монтгомері стверджують, що одним з очевидних висновків проведеного ними дослідження, присвяченого вивченню процесів залучення жінок до законодавчої влади в країнах Західної Європи та США, полягає в тому, що гендерні відмінності в політиці зменшуються в міру досягнення суспільством фази високого індустріального розвитку. Адже розвиток приводить до ослаблення традиційних цінностей, зростання урбанізації, збільшення освіти й участі у робочій силі жінок і масштабним змінам у сприйнятті відповідної ролі жінок. Всі ці чинники в комплексі ведуть до збільшення жіночих політичних ресурсів та амбіцій, і таким чином зменшують існування традиційних перепон на шляху жінок до політичної діяльності [15, 34-35]. Л. Кенворфі та М. Мелемі також зауважують, що високий економічний розвиток сприяє розширенню соціальної сфери суспільства. Доступна сфера послуг веде до зменшення затрати часу жінками на роботу та щоденні обов'язки (як-от: догляд за дітьми, домашня робота), а відтак сприяє їх активності у громадському житті. Дослідники підтверджують гіпотезу, що такі показники, як рівень несільськогосподарського розвитку країни, валовий прибуток на душу населення, участь жінок у робочій силі та кількість жінок з вищою освітою позитивно впливають на кількість жінок у національних парламентах.

Прихильники модернізації також пов'язують процеси демократизації із збільшенням жіночого представництва. Релевантними змінними, що знаходяться в центрі їх крос-національних порівнянь і є відповідальними за зміни соціального та політичного статусу жінок, є економічний розвиток, зміна цінностей та процеси демократизації. Так, Р. Інглхарт, П. Норіс та С. Велзел у своїй роботі зауважують, що зміни в розвитку від аграрного до постіндустріального суспільства сприяють збільшенню прихильного громадського ставлення до соціального та політичного уповноваження жінок, а тому наголошують, що зміна цінностей у межах постіндустріальних суспільств призводить до егалітарного відношення щодо гендерних ролей. Отже, дослідники роблять висновок, що соціальна модернізація (яку вони пов'язують із демократизацією), що дає початок культурі, в якій людська автономність та право вибору є найвищими цінностями, мають позитивні наслідки для жінок [5].

Подібні висновки підтверджує і інша американська дослідниця Е. Елексендер. Вона підтверджує ту гіпотезу, що економічний розвиток та формальна демократизація збільшують рівність жінок із чоловіками в базових умінь та навиках та життєвих можливостях. Перехід від цих початкових соціальних привілеїв до умов використання влади жінками на рівні з чоловіками залежить від продовження економічного розвитку країни, зростання цінностей емансипації та релігійної атмосфери, яка сприяла б жінкам.

Отже, з вищенаведеного можна зробити висновок, що ряд соціально-економічних факторів розглядаються багатьма західними дослідниками як такі, що перетворюють жінок на потенційних кандидатів на політичні посади. Науковці стверджують, що нації з відносно високими рівнями жіночої зайнятості, значною кількістю жінок з вищою освітою та скупченням жінок у сфері інтелектуальної праці вірогідніше розміщують жінок у парламентах, тому що наведені фактори сприяють тому, що жінок розцінюють як компетентних претендентів для політики. Також очікується, що економічний розвиток є сприятливим для залучення жінок до політичної сфери, оскільки сприяє зниженню панування традиційних цінностей, національних показників фертильності, матеріалістичного змісту політики, що супроводжує економічний розвиток.

Ще одним важливим фактором (який належить до даного ряду змінних), що постійно розглядається як вагомий на Заході в плані наукової проблематики даного дослідження – є сила жіночого руху. Так, уже згадувані нами Л. Кенворфі та М. Мелемі вибудовують гіпотезу, що сила жіночого руху може поліпшити жіноче політичне представництво. Акцентує на цьому і Р. Метленд.

Як демонструє наукова література, другою групою змінних (засновків), що істотним чином впливають на політичне представництво жінок, є культурні фактори. Серед найбільш впливових культурних змінних, як правило, виділяють «рівень національного егалітарного мислення» та домінуючу національну релігію (Г. Сведлунд, Дж. Вітерна, К. Фелон та Дж. Бекфілд).

Так, Л. Кенворфі та М. Мелемі зробили спробу визначити егалітарне мислення націй у світовому масштабі (вбірка склала 146 країн) шляхом використання серії бінарних змінних, як-то вплив релігійного фактора; інший уповноважений культурний засновок включив бінарну змінну, що вимірюється тим, чи країна ратифікувала Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок (CEDAW); третя бінарна змінна включила легалізацію абортів. Результати дослідження привели науковців до таких висновків. Виявилось, що країни, в яких яскраво виражені католицькі, ісламські та інші релігійні традиції, мають значно менше жінок у парламентах, ніж переважно протестантські нації, та невестернізовані регіони (незахідні) (центрально-східна і північна Африка, Африка південніше Сахари, Азія та Тихоокеанські країни, Латинська Америка та Кариби, Східна Європа), які, в свою чергу, мають істотно нижчі рівні жіночого представництва, ніж західні нації. Вони також виявили, що ратифікація CEDAW істотним чином впливає на показники залучення жінок до політичної сфери, а от легалізація абортів не має жодного статистичного значення. Отже, переконують Л. Кенворфі та М. Мелемі, скрізь культурні фактори є критичними елементами у розумінні крос-національних варіацій жіночого законодавчого представництва.

Подібні аргументи підтверджують і П. Норіс, Р. Інглхарт та К. Велзел. Зазначені культурні змінні виявились істотними і в їх статистичних моделях, і таким чином підсилили аргумент, що культура відіграє центральну роль у визначенні норм жіночого законодавчого представництва. Науковці стверджують, що природа національних традицій та релігії посідає важливе місце у рівнях жіночої емансипації. Так, наприклад, як виявили дослідники, протестантська релігійна спадщина зберігає традиції, відверто сприятливі демократичним цінностям, як-то: повага до індивідуалізму, співробітництва та народного суверенітету. Іслам же, навпаки, витікає зі спадщини авторитарної організації, яка передбачає традицію менш гостинну до демократичних цінностей, а відтак і до жіночого уповноваження. В таких умовах, стверджують П. Норіс, Р. Інглхарт та К. Велзел, характер спадщини країни може зіграти роль негативного модератора позитивних впливів модернізації відносно жіночого політичного представництва.

Останньою третьою групою чинників, що відіграють істотну роль у процесі залучення

жінок до представницьких органів, виступають політичні чинники. Різноманітні політичні змінні - виборча система, партійна композиція парламенту та рівень демократизації країни, позиціонуються як визначальні в плані збільшення кількості жінок у парламенті. З огляду на це, політичні чинники зазвичай розглядаються дослідниками істотнішими навіть за культурні або соціально-економічні фактори (Дж. Белінгтон, Р. Метленд [2, 12, 13], С. Ліндберг, К. Дрейк, К. Гелехер [3], П. Норіс [17], М. Кітілсон [10], Дж. Кеп, С. Бендучі [8], М. Джонс [7] та ін.).

Першою і, як демонструється в західній політологічній літературі, найбільш впливовою змінною є національна виборча система. З високою часткової вірогідності встановлено, що в тих країнах, де використовуються системи пропорційного представництва, кількість жінок у законодавчих органах влади, вища ніж в країнах, де використовуються системи простої або абсолютної більшості (Л. Кенворфі, М. Мелемі, Р. Метленд, Р. Монтгомері, С. Ліндберг). Це відбувається значною мірою тому, що системи пропорційного представництва є партійно орієнтовані, а відтак націлені на те, щоб збільшити кількість партій, репрезентованих в уряді. Як роблять висновок Кенворфі та Мелемі, більша кількість партій, репрезентованих в уряді, веде до відображення різноманітних інтересів у межах законодавства та політичної структури в цілому.

Відмінності між пропорційною системою та системами більшості можуть бути зведені до одного фактора – величини виборчого округу. Під величиною округу розуміють кількість представників, що в ньому обираються. Емпіричні розвідки свідчать, що жінки вірогідніше обираються в тих округах, де величина округу є вищою (два або більше місць). Так, з розширенням округу і збільшенням місць, за які голосує електорат, жінки мають більше шансів отримати місце в легіслатурі, оскільки партії, з метою збалансування своїх виборчих списків, вірогідніше розмістять у них жінок. Зрозуміло, що, коли величина округу складає лише одне місце, як у мажоритарній системі, партійна еліта скоріше відмовить жінці-кандидату, аніж чоловіку, через ризик втрати місця [12]. Виходячи з цього, науковці стверджують, що в округах з більшою величиною, партійна величина в межах округу також грає ключову роль у плані впливу електоральної системи на жіноче політичне представництво. Округи з більшою кількістю доступних місць і з більшою наявністю партій, мають значно більше жінок, представлених в легіслатурах. Таким чином, загал наукової літератури стверджує, що пропорційне представництво, більша величина округу та висока партійна величина збільшують представництво жінок у національних легіслатурах.

Роль політичних партій також не обійдена увагою у порівняльних дослідженнях. Багато

дослідників логічно аргументують, що на жіноче представництво безпосередньо впливає партійна композиція парламенту. Наукова література ілюструє, що ліві партії (соціал-демократичні партії та партії зелених) у більшій мірі тяжіють до егалітарної ідеології. Тому партії лівого спрямування схильні докласти значних зусиль з метою номінувати в представницькі органи більше жінок. А це означає, що більша кількість місць, отримана лівими партіями приводить і до більшої кількості жінок у парламенті. Більшість досліджень, здійснених у цьому напрямі на сьогоднішній день, загалом підтверджують цю гіпотезу. Так, Метленд та Монтгомері, вказують, що ліві партії в більшій мірі відповідають потребам у владі малих груп. Вони більше схильні співпрацювати з непривілейованими прошарками суспільства, а також створювати сприятливіше середовище для жінок у плані просування їх у владу [15, 24-25; 13]. Л. Кенворфі та М. Мелемі також при проведенні крос-національного дослідження представництва жінок у парламентах 146 країн світу враховували розстановку політичних партій у парламентах. Вони припустили, що ліві партії більш схильні зменшити гендерну нерівність, а тому більша частина лівих партій парламенту повинна сприяти більшому представництву жінок. Аналіз підтвердив їх припущення, дослідники виявили статистично істотною дану змінну в світових масштабах. Американська дослідниця М. Кітілсон, аналізуючи вплив партійних характеристик на жіноче представництво в парламенті у 12 індустріальних країнах Заходу у 1975, 1985 та 1989 роках, також підтверджує гіпотезу, що цінності «нових лівих» та високий рівень організації жінок як у межах, так і поза партіями сприяє тому, що партії розширюють зобов'язання збільшити представництво жінок у парламенті.

Рівень демократизації країни, як припускають науковці, також має здатність впливати на відсоток жіночого парламентаризму. Чимало розвідок демонструють наявність позитивного взаємозв'язку між високими показниками де-

мократичного розвитку та доступом жінок до органів влади (Вітерна, Бекфілд, Фелон).

Таким чином, з вищенаведеного випливає, що дослідження проблеми участі жінок у політиці отримали досить широке поширення на Заході. Як ми бачимо, порівняно низький рівень політичної участі жінок дослідники пов'язують як з пануючими культурними нормами, так і з цілим рядом соціально-економічних факторів (включаючи рівень розвитку жіночого руху) та набором політичних чинників. У порівняльних крос-національних дослідженнях було виявлено позитивне взаємовідношення на користь більшості змінних зазначених груп чинників.

Однак зазначимо, що більшість наукових розвідок з даної теми торкаються переважно країн Західної Європи, Північної Америки та Латинської Америки. Як правило, науковці зосереджуються на аналізі конкретної країни або ж включають у коло від 2-3 до 12 країн. Єдиним масштабним проектом, відомим автору, є мультинаціональне порівняльне дослідження, проведене американськими дослідниками Кенворфі та Мелемі, що охоплює 146 демократичних країн світу (1999 р). А оскільки наукова література переважно досліджує вплив електоральних систем на жіноче представництво в країнах з тривалою історією демократії, то деякі регіони взагалі не підпадають до вибірки досліджуваних країн. Серед таких регіонів є і регіон ЦСЄ. Проте країни регіону, які активно зміцнюються на шляху демократії, на нашу думку, становлять ідеальний плацдарм для подібних досліджень. Та ця дискусія майже не ведеться в науковому світі як на Заході, так і серед науковців ЦСЄ. Так, серед американських дослідників, що займались цією проблемою на ґрунті країн ЦСЄ і відомі автору, можна назвати Р. Мозера [16], Р. Метленда [14] та Д. Шміта [19]. Дослідники ж ЦСЄ переважно зосередились на впливах культурного та соціально-економічного спадку соціалістичної гендерної політики і майже не звертаються до аналізу інституційно-правових регуляторів політичної участі жінок у пореформений період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Alexander A.C. Empowering Women: the role of economic development, political culture and Institutional design in the world's societies [Електронний ресурс] /University of California, Irvine, Year 2007. - Paper 07'11. - Режим доступу: repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1150&context=csd
2. Ballington J., Matland R. Political Parties and Special Measures: Enhancing Women's Participation in Electoral Process [Електронний ресурс] //EGM/ELEC/2004/EP.8/16 January 2004. - Режим доступу: un.org/womenwatch/osagi/.../EGMelectoral/EP8-BallingtonMatland.PDF
3. Drake K.W., Gallagher K. The Effect of Electoral Context on When Parties Recruit Women [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www-personal.umich.edu/~kfgall/K.W.DrakeandK.E.Gallagher-MPSA2007-Fin
4. Goetz A.M. Women's education and political participation [Електронний ресурс] // Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2003/4 «Gender and Education for All: The Leap to Equality» / UNESCO / 2004 /EDEF/AMRT/PI/23. - Режим доступу: unesdoc.unesco.org/images/0014/001467/14677oc.pdf
5. Inglehart R., Norris P., Welzel C. Gender equality and Democracy [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.worldvaluessurvey.org/Upload/5_gendemoc.pdf
6. Iversen T., Rosenbluth F. Work and Power: the Connection between female Labor force participation and female political representation [Електронний ресурс] // A Review Essay for the Annual Review of Political Science, march 2007. - Режим доступу: www.yale.edu/leitner/WorkandPower.pdf
7. Jones M. Democracy in Latin America. Challenges and Solution: Political Party and Party System Institu-

- tionalization and women's Legislative Representation [Електронний ресурс] // September 16, 2007. - Режим доступу: www.iadb.org/res/ConsultaSanJose/files/Democracy-Jones_SP_Final.pdf
8. Karp J., Banducci. When politics is not just a man's game: Women's representation and political engagement // *Electoral Studies*. - 27 (2008). - P.105-115.
 9. Kenworthy L., Malami M. Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis // *Social Forces*, September 1999, 78 (1). - P. 235-269.
 10. Kittilson M.C. Women's Representation in Parliament: The Role of Political Parties [Електронний ресурс] // University of California, Irvine. - 1997. - Paper 97'08. - Режим доступу: repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1128&context=csd
 11. Lindberg S.I. Women' Empowerment and Democratization: The Effects of Electoral Systems, Participation, and Experience in Africa // *Studies in Comparative International Development*. - Spring 2004. - Vol.39. - No.1. - P. 28-53.
 12. Matland R. Explaining Women's Representation: The Role of Legislative Recruitment & Electoral Systems [Електронний ресурс] // EGM/EPWD/2005/EP.4 / 12 December 2005. - Режим доступу: www.un.org/womenwatch/dawn/egm/eql-men/docs/EP.4_Matland.pdf
 13. Matland R. Political Parties and Special Measure: Enhancing Women's Participation in Electoral Processes [Електронний ресурс]. - Режим доступу: un.org/womenwatch/osagi/.../EGMelectoral/EP8-BallingtonMatland.PDF.
 14. Matland R. Women's Representation in Post-Communist Europe // *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe* / edited by R.E. Matland and K.A. Montgomery.-New York, Oxford University Press Inc., 2003.- P. 321-342.
 15. Matland E.M., Montgomery K.A. Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Application to Post-Communist Democracies//*Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe* / edited by R.E. Matland and K.A. Montgomery.-New York, Oxford University Press Inc., 2003.- P.19 – 42.
 16. Moser R. The effects of electoral systems on women's representation in post-communist states // *Electoral Studies*. - 2001. - № 20. - P. 353-369.
 17. Norris P. The impact of Electoral reform on the representation of women and ethnic minorities [Електронний ресурс] // *Women and Minority Representation* - Norris. - 9/13/2005. - Режим доступу: ksghome.harvard.edu/~pnorris/Acrobat/Netherlands
 18. Norris P., Inglehart R. Cultural barriers to women's leadership: A worldwide comparison [Електронний ресурс] // *Social Cleavages and Elections*. - 2000/8/7. - Режим доступу: ksghome.harvard.edu/~pnorris/acrobat/ipsa2000culture.pdf
 19. Schmitt D. Electoral Systems on Women's Representation in Sub-National Legislatures: A Cross-National Study of Eastern Europe [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.siu.edu/~mclurg/courses/pols500a/archive/paper7.pdf
 20. Swedlund H. An Analysis of Political Variables Affecting Women's Representation in western European Democracies [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ruf.rice.edu/~wreed/ugrc/swedlund.pdf
 21. Viterna J., Fallon K., Beckfield J. Development, democracy, and women's legislative representation: Re-visiting existing explanations of gender variation in the world's parliaments [Електронний ресурс] // *Women and International Development*, Michigan State University, USA. - April 2007. - Режим доступу: www.wid.msu.edu/resources/papers/pdf/WP288.pdf

Б.Г. МАКАРЕНКО

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЗАГРОЗА ПОЛІТИЧНІЙ СТАБІЛЬНОСТІ

Макаренко Богдан Геннадійович - здобувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Інституційний вимір політичної стабільності розкриває доступні для теоретичного та емпіричного аналізу факти взаємодії політичних суб'єктів, які за своїм характером можуть вплинути на баланс сил у суспільстві на макрорівні. Переважна більшість політичних гравців перебуває в статусі політичних інститутів, що дає змогу вважати інституційний вимір політичної стабільності провідним та основним для дослідження даної групи політичних явищ. Разом з тим, соціокультурна площина політики вирішальним чином детермінує специфіку та перспективи політичної стабільності у конкретному суспільстві.

Культурне різноманіття соціуму розкриває майже безмежні перспективи уточнення реакцій груп багатоскладового суспільства на ситуативно-подієвий бік політики та її адаптивність до можливих змін. Разом з тим, істотним доповненням до інституційної та соціокультурної перспектив слід вважати нормативно-правову площину обумовленості політичної стабільності. Остання не є сукупністю законів або практик законотворчості, але є політичним або суспільним втіленням провідних тенденцій розвитку правової системи на рівні окремих громадян та дрібних спільнот, які, тим не менш, утворюють соціальну тканину соціуму, правові імперативи

політичної стабільності актуалізуються у способах забезпечення прав людини, які входять до числа основних універсальних загальнолюдських цінностей.

Розуміння можливостей та реальності рівня захищеності фундаментальних прав людини дає змогу прогнозувати можливі тектонічні зсуви в політичній поведінці мас та рівень їх соціальної підтримки існуючого політичного режиму та владних груп. Схема стану та перспектив розвитку прав людини в кожному суспільстві розкриває той бік політичної стабільності, який раніше залишався поза увагою дослідників. А саме: порушення та дискримінація яких груп прав можуть вважатися загрозливими для стабільного функціонування політичної системи.

Останніми дослідженнями і публікаціями, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, є роботи російських дослідників А.П. Александрової, присвячена не-судовому захисту соціально-економічних прав [1], С.Н. Бочарової, в якій розглядаються проблеми ролі громадських об'єднань у захисті прав людини [2], Н. В. Бряніка, який зосередився на філософських акцентах взаємодії права та влади [3], С. В. Пчелінцева, в якій основну увагу спрямовано на проблеми обмеження прав і свобод громадян в умовах особливих правових режимів [7]. Вказані роботи є переважно правознавчими, проте порушують актуальні проблеми, пов'язані з політичною сферою. Однак дослідження залежності ключових параметрів існування політичної системи від динаміки порушень фундаментальних прав людини та громадянина не потрапила до центру уваги дослідників. У цьому зв'язку не вирішеною раніше частиною загальної проблеми, котрій присвячується означена стаття, є потенціал руйнування стабільності політичної системи внаслідок масштабного порушення прав людини.

Метою статті є дослідження порушень прав людини як загрози політичній стабільності. Завданням статті є встановлення дестабілізаційного потенціалу наявних ситуацій порушення прав людини у сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розкриття розуміння зв'язку порушень прав людини та політичної стабільності необхідно відразу починати з ціннісного підґрунтя, яке мають обидві категорії. Така теоретична перспектива найбільше відповідає масштабу та політичному резонансу порушеної проблематики.

Як вказує український політолог А.О. Мішин, стабільність має багатомірне значення. «В її аксіологічному вимірі стабільність є цінністю, що сприймається суб'єктивно. Політична стабільність – це певний стан системи політичних відносин, що співвідноситься з іншим станом, а також поєднує в системі ті чинники, які можуть відповідати на виклики ззовні. Саме в такому вимірі стабільність поєднує в собі визначені

правила гри, в основі яких закладено порядок і гармонію системи. Тому в міжнародному сенсі стабільність – це особлива форма вираження консенсусу інтересів та цінностей країн і народів, а також стійка рівновага процесів, що змінюються, в сфері політики. Одна з її сутнісних рис полягає в тому, що вона виражає об'єктивну потребу процесу формування взаємозалежного цілісного світу, в якому посилюється взаємодія найрізноманітніших інтересів та цінностей», – стверджує вчений [6, 8].

Аксіологічне підґрунтя прав людини має багатостолітнє обґрунтування у політико-філософській думці, починаючи з часів Дж. Локка, Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо.

Під порушенням рівності прав і свобод людини та громадянина з давніх часів розуміють насамперед обмеження цих прав і свобод – як повне, так і часткове. Воно може мати вираз у дії або бездіяльності, наприклад у вигляді ненадання можливості громадянам реалізувати свої права або створенні перешкод під час реалізації цих прав.

Найбільш значними порушеннями прав людини, які впливають на стан політичної стабільності, є порушення виборчого законодавства та злочини проти прав особи, які отримують масове поширення.

Порушення виборчого законодавства, які полягають у втручанні в роботу виборчих комісій, комісій референдуму, виготовленні або поширенні анонімних агітаційних матеріалів, виготовленні неврахованих виборчих бюлетенів, приховування залишків тиражів виборчих бюлетенів, бюлетенів використання незаконної матеріальної допомоги кандидатом, зареєстрованим виборчим об'єднанням, виборчим блоком, порушення права громадян на ознайомлення із списком виборців, порушення порядку надання відомостей про виборців або списків виборців, порушення встановленого порядку опублікування документів, пов'язаних з підготовкою й проведенням виборів, порушення прав членів виборчих комісій, спостерігачів (у тому числі іноземних, міжнародних), довірених осіб зареєстрованих кандидатів, виборчих об'єднань, виборчих блоків, представників засобів масової інформації, порушення правил проведення передвиборчої агітації, в періодичних друкованих виданнях і на каналах організацій, що здійснюють теле- і (або) радіомовлення – стають причиною дисфункції виборчої системи та перешкодою розвитку справедливої та прозорої системи демократичного представництва. Великий резонанс та руйнівний потенціал з точки зору нормативно-ціннісного балансу політичної системи становлять порушення в ході виборчої кампанії правил рекламування комерційної діяльності, порушення встановленого законом права на користування приміщеннями в ході виборчої кампанії, незаконне використання

коштів кандидатами, виборчими об'єднаннями, виборчими блоками [10]. Досвід сучасної України свідчить про значні обсяги таких порушень, як: незаконна видача громадянам виборчих бюлетенів, невиконання рішення виборчої комісії, ненадання зареєстрованому кандидату можливості оприлюднити (опублікувати) спростування або інше роз'яснення на захист його честі, гідності або ділової репутації, ненадання або неопублікування звіту, відомостей про надходження та витрати коштів на підготовку та проведення виборів, ненадання відомостей про підсумки голосування, несвоєчасне перерахування коштів виборчим комісіям, кандидатам, виборчим об'єднанням, виборчим блокам, відмова в наданні відпустки для участі у виборах, прямий підкуп виборців, здійснення добродійної діяльності з порушенням законодавства про вибори.

Системний та масовий характер порушень відбиває незрілість структур громадянського суспільства та недосконалість правоохоронної системи. Наявність істотних порушень у виборчій сфері означає невизнання суспільством виборчої практики істотно важливою. Таким чином, порушення виборчих прав виступають ніби «пусковим механізмом» зростання політичної ентропії, оскільки недотримання виборчих процедур веде до нелегітимності результатів виборів та зневіри населення у політичній демократії як формі владної організації суспільства. Небезпека великої кількості злочинів проти гідності особи, а також тих, які тягнуть за собою порушення соціального стану, загрожують політичній стабільності втратою підґрунтя у вигляді психологічного стану населення та його очікувань щодо розвитку політичної ситуації. Дані очікування впливають на баланс попиту та пропозиції та інші економічні показники.

Звичайно, ситуація із політичною стабільністю значно ускладнюється через вплив багатьох факторів, прямо не пов'язаних із захистом прав людини. На думку українського фахівця В.В. Колюха, «у демократичному суспільстві політична стабільність має динамічний характер, перебуває під впливом багатоманітних чинників – економічних, соціальних, політичних, соціокультурних, міжнародних тощо. Чинники політичної стабільності, як і нестабільності, можуть також мати суб'єктивний і об'єктивний характер, бути внутрішньо- і зовнішньополітичними, постійними і тимчасовими» [5, 6]. Проте виборча система є своєрідною «вітриною» системи демократичного представництва, в якій відображаються особливості та недоліки політичної системи. «Важливу роль у забезпеченні політичної стабільності в демократичному суспільстві відіграють виборча і партійна системи. Найоптимальнішими у цьому відношенні є пропорційна виборча система і партійна система поміркованого плюралізму. Під

кутом зору забезпечення політичної стабільності оптимальними варіантами поєднання форм державного правління і типів виборчих систем є застосування за президентської форми правління мажоритарної виборчої системи, а за парламентарної – пропорційної», – зазначає В.В. Колюх [5, 7].

Разом з тим, проблематику порушень прав людини як загрози політичній стабільності необхідно поєднувати з індивідуальним рівнем осягнення населенням своїх прав та свобод, враховувати пріоритетність та особливості тлумачення в кожному окремому суспільстві.

Підтверджуючи цю думку, Т. Г. Сичова вказує, що «суспільний консенсус повинен поєднувати індивідуальні устремління та загальносуспільні цілі. Основа цього – ціннісні складові стратегії ліберального і соціального характеру. Ліберальний зміст – це свобода як гарантія захисту від будь-якого свавілля; соціальний – соціальна справедливість та рівність як можливості підвищення свого соціального статусу для будь-якого індивіда й неприйняття аристократичної переваги одних людей над іншими» [8, 9].

Таким чином, важливим завданням сучасної української політології слід вважати виокремлення найбільш важливих прав людини, порушення яких матиме найбільший деструктивний вплив та руйнівні наслідки для політичної стабільності. Разом з тим, сьогодні можна стверджувати, що представники юридичної науки вже здійснили певну ревізію найбільш актуальних у сучасних умовах та відомих громадськості прав людини. Так, на думку українського правознавця І.О. Шумака, «право на життя – найперше найважливіше фундаментальне абсолютне право людини. Воно полягає у необмеженій можливості людини користуватися життям; можливості захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань усіма засобами, які не заборонені законом. Право на свободу – це можливість людини у свободі вибору; свободі прийняття рішень на власний розсуд; свободі самостійних дій, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Право на особисту недоторканність є можливістю будь-якої особи мати свободу від незаконних і необґрунтованих арештів, затримань, обшуків, оглядів або інших примусових фізичних заходів, не передбачених законом. Людині надається можливість бути вільною від моральних та психічних (духовних) посягань з боку держави, недержавних організацій чи окремих осіб. Право на повагу гідності особи надає їй можливість усвідомлювати і відчувати свою цінність як людини; мати позитивну моральну оцінку щодо себе; повністю уникати катування; уникати жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження; уникати принизливого покарання; вільно погоджуватися на медичні,

наукові чи інші досліді. Право на невтручання в особисте життя полягає у можливостях людини організувати своє особисте і сімейне життя без будь-яких перешкод з боку третіх осіб; мати особисті таємниці, які становлять захищену законом конфіденційну інформацію; знайомитися в державних і недержавних органах, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною чи комерційною таємницею» [10, 8].

Шкода, заподіяна злочинами, пов'язана з порушенням вищенаведених прав полягає в тому, що громадянин є обмеженим у конкретному праві через свої демографічні, етнічні або особистісні характеристики. При цьому розмір і вид шкоди законодавством не визначений. Це дає підставу думати, що зазначена шкода може бути як матеріальною (наприклад, у випадку звільнення громадянина через незгоду з його релігійними переконаннями він втрачає заробіток), так і моральною (у випадках приниження честі та гідності особи певної національності). Обидві складові, у випадку набуття ними кількісного статусу «критичної маси» можуть мати складні та непередбачувані наслідки для політичної системи.

На думку І.О. Дідковської, «аналіз ситуації в Україні дає можливість стверджувати, що формуванню України як демократичної, соціальної, правової держави, як це передбачено у ст.1 Основного Закону, перешкоджають непослідовність політичного курсу, політична невизначеність, перманентні зміни як зовнішніх, так і внутрішніх пріоритетів, подекуди відсутність гласності, брутальні порушення прав людини та неможливість їх реально захистити, що, безумовно, уповільнює процес демократичних змін у суспільстві» [4, 11].

Соціальна держава ґрунтується на високому рівні економічного розвитку, що забезпечує формування сприятливого для людини життєвого середовища, а правова підґрунтям свого існування бачить поділ влади, політичний плюралізм та широке місце самоврядування. Розвиток будь-якого суспільства та держави можливий за умов дотримання прав людини та демократичних основ існування суспільства. Дотримання прав людини є з'єднуючим фактором для співіснування різних політичних та економічних систем світу, а визначення кола прав людини та їх дотримання слід віднести до аспектів соціально-правової культури суспільства.

Таким чином, причинність загроз політичній стабільності залежить від способів поширення правозахисної традиції у матриці цінностей населення. Як показує досвід політичної трансформації в сучасній Україні, не набуття правами людини статусу провідної цінності означає низький рівень підтримки населенням справжньої демократії. Це також означає, що динамічна модель політичної стабільності ще не склалася, у суспільстві продовжують домінувати

авторитарні технології вирішення політичних проблем, права людини не існують як елемент загальної макроструктури громадянського суспільства та демократії.

Отже, аналіз найбільш важливих порушень прав людини дозволяє зробити висновки щодо можливих ризиків наслідків реагування суспільства в цілому та окремих груп громадян для стану політичної стабільності в сучасній Україні.

Найбільшу небезпеку для стабільного та рівноважного функціонування політичної системи сучасної України становлять порушення виборчих прав громадян, які мають прояв у фальсифікації результатів голосувань, а також у вилученні великих груп населення з виборчих списків, інших способів викривлення результатів голосування та зриву виборчої процедури як такої. Дані порушення виступають чинником зниження політичної активності виборців, а також зневіри в ефективності легальних процедур представницької демократії. Наслідком подібних змін у стані захисту прав людини та громадянина стає накопичення негативної соціальної енергії, що може в подальшому викликати непрогнозовані соціальні вибухи. Кількісні показники порушень прав людини у сфері виборчого законодавства втрачають своє значення у порівнянні з резонансністю даних злочинів та їх впливом на громадську думку. Дискредитація виборчих процедур ставить під сумнів демократичну політичну систему в цілому, що є вкрай небезпечним для перехідного суспільства, яким є Україна. Для перспектив політичної стабільності є вкрай важливим, що на кінцевий результат виборів істотним чином можуть впливати й судові рішення, які приймаються прямо чи опосередковано на користь політичних сил. У такий спосіб руйнується довіра населення до політичного арбітражу, який здійснюється правовими інститутами.

Ще більш значущими з точки зору зміни балансу суспільної довіри до політичних інститутів є резонансні порушення прав людини, які безпосередньо не стосуються політики, проте є суспільно значущими. Це злочини проти людської гідності, національних, расових та родинних, моральних настанов, які отримують широкий суспільний розголос. Наприклад, проблема нелегальної міграції породжує ксенофобію та расові упередження, агресію проти представників інших етнічних груп. Навіть в умовах толерантної Європи ця проблема набуває нової гостроти. На теренах пострадянського простору нелегальний рух скінхедів загрожує громадянському миру та поширенню ліберальних цінностей, знижує довіру до демократичних державних інституцій насамперед у частині їх здатності протистояти таким загрозам без застосування владної практики «твердої руки».

Велике значення для стану політичної

стабільності мають порушення прав людини, які публічно розкривають соціальну незахищеність населення. Прикладом таких порушень є нелегальна торгівля людьми, яка набула в Україні загрозливих обсягів. Вказані злочини формують зовнішній негативний імідж держави, що, у свою чергу, відбивається на політичній стабільності у вигляді неповаги до української держави за кордоном.

Таким чином, наявні порушення прав людини демонструють зв'язок між станом політичної стабільності та глибинними соціальними проблемами суспільства. Перспективами подальших розвідок у напрямі, порушеному даною статтею, є аналіз порушень економічних прав та свобод громадян як чинника загрози політичній стабільності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрова А.П. Несудебная защита социально-экономических прав (Об институте Уполномоченного по правам человека) // Вестник Волжского ун-та им. Татищева. – Сер.: Юриспруденция. – 2001. – Вып.15. – С. 43 – 48.
2. Бочарова С.Н. Роль общественных объединений в защите прав человека // Вестник МГУ. – Серия 11. Право. – 1997. – № 1. – С. 123 – 127.
3. Бряник Н. В. Право и власть: философские акценты // Философия права. – 2001. – № 1. – С. 56 – 60.
4. Дідковська І. О. Омбудсмен у системі інститутів правової держави: порівняльно-політологічний аналіз: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2007. – 19 с.
5. Коліух В.В. Інституціональні чинники політичної стабільності в демократичному суспільстві: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 17 с.
6. Мішин А.О. Трансрегіональна стабільність як чинник зовнішньої безпеки України: Автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К., 2006. – 24 с.
7. Пчелинцев С. В. Проблемы ограничения прав и свобод граждан в условиях особых правовых режимов. – М.: Норма, 2006. – 79 с.
8. Сичова Т. Г. Основи стабільності політичного режиму в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ун-т внутр. справ. – Х., 1998. – 18 с.
9. Шкурат І. В. Становлення та розвиток політичних виборів в Україні (управлінський аспект): Автореф. дис... канд. наук з державного управління: 25.00.01 / Укр. акад. держ. упр. при Президентіві України. – К., 2002. – 20 с.
10. Шумак І.О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2000. – 16 с.

О.М. РУДАКЕВИЧ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО РІВНЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Рудакевич Олег Михайлович – доцент кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету, кандидат філософських наук

Серед елементів політичної культури значну роль відіграють принципи і норми, які істотно впливають на організацію та функціонування політичних систем. Нині часто можна почути, що в українському політикумі йде «гра не за правилами, а гра правилами» і що ця риса вітчизняної політичної культури зумовлює перманентну кризу не лише в політичній, а й інших сферах суспільного життя. Подолання правового нігілізму та соціальної аномії – важливе завдання на шляху оздоровлення країни.

Усталені політичні норми утворюють політико-інституційну інфраструктуру, якій все більше уваги приділяється у науковій літературі. При цьому застосування набуває так званий

інституціональний підхід до аналізу політичних явищ і процесів [2, 3, 15]. Теорія і методологія інституціоналізму має перспективу і в дослідженні національної культури, в т.ч. її політичної складової. Так чи інакше інституційний рівень політичної культури аналізується у більшості системних досліджень життєдіяльності націй, в яких основна увага зосереджується на дослідженні держави, її структурних підрозділів, органів самоврядування, політичних партій, інших формувачів громадянського суспільства [8, 232-254; 11, 186-190]. Незважаючи на певні успіхи у дослідженні інституційного компонента політичної культури, у науковців існують певні проблеми методологічного ха-

рактору. Здебільшого вони пов'язані з тим, що теорія й методологія інституціоналізму, особливо його оновленого варіанта, ще свідомо й цілеспрямовано не використовуються у сучасних політико-культурних дослідженнях. Йдеться про недостатнє творче використання теоретичних положень, які стосуються сутнісних характеристик інститутів, врахування діалектики соціальних інститутів і культури, розмежування формальних і неформальних інститутів, використання концепту «інституційна матриця» тощо. Мало уваги приділяється осмисленню неформальних політичних інститутів, роль яких у суспільствах, що трансформуються, помітно зростає. Неуважне ставлення до інституціональних проявів політичної культури у значній мірі наслідок розмежування інституційної та орієнтаційної сфер політичного життя у класичній теорії політичної культури Г.Алмонда, в якій ця культура представлена лише як сукупність орієнтацій на політичну систему, її структурні підрозділи та громадянина як суб'єкта політики [14, 41]. Мета даної статті – обґрунтувати теоретико-методологічні основи дослідження інституційного рівня політичної культури, спираючись на концептуальні засади традиційного та модерного інституціоналізму.

Інституціоналізм як теорія та методологія зародився й пройшов певну еволюцію в лоні економічної науки, хоч швидко був адаптований до інших суспільствознавчих дисциплін. Для успішного використання інституціонального підходу до аналізу політичної культури слід мати на увазі ряд положень цієї методології, на які зверталась увага на основних етапах її творчого розвитку.

1. Теорія соціальних інститутів за своєю суттю є націєцентричною. Ще попередники інституціоналістів – представники так званої історичної школи (Ф. Ліст, В. Зомбарт, М. Вебер та інші) – дійшли висновку, що національна економіка істотно залежить від впливу на неї таких неекономічних чинників, як географічні умови, історичні особливості розвитку країни, національно-культурні традиції, риси національного характеру і розвивається за законами, специфічними для кожної держави.

2. Фундатори власне інституціоналізму (Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл та ін.) в якості соціальних інститутів в першу чергу виділяли звичаї і традиції, тобто елементи культури з яскраво вираженими нормативними властивостями. Так, представник раннього інституціоналізму Т. Веблен значну увагу приділив аналізу ролі звичок, які свідомо чи несвідомо використовуються економічними агентами у процесі прийняття рішень, задаючи рамки поведінки на ринку, в політичній сфері, сім'ї тощо [1].

3. Інститути визначають сьогодні як поширений і незмінний спосіб мислення чи дії, або ж як «правила, механізми, що забезпечують їх виконання і норми поведінки, які структуру-

ють взаємодію між людьми, яка повторюється» [10, 69]. У суспільствознавчій літературі радянського періоду було прийнято розглядати інститут як утворення, що поєднує у собі властивості актора і структури. Наприклад, держава, партія чи сім'я трактувались як сукупність певних правил поведінки, яким підпорядковані індивіди і як організація, що виникає на основі дотримання цих правил. Неоінституціоналізм розвів ці смисли, залишивши за інститутами лиш усталені норми поведінки.

4. Інституціоналізм, особливо новий, дистанціювався від «теорії раціональної дії», запропонувавши поняття «обмежений раціоналізм» і «опортуністична поведінка» (перше запроваджене Г. Саймоном, друге – О. Уільямсоном). Якщо в «теорії раціональної дії» людина представлена як гіперраціональна істота, то неоінституціоналізм підкреслює обмеженість людського інтелекту: знання, якими володіють люди, завжди неповні, їх прогностичні здібності обмежені, а для логічних операцій необхідні час і зусилля. Брак свідомого й цілеспрямованого у життєдіяльності людини певним чином компенсують соціальні інститути, які спрямовують поведінку та трансакції індивідів у певне русло.

Опортуністична поведінка визначається як переслідування індивідом власного інтересу, порушуючи взяті зобов'язання та нехтуючи етичними нормами. Соціальні інститути до певної міри нейтралізують таку поведінку, змушуючи індивідів дотримуватися норм, які відповідають суспільним інтересам.

5. Неоінституціоналісти наголошують також на тому, що в функціонуванні соціальних інститутів важливу роль відіграють когнітивні процеси. Щоб дотримуватися правил, їх необхідно знати й мати навиків їх застосування. Це означає, що закони і статuti, традиції, символи тощо стають реальними правилами поведінки лише за умови, що з ними ознайомлений широкий народний загал. Таким чином, поява інститутів – наслідок збігу уявлень людей про світ цінностей і норм із об'єктивними вимогами до організації їх життєдіяльності. Враховуючи це, є смисл говорити не просто про неоінституціональний, а про когнітивно-неоінституціональний підхід до дослідження соціуму [4].

6. Неоінституціоналісти активно розвивають теорію і методологію неформальних інститутів. У літературі представлені різні підходи до трактування суті та критеріїв їх ідентифікації [2, 9, 13]. Одні дослідники ставлять знак рівності між неформальними інститутами і культурними традиціями. Другі вдаються до державно-соцієтальної відмінності, приймаючи державні заклади і встановлені державою правила за формальні, а правила й організації в рамках громадянського суспільства – за неформальні. Треті вважають неформальними ті інститути, що виникають спонтанно. Четверті висуюють ряд вимог,

мовляв, неформальні інститути – це неписані правила, які формуються, стають відомими і нав'язуються суспільству поза офіційно санкціонованими каналами. Останній підхід, запропонований Г.Хелмке і С.Левітські [13], видається найбільш універсальним і сутнісним, хоч значний резон мають й інші твердження. Зокрема, з певним застереженням можна віднести культуру, в т.ч. політичну, до категорії неформальних політичних інститутів, зважаючи на те, що більшість соціетальних компонентів культури становлять змістову основу інститутів, і що культура за своїм характером також ірраціональне явище. Слід зазначити, що в науковій літературі до категорії неформальних інститутів відносять також ментальність, покладені в її основу архетипи [9, 21-26]. Культура в якості неформального інституту представлена і в політологічних публікаціях [4].

7. Активна неформальна інституціоналізація характерна для поставторитарних спільнот, що зумовлено делегітимізацією старих соціальних норм і пошуком нових засад самоорганізації. За твердженням російських дослідників, у сучасній Росії неформальні інститути функціонально переважають формальні, що негативно впливає на утвердження верховенства права [2, 10]. У звичних умовах неформальні політичні інститути тісно пов'язані з формальними. З точки зору їх взаємозв'язку, неформальні інститути можна поділити на такі види: доповнюючі, акомодативні, конкурентні та замінюючі. До перших, зокрема, відносяться непередбачені регламентом роботи парламенту принципи узгодження позицій фракцій і комітетів; до других – блат; до третіх – клієнтелізм, патримоніалізм, корупція, кланова політика; до четвертих – «джентльменські угоди», які укладаються між сторонами задля мирного розв'язання конфлікту інтересів.

8. У теорії і практиці слід розрізняти неформальні інститути та неформальні закономірності поведінки. Д.Брикс наводить показовий приклад: знімати капелюх у церкві – це неформальний інститут, а знімати пальто в ресторані – звичайна поведінкова закономірність. Як зазначають Хелмке і Левітські, «щоб вважатися неформальним інститутом, поведінкова закономірність повинна відповідати правилам чи вказівкам, що склалися, порушення яких призводить до тих чи інших зовнішніх санкцій» [13]. Підкуп посадової особи, наприклад, є неформальною поведінкою, але вважати хабар соціальним інститутом можна лише тоді, коли він нав'язується зверху, або ж коли він відповідає поширеним серед посадових осіб і громадян очікуванням, а відмова від дачі хабара має серйозні наслідки.

9. Якщо традиційний інституціоналізм швидше можна віднести до різновидів соціетального підходу до дослідження соціуму, то неінституціоналізм в основному спирається на «методологічний індивідуалізм». Останній

визнає реально діючими учасниками соціального процесу не групи чи організації, а індивідів. Тому в центрі уваги неінституціоналістів – відносини в середині соціальних формувань, що дозволяє глибше розкрити їх природу і функції. Очевидно, в дослідженні макросоціальних явищ і процесів слід поєднувати індивідуалістський та соціетальний підходи, тобто методологічні прийоми нових і традиційних інституціоналістів.

Наведені базові ідеї, оцінки й настанови показують, що соціальні інститути за своїми сутнісними характеристиками, структурою і функціями близькі до сучасних уявлень про національну культуру. Остання здебільшого представляється як сукупність вироблених попередніми поколіннями народу відносно стійких ідей, уявлень, цінностей, ідеалів, принципів, норм, традицій, звичаїв, міфів і стереотипів, які визначають сутнісні параметри соціуму, забезпечують їх відтворення і задають напрям суспільно-політичного розвитку [8, 10-22; 11, 5-8]. Спільне, відмінне та взаємозв'язок інститутів і культури є онтологічною основою використання інституціонального підходу до дослідження тієї чи іншої культури, в т.ч. політичної культури нації.

Спільним у соціальних інститути та культури є те, що вони, по-перше, наслідок кристалізації досвіду самоорганізації соціуму, вироблення вмінь і навичок розв'язання щоденних суспільних проблем. По-друге, інститути і культура мають спільні змістові елементи. В першу чергу, це звичаї, традиції, символи, принципи, норми, архетипи, ідеологеми, міфологеми тощо. По-третє, ці соціальні феномени мають детермінуючий та впорядковуючий вплив на мислення, поведінку та діяльність індивідів, груп, добровільних об'єднань, націй та держав. По-четверте, культура й інститути, їх робочі елементи значною мірою спрацьовують спонтанно, на підсвідомому рівні, компенсуючи неспроможність людини і людських спільнот цілком раціонально організувати свою життєдіяльність. Особливо багато спільного між неформальними інститутами і традиційною народною культурою.

Аналізуючи відмінні риси культури та інститутів, слід відзначити, що в культурі на першому місці перебувають цінності й ідеали, когнітивні орієнтації (знання, уявлення, переконання), оцінки, емоційне ставлення до оточуючого світу та людини до самої себе. В інститутах увага акцентується на практичній реалізації цінностей та ідеалів, засобах цього процесу, конкретних правилах мислення та поведінки, на впорядкованості, структурно-організаційному аспекті соціуму. Тому можна погодитися з Л.Нагорною, яка зазначає: «Політичні інститути – найважливіша ланка, в якій політична культура дістає предметне втілення, через яку вона впливає на політичний процес» [8, 232]. У змістовому плані культура більш широке поняття, ніж соціальні інститути, адже принципи і

норми – лише один із базових елементів культури, похідний від ціннісних уявлень.

Відзначаючи спільне і відмінне в соціальних інститутах і культурі, слід усвідомлювати їх взаємозв'язок і взаємодію. Б.Малиновський у праці «Наукова теорія культури» звертає увагу на органічну єдність діяльності і організації, організації і культури, культури та інститутів. «Один з головних чинників, з якими ми стикаємося, спостерігаючи культури зовні чи зсередини, – зазначає вчений, – полягає у тому, що люди організовані в стабільні групи. Ці групи пов'язані певною угодою, традицією чи звичаєм, чимось подібним до договору в Руссо» [7, 46].

Причиною утворення груп, тобто організованих систем, є потреба у результативній діяльності, яка задовольняє життєві інтереси людей. Малиновський вводить поняття «культурного інституту» як «єдиниці організованої поведінки». При цьому, важливими ознаками такого інституту, дослідник вважає його «хартію» та «функцію». «Хартія», зазначає він, – це ідея, що лежить в основі інституту, яка підтримується його учасниками і яка визнається суспільством у цілому. «Функція» розкриває роль інституту в цілісній схемі культури. Для характеристики життя індивідуума в тих чи інших цивілізаційних умовах слід «пов'язати його діяльність зі соціальною схемою організації життя, тобто із системою домінуючих у цій культурі інститутів. А найкращий опис культури полягав би у переліченні та аналізі всіх інститутів, які утворюють цю культуру» [7, 50].

У політологічній літературі інститути, особливо традиційні, трактуються як складові національної політичної культури. Наприклад, парламентська монархія у Великобританії, двопартійна система в США, парламентська республіка у ФРН та Італії, клієнтелізм у Китаї, Ізраїлі тощо. Окремі дослідники ведуть мову не лише про інституційний блок політичної культури, а й про її інституційний рівень. Наприклад, Н.Карпова ставить питання: «... Який стан політичної культури на трьох її рівнях: на рівні свідомості, моделі політичної поведінки і функціонування політичних інститутів» у Російській Федерації [5, 59]. Про інституційний рівень політичної культури веде мову й Л.Нагорна, вважаючи, що «показником рівня самої політичної культури є ступінь її інституціоналізації» [8, 232]. Епохи, наголошує вона, відрізняються одна від одної не стільки тим, до чого люди прагнуть, скільки тим, які засоби в політиці вони застосовують. «При цьому засоби є найменш рухливим елементом у політичній культурі» [8, 233]. Якщо взяти до уваги, що та чи інша культура існує в історичному каркасі цивілізації, а держава, інші політичні інститути – важливі ознаки цивілізованості, можна погодитися з П. Сасом, який стверджує, що «політична культура має цивілізаційний вимір, який уособ-

люють політична система та її інститути» [12, 37].

Існує й інше трактування інституційної складової політичної культури: в якості елементу культури визнається модель функціонування інституту [5, 59, 66]. Така характеристика належить до сутнісних ознак інститутів і є способом розкриття їх детермінуючої дії в політичному середовищі й соціальній системі в цілому.

Отже, політичні інститути мають такий зв'язок з політичною культурою: а) політичний інститут – цивілізаційний атрибут, який забезпечує належні умови для формування і функціонування політичної культури; б) усталений політичний інститут володіє статусом політичної традиції, а тому є компонентом політичної культури; в) культурний статус має також модель побудови та функціонування політичних інститутів, методи і форми діяльності, які використовуються ними; г) політичні інститути – це сукупність елементів культури (цінностей, норм, традицій, символів, ідей тощо), які лежать в основі формування та функціонування політичних інститутів.

З іншого боку, саму політичну культуру можна характеризувати як інституційний феномен, що «структурує взаємодію між людьми, яка повторюється» (Д. Норт). У своїй основі національна політична культура – неформальний політичний інститут. Однак з розвитком соціуму, підвищенням рівня його самоусвідомлення, впорядкованості і цілеспрямованості, питома вага формальних складових у політичній культурі зростає. Так, принципи політичного життя, політичні традиції, ідеї, ідеали тощо офіційно закріплюються в програмах, конституціях та законах, реалізуються з участю держави й громадськості, контролюються ними, аналізуються науковцями та експертами, усвідомлюються і цілеспрямовано використовуються у повсякденному житті.

Важливим кроком в осмисленні взаємозв'язку соціальних інститутів та цивілізаційного, культурного й ментального вимірів соціуму стали етнометричні дослідження та розробка інституційних матриць. Г.С.Кирдіна, наприклад, порівняла базові інститути Східної та Західної цивілізацій у сферах ідеології, політики та економіки (X- і У-матриці) [6, 177-178]. Інститути Східної, комунітарної культури, зазначає вона, ґрунтуються на колективізмі, егалітаризмі, пріоритеті зовнішніх норм, уявлень про суворий порядок. Тут формуються соціетальні інститути унітарного політичного устрою. Західна цивілізація сповідує ідеологію субсидіарності, яка ратує за обмеження ролі держави і здійснення владних повноважень на найнижчому можливому рівні інституційної ієрархії. Вона базується на індивідуалізмі, особистій свободі та конкуренції. У політичній системі формуються інститути федералізму, виборності, багатопартійності, демократичної більшості й

самоврядування. Чіткі й однозначні кількісні оцінки комунітарності й некомунітарності соціуму та його окремих сфер можна дати, використовуючи етнометричні заміри (методики Г.Хофстеда та його послідовників).

Підсумовуючи сказане, визначимо напрями та прийоми застосування інституціонального підходу до дослідження політичної культури. По-перше, досліджуючи інституційний рівень культури, слід проаналізувати політичну сферу на наявність у ній відносно стійких норм, які організують та структурують спільність, або ж є основою формування та функціонування організацій і установ. При цьому слід врахувати, що політичні норми, як й інші види соціальних норм, можуть різнитися способом формування (формальні і неформальні), фіксації (усні і письмові), прояву (явні і латентні), суворістю вимог (обов'язкові та рекомендаційні), масштабністю дії (місцеві, регіональні, загальнонаціональні). Статус культурних інститутів матимуть ті, які стали звичними, традиційними й активно виконують, крім нормативної, інші культурні функції: пізнавальну, ідентифікаційну, комунікативну, інтегративну, мобілізуючу, відтворюючу тощо.

По-друге, політичні формування, яким властиві ознаки «культурних інститутів» (Б.Малиновський), поділяються на формальні й неформальні, інститути-організації та інститути-норми. Особливої уваги заслуговують такі інститути-організації (інституції), як національна держава в цілому, її парламент, уряд, глава держави, органи місцевого та регіонального самоврядування, партії, інші утворення громадянського суспільства. Культурологічний аналіз передбачає осмислення цінностей та ідеалів, які покладені в їх основу. Йдеться про цінності різного роду: власне політичні, правові, організаційні, морально-етичні, релігійні тощо. Важливо також виробити узагальнюючу модель того чи іншого інституту як своєрідну закономірність його функціонування та «поведінки».

По-третє, при дослідженні політичної культури слід всебічно проаналізувати неформальні політичні інститути. Необхідно мати на увазі, що такі інститути часто не усвідомлюються політичними суб'єктами, базуються на архетипах ментальності, народних звичаях, традиціях. Нормативний компонент неформальних інститутів здебільшого використовує такі культурні носії, як національні міфи й легенди, стереотипи мислення і поведінки, політичні символи тощо. Неформальні політичні інститути слід співставити з формальними інститутами і виокремити їх різновиди: доповнюючі, акомодативні,

конкурентні та замінюючі. Особливу увагу необхідно приділити таким інститутам і феноменам політичної культури, як клієнтелізм, патримоніалізм (неопатримоніалізм), кланова політика, корупція тощо, які набули поширення у світі, з'ясувати їх національну специфіку.

По-четверте, слід звернути увагу на характер і спосіб дії політичних інститутів як культурних феноменів: механізми спонтанних та осмислених реакцій, роль когнітивного супроводу у функціонуванні інститутів, застосування принципу «методологічного індивідуалізму» в дослідженні внутрішньоінституційних процесів, зокрема, чинників генези нормативних систем, умов їх утвердження в соціумі. У політико-культурному аналізі важливо виокремити політичні інститути, які діють на регіональному та соціетальному рівні, серед широкого народного загалу та елітного прошарку, відповідають національним інтересам чи протидіють їм.

По-п'яте, дослідження інституційного рівня політичної культури має передбачати формування та осмислення інституційних матриць. Вони можуть бути двох видів: 1) інституційні матриці, які включають лише політичні інститути; при цьому вони формуються за принципом: формальний інститут – неформальні інститути, що діють у тій же царині політичного життя. Останні можуть бути пов'язані з першими генетичними, причинними, функціональними зв'язками чи бути незалежними від них; 2) комплексні інституційні матриці, які включають не лише політичні, а й соціально-економічні, ідеологічні, ментальні інститути (за принциповою схемою, запропонованою С. Г. Кирдіною). На цьому рівні аналізу вся політична культура нації постає як політичний інститут, в якому в певному співвідношенні представлені формальні й неформальні інститути, інститути-організації та інститути-норми.

Подальше дослідження методологічних засад інституційного рівня політичної культури вимагає творчого осмислення інноваційного потенціалу таких напрямків інституціоналізму, як «нормативний», «історичний», «соціологічний» та інституціоналізму «раціонального вибору»; аналізу процесів інституціоналізації, деінституціоналізації та реінституціоналізації в контексті культурних трансформацій і, навпаки, процесів формування культури, її руйнації та відродження в умовах певної інституційної динаміки; розкриття особливостей етнічних (національних) політичних інститутів, аналіз їх різновидів; обґрунтування принципів формування та культурологічної інтерпретації політичних інституційних матриць.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Пер. с англ. и вступ. ст. С. Г. Сорокиной. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
2. Гельман В. Я. Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике // Полис. – 2003. – №4. – С. 6-25.
3. Евтодьева М. Г. Политико-культурный и институциональный подходы к политическим изменениям (вос-

- производство институтов и политико-культурных ориентаций // Вестн. Моск. ун-та. Сер.12. Политические науки. – 2006. – №3. – с. 107-115.
4. Казанцев А. А. О когнитивно-неоинституциональном подходе к изучению международных отношений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/N2004fulltext/2003/1/7.htm>
 5. Карпова Н. В. Особенности формирования политической культуры в условиях российских трансформаций // Вестн. Моск. ун-та. Сер.18. Социология и политология. – 2007. – №4. – С. 57-71.
 6. Кирдина С. Г. Институционные матрицы и развитие России. – М.: ТЕИС, 2000. – 213 с.
 7. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К.: Стило, 1998. – 278 с.
 8. Новиков А. В. Национальный экономический менталитет в контексте российских реформ: историко-экономический очерк. – СПб.: Изд-во С.-Пет. ун-та, 2006. – 201с.
 9. Норт Д. К. Институты и экономический рост: историческое введение // THESIS. – 1993. – Т.1. – Вып.2. – С. 69-91.
 10. Малиновский Б. Научная теория культуры / Пер. с англ. И. В. Утехина; сост. и вступ. ст. А. К. Байбурина. 2-е изд., испр. – М.: ОГИ, 2005. – 184 с.
 11. Орлов И. В. Политическая культура России XX века: Учеб. пособие. – М.: Аспект-Пресс, 2008. – 223с.
 12. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.): Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996. – 296 с.
 13. Хелмке Г., Левитски С. Неформальные институты и сравнительная политика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nrnby.org/pub/0712/14.ahtral>.
 14. Almond G. A. Comparative political systems // Polinical behavior: A reader in theory research / Ed. By Eulau П. е.а. – Cilencoe (III), 1956. – P. 34-58.
 15. March J. G., Olsen J. P. The new institutionalism: Organization factors in polinical life // American PolITICAL Science Review. – 1984. –Vol. 78.

В.В. ОСИН

ГЕНЕТИЧЕСКАЯ ЭПИСТЕМОЛОГИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ УМ

Осин Вадим Владимирович - доцент кафедры философии и социально-политических дисциплин Академии таможенной службы Украины, кандидат политических наук

Данная работа ориентирована на изучение взаимосвязи логического и психологического в политической науке, что в перспективе предусматривает прояснение оснований общепризнанной научности соответствующего дискурса.

Проблема, которой посвящена данная статья, обусловлена отсутствием сколь-нибудь внятных указаний многочисленных монографий и учебных пособий, обучающих легитимным путям исследования т. н. политической повестки дня, на характерные интеллектуальные и/или психологические черты, что необходимы для получения статуса профессионального политолога.

Иначе говоря, речь идет о причинах ситуации, обычно крайне неточно обозначаемой как «существующая (не)эффективность политической науки». Мало того, что подобное понимание несет на себе отпечаток дихотомического мышления, так ему, к тому же, свойственна избыточная уверенность в способности отличать подлинную эффективность. Если же принять во внимание конструктивистский характер политологии, в значительной мере ответственной за стоящие перед ней политические вопросы, тогда проблема будет заключаться в необходимости выявления тех характеристик мышления политологов, что

обуславливают именно сегодняшний способ исследования политики.

Исходя из этого, целью настоящей статьи является экспликация – при помощи генетической эпистемологии Ж. Пиаже – политологического ума, то есть когнитивных характеристик, подразумеваемых и одновременно дисциплинируемых процессом прохождения учеными разнообразных «квалификационных экзаменов» и завершающихся, если воспользоваться выражением Р. И. Гудина и Х.-Д. Клингеманна [2, 32], достижением уровня «минимальной профессиональной компетентности».

Обзор литературы, как правило, предполагает выделение нескольких устоявшихся точек зрения по определенному вопросу, репрезентированных, в свою очередь, теми или иными учеными. После этого следует их «подробный анализ», часто оборачивающийся выявлением скрытых допущений, дающих в перспективе надежду не просто на обнаружение приемлемого *modus vivendi*, но и убеждение в способности исследователей сформулировать в будущем Теорию, «снимающую» все сегодняшние концептуальные разногласия. Однако понятно, что обзор литературы по проблеме, определяемой в значительной своей части

умолчаниями и наиболее полно характеризуемой посредством понятий, отсылающих к недостаточной степени (внимания) или даже отсутствию (оного), не может быть проведен по устоявшемуся образцу.

Поэтому в этой – необходимой – части работы я постараюсь, отталкиваясь от репрезентативной выборки методологических текстов современной политической науки, проиллюстрировать особенности политологического ума на основании тех требований, что предъявляются к умениям и навыкам ученого, в области политической науки достигшего пресловутого уровня «минимальной профессиональной компетентности». В дальнейшем предполагается осуществить перевод выявленных черт на язык генетической эпистемологии.

Насколько можно судить, вопрос когнитивных характеристик политологов если и завладевал вниманием исследователей, то лишь для того, чтобы быть решенным при помощи здравого смысла. Скажем, уже упоминавшиеся Р. И. Гудин и Х.-Д. Клингеманн отделяются тем рассуждением, что, мол, «каждой профессии присуще понятие «минимальной профессиональной компетентности», воплощенное в ритуале «квалификационных экзаменов», которые после завершения обучения по аспирантским программам должны сдать все молодые ученые Северной Америки, решившие посвятить себя изучению политической науки» [2, 32]. Когда же речь заходит о сути политологического ума, следует ссылка на особую «ролевую ответственность», что связана «с едиными стандартами поведения и обнародования результатов; подразумевается, что все профессионалы должны их честно соблюдать» [2, 32].

Если обратиться к текстам, в которых и воплощена «минимальная профессиональная компетентность», то можно заключить следующее. Во-первых, постулируется взаимосвязь научного и обыденного модусов познания: «Основные принципы политического анализа очень схожи со способами решения нами проблем или принятия решений в повседневной жизни» [12, 4]. Исходя из этого, цель соответствующих пособий предусматривает развитие и управление имеющимися способностями [12, 4].

Во-вторых, укорененность навыков (будущих) политологов в повседневности имплицитно и некоторые проблемы, встающие перед последними. В частности, предлагается не упускать из виду следующее обстоятельство: «Мы живем во взаимосвязанном мире. Человеческое поведение и поведение человеческих институтов почти никогда не объясняется единственным фактором. Так что мы не должны стремиться объяснить [какое-либо] свойство посредством лишь одного, но другого свойства» [9, 8].

В-третьих, эта и ей подобные проблемы делают необходимым такие качества политологического

исследования, как эксплицитность, системность и контролируемость. Что означает следующее: «Эксплицитность... состоит в том, что все правила для описания и изучения реальности сформулированы в явном виде... Системность заключается в том, что каждый зафиксированный факт связан причинной связью или наблюдается вместе с другими фактами... Контролируемость выявляется в том, что анализируемые явления по возможности рассматриваются со всей строгостью, допустимой в данной ситуации. Обобщения делаются только после самой доскональной и тщательной оценки под девизом осторожности, что в более широком смысле означает постоянное внимание к деталям» [3, 23].

В-четвертых, такие требования влекут за собой многочисленные операции, которые обязан выполнять любой профессиональный политолог. Например, в процессе объяснения он должен уметь отбрасывать все акциденции и на основе действительно существенных признаков образовывать классы (изучаемых) явлений [9, 2]. Не говоря уже о способности формулировать гипотезу и отказываться от нее, если наблюдение, предполагающее выбор адекватных методов исследования, ее не подтверждает; в противном же случае необходимо найти в себе силы для осуществления (альтернативной) интерпретации полученных данных с тем, чтобы потенциально выдвинуть новые гипотезы, могущие в перспективе привести к формулированию теории или к модификации старой [3, 24-39].

Наконец, все ранее сказанное возможно лишь тогда, когда ученый так сильно дистанцируется от исследуемого феномена, что становится способным перемещаться между несколькими уровнями реальности. Обязательность подобного навыка можно установить на примере процесса операционализации, не просто являющегося общим местом соответствующих текстов, но и прямо предусматривающим свободный переход от концептуального уровня к практическому и наоборот.

И если возникают иногда сомнения в том, что политолог, профессиональный или нет, может претендовать на подобную свободу, то «разрешаются» они, как правило, двумя способами. Первый из них, условно названный мной игнорированием через иронию, может проиллюстрировать Дж. Пэйн, который вначале указал на эту проблему (сформулировав ее в терминах разум vs. страстей), а затем заметивший, что внимание к такого рода препятствиям превратит его книгу в учебник по философии науки, в то время, как это руководство по эмпирическому анализу [10, 3, 4]. Второй способ – констатирующий – предполагает, напротив, сосредоточение исследовательского фокуса на имеющихся теоретических барьерах, но при этом практически никакого внимания не уделяется тому, каким образом последние соотносятся с повседневными практическими действия-

ми профессиональных политологов... [11].

Подобные выводы после обзора литературы, могущего быть названным референтным, многим покажутся достаточно тривиальными, и в этой кажущейся банальности, по всей видимости, заключена проблема. Дело в том, что представленный таким вот образом политологический ум не может исследоваться на предмет своих отличительных особенностей. Если критика еще возможна, скажем, по линии феминизма [4], отождествляющего изложенную ранее позицию с т. н. *malestream*'ом, то для изучения характерных черт данного типа мышления подобной формы его презентации явно недостаточно.

Как оценить гипотезы разных авторов, если перестать надеяться на эвристичность таких прилагательных, как «более/менее плодотворная»? Существуют ли критерии предпочтения той или иной классификации или операционализма в области политической науки? И, самое главное, можно ли понять, исходя из подчеркнута технического перечисления требований к «минимальной профессиональной компетенции», каким образом политологи причастны к созданию политических проблем, в дальнейшем ими же – частично – и исследуемыми?

Чтобы получить хотя бы возможность ответа на эти и еще целый ряд схожих вопросов, необходимо осуществить то, что подавляющее большинство политологов отвергают с самого начала. Необходимо сделать политическую науку более рефлексивной, что в данном случае означает перевод практического алгоритма политологического исследования в психологические термины. Именно это и позволит изучить значимость тех или иных операций в общем контексте функционирования интеллекта, а также факторы, влияющие на этот процесс.

Интеллект Ж. Пиаже рассматривается как сложная, постоянно открытая система с обратной связью: «Все развитие психической деятельности от восприятия и навыков к представлениям и памяти вплоть до сложнейших операций умозаключения и формального мышления является... функцией от все увеличивающихся масштабов взаимодействий и тем самым функцией от равновесия между ассимиляцией организмом все более и более удаленной от него действительности и его аккомодацией к ней» [7, 61–62].

Мысль такова: любое действие, понимаемое чрезвычайно широко, как развертывающееся во вне и/или интериоризованное (действие) в мышлении, всегда выступает как реадаптация организма к окружающей среде, в ходе которой раз за разом достигается равновесие, в дальнейшем снова утрачиваемое. В силу этого «поведение, понимаемое в смысле функциональных обменов, в свою очередь, предполагает существование двух важнейших и теснейшим образом связанных аспектов: аффективного и когнитивного» [7, 56]. То есть, полагая, что «чувство в какой-то мере

направляет поведение, приписывая ценность его целям..., в то время как знание налагает на поведение определенную структуру», Ж. Пиаже приходит к решению «психологии формы» – «поведение представляет собой «целостное поле», охватывающее и субъект, и объект; динамику этого поля образуют чувства (Левин), в то время как его структуризация обеспечивается восприятием, моторной функцией и интеллектом», – но с одним уточнением: «И чувства, и когнитивные формы зависят не только от существующего в данный момент «поля», но также от всей предшествующей истории действующего субъекта» [7, 57].

Таким образом, «всякое поведение предполагает как аспект энергетический или аффективный, так и структурный или когнитивный» [7, 57], а «аффективная и когнитивная жизнь являются... неразделимыми, оставаясь в то же время различными. Они неразделимы, поскольку всякий взаимообмен со средой предполагает одновременно и наложение структуры, и создание ценностей (структуризацию и валоризацию); но от этого они не становятся менее различными между собой, поскольку эти два аспекта поведения не могут быть сведены друг к другу. Вот почему даже в области чистой математики невозможно рассуждать, не испытывая никаких чувств, и, наоборот, невозможно существование каких бы то ни было чувств без известного минимума понимания или различения» [7, 58].

Отсюда и невозможность рассмотрения интеллекта в отрыве от других когнитивных процессов: «Интеллект – это определенная форма равновесия, к которой тяготеют все структуры, образующиеся на базе восприятия, навыка и элементарных сенсо-моторных механизмов. Ведь в самом деле, нужно понять, что если интеллект является способностью, то это отрицание влечет за собой необходимость некой непрерывной функциональной связи между высшими формами мышления и всей совокупностью низших разновидностей когнитивных и моторных адаптаций. И тогда интеллект будет пониматься как именно та форма равновесия, к которой тяготеют все эти адаптации» [7, 59].

Таким образом, интеллектуальное развитие человека проходит несколько стадий, каждая из которых отвечает следующим критериям:

«1) порядок последовательностей постоянен, хотя средний возраст, которому присуща эта характеристика, может варьировать у разных индивидов в зависимости от уровня их умственного развития или от одной социальной среды к другой. Развитие стадий может, таким образом, дать повод к ускорениям или к задержкам, но порядок последовательности остается постоянным в тех областях (операции и т. д.), где можно говорить о наличии таких стадий;

2) каждая стадия характеризуется комплексной структурой, в зависимости от которой можно объяснить основные частные реакции, поэтому

невозможно ни удовлетвориться референцией с ними, ни ограничиться обращением к преобладанию того или другого характера (это случай стадий Фрейда или Валлона);

3) эти комплексные структуры интегративны и не заменяют одна другую: каждая происходит из предыдущей и подготавливает следующую, рано или поздно интегрируясь с ней» [8, 152].

В работе «Логика и психология» Ж. Пиаже дал не только сегодня уже хрестоматийное описание стадий, через которые в своем развитии проходит интеллект, но и присовокупил к нему перечисление возможностей, присущих каждому из периодов в развитии интеллекта; тем самым устанавливаемый жене́вским психологом процесс нормального умственного развития человека предусматривает постоянное приближение к некоему стандарту или идеалу мышления вообще и т. н. научного – в частности.

Первая стадия («сенсо-моторный период») характеризуется тем, что «до овладения языком маленький ребенок способен выполнить только не требующие мыслительной деятельности моторные действия... сенсо-моторный Интеллект по своему характеру еще не является операциональным, так как действия детей еще не перенесены внутрь, в форму представлений (мысли)» [6, 595].

В ходе следующей стадии («дооперациональная мысль») «на базе символической функции «формирующего представления» становится возможной интериоризация действия в мысль. Область функционирования интеллекта становится значительно более широкой. К действиям, порождаемым непосредственным окружением ребенка, прибавляются осознания действий прошлого (как результат рассказанных историй), а также действий, не связанных с данным местом нахождения ребенка. Появляется как мысленное разделение объекта, так и собирание его по частям, и т. д.» [6, 596–597]. Вместе с тем, на протяжении всего этого периода сохраняется практическая обратимость операций, присущая сенсо-моторной стадии («намного труднее правильно воспроизвести действие в мысли, чем выполнить его на уровне поведения»), а также отсутствие «понятий сохранения для более высокого уровня развития, чем сенсо-моторный» [6, 597].

На предпоследней стадии («конкретные операции») «различные типы мыслительной деятельности, возникшие в течение предшествующего периода, достигают, наконец, состояния «подвижного» равновесия – они становятся обратимыми (оказывается возможным возвращение к начальному положению или к исходной точке). Логические операции, таким образом, вырастают как продукт координации действий соединения, разъединения, упорядочивания и установления соответствий, обретших форму обратимых систем» [6, 598]. Ж. Пиаже выделяет несколько операциональных систем (классификация, сери-

ация, мультипликация отношений и т. п.), важных «для построения понятия числа, времени, движения, а также для построения различных геометрических отношений (топологических, проективных и евклидовых)» [6, 600].

Однако в таком интеллекте имеются и серьезные изъяны. Один из них – недостаточная общность, когда «формальные операции еще не полностью отделены от конкретных данных, к которым они применяются» [6, 601]. Другой недостаток операциональных систем этой стадии – их частичность: «С помощью конкретных операций можно классифицировать, упорядочивать серии, получать равенства и устанавливать соответствия между объектами и т. д., не объединяя эти операции в единое структурированное целое... С психологической точки зрения это означает, что такие операции еще не вполне достигли равновесия; оно появляется только на следующей стадии» [6, 602].

На последней стадии («пропозициональные/формальные операции») «наблюдается появление нового свойства – способности мыслить гипотезами. Такое гипотетико-дедуктивное рассуждение является характерным для вербального мышления... с той точки зрения, что оно создает возможность принять любые данные как нечто чисто гипотетическое и строить рассуждение относительно них» [6, 603]. Кроме того, «субъект этого уровня оперирует гипотезами не только в вербальном плане» – теперь «для установления или проверки действительных соотношений между предметами мысль более не двигается от актуального к теоретическому, а сразу начинает с теории» [6, 603–604].

В целом же, последняя стадия «включает в себя два важных приобретения. Во-первых, логику высказываний, которая является формальной, независимой от содержания и представляет собой общую структуру, координирующую различные логические операции в единую систему. Во-вторых, серии операциональных схем, не имеющие очевидной связи ни друг с другом, ни с логикой высказываний» [6, 606].

Отсюда и вырисовывается окончательный образ интеллекта: «Мышление на определенном уровне достигает состояния равновесия», свойствами которого являются: одновременно мобильность и постоянство, «так что структура операциональных целостностей сохраняется при ассимиляции новых элементов»; обратимость, «именно это, впрочем, и составляет содержание определения состояния равновесия, которое дается в физике...» [7, 103].

Г. Гегель в отношении «разрыва» между ожиданиями от логики и ее действительной пользы остроумно высказался следующим образом: «Предрассудок, будто логика научает мыслить... это похоже на то, как если бы сказали, что только благодаря изучению анатомии и физиологии мы научаемся переваривать пищу и двигаться...» [1,

18]. Так чого ж тоді можна очікувати від перекладу «мінімальної професійної компетенції» політологів на мову генетичної психології Ж. Піаже?

Спомагую таким чином поняття логіки можна діагностувати, з однієї сторони, особливості протікання логічних операцій сучасних політологів, досліджуючи конкретні, політологічні, прояви таких когнітивних характеристик, як систематичність, гіпотетичність, застосування операцій на різних «матеріа-

лах» і т. п. Поняття «особливості протікання» є дань кросс-культурним перевірянням теорії Ж. Піаже, уточнивши багато факторів, впливаючих на процес функціонування інтелекту. З іншої сторони, також можна досліджувати характерні риси конструювання політичної науки власного предмету, оскільки «генетичний погляд» передбачає саме конструїстський характер пізнання [5, 141-158].

Етому я і планую присвятити свої наступні публікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гегель Г. В. Ф. Наука логіки: Пер. з нім. – СПб.: Наука, 2002. – 800 с.
2. Гудин Р. И., Клингеманн Х.-Д. Політична наука як дисципліна // Політична наука: нові напрями: Пер. з англ. М. М. Гурвица, А. Л. Демчука, Т. В. Якушевої. – М.: Вече, 1999. – С. 29–69.
3. Мангейм Дж. Б., Річ Р. К. Політологія. Методи дослідження: Пер. з англ. – М.: Весь світ, 1997. – 544 с.
4. Оуклі Е. Гендер, методологія і модулі людського знання: проблематика фемінізму і парадигматичні дискусії в соціальних науках // Введення в гендерні дослідження / Під ред. С. В. Жеребкина. – Харків: ХГЦІ; СПб.: Алетейя, 2001. – Ч. II: Хрестоматія. – С. 336–364.
5. Піаже Ж. Генетична епістемологія: Пер. з фр. – СПб.: Пітер, 2004. – 160 с.
6. Піаже Ж. Логіка і психологія // Піаже Ж. Вибрані психологічні твори: Пер. з англ. і фр. – М.: Міжнародна педагогічна академія, 1994. – С. 583–629.
7. Піаже Ж. Психологія інтелекту // Піаже Ж. Вибрані психологічні твори: Пер. з англ. і фр. – М.: Міжнародна педагогічна академія, 1994. – С. 51–237.
8. Піаже Ж., Інхельдер Б. Психологія дитини: Пер. з франц. – 18-е вид. – СПб.: Пітер, 2003. – 160 с. – (Серія «Концентрована психологія»).
9. Bernstein R. A., Dyer J. An Introduction to Political Science Methods. – Prentice Hall, 1979. – 276 p.
10. Payne J. Foundations of Empirical Political Analysis. – Chicago: Markham Publishing Company, 1973. – 150 p.
11. Theory and Methods in Political Science / Eds. Marsh D., Stoker G. – 2nd ed. – Palgrave Macmillan, 2002. – 368 p.
12. White L. G., Clark R. P. Political Analysis. Technique and Practice. – Monterey, California: Brooks / Cole Publishing Company, 1983. – 286 p.

В.С. СЕРГЄЄВ

МЕРЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИКИ: ТОЧКИ ЗОРУ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Сергєєв В'ячеслав Сергійович - доцент кафедри політології Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

У наш час зростає інтерес до нового типу адміністративного управління, так званого «рецептивного управління», збагаченого теоріями демократичного громадянства, які трансформують багато традиційних уявлень «управлінського менеджменту». Адміністрація повинна бути рецептивною, тобто чутливою до інтересів і потреб громадянського суспільства. Така адміністрація повинна мислити стратегічно, але діяти демократично, визнаючи значимість і цінність громадянського суспільства та суспільних послуг. Адміністрація повинна бути «розуміючою»,

«рецептивною» і такою, що бажає служити суспільству та, насамперед, громадянам, думку яких вона завжди враховує та з якими веде прямий діалог. Акцентування на «рецептивному» компоненті управління припускає, що нова трансформація публічного адміністрування знаменує важливий крок до відкритості публічної адміністрації для громадян.

Модель «рецептивного управління» визнає істотну різницю між громадським управлінням та управлінням в сфері підприємництва. Для виживання бюрократії сутнісно необхідним є високоякісне управління, засноване на контролі та відповідальності. Бюрократія, із властивою їй моделлю самоорганізації, є одним з

найважливіших інструментів демократичної держави, що гарантує рівність і зменшує асиметрію, що утворюється ринком. Таким чином, управління розглядається не тільки з погляду своєї ефективності, але й з позицій більше фундаментальних цінностей, які перебувають «за межею» компетенції управління підприємством: це легальність і легітимність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Проблеми пошуку підходів до політологічного дослідження політичних мереж вивчалися переважно зарубіжними вченими. Серед них провідні позиції посідають Й. Гуннарсон, К. Доудінг та Р. Родс. Вони приділяли увагу методам оцінки та аналізу практичної мережевої політики в країнах ЄС [3], співвідношенню метафоризації та моделювання у дослідженні політичних мереж [2] та концентрували увагу на питаннях актуалізації мережевої проблематики у сучасній політичній науці [10]. Разом з тим, цілісна картина наукового дискурсу з приводу політичних мереж як мереж здійснення політики на сьогодні ще потребує формування. Робота в межах вказаної лакуни є невіршеною раніше частиною загальної проблеми, котрій присвячується дана стаття.

Формулювання цілей статті, постановка завдання.

Метою статті є виклад окремих точок зору в сучасній політичній науці на мережі здійснення політики. Завданнями статті є виокремлення теоретичних та практичних підходів до вивчення політичних мереж у наявних зарубіжних публікаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Увага до питань, які ще не увійшли до актуального порядку денного політики, є одним із завдань сучасної політичної науки. В концепціях політичних мереж розробляються ті нові ідеї, з яких поступово виокремлюються риторика, мова і дискурс майбутньої політики. Із цим тісно переплітається й активна мережева діяльність, тому що мережеві взаємодії – це одночасно й канали поширення ідей та поглядів, простору формування ідентичностей політичних акторів та нових політичних мереж і співтовариств. По-друге, відмінною рисою мережевого підходу, є особлива увага до розвитку політичних практик не тільки у своїй країні, але й в інших країнах і регіонах. Вивчення кращих моделей вирішення тієї або іншої проблеми в різних регіонах та зіставлення їх один з одним посідає значне місце в дослідженнях політичних мереж. По-третє, політичні мережі тісно пов'язані із процесом соціального навчання, і це ставить перед політологами завдання нарощування конвенціоналізації та своєї спілкувальної функції, що вимагає особливих зусиль із просування результатів своїх досліджень у форматах,

зручних для потенційних адресатів, а також з організації комунікативного процесу між учасниками дослідницького процесу.

До розробки емпіричного матеріалу щодо функціонування політичних мереж належить стаття Хісахіро Кондо «Мережі здійснення політики в Південній Кореї і Тайвань у період демократичної ери» [4]. Японський вчений розглядає політичні мережі в Південній Кореї і Тайвані протягом демократичної ери. Політичні мережі – основні механізми забезпечення політики розвитку у двох країнах. Проте, ефект демократизації, який впливає на прийняття рішень, є різним у двох країнах. Зосереджуючи увагу на політичних мережах як основному механізмі розвитку, Х. Кондо показує, що доля досвідчених держав у демократичному періоді не має тенденції до збільшення.

Праця французького дослідника Е. Монпеті «Мережі здійснення політики, федеральні угоди та розвиток екологічних правил: порівняння Канади та США» [7] встановлює, яким чином вивчення федерацій та політичних мереж сприяють поясненню процесів продукування політичних рішень для двох країн. Стверджується, що обидва процеси є паралельними, рідко збігаються, хоча й мають спільне походження.

Американський політолог Р. Струїк у статті «Міжнародна мережі мозкових центрів: мета, членство та зв'язки» [11] стверджує різноманітну роль мозкових центрів, які швидко з'являються в останній час. Автор розглядає як мережі регіонально та глобально орієнтовані, мозкові центри. Далі американський учений класифікує мозкові центри на «відкриті» та «закриті» за рівнем доступу до інформаційної та аналітичної продукції. Інший критерій класифікації – орієнтація на розповсюдження знання та обслуговування політичних гравців. В цілому стаття забезпечує схему класифікації для мереж мозкового центру, в тому вигляді, в якому вони існують у теперішній час, велику увагу надано вивченню даних про цілі та діяльність різних дослідницьких мереж.

У роботі П. Чаттертона та С. Стіл «Впровадження стійкого розвитку до практики? Роль мереж співпраці у місцевій політиці» [1] розглядається, яким чином поняття сталого розвитку впроваджується місцевими мережами політичної співпраці. Автори вказують, що відповідно до надзвичайно спірної природи поняття, місцеві мережі стикаються з проблемами у спробах встановлення, що фактично означає даний термін. На думку авторів, лише невелика кількість організацій звертається до фундаментального значення поняття в результаті чого політика із забезпечення стійкого розвитку опиняється поміж молотом та кувалдою економічного зростання та конкурентоспроможності.

Американські дослідники Д. Марш та М. Коваль у праці «Є більш ніж єдиний спосіб розви-

вати політичну науку: про різні способи вивчення політичних мереж»[6] здійснюється виклад основних сучасних політологічних способів дослідження політичних мереж. До них, зокрема, належать етнографічний, інституційний та комунікативний підходи.

У праці Яна Гуннарсона «Місцеві ділові спільноти і регіональні повноваження в мережах здійснення політики ЄС» [3] формулюється питання, чи могли зв'язки комунікації між регіональними властями і приватними акціонерними компаніями збільшити владу регіонів на горизонтальному рівні управління. Також автором досліджені важливі аспекти співпраці приватних фірм з регіональними властями через експертизу їх переваг для використання на місцях. На думку Яна Гуннарсона, громадські консультативні послуги дали змогу розвинути мережевий потенціал об'єднань підприємців.

Б. Торстен, В. Райніке та Я. М. Вітте в статті «Мультисекторні мережі в глобальній системі управління: до створення плюралістичної системи облікового урядування»[12] приділяють увагу академічним дискусіям щодо «дефіциту демократії» в глобальній розробці політичного курсу. Вони вказують, на падіння ролі дискусій у щоденній практиці глобального управління, на передній план також висувається питання, які підходи необхідно використовувати для того, щоб зробити глобальну суспільну розробку політичного курсу більш відповідальною? Також автори статті прагнуть зробити скромний внесок у теоретичну дискусію, описуючи елементи плюралістичної системи відповідальності глобальної системи управління. На думку Б. Торстена, В. Райніке та Я. М. Вітте, глобальні мережі державної політики активують потенціал спільної діяльності громадського та державного сектора (уряди і міжнародні організації), залучають до плідної співпраці громадянське суспільство та бізнес. Проблемама, які перебувають у центрі уваги нового типу партнерства: протидія корупції, зміни клімату, боротьба проти захворювань, діяльність щодо забезпечення екологічних і трудових стандартів. За минуле десятиліття, багатосекторні мережі росли чисельно, ускладнювалися їхні організаційні форми та контексти функціонування. Сьогодні, на думку європейських учених, вплив міжсекторних мереж може бути ідентифікований у широкій різноманітності областей проблеми, залучаючи широкий ряд акторів від усіх секторів, піднімаючи складні проблеми щодо їх ефективності і, більше всього, їх законність.

У роботі Х. Пембертона «Навчання, управління та економічна політика»[9] розглядаються взаємини між мережами впровадження економічної політики і політикою, яка вивчається починаючи з 1960-х років. Проте, на думку

американського вченого, існує необхідність зробити більш суворим функціонування мережі, та її вивчення.

Стаття М. Марінетто «Управління після центру: критика англійської школи управління»[5] звертається увага на питання, чи спричиняють за собою мережеві особливості появу нової форми управління. На думку М. Марінетто, центральні уряди все ще залишаються серйозними осередками контролю над управлінськими ресурсами. Вони мають низку повноважень, які дозволяють зберегти вплив на агентства громадського сектора. Історичний розвиток, згідно з американським вченим показує, що Британський державний устрій довго був децентралізований. Тому важко повірити, як недавні події будь-яким шляхом перетворили можливості впливу керівних структур. Учений також зауважує, що потрібні альтернативні шляхи концептуалізації установ, акторів і процесів змін у центральних урядах, що були сформовані за британською управлінською традицією.

Етапною роботою у політологічному дослідженні мереж впровадження та розробки політики є стаття Р. Родса «Повернення людей назад в мережі». В ній, зокрема, звернуто увагу на протиріччя парадигм раціонального вибору та соціального аналізу, вказано основні положення використання конструктивістського методу для дослідження політичних мереж.

У 1990-х мало місце збільшення кількості досліджень з політичних мереж. До числа засновників напряму досліджень належить Р. Родс, який доклав чимало зусиль до справи пояснення відмінності між політичними та соціальними мережами. Конкурентами теорії балансу влади та домовленостей вважають [10] моделі раціонального вибору [2], соціологічного аналізу мереж та діалектичний підхід [6]. Для розуміння співвідношення наявного стану політичної системи у сучасному західному світі та рівня політологічних досліджень необхідно розглянути сильні і слабкі сторони літератури щодо мереж із впровадження політики з конструктивістської точки зору.

На початку досліджень підходи всередині суспільних наук до вивчення політичних мереж виразно сприйняли епістемологію позитивістів, розглядаючи мережі, як соціальні структури, з яких дослідники можуть визначати переконання, інтереси та дії індивідуумів. Мережі, до яких нібито належать індивідууми, встановлюють зміст їх переконань та інтересів. Конструктивістський підхід навпаки стверджує, що переконання та дії індивідуумів не визначають їх «об'єктивну» позицію в організації або мережі. Скоріше, їх переконання та дії конструюють природу організації або мережі. Конструктивістський підхід сприятливо ставиться до децентралізації політичних мереж. На думку Р. Родса, будь-яка така зміна напряму у вивченні мереж буде при-

водити дослідника до інструментів політичної етнографії.

Згідно з конструктивістським підходом, наявні пояснення змін мережі залежать від екзогенних, не ендогенних, причин. Тому Марш і Родс [6,10] переконують, що мережі створюють передумови впровадження державної політики та її поступової зміни. Вони ідентифікують чотири широкі категорії змін: економічний, ідеологічний, інформаційний та інституційний, які є зовнішніми до мережі. Оскільки конструктивістський підхід децентралізує мережі, досліджуючи, як індивідуальні актори змінюють їх, це заохочує, щоб ми знайшли витоки змін мереж впровадження політики у відповідях індивідуумів на виклики нових ідей та проблем. Зосереджуючи увагу на реакціях індивідів на нові ідеї і проблеми, дослідники вказують на той факт, що якісні зміни вбудовуються в середині структури мереж. Тому причини зміни мереж є ендогенними, тому що це імпульси від індивідуумів, що протистоять новим переконанням і відповідають діям інших.

Крім того, наукову літературу щодо мереж впровадження політики характеризує тяжіння до типологізації. Конструктивістський підхід не розглядає виміри мереж та їх характеристики, як дані. Коли ми звертаємо свою увагу до складних політичних об'єктів, вважає Р. Родс, поняття, надані нам, як жорсткі факти не втримують критики. Особливістю політичних мереж (мереж із впровадження політики) є те, що «факти» про мережі не «надані», але подаються індивідуумами в історіях, які вони оповідають один одному. Тому вивчення політичних мереж нерозривно пов'язане з інтерпретацією розповідей, на яких вони засновані.

Завершальною характеристикою літератури щодо політичних мереж є та, що вона є практично спрямованою та має інтенцію до поліпшення менеджменту мереж. Модель соціологічної науки розглядає мережі як надані факти, так ніби мережі – це автомобілі і дослідник є автомобільним механіком, який шукає правильний інструмент для ремонту. Конструктивістський підхід постулює, що мережі не можуть розумітися у відриві від традицій. Індивідууми, чиї переконання, інтереси та дії утворюють мережу, обов'язково набувають особливих інтересів та ідей на фоні традицій. Традиція – набір переконань, які індивід отримує протягом соціалізації. Нові члени політичних мереж додають традиції своїй мережі до своїх наборів переконань. Традиції тільки впливають, вони не визначають, природу індивідуальних настанов та дій. Ця ідея традиції відрізняється від ідей тих політологів, хто пов'язує термін із звичайними, незаперечними шляхами поведінки [8] або з укоріненим у сучасних суспільствах фольклором. Тому не існує сутнісного уявлення про мережі, оскільки індивідууми успадковують, інтерпретують

мережі в історіях «про те, що відбувається далеко від себе». Так, не може бути ніякого єдиного спорядження інструменту для управління ними. Підхід конструктивіста стверджує, що дослідники вивчають політичні мережі вислуховуючи та порівнюючи подібні історії.

Вказані вище особливості пояснюють, чому Р. Родс [10] відстоює конструктивістський підхід. Оскільки існуюча література дотримується встановлених у соціологічній традиції позицій, центральне місце в яких посідають типологізація і прагнення поліпшити управління мережами, це не може пояснити, як і чому мережі змінюються. Для того, аби зробити це, вчені-політологи повинні розвивати децентралізоване уявлення політичних мереж, які досліджують, як індивідууми конструюють мережі на фоні традицій. Звичайно, для нових теоретичних напрямів у політології часто висуваються високі вимоги.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Як показав зміст далеко неповного переліку англо-американських та європейських досліджень з політичних мереж, постмодерністська логіка філософського розгляду політики визначила, що політичні мережі (як мережі впровадження державної політики) не повинні служити цілям розвитку соціуму або вирішувати фундаментальні проблеми соціуму. Вони є позачасовими природними агрегатами людських взаємин в умовах зростання різноманіття суспільних зв'язків та ускладнення взаємин між соціальними статусами. Значення їх зростає із втратою всезагального домінування держави-нації та уряду як виразника інтересів народів-суверенів у глобальному світі. Політичні мережі стають наднаціональним механізмом горизонтальних політичних зв'язків, обґрунтовуючи логіку механізмів глобального політичного управління. Закономірно, що зміст філософських настанов дослідження політичних мереж підтверджується тенденціями у розвитку політологічного вивчення мереж впровадження державної та публічної політики. Політологи, які наголошують на дисциплінарній відмінності масиву досліджень політичних мереж наголошують також на можливостях прагматичного «виправлення» політичного управління саме завдяки встановленню механізмів функціонування політичних мереж.

Комунікативний підхід у філософії також актуалізує результати вивчення специфіки функціонування політичних мереж. Його прибічники вказують на відповідність мережевої логіки етично-дискурсивним та універсально-прагматичним засадам комунікативної теорії.

Фундаментальна ліберальна теорія також наголошує на відповідності проблематики політичних мереж основним засадам справедливості та публічного життя громадян в

умовах конституційних демократій (Дж. Ролз). Політичні мережі виступають інститутами реалізації фундаментальних прав людини та громадянина в умовах зниження уваги до цих проблем бюрократичною організацією.

Проблематика обумовленості дослідження політичних мереж з боку неінституційних чинників, або чинників прямо не пов'язаних з акторами, які утворюють мережі, доповнюється також досягненнями соціологічного та політико-культурного підходів. Останні акцентують увагу на ціннісних мотиваціях діяльності політичних мереж. Особливо нагальною дана проблематика

виявляється для трансформаційних політичних систем, в яких ціннісна переорієнтація якраз і слугує основою формування та переформування політичних мереж. Досліджена література свідчить, що процеси зміни ціннісної ідентифікації вирішальним чином впливають на розвиток нової державності та перспективи успіху демократичних транзитів.

Перспективами подальшого наукового пошуку в напрямі теми даної статті є аналіз вітчизняних, інших пострадянських та центрально-східноєвропейських публікацій щодо політичних мереж.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Chatterton P., Style S. Putting Sustainable Development into Practice? The role of local policy partnership networks. – Government and Opposition. – L.: Routledge, 2004. – 439 p.
2. Dowding K. Model or Metaphor? A Critical Review of the Policy Network Approach. // Political Studies. – 1995. – № 43. – P. 136–158.
3. Gunnarsson J. Local Business Alliances and Regional Empowerment in EU Policy networks // British Journal of Politics and International Relations. – 2003. – No. 5 – P. 500–524.
4. Kondoh H. Policy networks in South Korea and Taiwan during the democratic era // The Pacific Review. – 2002, May. – Volume 15. – Number 2, 1. – P. 225–244.
5. Marinetto M. Governing beyond the Centre: A Critique of the Anglo-Governance school // Journal of Politics, Culture, and Society. – June, 2002. – Volume 15. – N 4. – P. 32–38.
6. Marsh D., Smith M. J. There is More than One Way to Do Political Science: on Different Ways to Study Policy networks // Political Studies. – 2001. – Vol. 49. – P. 528–541
7. Montpetit J. Policy Networks, Federal Arrangements, and the Development of Environmental Regulations: A Comparison of the Canadian and American Agricultural Sectors Governance: An International Journal of Policy and Administration. – 2002. – No. 15. – P. 1–20.
8. Oakeshott M. The Politics Of Faith And The Politics Of Scepticism. – Yale University Press, 1996. – 349 p.
9. Pemberton H. Learning, governance and economic policy // British Journal of Politics and International Relations. – 2005. – No. 6. – P. 468–474.
10. Rhodes R. A. W. Putting People Back into Networks // Australian Journal of Political Science. – Vol. 37. – No. 3. – P. 399–416.
11. Struyk R. J. Transnational think-tank networks: purpose, membership and cohesion // Local Environment. – 2001. – Vol. 6. – No. 4. – P. 439–452.
12. Thorsten B., Reinicke W., Witte J. Multisectoral Networks in Global Governance: Towards a Pluralistic System Of accountability governance: // An International Journal of Policy and Administration, – 2004. – No. 15. – P. 10–22.

А.Є. ЛЯСОТА

ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕОБХІДНИХ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ (ЧАСТИНА 2)

Лясота Аліна Євгенівна - старший викладач кафедри політології, соціально-гуманітарний факультет Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара, кандидат політичних наук

(Початок в № 1 (63) 2009 альманаху «Грані»)

Продовжуючи досліджувати проблеми оновлення політичної системи сучасної України в умовах необхідних змін до Конституції, далі розглянемо принципи різних гілок влади та її смислу для самих представників цієї влади. Описуючи владу, нинішня Конституція говорить про багато чого,

окрім того, навіщо потрібна кожна з гілок влади. А це має бути сказано, бо відсутність мети у кожній гілці влади саме і робить її безвідповідальною щодо громадян, неосмисленою для самих представників цієї влади.

Принцип самоврядування — суспільний розвиток на засадах самодіяльності та делегування орга-

нам влади тих повноважень, які неможливо опанувати шляхом самоврядування.

Принцип стратегічної влади — лідерство країни щодо світу та часу, збереження й розвиток культурної ідентичності країни.

Принцип законодавчої влади — розумне влаштування світу, який підвладний законам країни.

Принцип виконавчої влади — постійно пояснювати громадянам своє бачення розвитку країни, а не тільки економічного зростання, та досягати цього розвитку шляхом ефективного управління та координації дій різних економічних суб'єктів.

Принцип судової влади — справедливість взагалі та захист права слабкого зокрема.

Принцип розподіленого суверенітету означає, що суверенітет країни не є цілісним, гомогенним, неподільним. Суверенітет є перелік повноважень, які всі гілки влади розподіляють довірним чином: 1) до наддержавних структур; 2) до центральних традиційних трьох гілок влади; 3) до самоврядування як гілки влади; 4) до стратегування як гілки влади.

Розглядаючи принципи розширеного розуміння «джерела влади», зупинимось на основних:

Принцип максимального устремління до безпосереднього самоврядування. Джерелом влади в країні самоврядування. Найвища форма влади — безпосереднє самоврядування і як його розвинута форма - електронне самоврядування.

Принцип громадського управління делегуванням влади або принцип розширеної субсидіарності. Діє принцип «передачі повноважень від самоврядування до влади», а не принцип «зафіксованих у Конституції повноважень влади». Відтак повноваження влади мають звужуватися, а повноваження самоврядування розширюватись.

У цьому процесі діє принцип розподіленого суверенітету, який закріплено в Конституції. В межах принципу розподіленого суверенітету діють певні принципи самоврядування.

Самоврядування будується на принципі субсидіарності. Це означає, що на більш високому рівні вирішуються тільки ті питання, які неможливо вирішити на нижчому рівні. Державна влада має вищі від самоврядування повноваження лише в питаннях територіальної цілісності, стратегічного розвитку країни, збереження розвитку культурної ідентичності.

Принцип розширення прав знизу — конституційна основа субсидіарності. Це означає, що органи місцевого самоврядування можуть видавати правові акти, які регулюють відносини в сфері конституційного права. Якщо такі правові акти розширюють або посилюють права, свободи чи гарантії, то ці правові акти мають визнаватися джерелом регулювання конституційних правовідносин.

У новій Конституції має бути описаний новий тип влади — стратегічна, тобто інша, ніж судова, виконавча законодавча. Стратегування — спосіб багатомірного (багатофокусного) управління,

коли враховують довгострокові стратегії різних зовнішніх стратегічних гравців і на протидію їм пропонують та впроваджують свої стратегічні кроки.

Принцип системності стратегування. Стратегування може бути ефективним не в разі існування стратегій чи стратегічних органів, а за умови наявності складної і розгалуженої системи розробки та впровадження довгострокових стратегій, застосування стратегічних сценаріїв дії влади та використання стратегічної гри та контргри в різних стратегічних сферах політики й економіки.

Система трьохрівневого стратегування. В країні має бути створено трьохрівневу систему стратегування - набір інститутів, процедур, взаємозв'язків з виконавчою владою, що дозволяє здійснювати стратегування. Стратегування повинно мати три пов'язані рівні:

1) громадсько-політичне стратегування (розробка політичної публічної загально-національної Стратегії, як показує час в 10-20 років та місце країни на цей час серед стратегій зовнішніх гравців, які значно впливають на них - складається з різних стратегічних планів, призначена для широкої громади та бізнесменів);

2) інституційне стратегування (Інститут Стратегування та інші інститути, до компетенції яких має бути віднесено стратегування сценарне та ігрове, тобто більш складніші стратегії щодо конкретних сценаріїв та стратегічних ігор влади, наприклад, у сфері закупки енергоносіїв, інновацій, інформатизації тощо — для консультації органів влади в її повсякденній роботі та для перспективного програмування);

3) елітне стратегування, що відбувається на «стратегічній раді» — ще більш складна стратегія на більш довгий термін, яка є принципово неопублічною і часто відомою для дуже небагатьох навіть із представників влади. На «стратегічній раді» також укладається і переукладається «пакт еліт» — принципи, на яких побудована Конституція.

1 та 2-й рівень описується в Конституції тільки з точки зору загальних принципів. 3-й рівень може не описуватися, але його існування — предмет «пакту еліт», який укладається незалежно від Конституції, але впливає на її принциповий зміст.

Принцип «компетентної демократії» реалізується шляхом поєднання інституційного та елітного стратегування Стратегування не є безпосередньо демократичним інструментом влади. Принцип «компетентної демократії» означає розмежування в стратегуванні двох традиційних підходів у політиці — оптиматів та популярів. Популярі беруть участь на першому рівні стратегування. Оптимати беруть участь на другому рівні стратегування. На третьому рівні стратегування діє вузький прошарок еліти з дуже вузькими повноваженнями — стратегування щодо вічності і цивілізацій планети. Можна назвати їх обраними або ще якось

романтично. Але без них не можна обійтись, якщо ми прагнемо бути лідерами у світі.

Принцип різного рівня громадського контролю для кожного рівня стратегування. Це означає, що тільки перший рівень стратегування є повністю публічним і підлягає повному громадському контролю.

На другому рівні використовуються неопублічні стратегії і громадському контролю підлягають тільки обставини їх розробки та впровадження — кадрова політика, обсяг фінансування, оцінка результативності пост-фактум. Для другого рівня стратегування характерна обмежена публічність або відстрочена публічність.

На третьому рівні, що виходить з меж публічних інститутів, контроль за вузьким колом еліти, що здійснює елітне стратегування, здійснюється елітою взагалі. Вплив цього третього рівня стратегій відбувається винятково через входження людей, що є носіями складних багатомірних стратегій, у конкретні владні інститути. Фактично третій рівень — це організація закритого елітарного типу: відкриті і зрозумілі цілі, але складні та закриті стратегії їх досягнення.

Публічне стратегування контролюється громадськістю змістовно і повністю. Інституційне стратегування контролюється громадськістю на рівні організації структур та на рівні цілей, щодо яких діє принцип відкладеної (відстроченої) публічності. Елітне стратегування контролюється громадськістю на рівні основних трьох цілей (збереження територіальної цілісності, культурної ідентичності, світове лідерство країни) та на рівні персонального складу, який є публічним.

Відповідно в Конституції змінюється розуміння функцій Президента. Прем'єр-міністр повинен отримувати всю повноту виконавчої влади, а Президент стає основою влади стратегічної.

Принцип цілісності стратегії — стратегія є єдиною і цілісною на кожному з рівнів. Створення цілісності на кожному рівні стратегування є окреме завдання при розробці Конституції. Щодо першого рівня (громадське політичне стратегування) цілісність стратегії означає: стратегія як документ розробляється публічно з залученням широкого кола партій, експертів, активної громадськості, підтверджується Президентом як обов'язкова, де впровадження всіма органами влади. В Конституції має бути передбачено механізм корекції Програми Уряду та тематичних урядових програм щодо Загальнонаціональної Стратегії.

Щодо другого рівня (інституційне стратегування) цілісність стратегії означає: професійно розроблені стратегії (щорічні послання Президента мають статус стратегічних і обов'язкові до впровадження в Програмі Уряду, тематичні урядові програми та закони Парламенту; сценарії та ігри інститутів використовуються в поточній роботі як стратегічні інструменти; тематичні стратегії можуть розроблятися різними інститутами і в разі їх підтвердження Президентом вони обов'язкові до впровадження).

Третій рівень (елітне стратегування) є справою вузького кола еліти, що спрямована на збереження територіальної цілісності, збереження та розвиток культурної ідентичності, світове лідерство в розвитку країни — над іншими стратегіями, програмами, Конституцією, уявленнями решти політиків та громадян (стратегія за цивілізаційним рахунком).

Отже, всі вищеписані принципи та підходи мають бути предметом «пакту еліт», який укладається до змін у Конституцію. Відтак Конституція має розроблятися всією українською елітою, а прийматися на всенародному референдумі. «Пакт еліт» може змінюватися за спеціальною процедурою на «стратегічній раді», яка збирається поза Парламентом періодично або позачергово у випадку конституційної чи іншої кризи в країні. На цих зборах приймають різні стратегічні рішення, в тому числі — рішення про зміни до Конституції. «Стратегічна рада» — неінституційне утворення іншого змісту, ніж загальнонаціональний круглий стіл. Це утворення, де говорять про принципи розвитку країни, взаємодії еліт, стратегії третього рівня, а не про інтереси окремих політичних сил. Політичний торг на «стратегічній раді» заборонено.

Таким чином, підводячи підсумки, можна стверджувати, що нинішня Конституція навіть в її новій редакції 2006 року не є соціально ефективною, оскільки:

Консервує ситуацію «конституційної анархії», навіть за умов прийняття змін щодо реального самоврядування.

Консервує ситуацію «стратегічної неадекватності» та пов'язану з нею ситуацію «зовнішнього управління країною».

Робить недійовим самоврядування навіть після його детального опису в Конституції, оскільки діє принцип домінування трьох гілок влади щодо будь-яких повноважень самоврядування, і «народ як джерело влади» — залишається декларативним принципом.

Застосовує повсюдно в тексті старе розуміння принципу «стримувань і противаг» як лише в органах влади безвідносно: до самоврядування, до інфраструктур, до зовнішніх міжнародних структур, що мають стратегічний вплив на державні рішення.

Не містить поняття «стратегічна влада», не описує систему стратегування як набір механізмів та процедур.

Не містить принципів дії та цілей законодавчої та виконавчої влади.

Не розповсюджує верховенство права на принципи судової влади.

Часи простого влаштування політичної системи минули. Світ став складним, багатовимірним. Країна вже перебуває в ситуації «зовнішнього управління» світових центрів стратегічного управління. Відтак політична система нашої країни має теж стати складною, інакше країна в найближчому майбутньому не

зможє зберегти ні свою цілісність, ні свою культурну ідентичність, ні вийти з ситуації «зовнішнього управління», не кажучи вже про неможливість стати світовим лідером.

Викладені тут принципи фактично змушують українську еліту перейти до принципової розмови — або підтримувати викладені тут принципи і впроваджувати їх у новій Конституції, або критикувати, пропонуючи інші принципи, які знову ж впроваджувати в іншій Конституції. Еклектика та компроміс інтересів як механізм побудо-

ви Конституції більше не пройде. Ігнорування елітою підходу до зміни політичної системи на основі принципів призведе до того, що хід часу зруйнує культуру, країна втратить цілісність, а така еліта піде в історичне забуття.

Принципи сильніші за будь-чий інтереси, вони сильніші забудь-яку партію, забудь-якого лідера. Вони самі знаходять собі прибічників, самі змінюють світ через людей, що їх підтримують. Світом правлять інтереси, але змінюють світ принципи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев С.С. Политические системы и политическая организация общества // Социально-политические науки. – 1992. - №1.
2. Анохин М.Г. Политическая система: переходные процессы. – М., 1996.
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. – К.: Преса України, 1996.
4. Луць З. Правова охорона конституції: до питання про постановку проблеми // Право України. – 2002. - №7.
5. Мурашин Г. Законодавство України про Конституційний суд/ Правова система України: теорія і практика. Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. – К., 1993.
6. Шаповал М. Основний Закон України і референдум: до питання про стабільність конституції // Право України. – 2006. - №5.

Ю.В. САЛОМАНІНА

УЧАСТЬ ФРАНЦІЇ У ВРЕГУЛЮВАННІ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ В ПІВДЕННІЙ ОСЕТІЇ

Саломаніна Юлія Вікторівна - студентка 4 курсу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Одним з останніх досягнень Франції на міжнародній арені стало ефективне посередництво у врегулюванні військового конфлікту в Південній Осетії. Відразу після розгортання військових дій президент Французької Республіки Ніколя Саркозі скористався тим фактом, що Франція головує в ЄС, та запропонував сторонам конфлікту посередництво від імені Європейської спільноти. Франція зуміла переконати сторони конфлікту в тому, що її послугам не має реальної альтернативи. Вона зробила заявку на статус неупередженого арбітра на Південному Кавказі і навіть зуміла дістати визнання в цій новій якості з боку Москви. Цим самим вона показала бажання не бути лише формальним лідером Європи, а й реально просувати європейські інтереси на всьому пострадянському просторі. На мою думку, лише час може показати наскільки наміри Франції в цьому напрямку є серйозними. Але вже на сьогодні Саркозі вдалося запропонувати сторонам саме те, чого вони конче потребували, підвищуючи

паралельно авторитет держави та свій власний. Так, для Росії французьке посередництво стало можливістю легітимізувати зміни, що відбулися в результаті війни. Незважаючи на заяви деяких російських політиків про самодостатність Росії, на ділі російське керівництво дуже не хоче опинитися в міжнародній ізоляції. В цьому зв'язку позиція Франції влаштувала Кремль майже ідеально, особливо якщо врахувати всю складність відносин Росії та європейських країн. Посередництво Франції дозволило Росії залишитися в загальноєвропейському контексті, не відмовляючись при цьому від захисту національних інтересів.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Франції за президентства Ніколя Саркозі. Оскільки миротворча діяльність країни в Кавказькому регіоні здійснювалася переважно через міжнародні організації на кшталт ОБСЄ та ООН, досить цікавим є виокреслення цього напрямку та перспективи його розвитку в зовнішній політиці Франції.

Предметом праці є аналіз конкретних дій французького керівництва, спрямованих на залагодження конфлікту між ворогуючими сторонами. Зусилля Саркозі набули особливої актуальності та значення завдяки тому, що на час подій Франція головувала в ЄС, що, в свою чергу, повернуло набагато більше уваги до конфліктної ситуації з боку світової спільноти.

Метою роботи є аналіз причин активної участі Франції у врегулюванні військово – політичного конфлікту в Південній Осетії. В цьому зв'язку виникає необхідність конкретизації сучасного стану двосторонніх відносин Франції з Росією та Франції з Грузією. Для досягнення мети були поставлені наступні завдання: оцінка діяльності Франції по врегулюванню конфлікту, аналіз підписаного між сторонами конфлікту договору, розгляд здобутків французької дипломатії, дослідження основних причин зацікавленості Франції в подіях у Кавказькому регіоні.

Ніколя Саркозі здійснив дві зустрічі з президентом Грузії Міхаїлом Саакашвілі та провів успішні переговори в Москві з президентом Росії Дмитрієм Медведєвим. Результатом цих переговорів стала згода Грузії припинити військові дії, що мало бути обґрунтованим дотриманням «Шести принципів Саркозі-Медведєва» – угоди, що була досягнута в ході переговорів. Щоправда, ці принципи були скореговані, що викликало негативну реакцію російської сторони [1].

Ці принципи містять наступні положення:

1. Не використовувати силу, як засіб вирішення конфлікту.

2. Остаточне припинення військових дій.

3. Вільний доступ до гуманітарної допомоги.

4. Збройні сили Грузії повинні повернутися в місця постійної дислокації.

5. Російські збройні сили повертаються на лінію, що передувала початку бойових дій, при цьому миротворчі сили Російської Федерації приймають додаткові безпекові засоби до тих пір, поки не буде відновлена довіра між сторонами, що брали участь у конфлікті.

6. Необхідність розпочати міжнародне обговорення щодо шляхів забезпечення безпеки Південної Осетії та Абхазії (з документа були вилучені слова про міжнародне обговорення політичного статусу Південної Осетії та Абхазії) [8].

Головним недоліком підписаного документа вважають відсутність згадування про територіальну цілісність Грузії. Але цей пункт було вкреслено з документа заради того, щоб надати йому компромісного характеру [3]. Вже сам факт того, що 15 жовтня в Женеві були проведені переговори щодо територіальної цілісності Грузії, засвідчує політичну гнучкість Франції як країни, що головувала в ЄС. З одного боку, президент Саркозі підкреслює непорушність кордонів Грузії і наполягає на її територіальній цілісності. Але з іншого боку, саме він один з перших європейських

лідерів непрямо поставив цю саму цілісність під сумнів. Міжнародне обговорення політичного статусу Абхазії і Південної Осетії – це правова і політична зачіпка, що дозволяє засумніватися в тім, що Грузія можлива в кордонах Грузинської РСР. Французький президент заявляв, що війська з території Грузії повинні бути виведені, навіть підкреслював, що це виведення повинно бути здійснено «із усієї грузинської території». Але при цьому під усією територією він фактично мав на увазі Грузію без Абхазії і Південної Осетії, тобто повернутися на позиції, зайняті сторонами до 7 серпня. Цей пункт Саркозі назвав «червоною лінією». Це означає, що він провів розмежування між присутністю в Абхазії та в Південній Осетії і перебуванням військовослужбовців РФ у Горі, Поті і Сенаки [6]. Головне для Саркозі було не намагатися вивести Росію з Абхазії і Південної Осетії. Для Москви ж надзвичайно важливо, що Саркозі, а отже, і ЄС визнало необхідність створення «зон безпеки» навколо Абхазії і Південної Осетії, де будуть присутні європейські спостерігачі, а не грузинські військові.

І найголовніше те, що Саркозі чітко показав, яку ціну Франція (і ЄС в цілому) готова заплатити за владнання конфлікту: вона дорівнює територіальній цілісності останньої. Президент Франції, зокрема, зазначив: «Є розбіжності між ЄС і росіянами з цього приводу, те, чого ми хотіли уникнути, так це відродження «холодної війни». [7] Як наслідок - відмова від санкцій проти РФ і готовність сприймати російські аргументи. Саркозі розуміє позицію російської сторони, але він також розуміє, що на сьогодні жоден європейський політик не зможе цілком прийняти мотивацію Росії. Саркозі, з одного боку, критикує РФ за «непропорційне застосування сили», але з іншого робить важливе застереження: «Якщо ми говоримо про реакції, виходить, була дія, що викликала цю реакцію». Тобто, Париж не ідеалізує Грузію, розуміє її роль в ескалації конфлікту на Південному Кавказі. Особливо російський МЗС цінує те, що Саркозі готовий узяти на себе відповідальність у вигляді гарантій непоновлення спроб Тбілісі взяти реванш за поразку в Абхазії і в Південній Осетії. Від американців такого розуміння Москва не змогла домогтися. І хоча сьогодні всі говорять про вирішальну роль США в організації військової акції, в реальності з різних джерел підтверджується лише непряма участь Вашингтона в серпневих діях Саакашвілі. Сполучені Штати не намагалися дати гарантії того, що лідер Грузії не буде вирішувати питання реінтеграції країни силовими методами. Разом з тим, Париж та Тбілісі виявилися однаково зацікавленими у миротворчій активності. Це дозволило грузинському керівництву одночасно досягти кілька цілей. По-перше, у такий спосіб можна було відмести звинувачення в односторонній проамериканській зовнішній політиці. На це Саакашвілі вказували опоненти всередині

Грузії, думаючи, що європейський вектор президентом країни недооцінюється. Тепер у команді президента є свої контраргументи. По-друге, Саакашвілі стрімко втрачає популярність. Саме цьому ряд опозиціонерів починають компанію з критики виконавчої влади. У цьому зв'язку погоджене з участі Франції виведення російських військ з території Грузії і прихід європейських миротворців замість них, можна видати за перемогу в дуже складних військово-політичних обставинах. Що президент Грузії вже й зробив. Париж, таким чином, допомагає і Саакашвілі врятувати своє обличчя. По-третє, заяви Саркозі з приводу територіальної цілісності підтримують якусь ілюзію всередині Грузії, що інтеграція країни теоретично можлива. Це відіграє значну роль у формуванні національної свідомості грузин.

Європейський Союз бажає взяти на себе роль лідера, а особисті успіхи Ніколя Саркозі дуже йому в цьому допомагають. На відміну від США ЄС розглядає Південний Кавказ не лише в якості геополітичного фактора, але й як частину власне європейського простору. В якості механізму реалізації зовнішньополітичних цілей ЄС бачить використання «м'якої сили». Найголовнішим в підході Франції до вирішення конфлікту є прагматизм та зацікавленість у збереженні позитивних відносин з Росією. За словами Саркозі: «У свій час Європа бачила падіння Берлінського муру, і не можна допустити того, щоб цей мур знову був збудований. Світу непотрібна нова криза між Європою та Росією, і ми повинні захищати наші ідеї, цілісність держав та права людини». Хоч дійсний президент Франції раніше займав іншу позицію. Після його обрання на пост глави держави в Москві були дуже занепокоєні майбутнім двосторонніх відносин, адже під час передвиборчої кампанії Саркозі виступав за захист прав людини в Росії та проти політики Жака Шірака, співчував російській опозиції та мав тісні контакти із Саакашвілі. Однак розуміння реальних інтересів Франції змусило президента радикально змінити підхід до Росії. Навіть якщо проаналізувати політичні погляди людей, що відповідають за зовнішню політику держави, то там можна знайти лише посадовців, які підтримують тісні контакти з російськими колегами.

У вересні Ніколя Саркозі відновив активну посередницьку діяльність на російсько-грузинському напрямку. Французький лідер, один раз уже зіграв роль головного примирителя Росії і Грузії в розпал п'ятиденної серпневої війни, знову прилетів у російську столицю, щоб обговорити з президентом РФ Дмитром Медведевим шляхи виходу з грузинської кризи, а також виконання Москвою і Тбілісі шести принципів плану Медведева-Саркозі. Цікаво, що цього разу пан Саркозі спілкувався з російським керівництвом не наодинці. [2] Разом з ним від імені Євросоюзу в Москву був відряджений голова Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу і верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки Хав'єр Солана. За деякою інформацією на такому складі делегації наполягали США, які не були зацікавлені в підвищенні ролі Саркозі особисто та Франції в цілому в якості посередника. Мова йшла про своєрідну «дорожню карту» для забезпечення безпеки в Абхазії і Південній Осетії. Тези «дорожньої карти», обнародовані на зустрічі Дмитра Медведева і Ніколя Саркозі, виглядали так: допуск у конфліктну зону навколо Південної Осетії військових спостерігачів ОБСЄ, чим основним завданням буде контроль за грузинськими військами; опрацювання питань про розміщення міжнародних поліцейських сил у зоні грузино-осетинського конфлікту; підписання Грузією і Південною Осетією угоди про нестасування сили.

В якості висновку можна зазначити, що позицію Франції щодо врегулювання питання Південної Осетії вважають дипломатичною перемогою, хоч всередині Франції існує чимало критиків дій Саркозі з приводу цього конфлікту, адже, запропонувавши сторонам конфлікту посередництво від імені Європейської спільноти, Франція зуміла переконати сторони конфлікту в тому, що її послугам немає реальної альтернативи. Вона зробила заявку на статус неупередженого арбітра на Південному Кавказі і навіть зуміла дістати визнання в цій новій якості з боку Москви, та зайняти нішу Німеччини. Франція допомогла країнам у врегулюванні конфлікту, дозволяючи їм «зберегти обличчя» перед світовою спільнотою, не потрапити в міжнародну ізоляцію, одночасно захищаючи при цьому власні інтереси та покращуючи свій імідж на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Евросоюз вступил в Грузию. «Зоны безопасности» оставлены без присмотра // Московский комсомолец. - 27.10.2008
2. Комсомольская правда. - 08 сентября 2008
3. Комюніке Президента Французької Республіки з додатковими поясненнями від 10.08.2008
4. Никола Саркози предъявят встречный план // Газета Коммерсантъ» . - № 160/II(3977) от 08.09.2008
5. План Медведева-Саркози неправильно перевели на русский //
6. Президент Италии высоко оценил роль Саркози в ситуации с Южной Осетией // РИА Новости. - 13 августа 2008
7. Analysis: roots of the conflict between Georgia, South Ossetia and Russia, The Times Anatol Lieven 11 August 2008
8. en.wikipedia.org/wiki/2008_South_Ossetia_war
9. Six Point Peace Plan // Documents by the Government of Georgia

А.В. СТЕПАНОВА

ПРИЧИНИ РОСІЙСЬКО – ГРУЗИНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ СЕРПНЯ 2008 РОКУ З ТОЧКИ ЗОРУ ГЕОПОЛІТИКИ У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ (ЧАСТИНА 2)

Степанова Анна Володимирівна - аспірантка Львівського національного університету ім. Івана Франка

(Початок у № 1 (63) 2009 альманаху «Грані»)

У першій частині статті було поставлено проблему у загальному вигляді, проаналізовано попередні дослідження, визначено завдання статті, проаналізовано геополітичні особливості, національні та геополітичні інтереси Росії та Грузії. У другій частині статті визначаються історичні передумови конфлікту та ситуації у Кавказькому регіоні, що склалась на момент війни. На основі аналізу, зробленого у двох частинах статті, чітко окреслюються геополітичні причини Росії та Грузії у військовому конфлікті.

Історичні геополітичні передумови виникнення війни.

З другої половини XV ст. починається гостра конкурентна боротьба на Середньому Сході між Османською імперією та державою Ак – Коюнлу, а потім Сефевідською державою. До того ж, з другої половини XVI ст. зростає роль у міжнародній європейсько – азійській торгівлі Волзько – Каспійського водного шляху. В цей же час з'являється ще одна конкуруюча військово – політична сила – Російська держава та починається нова епоха, пов'язана з активністю російської політики на Кавказі. Саме цей регіон почав займати важливе місце у військово – статечних планах Росії на Близькому та Середньому Сході.

В геостратегічному відношенні для Росії Кавказький регіон був надзвичайно зручним плацдармом для наступу як із заходу на схід, через Каспій у Центральну Азію, так і з півночі на південь, у напрямку Індійського океану. Геополітичне значення Кавказу полягало в тому, що встановлення військово – політичного контролю над цим регіоном, розташованим між Каспійським та Чорним морями, відкривало реальні перспективи проникнення вглибину Середнього та Близького Сходу, з виходами як у Східне Середземномор'я, так і в Персидську затоку. Одночасно цей регіон міг служити надійним природним бар'єром від натиску з півдня.

Початок XVIII ст. характеризується перетворенням усього Кавказького регіону на арену гострого геополітичного протиборства на Близькому та Середньому Сході, до якого поряд з Туреччиною та Іраном все активніше долучаються Росія та Англія. Саме в цей період Кавказ починає перетворюватись на традиційну сферу протиборства великих держав, перш за все Росії та Англії, до якої долучається Франція. Прагнення Росії «перешагнути» Кавказ, вийти до теплих морів, Індійського океану викликало протистояння з боку Англії. Кавказькі війни, Кримська війна, всі турецько – іранські війни мали саме цю геополітичну причину.

Не маючи на початку XVIII ст. виходу до Чорного моря, Росія намагалась встановити свій повний контроль над Кавказом, переключивши тим самим всю європейсько – азійську торгівлю з турецько – середземноморського напрямку на балтійсько – волзько – каспійський шлях. Російські завоювання на Кавказі повинні були стати продовженням петровських завоювань на Балтії. Саме в цей період Петром I була сформульована основна геополітична мета Росії в цьому регіоні – не допустити до каспійських берегів ніяку іншу державу.

До кінця XVIII ст., після ряду російсько – турецьких війн, а особливо завоювання Криму, склались сприятливі умови для остаточного приєднання Північного Кавказу до Росії. На початку XIX ст. з новою силою розгорнулася боротьба за повний контроль над Південним Кавказом. Внаслідок двох успішних війн з Іраном (1804 – 1813 рр. та 1826 – 1828 рр.), а також російсько – турецької війни 1828 – 1829 рр. Росія досягла однієї з своїх пріоритетних геополітичних цілей на південному напрямі – безроздільного домінування на Південному Кавказі, східному Кавказькому узбережжі Чорного моря та на Каспії. З військово – стратегічної точки зору успіхи Росії дозволили їй:

До кінця XVIII ст., після ряду російсько – турецьких війн, а особливо завоювання Криму, склались сприятливі умови для остаточного приєднання Північного Кавказу до Росії. На початку XIX ст. з новою силою розгорнулася боротьба за повний контроль над Південним Кавказом. Внаслідок двох успішних війн з Іраном (1804 – 1813 рр. та 1826 – 1828 рр.), а також російсько – турецької війни 1828 – 1829 рр. Росія досягла однієї з своїх пріоритетних геополітичних цілей на південному напрямі – безроздільного домінування на Південному Кавказі, східному Кавказькому узбережжі Чорного моря та на Каспії. З військово – стратегічної точки зору успіхи Росії дозволили їй:

- протягом довгого періоду часу володіти найбагатшими нафтовими джерелами та іншими природними ресурсами Кавказу, перш за все Баку;

- до середини XIX ст. остаточно завершити «умиротворення» Кавказу;

- проводити успішну експансіоністську політику в Туркестані у 60 – 80 рр. XIX ст., ре-

ально при цьому погрожуючи колоніальним інтересам Англії на Середньому Сході та в Центральній Азії.

Початок XIX ст. ознаменувався перетворенням Кавказу в один з важливих геостратегічних факторів, що має сильний вплив на хід військово – політичних подій на Близькому та Середньому Сході, що розгорнулися на початку Першої світової війни.

Протягом 1918-1920 рр. на Кавказі розгортається напружена геополітична боротьба, яку були втягнуті Росія, Туреччина, Німеччина та Англія. Військові успіхи Радянського Союзу привели до встановлення в 1920 році свого домінуючого становища в Кавказько – Каспійському та Кавказько – Чорноморському регіонах.

Після закінчення Другої світової війни і з настанням епохи «холодної війни» Кавказ перетворився на південний фланг жорсткого «євразійсько – атлантичного, військово – політичного» протистояння двох наддержав – СРСР та США.

На рубежі XX-XXI ст. Кавказ знов опинився у центрі «великої геополітичної гри», і в першу чергу між США (НАТО) та Росією, результат якої в значній мірі визначить кінцевий результат геополітичного протистояння Схід – Захід на найближчі десятиліття [3].

Ситуація, що склалась перед початком війни.

Сучасна історія конфлікту почалась у 1989 році – після того, як Рада народних депутатів Південно – Осетинської автономної області Грузинської РСР прийняла рішення про її перетворення на автономну республіку. А у вересні 1990 року Рада народних депутатів Південно – Осетинської автономної області проголосила Південно-Осетинську Радянську Демократичну Республіку (1 вересня 1992 року перейменована на Республіку Південна Осетія). Таким подіям сприяло розпорядження 1988 року видане Горбачовим КДБ сприяти міжетнічній дестабілізації у республіках, які побажають від'єднатися від СРСР.

Внутрішні міжетнічні конфлікти повинні були дати центральній владі можливість виступати у ролі «миротворця» та посередника, а також погрожувати національним елітам цих республік розколом та від'єднанням частини їхніх територій.

Протягом 1990-1992 років міжетнічні зіткнення переросли у відверту війну, в якій були вбиті тисячі людей з обох сторін, а десятки тисяч змушені покинути свої домівки. У 1992 році відкриті бойові зіткнення припинились після підписання так званої Дагомиської угоди між Росією та Грузією. Ця угода передбачала припинення бойових дій, створення Змішаної контрольної комісії, до якої увійшли представники Грузії, Росії, Південної Осетії та, на правах окремої сторони, Північної Осетії. Угода була підписана 24 червня, а вже 14 липня 1992 в зону конфлікту були введені миротворчі сили у складі трьох батальйонів (російського, грузинського та

осетинського).

І хоча головною метою цієї угоди мали стати кроки з припинення бойових дій та економічного відновлення районів, що перебувають у зоні конфлікту, та створення умов для повернення біженців, ситуація перманентно загострювалась. Наявність великої кількості зброї у жителів Цхінвальського району, а головне – небажання Росії сприяти стабілізації Грузії, не давала жодних шансів на мирне вирішення цього конфлікту.

Водночас для центральної влади Грузії неврегульованість проблеми бунтівних регіонів була постійним подразником для політичних еліт. Звинувачення в зраді через неспроможність повернути біженців з Абхазії та Південної Осетії і протидіяти постійним обстрілам грузинських селищ у Південній Осетії стало зручним аргументом у політичній боротьбі [4].

Після боїв у 1990 – х рр. відносини між сусідами залишались спокійними, але з приходом до влади у 2004 році Саакашвілі пріоритетом стало «відновлення територіальної єдності Грузії» [7].

Обіцянка Саакашвілі відновити контроль над Абхазією та Південною Осетією була важливим фактором у його перемозі в першій та другій президентській виборчій кампанії. Саакашвілі, безперечно, бажав повернути контроль над владою у Цхінвалі.

Головною метою Росії було й залишається недопущення вступу Грузії в НАТО та появи нових гравців у Чорноморському регіоні, який забезпечує транзит каспійської нафти на світові ринки.

Варто також відзначити інтерес США, який є не останнім у даному конфлікті. Це – сприяння вступові Грузії в НАТО та забезпечення легітимізації своєї присутності на Кавказі, що є надзвичайно важливим для США [4].

Важливим є також розуміння внутрішньої ситуації в Грузії, яку можна прокоментувати наступним чином. Протягом останніх років у Грузії створюється сучасна, європейська, демократична держава. Економіка Грузії зросла від 5,9% (2004 рік) до 12,4% (2007) в рік, до цього не маючи ні нафти, ні газу [6]. До конфлікту Грузія експортувала електроенергію в Росію. Притік іноземних інвестицій в країну склав 1,063 млрд. дол. США, що складає 22% ВВП Грузії [4].

Абхазія та Південна Осетія з економічної точки зору є «сталінськими анклавом». Останні чотири роки населення Південної Осетії не працює, люди живуть на субсидії з російського бюджету, які постійно зростають та досягли 700 млн. дол. США. Згідно з розпорядженням Путіна для Південної Осетії було додатково виділено 10 млн. російських рублів. Зараз у Джаві будується велика військова база. Саме туди була введена техніка ще до початку конфлікту. Варто зазначити, що до початку військових дій рівень мілітаризації Південної Осетії був досить високий [1].

Російська пропаганда протягом місяця розповідала про те, що Грузія є надзвичайно милітаризованою країною, військовий бюджет якої зріс з 18 млн. дол. у 2002 році до 900 млн. дол. у 2008 році. Зараз на військовий бюджет відходить 8,6% ВВП [2]. Але, якщо порівнювати кількість військових, то в Грузії на 1000 чоловік припадає 6 військовослужбовців, в Абхазії – 60, у Південній Осетії – 65. Кількість резервістів на 1000 чоловік у Грузії припадає 22, в Абхазії – 165, у Південній Осетії – 326 чоловік.

У Грузії на 100000 чоловік було 4 – 6 одиниць артилерійської зброї, в Абхазії – 35, у Південній Осетії – 190. Аналогічна ситуація з бронетехнікою: у Грузії на 100000 чоловік було 5 одиниць БТР, в Абхазії – 75, у Південній Осетії – 391.

Таке співвідношення було без російської допомоги Абхазії. У травні та червні 2008 року Росія ввела до Абхазії більш ніж 1500 одиниць бронетехніки, артилерійської зброї, танків та інших видів зброї.

За приблизними оцінками протягом чотирьох років Абхазія витратила на військову сферу 50% свого бюджету, а Південна Осетія – 60%. Згідно з такими оцінками можна стверджувати, що ще до початку військового конфлікту Абхазія та Південна Осетія були наймилітаризованішими регіонами в світі, після Південної Кореї [1].

А Росія, граючи на амбіціях Саакашвілі, не тільки провокувала його на прийняття рішення про силове вирішення цхинвальської проблеми (так, протягом травня–липня різко зросла кількість випадків обстрілу грузинських поселень та вбивства грузинів), але й навмисне, через різні джерела, в тому числі у вигляді аналітичних статей у ЗМІ, надсилали хибні сигнали у Тбілісі про своє небажання займатись південно-осетинською проблемою і готовністю віддати контроль над цим регіоном. Мета такої дезінформації - втягти Саакашвілі у війну, що давало Росії можливість прямо втрутитися в бойові дії з подальшим повним розгромом збройних сил та всієї інфраструктури Грузії. Аби лиш максимально ускладнити будь-які подальші кроки, пов'язані зі вступом Грузії в НАТО.

Показово у цьому зв'язку, що одна з перших чи, може, навіть найперша заява (вночі з 7 на 8 серпня) високопосадовця МЗС Росії стосувалася не загибелі мирних жителів, а перегляду західними країнами питання щодо членства Грузії в НАТО.

Водночас російські війська вже після підписання угод про припинення бойових дій займаються не тільки банальним мародерством, а й цілеспрямованим нищенням усієї інфраструктури Грузії. Підірвані військові бази, мости, інші об'єкти життєзабезпечення Грузії [4].

Отже, розглянувши вищеописані моменти, можна визначити наступні причини війни, виходячи з геополітичних інтересів:

Для Росії:

Збереження російського впливу в Грузії.

Однією з проблем Росії на Кавказі є поширення іноземного, особливо західного впливу, яке в релігійно-політичній сфері може знищити вплив Росії над цими державами. Росія виражає особливе занепокоєння з будь-якої можливої західної присутності на Кавказі. Росія також прагне грати ведучу роль при врегулюванні етнотериторіальних суперечок на Кавказі, тим самим забезпечуючи собі вирішення їх без шкоди власним інтересам. Залучення західних держав до врегулювання конфліктів розглядається Росією як підрич російського впливу в регіоні.

Попередження розширенню сфер впливу НАТО.

Грузія має друге важливе значення для НАТО після Азербайджану на Кавказі. Грузія заявила про своє прагнення адаптувати свої системи ПВО до стандартів НАТО і дозволити використання аеродромів, учбових центрів та портів. Грузія також бажає використовувати досвід НАТО по підтримці миру в Абхазії. Це означає ефективну підтримку розширення НАТО.

Припинення відходу від Росії.

Бажання Грузії залишити СНД знижує здатність Росії здійснювати вплив на зовнішню політику країн колишнього СРСР у південних регіонах.

Ці кроки мають наслідки і за межами Кавказу. Узбекистан прагне послабити російський вплив у Центральній Азії. Аналогічні відцентрові тенденції спостерігаються і на Україні та в Молдові. Таким чином, Туркменія, Азербайджан, Грузія, Україна та Молдова виступають проти зміцнення СНД.

Доказом цього є створення ГУУАМ (наразі ГУАМ), яке приділяє достатньо уваги підтримці НАТО.

Росія прагне брати участь у розвитку регіону нафтових та газових ресурсів. Вона не бажає бути спостерігачем та виражає занепокоєння по можливому розвитку маршрутів в обхід Росії.

Саме нафта дозволяє Грузії бути вкрай цікавою в геополітичному плані країнам Заходу. Через країну проходить 260 кілометрів нафтопроводу Баку-Тбілісі - Джейхан (Туреччина), обходячи Росію. Москва завжди намагалася боротись із цим проектом. Його експлуатація не припиняла розпалювати напруження між Росією та Грузією. Неодноразово «Газпром» погрожував припинити постачання газу до Грузії, якщо Тбілісі не погодиться на підвищення ціни.

Залізний шлях, що будується, поєднає Азербайджан та Туреччину через Грузію і дозволить ув певний строк зв'язати Центральну Азію та Європу. Другий нафтовий термінал поки що в проекті, тоді як нафтопровід Супса вже постачає частину нафти Каспійського моря до Європи. Контракт на модернізацію порту Поті (на 7,7 мільйона тонн фрахту щороку), який підписано в квітні з

Об'єднаними Арабськими Еміратами має на увазі, що незабаром місту нададуть статус «особливої економічної зони», сприятливої для інвесторів.

5. Дестабілізація економічного та політичного становища Грузії на світовій арені.

Відсутність у Поті генштабу невеличкого грузинського флоту переконав російське командування бомбардувати портові об'єкти прибережного міста ще з перших атак у суботу 9 серпня. Це місто в 40 тисяч мешканців є життєво важливим елементом для грузинської економіки, яка не має природних ресурсів, завдячує своїм економічним зростанням економіці, що вибудована на транзиті сировини.

Для Грузії:

Інтернаціоналізація конфлікту.

Західні країни втрутилися в цей конфлікт, тобто інтернаціоналізували його. Уже очевидно, що ці події змусять західні країни прислати міжнародних миротворців для забезпечення контролю над ситуацією на кордоні з Південною Осетією та Абхазією. А Росія усі ці роки була зацікавлена, аби Кавказ залишався виключно під її впливом – з присутністю там лише її військових.

Повний вихід з-під російського впливу.

Грузія розуміє, що доки Росія існує в сьогоденньому вигляді, вона не допустить повернення цих регіонів під контроль Грузії, і, в свою чергу, грузинська влада не зможе виконати обіцянку щодо повернення грузинських біженців в Абхазію та припинення обстрілу грузинських поселень на території Південної Осетії.

Перевівши ж протистояння з Росією у відкриту форму, Саакашвілі вже руками російської сторони змусив грузинів залишити землі в Південній Осетії та Верхнього Кодорі на території Абхазії. Таким чином, оголошуючи ці території окупованими Росією, він, з одного боку, не відмовляється від своєї обіцянки повернути їх Грузії, з другого – ліквідує постійний внутрішньополітичний подразник, пов'язаний з обстрілами грузинських поселень, що дає змогу, у тому числі за допомогою великої фінансової підтримки західних країн, облаштувати біженців на території інших регіонів Грузії. При цьому відсутність відкритих збройних конфліктів відкриває Грузії дорогу до НАТО. Запорукою цьому слугує зацікавленість західноєвропейських країн та США у стабільному транзиті каспійської нафти по незалежних від Росії трубопроводах [4, 5, 8].

Комплексний підхід до аналізу військового російсько-грузинського конфлікту у даній статті, розглядаючи геополітичне становище, геополітичні та національні інтереси як Росії, так і Грузії, дав змогу встановити геополітичні причини його виникнення. Розуміння цих причин – база визначення можливих наслідків військового конфлікту Чорноморської системи безпеки та світу загалом, які, в свою чергу, стають причинами інших подій міжнародних відносин.

Варто пам'ятати, що причинно-наслідковий зв'язок явищ виражається в тім, що одне явище (причина) за певних умов обов'язково викликає до життя інше явище (наслідок). Аби привід знайшовся...

ЛІТЕРАТУРА:

1. Войну с Грузией подготовила Россия, и сама же ее начала // <http://abkhazeti.info/news/12227392364.php> - 29.09.2008
2. Генштаб: темпы наращивания военных расходов Грузии заняли первое место в мире // www.vedomosti.ru/newsline/index.stml?2008/08122/641517
3. Исмаилов Э. Глобализация и Кавказ: историко-этнополитический аспект // <http://vatan.org.ru/publ/11-1-0-594>
4. Кушнірук Б. Російсько-грузинська війна: причини та наслідки // <http://www.unian.net/ukr/news/news-267814.html> - 18.08.2008
5. Огняник А. Нафтовий нерв війни в Грузії // http://imi.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=173009&Itemid=1 - 12.08.2008
6. Офіційна статистика Грузії // www.nbg.gov.ge/uploads/gdpiglisuad/real.dpannprl100end.xls
7. Точка невозврата в Южной Осетии. Обзор прессы // <http://www.inopressa.ru/inotheme/2008/08/08/11:25:31/osetia>
8. Усов П. Энергетические войны. Новые механизмы геополитического влияния // <http://n-europe.eu/content/index.php?p=1038> - 10.01.2007
9. Caspian Banking & Finance Conference 2009 // www.banking.iteca.az/ru/2009

А.О. ХУДОЛІЙ

ОБРАЗ ВОРОГА ЯК ОДИН ІЗ ПРОВІДНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СВІДОМОСТІ АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Худолій Анатолій Олексійович - викладач факультету політико-інформаційного менеджменту Національного університету «Острозька академія», доцент, кандидат філологічних наук

Питання зовнішньої політики США досліджувала значна кількість науковців, як вітчизняних так і зарубіжних. С.М. Конопа-тов вивчав зовнішню політику США з позицій воєнно-політичного процесу [5]. Е.О. Іванян акцентував увагу на історичному аспекті зовнішньої політики США [3]. І.М. Панарін проаналізував політику США з позицій інформаційних війн та геополітики [8]. В.О. Рукавишников досліджував питання розвитку зовнішніх відносин США в світі під час холодної війни [10]. М.М. Лебедева розглядала політику США крізь призму історичного та теоретичного підходів до аналізу зовнішньої політики США [6]. Моріс Ваїсс здійснив детальний аналіз післявоєнного розвитку міжнародних відносин з точки зору французьких політологів [2]. Проте питання впливу стереотипів на зовнішню політику американських президентів залишилося поза увагою науковців.

Мета статті полягає у спробі віднайти кореляцію стереотипів мислення американських політиків із їхніми діями в сфері зовнішньої політики, зокрема у відносинах з СРСР. В умовах зростання ролі внутрішніх чинників на зовнішньополітичну діяльність державних діячів США набуває актуальності дослідження стереотипів, що відіграють важливу роль у прийнятті політичних рішень.

Актуальним і раніше недослідженим виявляється аналіз політичних стереотипів та їхньої ролі у прийнятті рішень у сфері зовнішньої політики. У статті переслідують такі завдання:

Проаналізувати зовнішню політику американських президентів від Г. Трумена до Дж. В. Буша та виявити основні стереотипи;

Порівняти основні стереотипи американських президентів пов'язані з уявленнями про ворога;

Виявити і описати як стереотип ВОРОГА пов'язаний із іншими стереотипними уявленнями американських політиків.

У житті кожного суспільства важливу роль відіграють традиції, які передають з покоління в покоління. Традиції належать до базових цінностей соціуму, оскільки вони охоплюють як суспільні, так і політичні уявлення. До традицій ми відносимо фундаментальні, стійкі утворення

психіки, які здатні визначати характер нашої поведінки в тій чи іншій ситуації чи послідовності ситуацій, досить часто не усвідомлено. Усвідомлення особливостей поведінки в даній ситуації потребує досить значного часу, а його може не бути в розпорядженні індивіда, оскільки виникає потреба дати відповідь або відреагувати миттєво, не задумуючись. В таких випадках індивіди діють, виходячи з готовності до тих чи інших дій, рефлекторно. Опісля індивіди можуть згадати і оцінити характер своїх дій, проте не завжди, оскільки в деяких випадках той чи інший індивід і сам не може сказати, чому він це зробив. Під такими уявленнями, вказівками до дій ми розуміємо стереотипи, внутрішнім стержнем яких є настанови – готовність у даній ситуації чи в сукупності подібних ситуацій діяти тільки таким чином, а не інакше. Тобто стереотипом стає те уявлення, що здатне визначати характер наших дій без попереднього усвідомлення. Серед загальної кількості стереотипів вагоме місце належить політичним стереотипам.

Політичний стереотип – спрощене, схематизоване аксіоматичне й емоційно забарвлене уявлення про той чи інший суб'єкт політики, соціології чи політичне явище. Політичний стереотип запровадив у політичну соціологію та соціальну психологію відомий американський публіцист У. Ліпманн [12] для визначення упереджених уявлень про політичні партії, політичних діячів, різні етнічні, расові, професійні групи тощо. Теорія У. Ліпманна в подальшому модернізувалась і доповнювалась у напрямі вивчення змісту політичних стереотипів, функцій, які вони виконують, чинників, що впливають на їх виникнення і вдосконалення. Політичні стереотипи несуть у собі оцінний елемент і чітке емоційне забарвлення. Оцінний елемент політичного стереотипу (настанова) завжди соціально детермінований, оскільки, відбиваючи почуття особистості, її системних цінностей, стереотип завжди співвідноситься з груповими цінностями. Змінити стереотипи важко, оскільки вони надзвичайно стійкі, і їх часто використовують політики для забезпечення політичного успіху. На створення політичного стереотипу впливає пропаганда, що базується на

знанні масової психології, орієнтації на почуття, інстинкти, упередження, некритичне сприйняття тієї чи іншої інформації.

У маніпуляції свідомістю мас використовують старі політичні стереотипи (оперативна маніпуляція свідомістю) і формують нові (маніпуляція стратегічна). Створення нових політичних стереотипів потребує певного часу. Якщо умови життя змінилися, то старі стереотипи перестають виконувати адаптивну функцію, перетворюються на гальмо суспільно-політичного розвитку. Зміна старих стереотипів відбувається поетапно. Спочатку закріплюються вже існуючі у свідомості людей потрібні стереотипи, а вже потім відбувається часткова зміна поглядів на процес, подію, партію. І тільки за цим відбувається докорінна зміна старих політичних стереотипів за допомогою нового інформаційного забезпечення.

Для визначення орієнтованості політичної свідомості на ті чи інші політичні стереотипи в сучасній західній політології досить поширений підхід під назвою «ефект ореолу». Його сутність полягає в тому, що при характеристиці явища політичного життя чи суб'єкта політики основна увага акцентується на певній групі якостей, які потім слугують розпізнавальними знаками. Такі характеристики не завжди будуть суттєвими і адекватними, але в стереотипізованій політичній свідомості вони внаслідок «ефекту ореолу» завжди будуть основними при сприйнятті політичного явища, групи, партій.

Створення політичних стереотипів найактивніше використовують ідеологи, які маскують їх за словами-символами з цілеспрямованим змістом. Руйнування політичного стереотипу, як правило, відбувається під впливом повсякденного досвіду або реформаторських змін у суспільстві. При цьому стереотипи не просто руйнуються, а їм на зміну приходять інші, часто прямо протилежні попереднім [9, 340-341].

Серед стереотипів соціальної орієнтації (а їх легко наповнюють ідеологічним змістом) вирізняють такі:

СВІЙ – ЧУЖИЙ;

МОЖНА – НЕМОЖНА;

ДОБРЕ – ПОГАНО [1, 151].

Слід зауважити, що за своєю природою стереотипи є стійкими утвореннями та несуть у собі оцінний зміст. Аксиологія охоплює становище свого народу (в даному випадку американського), становище інших матеріальних об'єктів у просторі, часі, а також і типові властивості об'єктів тих просторів. Оскільки за оцінкою завширше наступає дія, то стає зрозумілим, наскільки потужним є вплив стереотипів, особливо політичних, на діяльність людини у суспільному житті.

Стереотип СВІЙ – ЧУЖИЙ ідеологи наповнюють змістом тієї спільноти, групи чи народу, з яким відбувається загострення стосунків. Під

впливом пропаганди ЧУЖИЙ перетворюється на ВОРОГА. Образ ВОРОГА є одним із найстаріших образів та архетипів колективного несвідомого. У цьому випадку архетип та образ збігаються із стереотипом. З цим образом у масовій свідомості асоціюються всі біди та нещастя, розпад звичного способу життя, всього суспільства в цілому. Стереотип ВОРОГА виконує компенсаторну функцію, оскільки він об'єднує ту чи іншу спільноту, групу, народ для вирішення будь-якої проблеми [7, 37]. Із образом ВОРОГА тісно пов'язаний образ ГЕРОЯ, який є елементом архаїчної свідомості та виконує функцію зняття дискомфорту стану, викликаного діями ворогів. Він виражає сподівання народу на чудо, герой здійснить його та переможе ворога. ГЕРОЯ часто асоціюють і з президентом країни.

Подібні стереотипи та уявлення дійові у кризових ситуаціях, протистоянні, агресивної зовнішньої політики тієї чи іншої країни. Особливо активно стереотип ВОРОГА експлуатували та експлуатують американські політики. В стані політичного конфлікту, який є одним із видів взаємодії – протистояння, поділ країн на СВІЙ – ЧУЖИЙ стає жорсткішим. ЧУЖОГО асоціюють із суперником, ворогом.

Поняття ВОРОГА має глибинні корені. На початковому етапі це поняття формується як спосіб групової ідентифікації. А поступово різні образи ВОРОГІВ формували уявлення про те, що є загрозою самому існуванню групи або суспільству. В ХХ та ХХІ століттях поняття ВОРОГА широко використовують у зовнішній політиці США. ВОРОГА асоціюють із абсолютним злом, на боротьбу з яким мобілізують усі сили та засоби і яке не передбачає жодних компромісів [4, 355].

Слід зауважити, що суспільна свідомість, менталітет народу не можуть змінитися за короткий проміжок часу, навіть якщо цілеспрямовано актуалізувати проблему ВОРОГА. Проблема полягає не тільки в тому, що ідеологи нав'язують політичні стереотипи мислення. Жодна пропаганда не є дійовою, якщо вона на спирається не певні очікування та запити масової свідомості, не є адекватною вже існуючим уявленням, стереотипам, настановам. Іншими словами, люди чують те, що хочуть почути.

Період холодної війни сформував стійкий стереотип ВОРОГА, ВОРОГА в образі комунізму, представником якого був СРСР, потім Китай, Куба тощо. Здійснивши аналіз промов Г. Трумена, вдалося виявити наступні поняття, що відображають стереотип ВОРОГА (Таблиця 1). Таким ВОРОГОМ на той час був СРСР. Комуністична агресія займає провідне місце у світосприйнятті президента Трумена. На другому місці стоїть війна. Під війною розуміють конфронтацію з Радянським Союзом. У березні 1946 року Трумен запросив Уїнстона Черчилля виступити з промовою у гуманітарному коледжі в штаті Міссурі. Черчилль описав відносини між

Великобританією та США і, вибравши момент, висловив свою думку такою фразою: «Від Щеціна в Балтиці до Трісті в Адріатиці залізна завіса опустилася на континент» [11, 272]. Фултонська промова Черчілля, на думку аналітиків, започаткувала холодну війну [4, 273].

Наступним поняттям, пов'язаним із ВОРОГОМ, є захист. Війна з комунізмом знайшла втілення у таких загрозах: комуністичній небезпеці, комуністичній війні. Для протистояння з ВОРОГОМ американський політик значну увагу приділяє військовій міцності, збройним силам країни. Ворог, на думку США, є агресивним, тому Трумен неодноразово згадує імперіалістичну політику СРСР та інших комуністичних країн. Комуністична ідеологія асоціюється з тиранією.

Таблиця 1. Поняття, пов'язані зі стереотипом ВОРОГА, виявлені в промовах Г. Трумена з 1946 по 1952 роки:

Війна	55
Військова міць США	51
Імперіалізм комунізму	14
Комуністична агресія	74
Комуністична війна	31
Комуністична небезпека	33
Тиранія	16

Подібна картина світу в термінах ДРУГ-ВОРОГ знаходить свій відбиток і в промовах Д. Ейзенхауера (Таблиця 2). ВОРОГ в образі СРСР є загрозою для США. Проте, страх перед загрозою з боку СРСР зменшився, ми нарахували лише 12 виразів, пов'язаних з радянською загрозою. Ейзенхауер сприймає ворога як агресора, оскільки кілька раз згадує імперіалістичну політику комуністичних країн. Президент Ейзенхауер віддає перевагу військовій силі США, оскільки президент згадує воєнну міць США 83 рази.

Таблиця 2. Поняття, пов'язані зі стереотипом ВОРОГА, виявлені в промовах Д. Ейзенхауера з 1953 по 1961 рік:

Агресія	12
Воєнна міць США	83
Війна	24
Загроза	18
Імперіалізм комунізму	10
Оборона	29
Радянська загроза	12

Гостріше сприймається ситуація, пов'язана зі стереотипом ВОРОГА під час правління президента Дж. Ф. Кеннеді (Таблиця 3). Незважаючи на те, що слово ВОРОГ відсутнє у виокремлених поняттях, американський політик інтерпретує його в інших термінах, таких як: комуністична Куба, комуністична тиранія, комуністична агресія, радянська агресія, радянська ядерна загроза. Президент Кеннеді у протистоянні з СРСР

ставку зробив на воєнну міць США.

Таблиця 3. Поняття, пов'язані зі стереотипом ВОРОГА, виявлені в промовах Дж. Кеннеді з 1961 по 1963 рік:

Війна	50
Воєнна міць США	79
Комуністична агресія	13
Комуністична Куба	22
Комуністична тиранія	19
Небезпека ком-му	12
Рад. агресія	23
Радянська ядерна загроза	40

Л. Джонсон уперше офіційно визнав існування ворога і згадав його 19 разів у свої промовах (див. Таблицю 4). Під ВОРОГОМ американський президент розуміє комунізм, комуністичні країни, прокомуністичний В'єтнам. ВОРОГ трансформується в його уявленні в комуністичну небезпеку, він агресивний, тому він згадує комуністичну агресію. Комунізм як ВОРОГ є загрозою для всього світу. Л. Джонсон успадкував від Дж. Ф. Кеннеді в'єтнамську війну, яку він не тільки не зупинив, але й продовжив. ВОРОГ загрожує безпеці США у В'єтнамі, який привернув увагу президента 98 разів. ВОРОГ є агресивним, проте Л. Джонсон у протистоянні комунізму покладається на ВОЄННУ МІЦЬ США.

Таблиця 4. Поняття, пов'язані зі стереотипом ВОРОГА, виявлені в промовах Л. Джонсона з 1964 по 1969 рік:

Агресія	62
Війна	44
Війна у В'єтнамі	10
Воєнна міць США	43
В'єтнам	98
Ворог	19
Загроза світу	18
Комуністична небезпека	21
Комуністична агресія	11

Р. Ніксон також згадує ВОРОГА у своїх промовах (13 разів) (Таблиця 5). ВОРОГ є загрозою для США, він розпалює ВІЙНУ, в яку втягує Сполучені Штати. Поле боротьби, як і за часів Л. Джонсона, є В'єтнам. Але президент Джонсон більше покладається на збройні сили США, їхню воєнну міць.

Таблиця 5. Поняття, пов'язані зі стереотипом ВОРОГА, виявлені в промовах Р. Ніксона з 1969 по 1974 рік:

Військова міць США	54
В'єтнам	79
Війна	82
Ворог	13
Загроза	23

Частіше згадує **ВОРОГА** Дж. Форд, який, як і попередні американські президенти, пов'язує ворожі дії з В'єтнамом (Таблиця 6). **ВОРОГ**, уособленням якого є комунізм, зокрема СРСР та Китай, розширює географію і комунізм поширюється в Камбоджу, де правління Червоних кхмерів призвело до загибелі мільйонів людей. Тому президент Форд приділив увагу Камбоджі. Як і решта президентів, Дж. Форд покладається на **ВОЄННУ МІЦЬ** країни, її збройні сили.

Таблиця 6. Поняття, пов'язані зі стереотипом **ВОРОГА**, виявлені в промовах Дж. Форда з 1974 по 1977 рік:

Воєнна міць США	55
Війна	29
В'єтнам	74
Ворог	16
Загроза	20
Камбоджа	17

Поняття **ВОРОГА** злітає з уст і президента Картера (Таблиця 7). **ВОРОГ**, уособленням якого є СРСР, Куба посилює загрозу США. Стурбованість президента Картера вербалізовано в таких концептах: **РАДЯНСЬКА АГРЕСІЯ**, **РАДЯНСЬКІ ВІЙСЬКА**, **РАДЯНСЬКІ РАКЕТИ** на Кубі. СРСР, який є **ВОРОГОМ** США, розпочав війну в Афганістані, яка, до речі, була спровокована ЦРУ.

Таблиця 7. Поняття, пов'язані зі стереотипом **ВОРОГА**, виявлені в промовах Дж. Картера з 1977 по 1981 роки:

Агресія	10
Афганістан	20
Війна	43
Воєнна міць США	111
Ворог	10
Загроза	38
Радянська агресія	37
Радянські війська	14
Радянські ракети на Кубі	23

У промовах Р. Рейгана поняття **ВОРОГА** відсутнє, проте він вбачав загрозу для США в комуністичних країнах. Комуністичні країни, в першу чергу СРСР, країни Варшавського Договору, він називав **РЕЖИМАМИ** (Таблиця 8). Значну увагу Рейган приділяв **ВІЙНІ** з **ВОРОГОМ**, полем бою з яким стали як Афганістан, так і Нікарагуа. Комунізм, як ворожа ідеологія, є **ЗАГРОЗОЮ** для США та інших західних країн. Польща, в якій починаються виступи профспілок, які очолила Солідарність, також привертає його увагу. Політична традиція американських політиків очевидна і в ситуації з Рейганом, який теж покладається на силу як важіль та інструмент протистояння комунізму.

Таблиця 8. Поняття, пов'язані зі стереотипом

ВОРОГА, виявлені в промовах Р. Рейгана з 1981 по 1989 :

Афганістан	11
Війна	42
Воєнна міць США	43
Диктатура	11
Загроза	13
Комуністичний режим	17
Нікарагуа	15
Польща	10

У 1989 році було зруйновано Берлінську стіну, що означало кінець холодної війни. На зміну комунізму, після розпаду СРСР, прийшли нові загрози для США. Дж. Г. В. Буш зустрівся з новими викликами, і одне із випробувань почалося з іракського захоплення Кувейту. З 1990 по 1991 починається війна у Перській затоці, коли Ірак окупував Кувейт. Американські збройні сили стримують Саддама Хусейна від повної окупації країни. Війна з диктатором Хусейном стає одним із ключових питань зовнішньої політики президента Буша. США застосували силу при повній підтримці ООН і навіть Росії. Незважаючи на закінчення холодної війни, Буш часто повертається до періоду протистояння з СРСР, що свідчить про силу сформованих стереотипів. Президент Буш, як і решта президентів, покладається на **воєнну міць США** (Таблиця 9).

Таблиця 9. Поняття, пов'язані зі стереотипом **ВОРОГА**, виявлені в промовах Дж. Г. В. Буша (ст.) з 1989 по 1993 роки:

Агресія	21
Війна	29
Воєнна міць США	78
Диктатура	12
Загроза	12
Застосування сили	17
Саддам Хусейн	21
Холодна війна	11

Білл Клінтон визнає інші загрози безпеці США, серед яких ключове місце належить терористам. Знову американський президент повертається до періоду протистояння з СРСР і згадує комунізм. Концепт **ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ** 16 разів повторювався в промовах президента Клінтона (Таблиця 10). Нові загрози виникають перед США. Війни, в які втягнуті США тривають. Проте, як і раніше, сила американської армії є основою політики США. Президент Клінтон 73 рази згадав **ВОЄННУ МІЦЬ** США. **ВОРОГ** знову загрожує Сполученим Штатам, хоча всі військові конфлікти, в які втрутилися чи започаткували США, проходили за межами країни.

Таблиця 10. Поняття, пов'язані зі стереотипом **ВОРОГА**, виявлені в промовах Б. Клінтона за

період з 1993 по 2000 рік:

Війна	18
Воєнна міць США	73
Ворог	9
Загроза	24
Терористи	24
Холодна війна	16

Поняття ВОРОГА набуває глобального змісту для Дж. В. Буша. У промовах президента концепт ВОРОГА трапився 42 рази. ВОРОГ веде війну проти США, і тим ВОРОГОМ є тероризм. Війна з тероризмом набуває вселенського, планетарного масштабу, від Іраку, де диктатор Саддам Хусейн загрожує світу бактеріологічною та ядерною зброєю, до радикального ісламу в Афганістані, північній Кореї та решті терористичних режимів. Слово ТЕРОРИСТИ прозвучало 179 разів у промовах Дж. В. Буша. Вихід із даної ситуації полягає у застосуванні сили, тобто президент Буш переконаний, що США слід застосовувати силу для вирішення більшості зовнішньополітичних проблем, не дарма він згадав поняття ВОЄННОЇ СИЛИ США 89 разів (Таблиця 11).

Таблиця 11. Поняття, пов'язані зі стереотипом ВОРОГА, виявлені в промовах Дж. В. Буша з 2001 по 2008 рік:

Війна	18
Війна з тероризмом	60
Ворог	42
Диктатор С. Хусейн	19
Загроза	66
Воєнна міць США	89
Радикальний іслам	11
Тиранія	17
Терор. режими	12

Терористи	179
-----------	-----

Ми вважаємо, що промови американських президентів є відвертою пропагандою та відображають усталені стереотипи у свідомості як американських політиків, так і пересічних американців. Історія воєн показує, що сучасні війни ведуться на 3 фронтах: воєнному, економічному та пропаганди. Успішність пропаганди, зокрема промов зазначених вище американських президентів, залежить від загальнонародного настрою, настанов, очікування вербалізованих ідеологем. Американські президенти переслідували дві мети: збудити ненависть до ворога та деморалізувати його. Американським президентам вдалося досягти своєї мети, оскільки протягом кожного періоду того чи іншого президента, адміністрація, пропагандисти знаходили ВОРОГА, образ якого з часом видозмінювався, від комуністичного СРСР періоду холодної війни до ісламських фундаменталістів, Усами бін Ладена, сербів тощо.

Вважаємо, що стереотип ВОРОГА у свідомості американських політиків не зникне в найближчі роки, а зазнає змін, як було не раз в історії зовнішньої політики США.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у дослідженні інших стереотипів, таких як ДЕМОКРАТІЯ, СОЮЗНИКИ у свідомості американських політиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондырева С. К. Традиции : стабильность и преемственность в жизни общества : учебное пособие / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – [2-е изд., стер.]. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2007. – 280 с.
2. Ваисс Морис. Международные отношения после 1945 года / Морис Ваисс; пер. с фр. С.Ф. Колмакова. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец» », 2005. – 336 с.
3. Иванян Э. А. История США : пособие для вузов / Иванян Э. А. – М. : Дрофа, 2006. – 571с.
4. Козырев Г. И. Политическая конфликтология : учебное пособие / Козырев Г. И. – М. : ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2008. – 432 с.
5. Конопатов С. Н. Военно-политическая ситуация в современном мире: истоки, состояние, перспективы / Конопатов С.Н. – М. : КомКнига, 2005. – 240 с.
6. Лебедева М. М. Мировая политика: [учебник для вузов] / Лебедева М. М. – М.: Аспект-Пресс, 2006. – 365 с.
7. Лисовский С. Ф. Политическая реклама / Лисовский С. Ф. – М. : ИВИЦ «Маркетинг», 2000. – 253 с.
8. Панарин И. Н. Информационная война и геополитика / Панарин И. Н. – М. : Изд-во «Поколение», 2007. – 560 с.
9. Політичний енциклопедичний словник / [за редакцією Ю.С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна]. – Київ : Вид-во Генеза, 1997. – 400 с.
10. Рукавишников В. О. Холодная война, холодный мир. Общественное мнение в США и Европе о СССР / России, внешней политике и безопасности Запада / Рукавишников В. О. – М. : Академический Проект, 2005. – 864 с.
11. Bennett William J. America: the last best hope. – Vol. 2: From a World at War to the Triumph of Freedom 1914-1989 / Bennett William J. – Nashville, Tennessee : Thomas Nelson, 2007. – 592 p.
12. Lippmann W. Public opinion / Lippmann W. – New York : Harcourt Brace, 1922. – 422 p.

К.А. ТРИМА

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТИТУТ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Трима Катерина Андріївна - аспірантка Маріупольського державного гуманітарного університету

Під впливом глобалізації в сучасному світі відбувається суттєва трансформація соціально-економічних систем, трансформуються національні держави і відповідно відбуваються кардинальні зміни в діяльності громадянського суспільства окремих країн. Громадянське суспільство як сфера недержавних суспільних інститутів та відносин зазнає суттєвих змін, а в умовах, коли, завдяки інформаційно-комунікативним технологіям, локальні події ви-значаються процесами, що відбуваються на величезних відстанях від них, а локальна інформація миттєво стає глобальним надбанням, громадянське суспільство трансформуються в свій якісно новий тип як на національному рівні, так і на глобальному – формується глобальне громадянське суспільство.

Подібна проблематика недостатньо досліджена в науковій літературі, насамперед через те, що самі поняття «глобалізація» та «громадянське суспільство» - складні та неоднозначні, а глобалізаційні процеси ще й тривають. Звісно, наявна велика кількість робіт, в яких досліджуються проблеми глобалізації та громадянського суспільства, але, на жаль, сьогодні практично нема праць, присвячених дослідженню глобального громадянського суспільства, є лише окремі згадки про цей феномен у наукових статтях таких вітчизняних та закордонних авторів як: А. Колодія, О. Задоянчука, І. Ніколіна, С. Перегудова, Д. Шмідта, Е. Гідденса, С. Біслева, Р. Екстменна, К. Селнеса тощо. Проблемами розбудови громадянського суспільства в нових умовах зараз займаються вчені в межах проекту *Crossing the divide: Dialogue among civilizations*, організованого Відділом міжнародних зв'язків Сетонхольського університету (США) [17].

Враховуючи наявний пробіл у наукових дослідженнях, в межах даної статті розглядається один з інститутів глобального громадянського суспільства, який дослідники найчастіше відносять до структурного центру сучасного глобального громадянського суспільства. Тобто метою статті є аналіз неурядових громадських організацій та різноманітних рухів, що характеризуються наявністю мережної децентралізованої форми організації і системою інформаційного обміну всередині співтовариства. В умовах глобалізації окремі із цих організацій та рухів становлять собою платформу, яка дійсно об'єднує планету та вважаються найбільш

глобалізованими елементами глобального громадянського суспільства і які найбільше цікавлять дослідників.

Більшість таких організацій та рухів займаються проблемами, які важливі для всього світу та викликають великий соціальний резонанс. Одну з перших класифікацій таких організацій запропонував А. Колодій на міжнародній конференції «Розвиток демократії в Україні». За його позицією до таких організацій можна віднести цілий спектр громадянських організацій: об'єднання підприємців та клуби ділових людей; професійні робітничі спілки (традиційні і нові, незалежні від держави та керівництва підприємств); фермерські організації; професійні об'єднання інтелігенції та службовців; творчі спілки, а також жіночі, молодіжні, студентські, ветеранські об'єднання; аматорські спілки, в які люди об'єднуються заради проведення дозвілля; міжнародні благодійні фонди та організації.

На наш погляд доцільнішим є використання проблемного принципу при відборі елементів глобального громадянського суспільства (подібний поділ наявний у працях К. Селнеса, В. Хавела), чия діяльність продовжується тривалий термін та з кожним десятиріччям збільшує масштаби своєї діяльності та кількість своїх осередків у різних країнах. На сьогодні до таких неурядових організацій відносять екологічні організації, культурно-просвітницькі, антиглобалістські рухи.

Надзвичайно важливе значення як складової глобального громадянського суспільства має активізація екологічної діяльності громадянського суспільства, масових громадських організацій і рухів. Сьогодні вже стає очевидним, що вирішення екологічних проблем не може бути прерогативою лише вчених, підприємців або держав. Люди дедалі більше відчують на собі негативні наслідки екологічно шкідливих виробництв, які забруднюють довкілля і підривають їхнє здоров'я. Розвиток освіти й поширення екологічної інформації, усвідомлення сучасних екологічних реалій дають змогу населенню планети краще відчувати екологічну небезпеку. Значення цього усвідомлення полягає в тому, що воно органічно пов'язане з розвитком екологічної активності, з масовим міжнародним екологічним рухом, який спрямований на подолання екологічних небезпек

і вирішення екологічних проблем у глобальних масштабах.

Одна з найхарактерніших рис нинішнього екологічного руху полягає в тому, що до нього, завдяки інформаційним технологіям, залучаються все нові регіони планети. Якщо у 1970-х рр. на міжнародних екологічних форумах домінували представники природоохоронних організацій розвинутих країн, то через десятиріччя представники руху «зелених» країн Азії, Африки, Латинської Америки все настирніше заявляли про себе. Більше того, з 5 тис. зареєстрованих неурядових організацій, причетних до соціально-екологічних проблем, близько половини припадає на регіони, які розвиваються [5, 45].

Міжнародний екологічний рух бере свій початок ще з 1950-х рр., коли вчені дедалі більше стали звертати увагу світової громадськості на якісне погіршення продуктів харчування, на небезпечні наслідки швидкого накопичення відходів і т. ін. Перші екологічні акції, що проводилися окремими ентузіастами (збирання і знищення сміття, банок), не мали якогось політичного заряду. Проте давали змогу досягати хай невеликих, але досить відчутних результатів, що сприяли зародженню екологічної свідомості людей.

Вибухове розширення соціальної бази руху в другій половині 60-х років визначило його строкатість (від крайньо «лівих» до крайньо «правих»), що обумовило значний ідейно-політичний плюралізм і аморфність екологічного протесту. Він зводився в основному до прагнення звернути увагу якнайширших громадських і політичних кіл на необхідність нагального вирішення екологічних проблем і за допомогою активних форм впливу, насамперед пропаганди, підштовхнути їх до конкретних дій з тим, щоб знизити гостроту ситуації, яка склалася. У 1980-ті рр. міжнародний екологічний рух зміцнюється організаційно, його виступи стають більш цілеспрямованими й ефективними в національних і регіональних межах. На базі цього руху до середини 1980-х рр. склались і розгорнули свою діяльність партії «зелених» – у ФРН, Англії, Ірландії, Нідерландах, Бельгії, Данії, Люксембурзі, Франції, Італії, Іспанії, Австрії, Швейцарії, Швеції і Греції тощо. Під натиском міжнародного екологічного руху, демократичних сил різних країн удосконалюється правове регулювання охорони навколишнього середовища, завдяки чому вдається певною мірою уникнути надмірного загострення екологічної кризи у світі. Слід додати, що високий динамізм змін у міжнародному екологічному русі в 1980-ті роки, вихід на арену активної партійно-політичної боротьби детермінує значне посилення ідейно-політичного розмежування. При цьому «зелені» партії об'єднують, як правило, меншу частину активних учасників екологічного руху в своїх країнах.

Взагалі, «зелений рух» еволюціонував від акцій «заперечення і протесту» до пошуку «розумних альтернатив», у зв'язку з чим розробляється дійова глобальна стратегія екологічно спрямованого розвитку. Отже, орієнтація на економічно й екологічно збалансоване майбутнє потребувала значної соціальної мобілізації. Адже такі зміни не можуть бути нав'язані зверху – вони вимагають активної участі громадянського суспільства, чого можна досягнути лише при широкому і повсюдному включенні міжнародної громадськості в процес прийняття рішень на всіх рівнях в економічній та екологічній сферах.

Тактика «зеленого» руху передбачає широку пропаганду ідей, збирання інформації для забезпечення підтримки своєї політики соціальною більшістю і здійсненням тиску на національні уряди та міжнародні організації. Крім того, слід додати, що представники партій «зелених» користуються підтримкою виборців і мають своїх представників у Європейському парламенті (сьогодні 17 «зелених» з п'ятнадцяти країн координують свою діяльність у рамках Європарламенту, утворюючи так звану Зелено-альтернативну Європейську мережу (ЗАЄМ), що свідчить про певну ефективність екологічного руху в міжнародному житті.

На початку ХХІ століття перед міжнародним екологічним рухом постало завдання спрямувати обговорення конкретних екологічних проблем у русло об'єктивного критичного аналізу і конструктивності, реалізму і відповідальності, тіснішого зв'язку з наукою. В умовах розширення самоврядування, розвитку громадянського суспільства коло дій екологічних організацій на міжнародній арені стає максимально широким: від інформування влади всіх рівнів про порушення правил природокористування (сигнальна функція), активного обговорення проектів законів, будівництва підприємств та інших споруд з точки зору їх відповідності вимогам охорони навколишнього середовища (експертна функція) до громадського контролю щодо природоохоронної діяльності урядів держав (контрольна функція). Такий підхід, крім безпосередньо природоохоронних цілей, сприяє зміцненню відносин між країнами, налагодженню процесу обміну інформації між країнами щодо екологічної ситуації, перебудови свідомості людей у бік «екологізації».

Саме Римський клуб зайнявся виробленням стратегії міжнародних дій щодо екології на ХХІ ст. Однак усі зусилля щодо зміни відношення до екології планети, що роблять прогресивні вчені та політики, наштовхуються на жорстку протидію ТНК та впливових промислових кіл промислових країн. Справа в тому, що країни ОЕСР характеризуються рівнем споживання ресурсів у 5-20 р. вищим, ніж в країнах, які розвиваються. Наприклад, середньодушеве екологічне навантаження Німеччині приблизно в 10 разів більше,

ніж в Аргентині, Єгипті чи Філіппінах і в 15 разів більше, ніж в Індії. Якщо такі норми поширити на всю планету, то, за оцінками екологів, за один рік настане глобальна екологічна катастрофа. Вихід – це екологічне самообмеження розвинутих країн, до якого вони ще неготові. Також необхідно підкреслити, що центр «забруднених» виробництв припадає на низку країн Латинської Америки та Південно-Східної Азії: іноземний капітал у більшості випадків вкладається в найбільш «брудні» галузі господарства.

У 1997 р. в Кіото було підписано міжнародну угоду, так званий «Кіотський протокол» згідно з яким держави до 2012 року зобов'язалися зменшити викиди газів, що викликають парниковий ефект, однак під впливом американських ТНК США відмовилися його парафувати, що фактично означає відмову від угоди. Частково відмовилися від його виконання також Індія й Китай. Однак зустрічі щодо виконання протоколу продовжуються: на 12-ій сесії Конференції держав-учасниць Рамочної конвенції ООН про зміну клімату (UNFCCC) було вирішено зменшити обсяг парникових газів на 50% до 2010 р.

Розвиток міжнародного екологічного руху привів до створення і в Україні екологічних організацій за типом «зелених» на Заході. Це – Українська екологічна організація «Зелений світ», яка була зареєстрована наприкінці 1987 р. завдяки активній підтримці Спілки письменників України і, зокрема, О. Гончара, який очолював на той час Український комітет захисту миру, Екологічний союз «Врятування від Чорнобиля», Національний екологічний центр України «Довкілля», Асоціація «Економіст», які поставили собі за мету вироблення позитивних рішень щодо розвинутих країн, забезпечення екологічної безпеки на регіональному та міждержавному рівні, формування в населення екологічного світогляду, організація контролю за станом навколишнього середовища і дотриманням природоохоронного законодавства. На підґрунті «Зеленого світу» виникла Партія Зелених України, яка зробила немало як для охорони довкілля в Україні, так і для зміцнення міжнародних зв'язків на підставі екологічної діяльності.

Однією з найвпливовіших міжнародних екологічних організацій у світі є, безумовно, «Грінпіс Інтернешнл». Професіоналізм її працівників досить високий. Вони проводять постійні кампанії з антиядерної проблематики, імпорту шкідливих речовин, захисту водних ресурсів, енергозбереження та альтернативної енергетики, екологічно безпечних технологій і екологічної освіти. Наслідком діяльності організації «Грінпіс Інтернешнл» є прийняття урядами багатьох країн рішень спрямованих на вирішення багатьох проблем з охорони природи та навколишнього середовища. Зокрема відділення цієї організації діє і в Україні.

В цілому слід зазначити, що екологічні громадські організації звертаються до проблем, що мають життєво важливе значення для всіх народів планети. Навіть при деяких вадах своїх ідеологічних позицій вони несуть великий заряд позитивних поглядів, сподівань і дій, які людство може використовувати в інтересах миру і соціального прогресу, реалізації демократичної альтернативи вирішення глобальних екологічних проблем. Консолідація національних екологічних громадських рухів зумовлює активний розвиток такої форми народної дипломатії, тісне міжнародне багатостороннє співробітництво.

Однією з найбільш поширених форм взаємодії сьогодні є антиглобалістські рухи. Наприклад, у межах антиглобалістських рухів досить успішно діє асоціація «Ювілей-2000», яка сприяє зменшенню боргів найбільш розвинутих країн. На 1998 р. асоціація налічувала вже 50 тис. прихильників, а через два роки могла вже мобілізувати 24 млн. чоловік, а зараз ця цифра збільшилася в 9 разів. [6, 62]. А національна організація АТТАК (рух проти розповсюдження глобалізму) діє вже в 40 країнах світу [10, 82]. У Франції виник рух за регулювання транснаціональних фінансових потоків, який отримав назву АТТАС і протягом 1999-2000 років створив філії майже в усіх країнах Європи та в Росії. Таку прихильність організація отримала за наміри ввести податок Тобіна.

Кількість організацій і чисельність прихильників руху антиглобалізму неухильно зростають. Тільки за останні роки його поповнили більш як 200 нових неурядових міжнародних організацій.

Яскравим прикладом антиглобалістського руху можуть слугувати різні форуми, які й стали початком для більш організованих форм діяльності глобалістів. Коли у 2001 р. в Давосі проходив Всесвітній економічний форум, в якості «Анти-Давосу» в Поту-Алегрі (Бразилія) проходив Всесвітній соціальний форум, в якому взяли участь більш ніж 10 тис. делегатів з 120 країн [6, 54]. У маніфестаціях, які проводилися антиглобалістами, в 1998 р. в Сіетлі брали участь близько 100 тис. чоловік, у 2001 р. в Генуї учасників маніфестацій було вже близько 300 тис., у Флоренції в 2001 р. – приблизно півмільйона чоловік. У 2004 р. в м. Бомбей пройшов Всесвітній соціальний форум: у 1200 його заходах взяли участь більш ніж 80 тисяч людей із 132 країн, у 2006 р. – проходив у найбільших містах планети. А зараз подібні форуми можуть зібрати, за оцінками спеціалістів, уже від півмільйона до мільйона активних учасників.

Цікавим мережним об'єднанням у межах РАГ (Рух за Альтернативну Глобалізацію) являється таке антиглобалістське об'єднання, як «Ліліпут» – це мережа, яка налічує декілька десятків вузлів-асоціацій: «Протягнута рука», «Нігріція», «Центр моделі нового розвитку», «Блаженні будівники

світу» та бореться за припинення дій «агресивного Гулівера ринкового панування» [6, 61].

Зауважимо, що антиглобалістський рух ще не встиг організаційно оформитися та органічно об'єднати всі подібні структури, однак він уже має своїх прихильників та активістів у більшості країн світу.

Разом з появою нових учасників антиглобалістського руху під впливом переміщення робочих місць із центру на периферію світової капіталістичної системи відбувається підйом робітничих профспілок в країнах Азії та Латинської Америки, а стабілізація промисловості в розвинених країнах також сприяє відродженню профспілкового руху, першим симптомом якого став успішний страйк працівників французького державного сектора в 1995 році. Все більш усвідомлюється суперечність між традиційними формами і методами діяльності профспілок та реаліями нового глобального світу.

Світовий профспілковий рух, насамперед в особі Міжнародної конфедерації вільних профспілок, спирається на ідею «Глобалізації соціальної справедливості» та бачить найважливіший ресурс формування «соціально орієнтованого нового глобалізму» в «розвитку справжнього соціального партнерства». Створена профспілкова «велика вісімка», яка ініціювала формування Міжнародної комісії з соціального виміру управління глобальною економікою та виступила з вимогою реформування міжнародної фінансової архітектури. Серед важливих ідей також створення «соціально прийнятної системи регулювання перемін на робочих місцях», вимога визнання за державами права контролювати потоки іноземного капіталу, запровадження обов'язкових міжнародних норм оптимального регулювання фінансових ринків, постановка питання про введення міжнародного податку на валютні операції [13, 58].

До найбільш активних міжнародних об'єднань, що відображає традиції співжиття різних етносів, зв'язків через місцеві діаспори з іншими державами, культурні, благодійні взаємини із народами інших країн, є «товариства дружби» - культурно-просвітницьких організацій між різними країнами. Досвід співробітництва в цій галузі свідчить, що прообрази таких товариств виникли давно, ще в середині XVIII століття.

Дійсно, людство вже давно усвідомило, що без довіри, без обміну культурними надбаннями, без пропаганди життєвих цінностей народів неможливі ані мирні відносини між народами, ані успішний розвиток усього того, що є цінним в цивілізації. Така теза виражає смисл руху за дружбу в діяльності товариств дружби. Сьогодні, як свідчить практика, лише в Україні 85 товариств та асоціацій ведуть постійну роботу з розвитку міжнародних зв'язків у гуманітарній галузі. В практиці діяльності товариств дружби використовуються прямі неформальні кон-

такти між людьми, обмін молодіжними та шкільними групами, професіональні зустрічі, міжнародні форуми, на яких відомі громадські діячі, митці, вчені зустрічаються з представниками громадськості інших країн, беруть участь у дискусіях, відповідають на запитання. Слід додати, що форуми (широкі представницькі збори, з'їзди, а в умовах інформаційної революції це можливо робити, не виходячи з оселі) як форма народної дипломатії широко використовується в неформальних міжнародних відносинах, оскільки дозволяють не лише продемонструвати зацікавленість громадськості у вирішенні найважливіших світових проблем, але й вплинути на їх вирішення.

Особливо великі можливості для активної участі громадськості в міжнародних справах відкриває рух споріднених міст. В умовах глобалізації саме в містах концентрується фінансова діяльність, йде поступовий перехід від виробничих видів діяльності до розвитку галузі послуг та інформаційних технологій. П. Вельтс, професор Вищої школи шляхів, зростання, запропонував використовувати теорію великих міст, згідно з якою в містах концентрується велика частина економічної активності, зростання економічної та фінансової потужності міст робить їх самостійними елементами міжнародної економічної системи. А експерти ООН зауважили, те, що половина шестимільярдною населення живе в містах і в світі має місце потужне зростання населення великих міст: наприклад, лише Лондон збільшив своє населення з 1 млн. чоловік до 8 млн. чоловік за період у 130 років, Мехіко-Сіті – за 30 років [11, 164-165]. Всі ці факти говорять про те, що в містах і надалі будуть сконцентровані великі економічні та соціальні ресурси.

Міста й області України підтримують сьогодні дружні зв'язки із понад 400 зарубіжними партнерами, постійно розширюючи географію своєї співпраці [12]. Слід зазначити, що дедалі частішають випадки, коли голови товариств дружби запрошуються на засідання місцевих органів влади, колегій Міністерства закордонних справ України для висловлення громадської думки з питань співробітництва з іншими країнами або з інших міжнародних проблем.

Таким чином, ми відокремили найважливіші ланки міжнародних громадських організацій, які в умовах глобалізації вважаються найважливішими її агентами. Зауважимо принципів відмінності саме цих галузей діяльності. По-перше, ці проблеми дійсно глобальні. По-друге, міжнародний обмін інформацією між громадськими організаціями через глобальну інформаційну систему приводить до того, що державам дедалі складнішим стає зберігати в цілковитій таємниці власну діяльність. Інформаційна залежність сприяє обговоренню зазначених проблем широкою громадськістю,

адже всі так чи інакше зацікавлені в їхньому вирішенні. По-третє, погоджуючись з точкою зору Р. Екстменна та К. Селнеса, такі організації широко співпрацюють з національними державами та урядовими організаціями й поступово їхня діяльність впливає на розширення міжнародної правосуб'єктності, що означає розширення їх правозастосовуючої компетенції та набуття ними функції міжнародної правотворчості. Звісно, на даному етапі це відбувається лише таким чином: неурядові організації спрямовують свої рекомендації в урядові, які вже створюють нові міжнародні норми. І згідно з дослідниками саме в галузі екології, антиглобалізму та гуманітарної галузі відбувається найактивніша взаємодія.

Завершуючи розгляд проблеми, слід зазна-

чити, що на сучасному етапі глобальне громадянське суспільство виступає важливою галуззю розвитку світу. Суспільні організації виступають саме тим інститутом глобального громадянського суспільства, силою, що активно впливає на процеси міжнародного життя, учасниками офіційної та неофіційної діяльності суб'єктів громадянського суспільства країн у вирішенні проблем міжнародного співробітництва, у сприянні діяльності з розв'язання різного типу суперечностей та розбіжностей між державами мирним шляхом. Міжнародна політика не може будуватися без урахування інтересів масових рухів в усіх країнах: антивоєнних, екологічних, професійних, молодіжних, жіночих, товариств дружби тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белашко С. Функції політичних партій. Специфіка виконання в пострадянських суспільствах // Нова політика. – 2001. - № 5. – С.41-44.
2. Борисов В.В. Опасная ставка: Научно-техническая революция и военные приготовления США. – М.: Воениздат, 1980 – 200 с.
3. Глобальная экономическая проблема / Отв. ред. Морозов Г.И., Новиков Р.А. – М.: Мысль, 1988. – 204с.
4. Гречанинов В.О. Еволюція стратегічної стабільності // Політика і час. – 2002. - № 9. – С.46-52.
5. Дрейер О.К., Лось В.А. Развивающийся мир и экологические проблемы. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
6. Левин И.Б. Глобализация и демократия // Полис.-2003.-№2. - С.53-69.
7. Савельева И. В поисках новой гармонии // Свободная мысль. – 1991. - № 17. – С.108-118.
8. Смолянук В.Ф. Військова могутність України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років). К.; Ірпінь, Перун, 2000. – 448 с.
9. Столповский Б.Г. Глобализация и профсоюзное движение // Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: ИД «Новый век», Институт микроэкономики, 2002. – С.309-319.
10. Трофименко Г.А. О глобализации международных отношений // США. Канада: Экономика, политика, культура.-2004.-№6. - С.74-85.
11. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. - М.: Логос, 2002. - 183 с.
12. Хилько М.І. Екологічна політика / Монографія. – К.: Абрис, 1999. – 363 с.
13. Шевченко С.І. Грані народної дипломатії // Політика і час. – 2003. - № 9. – С.54-60.
14. Axtmann R. The State of the State: the Model of the Modern State and its Contemporary Transformation // International Political Science Review. - 2004. - № 3. - Vol. 25. - P.259-279.
15. Bislev S. Globalization, State Transformation, and Public Security // International Political Science Review. - 2004. - № 3. - Vol. 25. - P.281-296.
16. Chick G. Cultural Complexity: the Concept and its Measurements // Cross-cultural research. - 1997. - № 4. - Vol. 31. – P.245-258.
17. Crossing the Divide. Dialogue among Civilizations. - New Jersey: the School of Diplomacy and International Relations of Seton Hall University, 2001. - 252 p.
18. Globalization Theories: World Polity Theory (Synopsis and Analysis)
19. // 13.04.2005. - <http://www.sociology.emory.edu/globalization/theories01.html>.
20. Havel V., Klaus V. Rival Vision: Civil Society After Communism // Journal of Democracy. – 1996. - № 1. - Vol. 7. – P.18-23.
21. Selnes K. The Value of Cultural Diversity in a World of Globalization and Universal Values // Идентичность и толерантность в многоэтническом гражданском обществе. Материалы III международного семинара 11-14 мая 2004 г., г. Алушта / Под общ. ред. Сенюшкиной Т.А. - Симферополь: Таврия, 2006. – С.200-208.

РЕЦЕНЗИЯ

От редакции.

Представляя Вашему вниманию работу профессора Пронякина В.И. «К метафизике одухотворенного Логоса» в данном разделе, отметим следующее. Рецензия на монографию Шевцова С.В. «Метафизика и мифология поэтического мышления» здесь – только форма, или, точнее, место диалога, со-бытийности, где в неповторимой поэтико-семантической, музыкально-стилистической, герменевтико-рефлексивной манере автора выводится в непотаенное спектр современных культурно-онтологических, лингвофилософских, философско-антропологических идей. Иными словами, мы имеем дело с самостоятельным философским произведением, публикация которого оказала бы честь любому научному изданию.

В.И. ПРОНЯКИН

К МЕТАФИЗИКЕ ОДУХОТВОРЕННОГО ЛОГОСА (ОПЫТ НЕПРЕДУБЕЖДЕННОГО ЧТЕНИЯ-РАЗМЫШЛЕНИЯ НАД КНИГОЙ С.В. ШЕВЦОВА «МЕТАФИЗИКА И МИФОЛОГИКА ПОЭТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ. АНТИЧНОСТЬ – СОВРЕМЕННОСТЬ: СО-БЫТИЙНЫЙ ДИАЛОГ»)

Шевцов С.В. Метафизика и мифология поэтического мышления. Античность – современность: со-бытийный диалог. – Д.: Изд-во ДНУ, 2007. – 362 с.

Пронякин Владимир Иванович – профессор кафедры философии Днепрпетровского национального университета им.Олеся Гончара, доктор философских наук

«У Логоса две дочери – поэзия и философия. <...> Они как высшие формы языковой деятельности завладевают душой и не отпускают, держат в напряжении, пока что-то не свершится, не вызреет там, внутри, в недостижимом для глаза тигле творчества» [1, 3]. Этими словами вводит читателя автор в сложносоставное смысловое пространство своего исследования.

Надо вообще заметить, что при чтении книги читатель встречается с интересной задачей:

определения жанра... нет, не жанра, а, я бы сказал, – «профиля» работы. Совершенно очевидно, что перед нами серьезное, выполненное на высоком профессиональном уровне, цельное и, в концептуальном отношении, – завершенное научно-теоретическое сочинение, т. е. именно исследование. Методологико-методическое (дискурсивно-дескриптивное), стилевое (в плане органического единства языка и текста) и логико-конструктивное (в плане «обустройства» знаковой архитектоники,

т. е. корреляции смысловой целеоправданности и эпистемной аподиктичности содержания) обеспечение текста образует строго продуманную, связную и последовательную стратегию научного поиска, в итоге которого – так сказать, «на выходе», – формируется обоснованный, выводимый из соответствующих посылок и аргументов результат.

Метафизику и мифологику поэтического мышления С. Шевцов рассматривает, располагая ведущую проблематику в контексте эдипологии Софокла. Как пишет автор, наряду с чисто художественными, эстетическими задачами, эдипология Софокла «решает задачи мировоззренческие, экзистенциальные, и поэтому ее необходимо рассматривать, с одной стороны, в контексте идей, выработанных античной метафизикой, а с другой – саму трагедию как структуру, порождающую определенный метафизический опыт» [1, 9]. Софокловский Эдип, говорит далее автор, «суть персонализация тернистого и трагического пути самопознания, феномен, возможный благодаря достигнутому уровню развития мысли, языка и понимания бытия и сам задающий и устанавливающий этот уровень» [1, 9].

Из сказанного нетрудно заключить, что исследовательская цель, поставленная автором, представляет собой академическую, можно даже сказать, классическую историко-философскую и теоретико-познавательную задачу. Предметно-деятельное рефлексивно отслеженное коррелятивное единство метафизического и поэтического (пойэсисного) состава философии отчетливо демонстрирует уже Аристотель. Иначе говоря, означенное единство задается, так сказать, «естественно-логически», или культурно-онтологически, это единство – само собой есть действительно-событийный факт истории европейского духа и его креативных актуализаций. Метафизика и мифология, следовательно, есть гетерогенность, которая образует контекстуальное смысло-сущее сопряжение, непосредственно доступное логико-дискурсивным аналитическим средствам. С. Шевцов употребляет исследовательскую аналитику, опираясь на раскрытие философско-антропологических оснований поэтического мышления, что в еще большей степени проясняет не только оправданность, но и аутентичность соотносимости последнего с содержательным составом философии, которая, как известно, в «эпоху завершенной метафизики» есть «трансцендентальная антропология» (М. Хайдеггер).

Если оценить результативный аспект проведенной автором аналитики в отношении предмета исследования, то следует признать, что в научном отношении монография С. Шевцова представляет собой вполне аподиктичную, исполненную в просветленном сознании когнитивной ответственности, трансценденталистскую амплификацию бинарной структуры $\lambda\omicron\upsilon\chi\eta\acute{\iota}$ – $\rho\omicron\iota\eta\sigma\iota\varsigma$. Автор пишет, что поэтическое мышление он исследовал как онтологический и историко-философский феномен [1, 340]. Смысловое расширение предметная область иссле-

дования обретает через раскрытие экзистенциальности присутствия человека в мире: «мир принципиально неполон без человека, чья личностная позиция определяет персоналистичное, аксиологическое, логоическое измерение бытия. Иными словами, пойэсисное действо есть оправдание бытия человека в мире, или антроподицея» [1, 340-341]. Об антроподицейном характере художественного акта вдохновенно писал Н. Бердяев, указывая, что личностное творчество утверждает высокий онтологический статус человека, так как приобщает его к со-участию в божественном деянии, в миротворении. Но важно здесь также и то, что «завершенная» метафизика, базирующаяся на трансцендентально-антропологическом основании, и потенциально, и актуально метаморфозируется в аксиологию. С. Шевцову удалось успешно пройти между Сциллой $\lambda\omicron\upsilon\chi\eta\acute{\iota}$ и Харибдой $\rho\omicron\iota\eta\sigma\iota\varsigma$, проведя процедуру методологического снятия бинарности через «тринитарный» синтез персоналистичного, аксиологического и логоического, откидывая фатаморганный флер не-сокрытости с конститутивного (смыслосозидающего) самосознания свободы.

Согласно В. Табачковскому, снятие бинарностей реализуется посредством образования контекста дополнительности, когда категориальный состав онтологии амплифицируется как в семиотическом, так и в собственно метафизическом планах. В данном отношении перед С. Шевцовым стояла серьезная трудность: ведь Софокл (как и античность вообще) не коррелируется с персоналистичностью через свободу «по умолчанию»: эту корреляцию необходимо обосновывать, выявлять и, выявляя, – прояснять. Для наглядности напомним, что тот же Бердяев «отказывал» античности в свободе и личностном самоопределении, утверждая, что рефлексия свободы и личностную идентификацию в самосознание европейского человечества привносит только христианство. Можно вспомнить и К. Маркса, его знаменитую докторскую диссертацию, где речь шла о соотношении натурфилософии Демокрита и Эпикура. Из анализа этого соотношения Маркс сделал вывод о том, что сознание свободы хотя и присутствует в ментальности «раннего» просвещенного язычества, но только латентно, и формируется лишь в эллинистической культуре. В таком толковании Софокла можно разуместь как исток или предпосылку личностного самоопределения индивида в свободе, но только не его (самоопределения) репрезентанта. Тем большей заслугой можно означить достигнутые С. Шевцовым результаты проведенной им трансцендентальной рефлексии эдипологии Софокла. Цитирую: «Поэтическое мышление как действие есть процесс, во-первых, апофантический, проясняющий основы бытия человека, во-вторых, анафорический, где человек совершает восхождение к истине своего бытия; в-третьих, метафорический, переносящий его в иное понимание и видение бытия, где мир предстает таким, каков он есть, а не кажется, и в своей

совокупности обуславливающее со-бытийность пойэсисного действия в аспектах диалогичности, срединности, логоичности» [1, 342].

Итак, читателю книги С. Шевцова изначально не приходится решать сверхсложную дефинитивную («номинативную») задачу: просветленность, «опрятность» (по Ницше), «опрозраченность» (по Бодрийяру) дискурса, в который имплантируется мысль автора, увлекает читателя по пути к очевидности теоретического трансцендентального синтеза, где метод, содержание и форма совластвуют на метафизически-мифологическом смысловом поле, окаймленном горизонтом безгранично расширяющейся рефлексии. Именно здесь у читателя формируется представление о неоднозначности жанровой и содержательной определенности текста книги. Смысловая топология, образующая его (текста) категориальный каркас и концептуальное построение, демонстрирует постоянное движение, так как воплощается в инверсионной семиотической структуре. Подобная топология не может быть продуктом «чистого» трансцендентализма, даже если последний базируется на антропологическом фундаменте. Подвижность семиотического фрейма, размыкающая его в безграничную перспективу, обуславливается действием рефлексии особого свойства, рефлексии, номинированной В. Табачковским как «неевклидова».

Можно представить себе некоторые константные параметры такой рефлексии: разомкнутость, развернутость (даже развер[з]нутость) ее смыслового горизонта, открытого в интерпретативную бесконечность; символизм мировидения; дискретность (нелинейность, многовекторность) интенциональных ориентаций мышления; полисемантизм содержания; смысловой полиморфизм... Перечень можно продолжать, но, пожалуй, достаточно и того, что уже перечислено. – Она (рефлексия) есть, на мой взгляд, средство «трансконтекстуального» интеркультурного дискурса, который, во-первых, аутентичен доминирующей модальности ποιησις, а во-вторых, успешно корреспондирует с его имманентной семиотикой, отличающейся практически неохватным спектром несоотносимых, по «нормам» λογική, знаковых смысловосочетаний.

Размышляя над сущностью поэтического мышления, М. Хайдеггер в свое время вынес «за скобки» Софокла (как, впрочем, и Гомера, Вергилия, Данте, Шекспира, и даже Гете) и обратился к творчеству Гельдерлина, поскольку, на его взгляд, поэзией Гельдерлина движет специальное поэтическое предназначение — опозитивировать сущность поэзии. Думается все же, что и Софокл непосредственно «причастен» к процессу, который означен Хайдеггером так: «проживать поэтически»; последнее означает пребывать в присутствии богов и быть затронутым близостью сути вещей. Пребытие в основе своей — «поэтическое»; это означает, что оно как учрежденное (основанное) — не заслуга, а дар.

Более того, поэзия, утверждает Хайдеггер, никоим образом не воспринимает язык в качестве какого-то наличного материала, а сама впервые делает язык возможным. Но ведь язык — это не какой-то инструмент, которым мы располагаем, а такое осуществление события, которое располагает высшими возможностями человеческого бытия. Таким образом, сущность языка должна пониматься из сущности поэзии. Следует, однако, помнить и о том, что поэзия есть словесное учреждение бытия. Поэт не только именует богов, но именованьем возводит все вещи в то, что они суть. Это именование состоит не в том, что нечто, уже и перед тем известное, просто снабжается каким-то именем, нет, когда поэт произносит существенное слово, сущее этим именованьем впервые словопологается в то, что оно есть. Так оно становится известным в качестве сущего, — резюмирует немецкий мыслитель.

Это креативно-конструктивное («порождающее») значение поэтического слова С. Шевцов размещает в «неевклидовой» проекции диалога, точнее — в диалогичности трагедии. Автор пишет: «Понимание диалога как порождающей структуры — средостение раскрытия специфики феномена поэтического мышления. Диалог как производящая структура — ἀρχή и ριζώμα европейской культуры и определений человеческого бытия, показывая открытый, нелинейный характер его существования. В диалоге переплетаются мифологический, философско-антропологический, метафизический, герменевтический узлы исследования. Диалог как опыт персональной идентичности субъекта по отношению к миру (В. Дильтей) предстает структурным элементом трагедии, и в этом отношении Софокл, наряду с Платоном, — мастер в изображении диалога, его проблематики и напряженности» [1, 182].

Мне представляется важным вернуться к уже цитированному положению С. Шевцова о том, что поэтическое мироотношение есть процесс метафорический, переносящий человека в особое понимание и видение бытия, где мир предстает таким, каков он есть, а не кажется. В таком понимании и видении предстает изначально предданное человеку неизбежное тождество бытия и мышления, в которое (тождество) рациональная (трансцендентальная) рефлексия вносит впоследствии неустранимое различие, подвергая символизм смыслодержающего состава этого тождества радикальному έποχή. Обуславливая «со-бытийность пойэсисного действия в аспектах диалогичности, срединности, логоичности», поэтическое мышление непринужденно придает метафоре не только смысловое расширение «по горизонту», но также при этом выстраивает семиотическую «вертикаль», возвышая образ и одновременно придавая ему глубину; согласно М. Бахтину, образ должен трансформироваться в символ; только тогда он будет понят как то, что он есть, и как то, что он обозначает. (Решая иные задачи,

но, по сути, о том же – о смысловой «голографии» метафоры, – говорил М. Фуко, рассуждая примерно так: смысл, который схватывается и непосредственно обнаруживается, может быть, всего лишь скрывает, связывает и, несмотря на все это, передает другой смысл – основной, «глубинный». Именно это греки называли *ἀλληγορία*; «от себя» напомним, что, по свидетельству С. Аверинцева, уже Гераклиту было известно, что скрытая гармония сильнее явленной). Раскрыть и освоить эту полиструктурную многомерность, данную («от» *ποίησις*) можно, говорит Бахтин, только с помощью другого (изоморфного) смысла (символа или образа). Будучи, я бы сказал, «стереолексической» организацией, пойнэсис выступает и целью, и средством, и деятельным «учреждением» со-бытийности в диалоге.

В книге С. Шевцова эдипология Софокла раскрывается и осваивается в диалогическом пространстве пойнэсисной событийности, и, поскольку (о чем уже речь шла выше) авторская мысль не ограничивается нормативной (исследовательской) программой, ее (мысли) конститутивная «миссия», как представляется, поддерживается не целезадаченностью, а целесообразностью. Этим обуславливается семиотическая когерентность поставленной автором цели, используемых им средств и полученных творческих результатов: античная трагедия как логоичное воплощение пойнэсиса, в срединном хронопичном измерении предметно (онтологически) актуализирует символическую и знаково-значущий контрапункт (диалогично «организованную» полифонию) интеркультурных парадигм. Античность и современность (см. также подзаголовки книги) образуют здесь континуальный универсум действенно-исторического духа – синхронно-диахронную структуру с многомерной топологией: условием осуществления диалога как раз и выступают реминисцентность временных и изоморфизм пространственных параметров этого универсума. Думается, что успех работы С. Шевцова обеспечивается изящным применением оригинальной инструменталистики: благодаря тому, что семантика и прагматика текста выстраиваются в порядке дополнительности метафизического (трансцендентально-антропологического) и метафорического (пойнэсисного), происходит метаморфизация образного (трагедийного) в символ; автор, по сути, формирует своего рода метапоэтику, эксплицируя ее содержательный состав из пойнэсисной онтологии контекста, где эдипология Софокла предстает во всей своей смысловой многомерности и глубине – как экзистенциально бытийствующая целостность.

Существенно важно, что полиморфно-полифоничное целое, выстраиваемое С. Шевцовым, базируется на коррелятивно-иерархическом категориальном основании. Следует, конечно, учитывать то обстоятельство, что в «неевклидовой» рефлексивной проекции любая корреляция

принципиально исключает какую бы то ни было предзаданно-осознанную селективную приоритетность (здесь «центр – везде, периферия – нигде»). Вместе с тем, в пойнэсисно-мифологическом (и шире – доэллинистическом) мироотношении присутствует отчетливо явленная эйдетическая избирательность, которую можно охарактеризовать как непреднамеренный императив калокагатии (этически означенной гармонии, срединности). Именно эта «гармониемерная» артикуляция трагедийного пойнэсиса позволяет ему выступить в качестве креативного *ἀρχή*, действенно задающего весь невообразимый (в составе «монотопичной», «евклидовой» рефлексии) спектр гетерогенных (символических, сакральных, герметических и герменевтических, экзистенциальных, логоических, когнитивных и т. п.) сопряжений, которыми он (пойнэсис) так богат. Вот что пишет об этом С. Шевцов: «В направлении истины трагедии срединность пойнэсисного действия раскрывает саму трагедию как структуру, выветляющую основы бытия человека, то есть как производящую структуру. В действии отвержения экзистенциального ужаса (*φόβος*) проявляется тождество трагедии как сакрального зрелища (*θεωρία*), выводящего на свет (*φώς*) смысл бытия человека и истины (*ἀλήθεια*) как перехода (*μεταβολή*) из потаенного в непотаенное. Производящим ядром трагедии выступает забота (*περιποίησις*), чье ядро – экзистенциально понимаемый ужас. Метакойность заботы в мودусах собственного и не-собственного бытия как условие перехода и открытия истины пронизывает трагедию как воспроизводящее действие (*μίμησις*) в ее ключевых составляющих: 1) фабула (*μῦθος*); 2) цель (*τέλος*); 3) части (*μέροι*)» [1, 290].

Остается добавить, что непреднамеренность императива срединности, обеспечивающая трагедийному пойнэсису как структурную, так и функциональную (про-из-водящую) определенность, выявляет греческое тяготение к целому не только «через» экзистенцию, но и через витально (биофильно) ориентированную телеологию.

Сказанное можно проиллюстрировать, реконструируя категориальную корреляцию, над которой надстраивается «Поэтика» Аристотеля (оговорюсь, что последовательность категориальных связей может выглядеть и иначе, т. к. любая теоретическая реконструкция есть не что иное, как концептуальная версия рассматриваемого предмета).

Схематически предлагаемая корреляция выглядит так: «форма – целое – целесообразное – органичное (жизнь) – прекрасное (совершенное)». Можно вкратце охарактеризовать ее в порядке переходов и опосредований.

Известно, какое значение имеет у Аристотеля форма. Помимо организующего, конструктивно-деятельного начала, форма выполняет мотивационную, аутогенно-энергетическую функцию. Она выражает эстетическую (пойнэсисную, корреля-

спондирующую с метафизической) потребность в целостности. Неоформленное безобразно, т. е. безобразно, эстетически отрицательно, деструктивно, – и прежде всего в визуальном, зримом плане.

Итак, греческий термин «форма» (εἶδος) соотносим с интенциональным отношением созерцательной подлинности, зримости вещи. Кстати, именно за б льшую содержательную наглядность Аристотель ставил трагедию «выше» эпоса. Форма, следовательно, не только метафизически (производяще-конструктивно) «потребна», но и эстетически аподиктична и феноменологична, ибо явлена вовне как непосредственная чувственная предметность.

Далее, от формы – переход к целому. Цельность – это живое единство, она есть принцип своих частей. В единстве цельность оформляется через целесообразность именно потому, что форма как интегрирующее начало функционально выражает себя через потребность к самоорганизации; но подобного рода потребность может возникать лишь на основе стремления к определенной цели; в искусстве такой целью является катарсис. Внутренняя цель целого делает его органичной (витальной) целостностью, то есть таким единством, из которого ничего нельзя изъять и к которому ничего нельзя добавить, не искажая его принципа. Важно, что в трактовке и этой «конечной» (органичной) цельности Аристотель тяготеет к феноменологии «зримого». Целое можно и мыслить, и «зреть», и если когнитивно, мыслительно оно дано уму, а философски, метафизически – отслеживается рефлексией, то эстетически, ощутительно, оно воспринимается в визуальном образе.

Наконец, переход от целесообразно целого к гармонии и красоте осуществляется через категорию совершенства, или законченности; она принадлежит к тому же структурному ряду, что и представленные выше. Предметно и функционально она завершает, «подытоживает» этот ряд. Согласно А. Лосеву, совершенство есть, по Аристотелю, та же целостность, но только с выдвижением на первый план отсутствия в ней какого бы то ни было недостатка. Красота (прекрасное) – это органическая завершенная целостность самоорганизовавшейся (внутренне целесообразной) формы.

О «всеэллинском» тяготении к целому как к непреднамеренно заданной (едва ли не сакрализованной) цели, ведущей к совершенству, свидетельствует платоновское: «Целое – прекрасно, и для его внутренней праведности не может быть никаких препятствий».

Эту телеологичность целого С. Шевцов усматривает в трагическом поэйсисе, причем раскрывает ее опять же через креативность структурной динамики (про-из-водящий характер структуры). В структурном плане цель трагедии занимает у Софокла, согласно С. Шевцову, срединное положение (см. предыдущую цитату, с. 290); катарсическая целеустремленность трагического поэйсиса,

есть, в конечном счете, онтологически мотивированная воля к синтезу: «Про-из-водящий характер цели трагедии в том, что очищение (κάθαρσις) и удовольствие (ἡδονή) как телос раскрытия заботы в аспектах удивления (θαυμασιότης), страха (φοβερόν), сострадания (ἔλεεινός) есть обретение новых бытийных горизонтов как результат примирения хтонических и героических сил в дионисийском синтезе» [1, 290].

Что касается аспекта зримости, без которой трагедия, конечно же, сохраняет поэйсисную сущность, но не обретает завершенности, полноты, целостности (может, например, замещать собою эпос), то и здесь она (трагедия) разворачивается в императивном поле срединности: «Метаксуйность и про-из-водящий характер частей трагедии в том, – указывает автор, – что они определяют срединность трагедии между мистерией и народным зрелищем, ее со-бытийность как синтез сакрального (боги, принимающие здесь участие), профанного (зрители), срединного (действующие лица трагедии) планов» [1, 291].

Важно заметить, что эта зримая (зрительская, «восприимательская») сторона трагедии также «участвует» в продвижении поэйсиса к достижению идеала калокагатии; при этом профанное метаморфозируется в сакральное: возникает реверсивная метафизическая инверсия, осуществляется возврат к мифу, к синкретизму божественного и людского, где «чистая» зрелищность дополняется глубоким понимающим созерцанием, где создается (про-из-водится) новый (амбивалентный!) синтез, образованный сублимированным экзистенциально напряженным целеволением (катарсис) и вытесненной выходящей мотивацией умиротворения, «упокоения» (срединность). Характер этого синтеза с нескрываемым пристрастием описан Ф. Ницше в «Рождении трагедии». Обращаясь к персонифицированному «идеальному» зрителю (в «лице» Р. Вагнера) или иначе: опираясь на «опыты подлинного эстетического слушателя», Ницше беспокойным рефреном настойчиво артикулирует амбивалентную «природу» срединности трагического поэйсиса. Зритель, говорит Ницше, видит перед собой трагического героя в эпической отчетливости и красоте и все же радуется его гибели. Зритель во всей глубине понимает происходящее на сцене и все же охотно бежит в непостижимое. Он чувствует оправданность действий героя, и все же строй души его подымается еще выше, когда эти самые действия уничтожают своего виновника. Он содрогается перед страданиями, постигшими героя, и все же чувствует в них залог высшей, бесконечно более могущественной радости. Он видит больше и глубже, чем когда-либо, и все же желал бы ослепнуть. Это «удивительное самораздвоение», этот «перелом аполлонического острия», Ницше выводит из «дионисийских чар», изрекая метафизическое пророчество: трагический миф, проникновенно вещает Ницше,

может быть понят лишь как воплощение в образах дионисической мудрости аполлоническими средствами искусства; он приводит мир явления к тем границам, где последний отрицает самого себя и снова ищет убежища в лоне истинной и единой реальности.

Креативно-конструктивная значимость диалога как деятельной институции, которая «осредняет» топологию и обеспечивает темпоральную реминисцентность пойнтописной онтологии, манифестирует себя не только текстуальными и визуальными, но и «голосовыми» средствами. Вот что пишет об этом С. Шевцов: «Исследование диалога как порождающей структуры не есть его дескриптивное изложение, в котором при сохранении общего смысла теряется та ритмика, фонологическая динамика звучащего вопроса и ответа, благодаря которой становится возможным порождение смысла, знания и т. д. Диалог – всегда со-бытие не только семантического, но и фонетического ряда, взаимно предполагающих друг друга. <...> Трагедия в Греции – звучащее слово, порождающее действие как в самом представлении, так и находящее отклик в сознании зрителей, преображающее их. Речь всегда предполагает, во-первых, что ее кто-то произносит, во-вторых, содержание произносимого, в-третьих, того, кто ее услышит, в-четвертых, реакцию на нее или ответную речь. Диалог вносит в речь ту специфику, что реализуется она, как правило, в вопросно-ответной форме, и, тем самым, направленность вопроса, понуждает к ответу, и, в свою очередь, порождает новый вопрос» [1, 183-184].

Проникновенный метафизик слова Хайдеггер (который в не меньшей степени, чем его приоритетный персонаж, Гельдерлин, был обречен на призвание: опозитивировать сущность поэзии, – но только своими «приватными» средствами), утверждал, что языковая сущность бытия проявляется именно в диалоге. Диалог, подчеркивал Хайдеггер, есть, во-первых, сказывание. «Сказать» же означает показать, явить, сделать видимым и слышимым. Сущность бытия языка есть «сказывание как показывание»: бытийность мира есть его открытость иному. Диалог, во-вторых, есть также и слушание. Но оно есть слушание не «в то время как», но «прежде чем» мы говорим – вслушивание в язык предшествует всяким другим разновидностям слушания, которые мы знаем. Мы не просто говорим при помощи языка, – мы говорим как его средство.

Итак, понимание осуществляется во встречной открытости горизонтов Я – субъектов диалога. Это, по мнению другого, не менее тонкого и глубокого, чем Хайдеггер, «словесника» «от» антропологически ориентированной метафизики, Х.-Г. Гадамера, свидетельствует о том, что в языке не только сохраняется постоянное, но и выражается изменчивое. Вот почему возможность бесконечного совершенствования человеческого опыта мира означает, что, в сфере какого бы языка мы ни двигались, мы при-

ходим лишь ко все более широкому аспекту, «видению» мира. Ибо если языковой характер имеет человеческий опыт мира вообще, то в его языковом оформлении происходит не измерение или учет наличествующего, но обретает голос само сущее в том виде, в каком оно в качестве сущего и значимого являет себя человеку, – указывал интеллектуальный лидер современной философской герменевтики.

Это не «в то время как», но «прежде чем» выражает не просто конгенность слушателя в отношении к говорению, но – что, в общем-то, характерно для любого ситуативного состояния *Verstehen*, – определяет его (слушателя) креативную значимость; на него возлагается триединая задача: выполнить миссию со-автора текста, миссию со-участника действия, миссию «со-умышленника» агентов речения. Трагический пойнтописис как посто-сторонне, ощутительно данная действительность властных полномочий Мельпомены – есть, возможно, наиболее аутентичная, отличающаяся исчерпывающей полнотой смыслообразования (в субстанциональном, акцидентальном, атрибутивном и «модусном» планах) «про-из-водяще» явленная бытийность актуализации Слова.

Говорение, т. о., можно определить как статусную («титильную») означенность слово- и мыследействия в диалоге. По мнению С. Шевцова, диалог как порождающая структура «демонстрирует открывшуюся грекам, а затем отрефлектированное В. Гумбольдтом и подхваченное гуманитарным крылом философии фундаментальное свойство языка – деятельность (*ἐνέργεια*), способную всей силой и мощью акта проговаривания породить мысль, а не быть завершающим продуктом (*ἔργον*) звукового оформления речи. Мысль есть результат усилия речи» [1, 184]. Существенно важно также, считает автор, что диалог «со своей топикой и ритмикой как со-бытие, вовлекающее в себя его участников, историчен, содержит как общие конститутивные аспекты, так и особенные, которые в совокупности с первыми обуславливают его единичность, уникальность и подлинно историческую со-бытийность» [1, 190]. «Здесь важно понять, – продолжает С. Шевцов, – что именно в самой структуре диалога делает его порождающим основанием, что принуждает слово, попавшее в его пространство, не просто выводить свой смысл в непотаенное, но переливаться новыми семантическими гранями» [1, 190].

Обобщая результаты сложной и кропотливой аналитико-интегративной работы, проведенной С. Шевцовым, можно заключить, что рефлексивная реконструкция метафизической бинарной оппозиции *λογική – ποιητική*, осуществленная средствами нелинейно-релятивного, структурно-динамического дискурса, ознаменовалась результатом, отличающимся смысловым полиморфизмом содержания, барочной изысканностью формы и инверсионным анизотропизмом семиотики. Замечу, что в этой полифоничной (образующей контекст дополнительности) стереолексической па-

нораме креативных актуализаций пойсисного действия (конкретно – эдипологии Софокла) автор выявляет антропо- и социокультурные (мифо-мета-логические) знаковые константы, выступающие в качестве опорно-доминантных и связующих смыслонесущих установок мировидения, присущих античному (здесь: греческому) мышлению. Примечательно, что сами эти установки также амбивалентны по структурной организации, но, благодаря их комплементарности, а также движущей ими калокагатийной мотивации, «осредняющей», гармонизирующей антропную напряженность бытийных экстримов, снижающей бунтарский тонус экзистенциального (и витального!) «адреналина», трагический пойсис открывает перед человеком перспективу: пережив состояние метафизического ужаса, сохранить способность оставаться самим собой, в самосознании собственного достоинства, целеоправданности существования и божественного мироприсутствия. С. Шевцов говорит об этом так: «Срединность, или метаксуйность, поэтического мышления укоренена в посредническом характере Диониса и Эроса, трагедии как связующего звена между эзотеричностью мистерии и экзотеричностью народного представления и самого человека как средостения сакрального и профанного бытия. Два важных направления, раскрывающих метаксуйность пойсисного действия – трагедия истины и истина трагедии» [1, 342]. Исследуя первое направление, сопоставляя историю Эдипа и миф о пещере, автор приходит к выводу о комплементарности софокловской эдипологии и платоновской метафизики как об альтернативных путях возможного развития европейской культуры. Во втором направлении трагедия предстает не только метафизическим феноменом, но и производящей структурой, раскрывающей основы бытия человека [1, 342].

Вернемся, однако, к началу представляемых здесь «размышлений». Как было сказано, перед С. Шевцовым стояла, по сути, классическая философская задача: круг решаемых им вопросов очерчивается проблемным горизонтом тематики тождества бытия и мышления. Автор во Введении априори постулирует исходное положение, которое в результате исследования должно наполниться конкретным теоретическим содержанием: «Поэтическое мышление суть онтологический и историко-философский феномен», – пишет он [1, 5]. «Поίσις, – говорится далее, – суть произведение. Высшее произведение человека – самопознание как прояснение собственных основ бытия. Такой акт целостен, представляя единство субъекта и объекта, не только выходящего за пределы дуализма, навязываемого миру классическим научным сознанием, но в принципе рационально постижимого...» [1, 6].

Разместив феномен поэтического мышления в семиотическом поле «неевклидовой» рефлексии и применив полифоничный дискурс, С. Шевцов изящно исполнил изначальный творческий

замысел, по существу решая классическую задачу неклассическим способом. (Здесь, помимо дополнительности, реализован другой универсальный познавательный принцип, успешно использованный неклассической эпистемологией XX века: принцип соответствия). В этой связи выявляется еще одно важное достоинство работы С. Шевцова: лабиринтообразный и прерывистый (с многочисленными потенциальными пунктами мета-логической бифуркации) путь, которым автор проводит читателя, предлагая последнему мысленно продвигаться не вослед, а со-в-местно, – нисколько не затрудняет продвижение, а напротив, проясняющее-ненавязчиво вовлекает в не-сокрытость непотаенного. Завершающим итогом авторского рефлексивного действия оказывается актуально и аподиктически явленная диалога античности и современности, развернутая в предметно-деятельных параметрах срединности и логоичности, содержащая плотный, насыщенный экзистенциальный контекст.

Метафизическая мысль направлена на целое и захватывает экзистенцию, – утверждал Хайдеггер. В работе С. Шевцова феномен поэтического мышления репрезентирует метафизически целостную, экзистенциально переживаемую антроподицейную онтологию творческого духа. Сам автор, заключая исследование, пишет: «Фундаментальная основа феномена ποιήσις, синтезирующая его мифологические, философско-антропологические, со-бытийные аспекты, – забота как περίποίησις в своей целостности, могуществе, тревожности, двуединстве собственного и несобственного модусов, вводящая в пределы производящего произведения как акта свободы, высветляющая сами основы бытия человека, спасающая их от тотального растворения в повседневности, сохраняющая личностный горизонт человека и мира в их со-творчестве» [1, 341].

Теперь есть резон сказать вот о чем. Одним из существенных обстоятельств исследовательской деятельности является то, что широкоохватность предметного видения не исключает, а напротив, предполагает рецептивную процедуру аналитической дескрипции. Значение этой процедуры многократно возрастает, если содержательный состав предмета имплантируется в смысловое поле дискретного, нелинейного дискурса. Но здесь перед автором (равно как и перед читателем) вырастают методологические и мета-логические рифы: «организовать» смысловую полифонию в данном случае возможно лишь при условии тончайшей проработки всех отслеженных и означенных семиотических локализаций, и самое главное – их сопряжений в семантике и прагматике текста.

Охарактеризовать постфактум особенности работы С. Шевцова в данном аспекте не представляется возможным: для того, чтобы исчерпывающе выявить ее (работы) структурную аналитику, нужно «просто-напросто» погрузиться в текст,

осваивая его А и Ω. Замечу только, что в универсальной бинарной структуре λογική – ποίησις аналитические экспликации располагаются в когнитивных, символично-метафорических, лингвистических, культурно-исторических и т. п. гетерогенных сопоставлениях, образующих смыслоносущие структурные «блоки» текста как философски «организованного» целого (вот уж воистину: «гений – бог деталей»!). Примечательно, что эти экспликации сами имеют сложносоставное строение: парное – в случае дистинктивной интерпретации деструктивного характера дионисийства [1, 170-174]; триадичное представлено в герменевтической реконструкции пойэсисного разворачивания вопроса о бытии человека (разд. 2, гл. 3); многократно используются тетра-, пента-, гексачленные (и т. д.) структурно-аналитические построения: например, суппозитивная реконструкция отличий аполлонийской (у Платона) и дионисийской (у Софокла) характеристик истины состоит из четырех элементов, каждый из которых, в свою очередь, содержит компаративную диаду, раскрывающую специфику бытия платоновского пещерного человека и Эдипа [1, 237-242]. А текстолого-этимологический и герменевтико-«переводческий» анализ бытийности присутствия богини Тюхе в творчестве Софокла [1, 45-52] встраивается в своеобразный металингвистический «октаэдр»!

Такое обустройство текста не только придает его архитектонике смыслообразующую (ассиметричную, неевклидову) «геометрию», но также выражает ее (архитектоники) динамику, воплощенную в живом, пульсирующем, с неравно (неклассически) заданными интервалами, ритме.

Не стану высказываться от лица «внезапного» читателя, но лично у меня по ходу вчитывания, вслушивания, погружения в текст С. Шевцова сформировалась непреднамеренная, но довольно явственная и устойчивая ассоциация с полифоничной композицией музыкальной формы. За первой ассоциацией – теперь уже вполне осознанно – последовала вторая: возник неповторимый образ Ницше, для которого музыка – не только исток трагедии, но и необходимое условие зрительского «всеведения», условие, позволяющее продлить возможности «плоскостной силы зрения глаз», проникая тем самым в-нутрь и в суть вещей, погружаясь «в утонченнейшие тайны бессознательных душевных движений».

Попробую, хотя бы в самом лаконичном виде, вербализовать представленный ассоциативный ряд. Уже неоднократно говорилось о том, что в знаковом контрапункте пойэсисного (в данном контексте – перформенсного) действия у С. Шевцова амбивалентное противостояние металоогического и метафизического «снимается» в калокагатийно-метаксюном «посредничестве» Аполлона и Диониса (см. цитату от стр. 342; также см. оригинальный текст, 237-242). А теперь напомню, что означает музыка в плане смысло-

го «озвучивания» трагедии (как представления, спектакля) у Ницше. В гомеровско-греческом мире, писал немецкий «классик неклассической метафизики», дионисийская музыка возбуждала страх и ужас. Если музыка и была отчасти уже знакома этому миру, то, как аполлоническое искусство, как волнообразный удар пластически выраженного ритма. Музыка Аполлона была дорической архитектоникой в тонах, но таких, что едва означены, как они свойственны кифаре. Тщательно устранялся, как неаполлонический, тот элемент, который главным образом характерен для дионисической музыки, а вместе с тем и для музыки вообще: потрясающее могущество тона, единообразный поток мелоса и ни с чем не сравнимый мир гармонии. Дионисический дифирамб, – продолжает Ницше, все более «напрягая» степень патетики слога, – побуждает человека к высшему подъему всех его символических способностей, прежде всего телесных: символики уст, лица, слова, а также «ритмизирующей все члены» символики танца. Затем внезапно и порывисто растут другие символические силы, силы музыки, в ритмике, динамике и гармонии. Высвобождение экзистенциальной энергии, «про-из-водимой» этими силами, возможно лишь за счет самоотчуждения человека; именно в них самих, этих силах, он вынужден искать своего символического выражения: «дифирамбический служитель Диониса тем самым может быть понят лишь себе подобным». С каким изумлением должен был взирать на все это аполлонический грек! – восклицает Ницше. – И заключает, что такое понимание формируется в срединном (калокагатийно-катарсическом) сопряжении «тона, мелоса и гармонии», образующем ассиметричный (коррелятивно-иерархический) синтез (контрапункт) металоогического и метафизического (символично-метафорического) смыслового состава: «С изумлением тем большим, что к нему примешивалось жуткое сознание, что все это, в сущности, не так уж чуждо ему, что его аполлоническое сознание, пожалуй, лишь покрывало, скрывающее от него этот дионисический мир».

В работе С. Шевцова «музыкальный» срез трагического пойэсиса не представлен: автор целиком погружен в креативно мыслимую онтологию бытийствующего Логоса. Тем более замечательным выглядит этот практически безупречный синхронизм «ритмики, динамики и гармонии», синхронизм, в котором актуализируется гармоничное согласование ритмических («несущих», опорных) параметров структурной динамики текста у С. Шевцова и ритмических (прерывисто-стремляющих) параметров лексической выраженной энергетике мелоса (у Ф. Ницше).

Представленная «музыкальная» ассоциация возникла, считаю, не случайно. Ее происхождение я объясняю «для себя» особенностями прагматики текста С. Шевцова. Суть дела обстоит, скорее всего, так: пойэсис и мелос связаны между

собой онтологически, или, что еще точнее – образуют бытийно существующее тождество дискретности (ритма) и непрерывности (дления), которое задается имманентными свойствами как языка, так и музыки. Можно представить язык как «квантовую» структуру, образованную «элементарными частицами» слов, «молекулами» (более или менее сложными) предложений, выстраивающихся (в тексте как законченном целом) в последовательно («линейно») связанные «цепочки». Таким же характером «прерывистого дления» обладает и музыка. А если согласиться с мнением М. Хайдеггера о том, что язык как таковой представлен именно поэтическим языком, или с утверждением И. Бродского: «Поэзия – это не лучшие слова в лучшем порядке, а высшая форма существования языка», – то необходимо признать, что пойнэсис и мелос обречены на то, чтобы в своем амбивалентном (дискретно-непрерывном) тождестве воплощать срединное единство высшей гармонии как онтологического целого.

Выходит, следовательно, так, что, размышляя о сущности поэзии, невозможно миновать тематику ее внутренней связи с музыкой. Не мог миновать ее и наш автор, но у него эта тематика проявилась в акте семиотической сублимации имманентного изоморфизма пойнэсиса и мелоса; читатель эксплицирует его (изоморфизм), воспринимая внутреннюю пульсирующую напряженность смыслового состава текста; возможность такого восприятия как раз и обуславливается внешней явленностью связи ритма и смысла в структурной динамике этого текста.

Конечно, не только стремлением «озвучить» текст обусловлена его ритмизация и мультиплетная интенсивность динамики. Эти его свойства определяются особенностями языка, стиля и синтаксиса, в которых С. Шевцов воплощает смысловое содержание книги. Хочу здесь подчеркнуть, что семантика и прагматика текста, а также ритмичная подвижность его хронотопии и синтаксиса задаются не только средствами языка и стиля, но и уникальным способом философского смыслопознания, которое я бы назвал (возможно – условно, а возможно, по зрелому рассуждению, – и аутентично) «метаксюной апперцепцией». Что я здесь имею в виду?

Хорошо известно, что в классическом разумении понятие «апперцепция» соотносится с определением (и в логическом, и в грамматическом смысле) «трансцендентальная». И. Кант использовал это понятие, чтобы обозначить им самосознание, производящее представление «я мыслю», которое должно иметь возможность сопровождать все остальные представления и быть тождественным во всяком сознании. В отличие от эмпирической апперцепции, которая представляет собой всего лишь «субъективное единство сознания», возникающее посредством ассоциации представлений и носящее случайный характер, трансцендентальная апперцепция является априорной,

первоначальной, чистой и объективной. Именно благодаря трансцендентальному единству апперцепции возможно конституирование субъективного единства многообразия в понятие объекта. Согласно утверждению Канта, которое он сам называл «высшим основанием во всем человеческом знании», единство чувственного опыта (наглядных представлений) заключено в единстве самосознания, но никак не наоборот. Именно для утверждения изначального единства сознания, предпосылающего свои категории и законы миру явлений, Кант и вводит понятие трансцендентальной апперцепции. Единство сознания есть то неперемное условие, которым создается отношение представлений к предмету, то есть превращение их в знание. Другими словами, чтобы наглядные представления стали для субъекта знанием о предмете, он должен непременно осознать их как свои, т. е. объединить со своим «Я» посредством выражения «я мыслю».

Уже говорилось о том, что теоретические цели, выдвинутые С. Шевцовым, не могли быть достигнуты методологическими средствами трансцендентализма «как такового»: трансцендентальная рефлексия апперцептивно редуцирует символический состав категориального синтеза, обедняя (или сужая) возможную содержательность «единства сознания».

В посткантовской традиции удачным решением вопроса о возможной «полноте» предметного видения в горизонте рефлексии явилась предложенная Э. Кассирером концепция «символической формы»: в ее границах преодолевается традиционная противоположность «эмпиризма» и «идеализма» и вместе с тем соединяются две разделенные Кантом сферы теоретического и практического разума: «регулятивные идеи» практического разума приобретают у Кассирера в понятии символа статус «конститутивных». Усваивая старые и творя новые символы, человек выражает духовно-смысловое в материально-чувственном, динамичное в стабильном, множественное в единичном.

Интенция практического разума, конечно же, способна сделать «целое» (на которое, согласно Хайдеггеру, направлена метафизическая мысль), более «целым», – в сравнении с интенцией разума теоретического, но она не в полной мере «захватывает экзистенцию» (что, по мнению того же Хайдеггера, является рефлексивной «обязанностью» метафизической мысли). Именно поэтому С. Шевцов попытался выстраивать такую смыслодержущую предметность, в которой воспроизводится (насколько возможно) безграничность «человекомерности» рефлексивного мироощущения. Однако существует опасность, что в «неевклидовом» проективном видении смысловая многомерность предмета предстанет не столько как инверсионная, сколько обратится в абсолютно релятивную; на смену «диктату языка» (И. Бродский) придет своеволие автора, поскольку философ

(возможно и неосознанно) подпадет под соблазн отказать от позиции «внезаходности» и, ощущая себя «первопроходцем» в безграничном семиотическом пространстве, свою миссию – «открытости не-сокрытого» – станет осуществлять как когнитивный произвол; в таких условиях полифоничная целостность, образующая символическое единство $\lambda\omicron\gamma\iota\chi\eta$ и $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, неизбежно метаморфозируется в какофонию.

В тексте С. Шевцова, содержащем многочисленные конститутивные хронотопически гетерогенные сопряжения, рефлексивно данная предметность предстает как целостно организованный контрапункт смыслоположений; «предпосылающая» (конституирующая) значимость рефлексии апперцептивно воплощается в целом как функции множественного, и его семиотическая полнота и завершенность (когда в беспредпосылочном представлении «я мыслю» формируется комплементарный изоморфизм семантики и прагматики) обеспечиваются срединной расположенностью знаковых (смыслонесущих) констант. Именно такой подход к организации предметного единства можно было бы назвать «метаксюнной апперцепцией». Он позволяет избежать субъективизма и релятивизма (как в содержательном, так и в интерпретативном планах), а главное – дает возможность осуществления экзистенциальной аналитики $\lambda\omicron\gamma\epsilon\sigma\iota\varsigma$. Что же касается автора, то в его варианте «установочный» исследовательский проект формулируется следующим образом: «Исследование истины трагедии в контексте раскрытия срединного характера поэтического мышления заключается в уяснении трагедии как структуры, про-из-водящей истину бытия человека» [1, 257]. – О том, каким оказался итог проведенной С. Шевцовым работы, судить ее читателям; свое же мнение по этому поводу я, как входящий в их число, высказал (надеюсь) достаточно определенно.

Принимая во внимание «метаксюнный» характер семантико-прагматического состава текста С. Шевцова, яснее понимаешь, что же обеспечивает целостность его полиструктурной организации, его многосоставное единство: единство языка (металогически определяющего метафизическое содержание мысли), стиля и синтаксиса (воплощающего это содержание в интенсивной ритмичной динамике), смысла (когда снимается различие между знаком и его значением). В завершенном виде этот текст представляет собой развернутую метафору бытийствующего Логоса, воздвигнутую своеобразным метаграмматологическим (или «грамматографическим») верлибром; полиметрически организованный, он содержит многочисленные стилевые и смысловые рефрены,

эмфазы и цезуры, где ритмизацию и членение речевого потока формируют не словораздельные паузы, а четко отграниченные, артикулированные пойнты знаковой бифуркации. Именно такое «обустройство» текста и производит явственно определенное впечатление о его поэтичности.

Размышляя над текстом С. Шевцова как целым, в конце концов, приходишь и к оценке его жанра (или, если угодно, «формата», стилистического «профиля»). Оценка, конечно, глубоко субъективная (хотя и непредубежденная), иному читателю может показаться спорной; но лично мне представляется, что, держа в руках книгу, я имею дело с философской исповедью: исповедью трансцендентального «Я», разомкнувшего горизонт рефлексии, открывшего экзистенциально сущую, неизбывную полноту бытия $\lambda\omicron\gamma\iota\chi\eta$; откровенно и энергично автор передает свой опыт космоантропогенетичности Слова, опыт, раскрывающийся в процессе компенсаторного снятия бинарного «противоположения» поэтического и метафизического. Сам автор завершает книгу тревожно-обеспокоенным вопрошанием, воспроизводя ее начальные слова: «Есть некое пространство, где Софокл и Платон оказываются в определенном конгениальном измерении. И тогда рождается вопрос: как это возможно? Если же хотя бы раз в процессе письма или чтения довелось если не побывать в этом пространстве, то прикоснуться к нему, увидеть хоть краешком глаза, возникает какая-то неисповедимая тоска, страстное желание вернуться, потому что у Логоса две дочери: поэзия и философия...» [1, 343].

И все же, и все же... Несмотря на жанровую неоднозначность, книга С. Шевцова сохраняет вполне определенную предметно-тематическую и научно-теоретическую направленность: поэтическое мышление исследуется в ней как онтологический и историко-философский феномен. О том, что представляет из себя онтология $\lambda\omicron\gamma\epsilon\sigma\iota\varsigma$ «по Шевцову», я попытался раскрыть через свой «опыт чтения». Что же можно сказать об историко-философском «срезе» работы?

Хорошо известно, что философия интересуется своей историей не из антикварного любопытства, а в целях самопознания. Ее главная задача состоит в том, чтобы постичь и освоить свою собственную сущность, в то время как реконструкция исторических путей философии есть удобный и надежный путь, ведущий к такому освоению. Знакомство с работой С. Шевцова дает возможность подтвердить убеждение: если Поэзия идентифицирует себя посредством преображенного $\lambda\omicron\gamma\epsilon\sigma\iota\varsigma$ Слова, то Философия постигает свою сущность посредством всеохватной, убесконечно-безгранично расширяющейся Рефлексии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Шевцов С.В. Метафизика и мифология поэтического мышления. Античность – современность: событийный диалог. – Д.: Изд-во ДНУ, 2007. – 362 с.

ABSTRACTS

HISTORY

Martsenyuck L.M. The Growth of Activity of Opposition Movement of Ukrainian Statesmen in the First Half of 1923: the Scientific-Methodical Aspect of the Problem

The article investigates and recommends for the using of the specialists and students the attempt of the Ukrainian figures to defend proclaiming sovereign rights of the republic in the condition of the centralization of power in Moscow. It considers the essence of the Ukrainian projects of the union's agreement and the reasons of the failure of the Ukrainian opposition.

Lysak V.F. The Conditions of the Ukrainian Peasant Labor in a Public Production in 1950 – 1960s

The article is devoted to the study of the labor conditions in collective farms in the context of everyday life in 1950 – 1960s. The attention has been spared to the analysis of level of material well-being of agriculture with the newest mechanisms and techniques, degree of the collective farms electrification and application of electric power in the production. Referring to the documents of higher administration and materials of local sessions of village soviet and the meetings artel members, it has been done the conclusion that the labor in a public economy in the different spheres of agriculture in a probed period had remained hand, physically heavy and labor intensive.

Ivanenko V.V., Yakunin V.K. Historiography of Fascism: History and Contemporary (Part 1)

PHILOSOPHY

Majdanyuck I.Z. Social Freedom from the Point of view of the Kyiv «Brothers»

For the decision of problems, concerning with re-orientation of values in asserting their sovereignty states, problems of creation of laws cohabitations of citizens which would assist to perfect themselves and their country, a world society has developed some valued characteristics, and freedom is one of basic among them. On the basis of analysis of original sources the article gives a vision of social freedom of the representatives of Kiev fraternity – a society, that at the beginning of the 17th century was aiming to free Ukrainian people from social enslavement. A problem is examined from a point of history philosophy of Ukraine, which is one of its unsolved aspects.

Astakhova T.G. Edges of Interaction of the V.S. Solovjov's Sophiology and the M.O. Berdyaev's Personalism

The researching of the specifics of synthesis of material – ideal categories in the context of the M.O. Berdyaev's and V.S. Solovyov's philosophy that creates synthetic philosophy – sophiological personalism.

Reznikova M.A. The issue of Freedom in Legal Field of the V. Solov'ev's Doctrine

It is considered internal contradictions of the mechanism of human freedom in legal system of V. Solov'ev.

Borisenko E.O. Reflection as the Way of Objective Comprehension of the Reality

The article explains the phenomenon of reflection in personal activity. The reflection is a one of the fundamental philosophical category.

Morgun O.A. The Cognitive Consciousness Formation as a Way of Cultural and Practical Being of Society: Cognitive and Value Aspect

In this article the socio-philosophical methodology of the modern rationalized society cultural and practical being is developed and the concept of public consciousness in its value-semiotic meaning is formed. In binary opposition of value and pragmatic ethics the attention to the question on perfection of human knowledge and possibility of their practical embodiment is brought. It is shown that cognitive consciousness can essentially transform cultural and practical life activity of a modern society, considerably raise its intellectually creative potential in the aspect of practical knowledge acquisition and abilities in their value-semiotic representation as modern means of public life activity.

Yaremenko I.A. Types of Communication and Their Meanings in Contemporary Society

The article studies theory of moral progress by Jurgen Habermas as one of key components of his theory of communicative activity. It is determined interconnection of communicative activity and moral view. There are studied different levels of interaction, their correspondence with social outlooks, outlooks of the world around as well as principle of mutuality introduced in the theory of moral progress by Ju. Habermas.

Kostryukov S.V. Culturological Potential of State Politics: the Ideal and Reality

The culturological potential of state politics is investigated not only in the capacity of the whole social transformation but also in the ordinary reality.

Kadiev's'ka I.A., Marakhov's'ka G.Ya. Values in the Processes of the Creation of the Consolidating Ideology

Article is dedicated to the problems of values and to their value in the making of democratic society. Is realized the historical-philosophical analysis of concept «value». The different approaches of the classification of values and their value in the process of creating the consolidating ideology are illuminated.

Kuz'menko V.V. Philosophical Comprehension of Ontological Field of Mathematic Notions in Constructive Mathematics

The author considers constructive mathematics as the special life of mathematical objects reflected in concepts. In clause is proved, that transformation was comprehended A. A. Markov's in understanding Plato's. The existence of a discrete element is considered proved, if the way of his potentially feasible designing is specified. In constructive mathematics the new understanding of «existence» differs from treatment of «existence» in classical mathematics, where criterion is the formal requirement of «correctness». It's opened, that in a basis of constructive mathematics not only one lays абстрагирование, not only tendency to adequacy of reflection of structure of the formalized objects, but realized convention aimed designing system of objects with enough rich system of internal logic communications.

SOCIOLOGY

Beregovoy V.I. The Role of Time and Space in Detonation of Social System

Understanding of processes of intervention from time and space in detonation of frame of society is necessary pre-condition of high-quality social prognosis. That's why, opening these processes, it is necessary to use complex approach, connecting the systematic and synergetic approaches. Opening of conformities of detonation of social system is the result of the article, due to aggression of time and space.

Koshelev A.V. Sociological Theory: Historically Conditioned Terms of Development

The idea of analysis of sociological inheritance, from basic pre-conditions are ideas of society, sociality, and social reality is offered in the article, to the historical factors of basic sociological paradigms influencing on forming, exposing essence of problem of «research remain». Comparisons of the got results of research activity, represented in sociological conceptions with realities of the historical period of development, allow a post factum to explore social reality, differently, to explore the inheritance of theorists and in a prospect create a research tool.

Glushkova L.V. The Transformation of the Formation Process of Social Institutions in the Conditions of Globalization

The article deals with transformation of social institutions in the conditions of globalization and formation of new institutional forms. The importance of transformation process of social institutions for Ukraine as an European country which create opportunity for its active participation in global management processes is emphasized in the article.

Agarkov O.A. Conception of Social State Marketing

In the article is defined the conception of socially-state marketing is determined as a mechanism of determination of necessity of citizens in certain services, analysis of situation on the market and trends in the market development, creation and promoting services to ultimate consumer, organization of their exchange.

Reshetn'ova G.O. Social Consequences of Informatization Society

Informatization and penetration of network the Internet practically in all spheres of public, domestic activity of man), which results in creation of the special informative field, arises up Instrument, substance and even purpose of progress. It personifies a change a reproducing substance, gradual growth of weight of «clean knowledge». Informatization changes essence of many productions, economic processes radically.

Kirienko A.B. Interaction of Social Advertising and Mass-Culture

In given clause the social advertising is considered as the new form of the communications, which directly participates in designing outlook and models of behaviour of the individuals, and also as the powerful source of formation of the social attitudes in a modern society, which is indissolubly connected to a masscult.

Bondarenko L.Yu. Image of Sociologist-Professional: Sociological Discussion

In this article the basic going is examined near understanding of appearance of sociologist-professional in works of the known sociologists. An analysis rotined that a professional sociologist must possess sociological imagination, to think sociologically, to have sociological education and observe norms accepted in «Professional code of sociologists».

Denisova N.S. Gender Specifics of Medical Process

Opryatna O.S. The Issue of the Notion 'Health' as the Criteria of Readiness of Population to Voluntary Medical Insurance

POLITICAL SCIENCE

Tupytsya O.L. Participating in Three-Side Partnership and Political Perspectives of the Ukrainian Trade-Unions

The article is directed on combination of two subject spheres which touch the scientific study of modern development of trade unions: tripartism and political activity. Attention applied on the necessity of activation of trade unions in the sphere of political norm creation which is necessary pre-condition of increasing the role of organizations workers in the system of social partnership.

Drob A.M. Crisis: Correcting of Mistakes

Molchanova K.Yu. Self-Governing in Big Cities: Trends and Perspectives of Transformation

The author investigates the experience of self-governing in big cities in the countries of Europe, the USA and Russia. The author comes to the conclusion about the absence of the correlation within the system of three parameters: the development of local self-governing, and the form of territorial organization of the state, and also the model of the relations between state power and local self-governing of any level. Appealing to the practice of the principle of subsidiarity implementation, the author suggests the direct drawing up the population to the process as the way of the solution of the problem.

Surnina-Dalekorey O.A. Methodological Approaches to the Analysis of a Problematic of Political Participation of Women

In the article author examines the modern approach in the western politological literature which explains political representation of women on the basis of the analysis of some socioeconomic, cultural and political variables. The western researchers find that socioeconomic factors (women's share of labor force, women's education attainment, level of economic development, strength of the women's movement), cultural factors (religion, ratification of U.N. convention, abortion rights) and political factors (electoral system structure, left party government, degree of democracy) each play a role in accounting for variation in the degree of gender inequality in political representation around the world.

Makarenko B.G. Disruption of Human Rights as the Threat of Political Stability

In the article an introduction to the problem of political stability (which is examined as one of leading pre-conditions of existence of democratic society) and violations of human rights are carried out. The possible theoretical and practical consequences of

mass distribution of the indicated violations are considered.

Rudakevich O.M. Theoretical and Methodological bases of Researching of Political Culture's Institutional Level

Theoretical and methodological bases of analysis of political institutions as phenomenon of political culture are examined in the article. Hereby the author bases oneself on conceptual ideas of institutional and neoinstitutional approaches. The conclusion that the analysis of political culture's institutional level must take into consideration complex dialectics of social institutions and culture, peculiarities of formal and informal institutions, and culturological potential of concept «institutional matrix» is made.

Osin V.V. Genetic Epistemology of Political Science: Political Mind

This article is devoted to revealing contemporary political science's mind with the help of genetic epistemology by J. Piaget. It opens the opportunity of studying the backgrounds of political science.

Sergeev V.S. Boundaries of Carrying Out of Policy: Points of Views in Contemporary Political Science

In the article the basic tendencies of study of problem of political networks are considered as new practice of management at national, regional and local levels. Narrow-mindedness of constructivism approach to the study of political networks is established.

Lyasota A.E. Problems of Renewal of the Contemporary Ukrainian Political System in Conditions of Necessary Changes in the Constitution (Part 2)

Salomanina Yu.V. Participating of France in Regulation of Military-Political Conflict in South Ossetia

Stepanova A.V. Reasons of the Russian-Georgian Military Conflict in August of 2008 from the Point of View of Geopolitics of Black Sea Region (Part 2)

Hudolij A.O. Image of Enemy as One of the Leading Stereotypes in the Mentality of American Politicians

The article is devoted to analysis of one of the leading stereotypes in the mentality of American politicians. The stereotype of enemy is reflected in speeches delivered by American Presidents. Foreign policy of American politicians from G. Truman to G.W. Bush is affected by the above mentioned stereotype. Nuances of the perception of enemy by each of American presidents after the Second World War till nowadays have been described.

Tryma K.A. Civic Organizations as the Institute of Global Civil Society

Globalization as a key tendency of the development of the modern world affects the transformation of the civil society – the global civil society is being formed. The non-governmental organizations and movements are its most globalized elements. The special place among of them takes those organizations closely connected with the solving of global problems: ecological organizations, cultural and educational ones, antiglobalization movement. Every of these issues are being especially actively developed influenced by modern information technologies. The elements of global civil society of the sort are closely collaborated with elements of Ukrainian civil society, especially in the field of ecology, culture and education. The further tendencies of the development of elements of the sort are following: they will be conductive to solve global problems, they will create its own information system which influences the activity of national states and they will gradually extend the content of the international capacity.

REVIEWS

Pronyakin V.I. To Metaphysics of Inspired Logos (the Experience of Unprejudiced Reading-Thinking of the Shevtsov S.V.'s monograph 'Metaphysics and Mythlogics of Poetical Thinking. Antiquity – Contemporary: Co-being Dialogue')